
**Səmayə Mustafayeva
Zərifə Cavadova
Raminə Hüseynli**

**ALMANIYA VƏ İTALİYANIN
ƏN YENİ TARİXİ
(1918-2010-cu illər)**

DƏRS VƏSAİTİ

BAKI – 2012

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİ

Səmayə Mustafayeva
Zərifə Cavadova
Raminə Hüseynli

ALMANİYA VƏ İTALİYANIN
ƏN YENİ TARİXİ
(1918-2010-cu illər)

ALİ MƏKTƏBLƏR ÜÇÜN DƏRS VƏSAİTİ

Azərbaycan Respublikası Təhsil
Nazirliyi EMŞ-nin “Tarix” bölməsinin
23.07.2012-ci iltarixli iclasının qərarı
(pr.№6),Azərbaycan Respublikası
Təhsil Nazirinin 7aprel 2012-ci il tarixli
1435 sayılı əmrinə əsasən çap edilir.

BAKİ – 2012

Elmi redaktor: dos. S.M.Mustafayeva

Rəyçilər: t.e.d., prof. M.B.Fətəliyev

dos. Ş.C.Nuruzadə

dos. Ə.X.Əhmədov

t.e.ü.f.d.L.R.Orucova

t.e.ü.f.d.P.Ə.İsmayılzadə

Səmayə Mustafayeva, Zərifə Cavadova, Raminə Hüseynli. Almaniya və italiyanın ən yeni tarixi. (1918-2010-cu illər). Dərs vəsaiti. ADPU-nəşriyyat. Bakı-2012. 289 səh.

GİRİŞ

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra Avropa xalqlarının tarixinə maraq son dərəcə artmışdır. Ali məktəblərdə Boloniya sisteminə keçidlə əlaqədar Azərbaycan təhsil sisteminin Avropaya inteqrasiyası qabaqcıl ölkələrin tarixini öyrənməyi zəruri bir tələb kimi qarşıda qoyur. Bunu nəzərə alaraq Avropanın qabaqcıl ölkələrindən olan Almaniya və İtaliyanın müasir dövr tarixinə dair dərs vəsaiti hazırlamağı lazım bildik. Dərs vəsaitində Almaniyanın və İtaliyanın 1918-ci ildən 2010-cu ilədək olan tarixi, bu dövlətlərin daxili və xarici siyasəti tədris proqramına uyğun şəkildə şərh edilmişdir. Dərs vəsaitindən tarix fakültəsinin tələbələri, magistrələr və tarixlə maraqlanan hər bir oxucu istifadə edə bilər.

**ALMANİYANIN
ƏN YENİ TARİXİ**

(1918-2010-cu illər)

ALMANIYA İKİ DÜNYA MÜHARİBƏSİ ARASINDAKI DÖVRDƏ

Almaniyada Noyabr inqilabı. 1914-1918-ci illəri əhatə edən Birinci dünya müharibəsi ilk növbədə Almaniya-İngiltərə ziddiyyətlərinin son dərəcə kəskinləşməsi üzündən başladı. Almaniya Birinci dünya müharibəsinə ona görə başladı ki, o, imperialist təamları stoluna gecikmişdi, gücləndiyi vaxt günəş altında boş torpaq qalmamışdı. Ona görə də XX əsrin əvvəllərində Almaniya dünyaya meydan oxuyaraq belə hesab edirdi ki, o bu stoldan kimi işə durğuzmalı, bu əsrdə o, ya «çəkiç», ya da «zindan» olmalıdır. Birinci dünya müharibəsi başladıqdan 1916-cı ilə qədər üstünlük Almaniyanın tərəfində idi. Əgər Almaniya 1915-ci ildə Rusiyanı müharibədən çıxara bilsəydi, yəqin ki, müharibənin taleyi bəlkə də başqa cür həll olunardı. Lakin 1915-ci ildə o bu məqsədinə nail ola bilmədi.

1918-ci ildə, yəni müharibənin son ilində Almaniyada həm də sosial partlayış yaranmaq üzrə idi. Bunu həmin ilin yanvar ayında ölkədə 1,5 mln-a qədər fəhlənin tətill etməsi bir daha göstərdi. Ölkə iqtisadi çətinliklə üzləşdi. Almaniya Rusiya ilə Brest-Litorisk sülhünü bağladıqdan sonra bütün qüvvələrini yenidən cəmləşdirərək yay hücumuna böyük ümid bəsləyirdi. Lakin yay hücumunda ABŞ qoşununun Avropada Antantanın tərəfində ilk dəfə hərbi əməliyyatlarda iştirak etməsi Almaniyanın vəziyyətinin daha da ağırlaşmasına səbəb oldu. 1918-ci il avqustun 8-də Almaniya qoşunları qəti məğlubiyyətə uğradılar və bu, Almaniyanın tarixinə «qara gün» kimi daxil oldu. Bu hadisədən sonra Almaniyanın Birinci dünya müharibəsində məğlubiyyəti qaçılmaz oldu.

Brest sülhünün bağlanması Almaniyanın hərbi vəziyyətini yaxşılaşdırmadı. Alman ordularının işğal etdiyi Ukrayna, Belarusiya və Pribaltika ərazisində zəhmətkeşlər azadlıq müharibəsinə qalxdılar. Almaniya və Avstriya-Macaristan qoşunları burada müvəffəqiyyətsiz yorucu müharibə aparmalı oldular.

Alman komandanlığının 1918-ci ildə Qərbdə yay hücum vasitəsi ilə vəziyyəti düzəltmək cəhdi puça çıxdı. Orduya pozğunluq düşdü: məzuniyyətdə olanların çoxusu cəbhəyə qayıtmadı. Fərarilərin sayı artdı. Alman qoşun hissələrinin çoxu öz etibarını itirməyə başladı.

Belə bir şəraitdə Kayzer Almaniyanın hakim qurumu təkcə köhnə burjua-monarxist partiyalarına arxalana bilmirdi. Zəhmətkeşləri aldatmaq məqsədi ilə oktyabrın əvvəlində şahzadə Maks Badenskinin parlament qarşısında məsuliyyət daşıyan hökuməti təşkil edildi, bu hökumətin tərkibinə Almaniya sosial-demokrat partiyasının (ASDP) nümayəndələri Şeydeman və Bauer də daxil oldular.

Yeni hökumət parlamentin hüquqlarını genişlətməyi, şəhərlərin ərzaqla təchiz edilməsini qaydaya salmağı, qiymətlərin qalxması əleyhinə tədbirlər görməyi, əmək birjası təşkil etməyi, müharibə əlillərinə iş verməyi və s. vəd etdi. Hökumət həmçinin yetişən inqilabi böhranın qarşısını almaq üçün bir sıra islahatlar keçirdi. Belə ki, hökumət parlament qarşısında məsuliyyət daşımamalı idi. Siyasi məhbuslara amnistiya verildi. Sosialist partiyasının liderlərindən olan Karl Libknext həbsxanadan azad edildi.

Hakim dairələr, sosial-demokrat partiyalarının və həmkarlar ittifaqlarının rəhbərləri kapitalistlərin və mülkədarların hakim mövqelərinin əsaslarına toxunmayan bu tədbirlərlə fəhlələrin mübarizə əzmini zəiflətmək və demokratik çevriliş xülyası yaratmaq istəyirdilər. Sosial-demokrat

Şeydeman və Bauer hökumətin tərkibinə daxil olmaqla kütlələrin inqilabi təzyiqini zəiflətmək, monarxiya rejimini xilas etmək və xalqı aldatmaq məqsədini güdürdülər. Lakin onlar buna müvəffəq ola bilmədilər. Böhran hakim sinifləri də bürüdü. Hərbi məğlubiyyət və təsərrüfat dağınıqlığı orta təbəqələrin də pozulmasına səbəb oldu. Xırda burjuaziya artıq monarxiyanı müdafiə etmirdi. Dövlət aparatı sarsıyırdı. Ölkənin yunker-burjua hökmranlığını sarsıdan tətillər, minlərlə adamın iştirak etdiyi nümayişlər Almaniyanın hər yerində baş verirdi. Xalq kütlələri, muharibənin məsuliyyətini monarxiyanın üzərinə qoyaraq, onun devrilməsini təkidlə tələb edirdilər.

Almaniyada ziddiyyətlər o qədər kəskinləşmişdi ki, ölkəni hərc-mərclikdən və dağınıqlıqdan yalnız inqilab xilas edə bilərdi. Elə bir vaxt gəlib çatmışdı ki, xalq kütlələri artıq əvvəlki kimi yaşamaq istəmirdilər. Hakim siniflər isə əvvəlki qaydada idarə etməyi bacarmırdılar. Oktyabr çevrilişinin alman fəhlə sinfinə olan təsiri ilə əlaqədar olaraq bütün ziddiyyətlərin olduqca kəskinləşməsi elə bir vəziyyət yaratmışdı ki, Almaniya inqilab ərəfəsinə gəlib çatmışdı, 1918-ci ilin noyabrında imperialist ölkələri içərisində Almaniya, məhz elə bir ölkə olmuşdu ki, orada inqilab üçün obyektiv şərait başqa ölkələrə nisbətən daha çox yetişmişdi. Lakin Almaniya fəhlə hərəkətində sağ sosial-demokratların böyük təsiri var idi. Fəhlə sinfinin inqilabi qüvvələrinin əksəriyyəti Müstəqil sosial-demokrat partiyasına (AMSDP) daxil idi. Bu partiyada rəhbərliyi Kautski tipli sentristlər öz əllərinə keçirmişdilər. Yalnız «Spartak» qrupu inqilabi mövqe tuturdu; lakin təşkilati cəhətdən onun da Müstəqil sosial-demokrat partiyasına daxil olması, onun vaxtlı-vaxtında fəhlə hərəkətinə rəhbərlik etməsinə mane olurdu.

1918-ci il oktyabrın 7-də «Spartak» qrupu üzvlərinin Bremen sol radikalları ilə birlikdə ümumalman konfransı oldu. Bu konfrans inqilabın qarşısında duran vəzifələri müəyyən etdi.

Ölkədə sinfi qüvvələrin nisbəti və ümumi siyasi vəziyyətdən asılı olaraq konfrans muharibəni dərhal qurtarmaq, alman imperializmini devirmək uğrunda, sonradan mubarizəni genişləndirmək üçün burjua-demokratik inqilabını ardıcıl olaraq sona çatdırmaq uğrunda mübarizə aparacağı fəhlə sinfinin əsas vəzifəsi kimi irəli sürdü. Konfrans, Almaniya əhalisinə müraciət qəbul etdi, fəhlələri onların Rusiyadakı və cəbhədəki qardaşlarının ardınca getməyə çağırdı. Müraciətnamə «Yaşasın ictimai inqilab! Rədd olsun hökumət! Kapitalizmə ölüm!» şüarları ilə qurtarırdı. Konfransdakı çıxışlarda sentrist AMSDP tərkibində qalmağın mümkün olmamasından danışılırdısa da, AMSDP ilə əlaqəni tamamilə kəsmək haqqında qərar qəbul edilmədi.

Hadisələrin gedişini diqqətlə izləyən şahzadə Maks Badenskinin başçılıq etdiyi Almaniya hökuməti 1918-ci ilin oktyabrın 5-də ABŞ prezidenti Vudro Vilsona məktub göndərərək sülh danışıqlarına başlamağı təklif etdi. NATOya cavabda V.Vilson göstərirdi ki, sülh danışıqlarına başlamaq üçün “14 maddəlik” sülh proqramı qəbul edilməli, Almaniya bütün tutduğu ərazilərdən qoşunlarını geri çəkməli, muharibənin rəhbərləri, yəni imperator və alman komandanlığı hakimiyyətdən uzaqlaşdırılmalı idi.

Ölkədə yetişməkdə olan inqilabın qarşısını almaq üçün hökumət manevrlərə də əl atmalı oldu. O, Almaniyanın şimalında Kil limanında yerləşən matrosları dənizdə İngiltərə donanması ilə döyüşə çıxarmaq istədi. Almaniya hökumətinin bu işdə iki məqsədi vardı.

Hökumət belə güman edirdi ki, əgər Almaniya donanması qalib gələrsə, kütlələrdə vətənpərvərlik əhval-ruhiyyəsi artar və onlar inqilab fikrindən əl çəkərdilər. İkinci halda, yəni matroslar məğlub olardırsa, bunun günahını inqilabi əhvali-ruhiyyəli kütlələrin üzərinə yıxmaq və onların üzərinə hücumla keçib inqilabın qarşısını almaq olardı. Lakin hadisələrin gedişi hökumətin gözlədiyi kimi olmadı. 1918-ci il noyabrın 3-də Kil limanının matrosları dənizə çıxmaqdan imtina etdilər və tətillərdən istifadə etdilər. Onların tətillərinin bütün ölkədə tətilləşməsinə səbəb oldu. Həmin gün Almaniya tarixinə inqilabın başlanması tarixi kimi daxil oldu. Almaniya inqilabı dörd mərhələyə bölmək olar: noyabrın 3-dən 9-na qədər; noyabrın 10-dan dekabrın ortalarına qədər, dekabrın ortalarından 1919-cu ilin fevralınadək, 1919-cu ilin fevralından may ayına qədər;

Fəhlələr alman dövlətlərində monarxiya quruluşunu devirir və respublika elan edirdilər. Bütün ölkədə fəhlə və əsgər Sovetləri yaradılırdı. Ayrı-ayrı yerlərdə Sovetlər spartakçılar tərəfindən təşkil edilirdi, əksər hallarda isə onlar kortəbii surətdə, inqilabi rəhbərlik olmadan əmələ gəlirdi.

Almaniyada inqilab başlayan kimi Şeydemanın təşəbbüsü ilə Maks Badenskinin hökuməti Sovet Rusiyası ilə diplomatik əlaqələri kəsməyi qərara aldı. Noyabrın 5-də Almaniyada hökuməti diplomatik əlaqələrin kəsilməsi haqqında və Sovet səfərliyinin Almaniya tərəfinə təcili sürgün edilməsi haqqında Sovet hökumətinə nota verdi.

Noyabrın 8-də Berlində spartakçılar və 1918-ci ilin yanvar tətilləri zamanı müəssisələrdə seçilmiş inqilabi starostlar monarxiyanı devirmək və sosialist respublikası qurmaq şüarı altında fəhlələri ümumi tətilləyə çağırırdılar. Qızğın inqilabi şəraitdə bu çağırış bütün xalq tərəfindən müdafiə edildi.

Noyabrın 9-da səhər yüz minlərlə fəhlə və əskər şəhərin mərkəzinə doğru irəlilədi.

Qoşun da üsyan etmiş fəhlələrə qoşuldu, Berlin fəhlə və əsgərlərin əlinə keçdi. Oktyabrın 23-də həbsdən azad edilmiş Karl Libknext Lustqartendə böyük fəhlə və əskər kütlələri qarşısında «Sosialist respublikasını» elan etdi. Maks Badenski hakimiyyəti sağ sosial-demokratlara verməyi qərara aldı. Sosial-demokrat rəhbərləri ölkənin idarə edilməsini öz əllərinə aldıklarını bildirdilər Şeydeman reyxstaqın pəncərəsindən Berlin fəhlə və əskərlərinin izdihamlı nümayişi qarşısında «Demokratik Almaniya Respublikası» adı ilə respublika elan etdi.

Elə həmin gün də Kayzerin hakimiyyətdən əl çəkdiyi xəbər verildi.

Devrilmiş monarxiyadan hakimiyyəti öz əlinə almış sağ sosial-demokratlar başa düşdülər ki, fəhlə sinfinin inqilabi qüvvələrinin ardınca getdiyi Müstəqil sosial-demokrat partiyasının köməyi olmadan onlar hakimiyyəti əldə saxlaya bilməyəcəklər.

Müstəqil sosial-demokrat partiyası nümayəndələrinin hökumətə daxil olması inqilabın fəhlələrin xeyrinə inkişaf etdiyini göstərməli idi. AMSDP-nin rəhbərliyi sosial-demokratlarla ittifaqa girdi və heç bnr qeyd-şərt olmadan hökumətə daxil olmasına razılıq verdi.

ASDP rəhbərliyi, inqilabi hərəkatı özünə tabe edəcəyinə və sosial-demokrat partiyasının Sovetlərə tərəfdar olduğu haqqında təəssürat yaradacağına ümid edərək, Sovetlərin nüfuzuna formal surətdə arxalanıb öz hakimiyyətini möhkəmlətmək üçün, artıq noyabrın 10-da Berlin fəhlə və əsgər Sovetləri nümayəndələrinin yığıncağını çağırdı. İclasda ölkədə baş verən hadisələrdən pis baş çıxaran və sağ sosial-demokratlıq təsiri altında olan əsgərlər üstünlük təşkil

edirdilər. İclas iştirakçılarının mandatları yox idi, ona görə də buna fəhlə və əsgər Sovetləri nümayəndələrinin iclası deyil, mitinq demək olardı.

İclas Berlin fəhlə və əsgər Sovetinin İcraiyyə Komitəsini seçdi. İcraiyyə Komitəsinin tərkibində əksəriyyəti sağ sosial-demokratlar, azlığı isə müstəqillər təşkil edirdilər. İclasdaca sosial-demokrat partiyasının sədri Ebertin başçılığı ilə hökumət təşkil olundu. Berlin Sovetinin İcraiyyə Komitəsində sağ sosial-demokratlar rəhbərliyi öz əllərinə keçirdilər. Berlin Sovetinin İcraiyyə Komitəsi mərkəzi Sovet hesab edildi.

Xalq müvəkilləri Soveti adını almış, özünü «saf sosialist hökuməti» elan etmiş bu hökumətin tərkibinə sosial-demokratlardan Ebert, Şeydeman və Landsberq, Müstəşl sosial-demokrat partiyasından - Qaaze, Ditman və Bart daxil oldular. Artıq, yeni hökumətin qəbul etməyə məcbur olduğu hakimiyyət formasının özü, kütlələrin böyük gücünü və onların sovet ideyasına olan meylini göstərirdi. Lakin Almaniyanın yeni hökuməti sosialist inqilabının qəddar düşməni idi.

Burjua partiyaları xalqın gözü qarşısında rüsvay olduğu bir şəraitdə Almaniyada burjua quruluşunu ancaq sosial-demokratların və müstəqillərin rəhbərləri qurtara bildilər.

İnqilabın ilk günlərində köhnə monarxiyanın dövlət aparatının işi zəifləmişdi və bir çox şəhərlərdə hakimiyyət fəhlə və əsgər Sovetlərinin əlinə keçmişdi. Lakin, Sovetlərin çox az bir hissəsi köhnəlmiş dövlət aparatını ləğv etmək, inhisarçıların və yünkerlərin hakimiyyətini dağıtmaq uğrunda mübarizə aparırdı. Sosial-demokratiyanın parlamentarizm və «hüquqi dövlət» xülyaları, təftişçiliyin Almaniyanın fəhlə hərəkatında uzun müddət hökm sürməsinin

nəticəsi idi. Fəhlə sinfinin əksəriyyəti inanırdı ki, müharibənin qurtarması, monarxiyanın devrilməsi, respublika yaradılması və ümumi seçki hüququnun tətbiq edilməsi ilə ölkədə sosializmin qurulması üçün hər çür şərait yaranmışdır. Buna görə də fəhlə sinfinin əksəriyyəti elə hesab edirdi ki, Almaniyada inqilab qurtarmışdır.

Müstəqil sosial-demokrat partiyası rəhbərlərinin köməyi ilə Ebert və Şeydemana monarxiya üzərindəki qələbədən məst olmuş kütlələri aldatmaq mümkün oldu.

Almaniyadakı inqilab öz xarakterinə görə burjuademokratik inqilabı idi. Bu inqilab öz qarşısına monarxiyanı devirmək və demokratik respublika qurmaq məqsədini qoymuşdu. Noyabrın 9-da inqilab Berlində qələbə çaldı və monarxiya devrildi. Kral II Vilhelm və şahzadə Maks Badenski heç bir müqavimət göstərmədən hakimiyyətdən əl çəkдилər. Almaniyada Hohensolernlər sülaləsinin mövcudluğuna son qoyuldu. Kral Hollandiyaya getdi. 1918-ci ilin noyabrın 10-da təşkil edilən hökumət Xalq Müvəkkilləri Şurası adlandı və ona sosial-demokrat Ebert başçılıq etməyə başladı. O, Almaniya sosial-demokrat partiyasının liderlərindən idi. Bolşeviklərin qırmızı terrordən istifadə etmələrinin acı təcrübəsini müşahidə edən Almaniya sosial-demokratları vətəndaş müharibəsinə imkan vermədilər. Ona görə də Almaniyada Noyabr inqilabı «məxməri inqilab» adlandı.

Kompyen barışığı. Hadisələr Almaniyada yüksələn tempə gedirdi. İnqilab qapını döyməkdə idi. Alman imperialistləri, hər şeydən əvvəl ölkənin rəhbər kadrlarını xilas etməyi düşünürdülər. Lyudendorf istefaya getmişdi. Hindenburg orduda intizamı saxlamaqda əsas sima idi. Mülki hökumət sülh danışıqlarını aparmağı öhdəsinə götürmüşdü, generallar bunun üçün şəraitin olmasını nəzarətdə saxlayırdılar. Komandanlıq donanmanın sualtı

müharibəni kəsəcəklərinə söz versələr də, almanlar «Leynster» sərnəşin paraxodunu batırmışdılar. Alman hərbi dairələri özlərinə tamamilə haqq qazandırmaq üçün demşidilər ki, «Qələbədə - amansızlıq», «məğlubiyyətdə - alçaqlıq».

1918-ci ilin noyabrın 4-də üsyan edən alman matros-ları, Kil limanını, səhərişi gün isə üsyançı fəhlələr və matros-lar Lübekeni, Hamburqu, Bremeni tutdular. İnqilab ölkəni bürüdü, orduya da sirayət etdi. Lyudendorfu əvəz edən general Qrener noyabrın 6-da cəbhədəki vəziyyətlə əlaqədar tələb edirdi ki, ordunun qəti məğlubiyyəti qaçılmazdır.

Hərbi kabinetin iclası çox əsəbi şəraitdə keçdi. Antantadan ardıcıl gələn teleqramlarda noyabrın 8-dən gec olmayaraq sülh danışıqlarına başlamaq tələb edilirdi. Danışıqlara başlamaq qərara alındı. Alman nümayəndə heyətinin başçısı Ersberqer təyin edildi. Ona lazımı sənədlər verildi. Kansler ona imza üçün ağ blank təqdim etdi ki, lazımı məsələ öz sərəncamında olsun. Axşam saat 7-də alman nümayəndə heyəti avtomobildə ağ bayraqla cəbhəyə gəldi. Ersberqer ətrafındakılarla pərdələri salınmış vaqona əyləşdi və səhər Petond stansiyasına gəldi. Bu stansiya Kompyen meşəsində yerləşirdi. Orada Foşun ştab qatari yerləşirdi. Dərhal nümayəndə heyətini qarşılayan marşal Foş almanlara əl verməyərək soruşdu:

- Siz də istəyirsiniz, cənablar?

- Biz **də** sizin barışıq haqqında heç bir təklifiniz yoxdur, müharibəni davam etdirmək bizim xoşumuza gəlir.

- Amma bizə sizin şərtləriniz lazımdır. Biz müharibəni davam etdirə bilmərik.

- Aha, siz beləsiniz, deməli, gəldiniz ki, barışıq xahiş edəsəniz? Bax bu başqa məsələ.

Bu üsulla alman nümayəndələrini barışıq xahiş etməyə məcbur edən marşal Foş onlara siyahıdakı şərtlərin yerinə

yetirilməsini əmr etdi. Almaniya 15 gün ərzində Fransa, Belçika, Lüksemburqda tutduğu əraziləri təmizləməli. Elzas – Lotaringiya, Rumıniyanı tərk etməli idi. Avstriya-Macarıstan və Türkiyədən qoşunlarını çıxarmalı idi. O, Antantaya 5 min lokomotiv, 5 min sərnişin avtomobili, 5 min ağır və səhra silahı, 30 min pulemyot, 2 min təyyarə və s. verməli idi. Antanta Rey.....sol sahilini öz qoşunları ilə tuturdu. İşğal ordusu Almaniya nəzarət etməli idi. Almaniya Brest-Litovsk və Buxarest sülhlərindən imtina edirdi. Şərqi Afrikadakı qoşunu o təhvil verməli idi. Almanların əsir aldıkları hərbcilər geri qaytarılmalı idi. Lakin alman hərbi əsirləri geri qaytarılmırdı. Almaniya 6 drednout, 8 ağır kreyser, 350 sualtı qayıq verməli idi. Qalan gəmilər tərkisilah edilir və müttəfiqlərin nəzarəti altına keçirdi. Almaniyanın blokadası saxlanılırdı.

Kompyen barışığının şərtləri Almaniya Rusiyaya qarşı istifadə edilməsinə yönəldilmişdi. Barışığın 12-ci maddəsində göstərilirdi ki, müttəfiqlərin istədikləri təqdirdə alman qoşunları Rusiya ərazisini tərk edə bilər.

Alman nümayəndə heyətinə cavab üçün 72 saat vaxt verilmişdi. 72 saat noyabrın 11-də saat 11-də tamam olurdu. Berlindən cavab gəldi ki, bu tələblər Almaniyanı bolşeviklərin qucağına itələyir. Alman nümayəndə heyəti xüsusilə Reyn vilayətinin işğalına qarşı çıxırdı. Onlar ən çox çalışırdılar ki, Almaniyanın istehsal potensialı toxunulmaz şəkildə saxlanılsın.

Almanların əks təklifləri Foşa təqdim edildi. Berlinlə əlaqə saxlamaq imkanı yarandı. Məlum oldu ki, II Vilhelm və ətrafı Hollandiyaya qaçmışdır. Sonda sosial-demokrat F.Ebertin başçılığı altında yeni hökumət məsləhət gördü ki, etirazınız qəbul edilmədikdə sülh şərtlərini imzalamaq, lakin eyni zamanda Vilsona protest göndərmək lazımdır.

Alman nümayəndə heyəti yenidən hər iki tərəfin də səlahiyyətli nümayəndələrinin xüsusi Müşavirəsinin çağırılmasına nail oldu. Konfransda alman nümayəndə heyəti böyük dövlətləri bolşevizm təhlükəsi ilə qorxudaraq tələblərin yumşaldılmasına nail oldular. Müşavirədə alman nümayəndə heyəti pulemyotların sayını 30 mindən 25 minə, təyyarələrin sayını isə 1700-ə endirə bildirdi, o, 300 sualtı qayıq deyil, ancaq 100 sualtı qayıq verməli oldu.

1918-ci ilin noyabrın 11-də səhər barışıq şərtləri imzalandı. Həmin gün saat 11-də müharibənin qurtardığını bildirən 101 güllə ilə artilleriya atəşfəşanlığı oldu.

Barışıqda Qərb cəbhəsində aşağıdakı maddələr nəzərdə tutulurdu: 1) Barışıq bağlandıqdan sonra 6 saat ərzində havada və quruda hərbi əməliyyatlar dərhal dayandırılmalı idi; 2) Belçika, Fransa, Lüksemburq, Elzas-Lotaringiyadan alman qoşunları evakuasiya edilməli idi; 3) Girovlar da daxil olmaqla əhalinin əvvəlki yerlərində yerləşdirilməsi bərpa edilməli idi; 4) Alman ordusu aşağıdakı hərbi materiaları güzəştə getməli idi; 5 min top, 25 min pulemyot, 3 min minomyot, 1700 aeroplan; 5) Alman ordusunun yerləşdiyi yerdən Reynin sol sahilinə köçürülməsi həyata keçirilməli idi. Müttəfiqlərə 5 min parovoz, 150 min vaqon, 5 min yük maşını verilməli idi. 7) Bütün hərbi əsirlər, hansı ki, Antanta ölkələrindən və ABŞ-dan idi, dərhal azad edilməli və vətənlərinə qaytarılmalı idilər.

Almaniyanın Şərq sərhədləri haqqında qəbul edilən maddələrdə isə aşağıdakılar nəzərdə tutulurdu ki, Avstriya-Macaristan, Rumıniya, Türkiyədə müharibəyə qədər yerləşdirilmiş bütün alman qoşunları dərhal təcili surətdə Almaniya qaytarılmalıdır.

Dənizdə vəziyyətlə əlaqədar barışıqda qeyd edilirdi ki, Antantadakı müttəfiqlər dövlətlərə və ABŞ-a Almaniyanın bütün sualtı qayıqları (sualtı kreysərlər və minadaşyan

gəmilər də daxil olmaqla) verilməlidir. Almaniyanın suüstü hərbi gəmiləri Antantanın və ABŞ-ın göstərişi ilə dərhal tərksilah olunmalıdır.

Barışığın müddəti 36 gün uzadıla bilmək şərti ilə qəbul edilirdi. Əgər sazişi bağlayan tərəflərdən biri verilmiş şərtlərə əməl etmək istəmirsə, 48 saat əzində xəbər verməli idi.

Almaniya darmadağın edildiyi və sözsüz təslim olmalı olduğu halda, müttəfiqlər ondan təslim olmağı tələb etmədi. Fransa və İngiltərə hökumətlərinin məqsədi Almaniya inqilabın qələbəsinə yol verməməkdən, inqilab əleyhinə mübarizədə Almaniya istifadə etməkdən ibarət idi.

Kompyendə Sovet Rusiyası əleyhinə birlikdə mübarizə haqqında da müttəfiqlərlə alman komandanlığı arasında sövdələşmə oldu. Barışıq haqqında sazişin 12-ci maddəsi də bu məqsədi güdüdü; bu maddədə deyilirdi: «Müharibəyə qədər Rusiyaya mənsub olan ərazilərdə yerləşməkdə olan bütün alman qoşunları, bu ərazilərin daxili vəziyyətini nəzərə alaraq müttəfiqlər bunun üçün lazım olan vaxtın gəlib çatdığını bildirdikdə bərabər surətdə Almaniya ərazisinə qayıtmalıdırlar». Barışıqın şərtlərinə görə, Qərbdəki alman qoşunları Almaniya geri çəkilmək və özləri ilə hərbi sursatın xeyli hissəsini aparmaq imkanı əldə etdilər. Hindenburg qoşunları Reynin sağ sahilinə çəkdi və orada əsgərlərin xeyli hissəsini tərxis etdi. Qalan qoşun hissələri isə Almaniya inqilabı boğmaq üçün zabitlər və kiçik zabitlərlə təchiz edildi.

Birinci dünya müharibəsindən sonra Almaniya burjuaziyası arxadan zərbə adlanan belə bir əfsanə yaratdı ki, güya Almaniya müharibə meydanında məğlub olmamış, o, başlanan inqilab nəticəsində müharibəni qurtarmağa məcbur olmuşdur. Bu yalançı əfsanəni təkzib etmək çətin deyildir. Hərbi fəlakət Almaniyanı hələ inqilaba qədər yaxa-

lamışdı. «Arxadan zərbə» əfsanəsi müharibə fəlakətinin məsuliyyətini alman xalqı üzərinə yıxmaq, Vilhelm hökumətini və ordunun ali komandanlığını təmizə çıxarmaq üçün uydurulmuşdu. Eyni zamanda «Arxadan zərbə» əfsanəsi yeni dünya müharibəsini hazırlamaq üçün ideoloji əsas idi.

Siyasi partiyaların yenidən təşkili. 1918-ci ilin sonunda ölkədə baş verən hadisələrlə əlaqədar olaraq, sinfi qüvvələrin qruplaşması və yeni siyasi partiyaların yaranması prosesi sürətləndi. İlk növbədə fəaliyyətdə olan partiyalar öz sıralarına yenidən baxdılar. Bu partiyalardan biri hələ 1869-cu ildə Almaniyanın Eyzenax şəhərində təşkil edilmiş Almaniya sosial-demokrat partiyası idi. Müharibə dövründə bu partiyadan üç qanad ayrılmışdı. Onlardan biri 1916-cı ildə təşkil olunmuş «Spartakçılar» qrupu idi ki, bunlar daha sol mövqedə dururdular. İkinci qrup «mərkəzçilər» qrupu idi ki, bu qrup barışdırıcılıq mövqeyində dururdu. Sosial-demokrat partiyasından ayrılan üçüncü qrup isə 1917-ci ilin aprelində Almaniya Müstəqil sosial-demokrat partiyasını (AMSDP) təşkil etmişdi. AMSDP müharibəni imperialist müharibəsi elan etsə də, barışdırıcılarla əlaqəni kəsmirdi:

1918-ci ilin dekabrın 30-da Almaniya Kommunist partiyasının təsis qurultayı açıldı, bu qurultayda 46 rayondan 86 nümayəndə, qızıl əsgər İttifaqından 3 nümayəndə, gənclərdən 1 nümayəndə və başqa ölkələrdən 16 qonaq iştirak edirdi. Qurultay Karl Libknextin «Müstəqil sosial-demokrat partiyasında böhran və Almaniya Kommunist partiyası yaratmaq zərurəti» haqqında məruzəsini təsdiq etdi. Qurultayın qəbul etdiyi qərarla deyilirdi: «Spartak İttifaqı» Almaniya Müstəqil sosial-demokrat partiyası ilə öz təşkilatının əlaqələrini qıraraq, özünü «Almaniya Kommunist partiyası adı altında müstəqil siyasi partiya kimi təsis edir».

Partiya qurultayı 12 üzvdən ibarət Mərkəzi Komitə seçdi. Mərkəzi Komitəyə Karl Libknext, Roza Lüksemburq, Vilhelm Pik, Hete, German Dunker və başqaları daxil oldular.

1918-ci ilin sonunda burjua partiyalarında da yenidən təşkil olunma prosesi başlandı. Bu partiyalardan biri 1918-ci ilin noyabrın 22-də təşkil edilmiş Almaniyada monarxiyanın tərəfdarı olan Almaniya milli xalq partiyası idi. Bu partiya iri mülkədarları və qolçomaqları, bir sıra inhisarçıları, yüksək rütbəli məmurları, irticaçı zabit korpusunun maraqlarını müdafiə edirdi. Bu mühafizəkarlar, qisasçılar, monarxistlər, militaristlərin partiyası idi. Onun rəhbəri Huqenberq idi.

İkinci partiya isə ağır sənaye inhisarçılarını və maliyyə oliqarxiyası quruplarını təmsil edən Ştrezemanın başçılıq etdiyi Alman xalq partiyası idi.

Üçüncü burjua partiyası tərkibində əsasən, elektrotexnika və kimya sənayesi inhisarlarının sahiblərini, orta sahibkarlar, bankirlər, dövlət qulluqçuları və ziyalıları birləşdirən Almaniya demokrat partiyası idi. Onun liderləri B.Ratenau, E.Kox və başqaları idi. Onlar ölkədə respublika idarə formasının tərəfdarları idi. Bu partiya 1918-ci ilin noyabrın 20-də təşkil edildi.

Bismarkın dövründə təşkil edilmiş Katolik Mərkəz partiyası da öz tərkibini yenidən qurdu. Bu partiya əsasən ağır sənayedəki katolik dairələrinin, iri mülkədarların maraqlarını müdafiə edirdi. Onlar katoliklərin əksəriyyət təşkil etdiyi rayonlarda, xristian həmkarlar ittifaqlarında kütləvi bazaya malik idilər. Ona M.Ertsberqer, Y.Virt, V.Marks başçılıq edirdilər.

Burjuaziya öz əlində çoxlu sayda mətbuat orqanları saxlamış, xüsusi təbliğat mərkəzləri təşkil etmişdi ki, əhalini əksinqilabi ruhda kökləyə bilsin.

Əksinqilabın fəallaşması. 1918-ci il dekabr qiyamı. 1918-ci il noyabrın 16-da tərkibində Borziq, Stinnes və Şprinqorum kimi məşhur inhisarçılar olan iri sənayeçilərlə, başda həmkarlar ittifaqının Baş komissiyasının sədri Lekin olmaqla həmkarlar ittifaqlarının ümumalman Birliyinin rəhbərləri arasında «inqilabi hərc-mərcliyə» son qoymaq məqsədini güdən «işgüzar əməkdaşlıq» haqqında müqavilə bağlandı. Bu sazişin məqsədi inhisarçı kapitalı fəhlə sinfinin hücumundan xilas etmək idi. İnhisarçılar həmkarlar ittifaqlarının, yalnız fəhlələrin inqilabi yol ilə əldə etdikləri hüquqları, məsələn, birləşmək hüququnu, müştərək müqaviləni və s. qəbul edirdilər; həmkarlar ittifaqlarının rəhbərləri isə öz növbəsində qəbul edirdilər ki, fəhlələrlə sahibkarlar arasındakı bütün münaqişələr sazişə gəlmək yolu ilə həll ediləcəkdir. Beləliklə, həmkarlar ittifaqlarının rəhbərləri fəhlə sinfindən gizləndə mübarizəni tamamilə dayandırmaq haqqında sənayeçilərlə sövdələşirdilər.

Dekabrdan başlayaraq sosial-demokrat hökumətinin tam razılığı və təşviqi ilə mühafizəkar zabitlər burjuaziyanın buraxdığı vəsait hesabına silahlı «kənüllü birləşmələr» yaratmağa başladılar. Bu birləşmələrin korpus və briqadalarında on minlərlə zabit və kiçik zabit toplaşmışdı.

Sosial-demokratıyanın və həmkarlar ittifaqlarının sağ rəhbərləri mülkədarlarla ittifaqa girərək, inqilabın kəndə yayılmaması üçün tədbirlər görürdülər.

Sağ qüvvələr hökumətin himayəçiliyindən istifadə edərək, Berlində çevriliş etməyi, inqilabi ünsürləri qırmağı və terror şəraitin yaratmağı qərara aldılar; onlar çıxış etmək üçün yalnız bəhanə axtarırdılar. Belə bir bəhanə, dekabrın

5-də Berlində cəbhəçilərin və məzuniyyətçilərin əsgər Sovetlərində onların nümayəndələrini tanımağı tələb edən nümayişi oldu. Əksinqilabi dəstələr nümayişi atəşə tutdular, bu zaman 14 nəfər ölən və çoxlu yaralanan oldu.

Qiyamçılar Berlin Soveti İcraiyyə Komitəsinin binasına soxuldular və İcraiyyə Komitəsinə həbs edilmiş elan etdilər.

Lakin Berlin fəhlələri Soveti müdafiəyə qalxdılar və qiyamçıları dəf etdilər. Dekabrın 7 və 8-də paytaxtda «Rədd olsun qan tökülmənin müqəssirləri olan Ebert — Şeydeman hökuməti!», «Bütün hakimiyyət fəhlə və əsgər Sovetlərinə!», «Təcili surətdə zabitləri tərksilah etməli», «Tezliklə silahlı fəhlə dəstələri və Qızıl qvardiya yaratmalı» şüarları altında kütləvi nümayişlər oldu. Mühafizəkarlar müvəqqəti olaraq geri çəkilmək məcburiyyətində qaldı.

Sovetlərin Ümumalman qurultayı. Noyabr inqilabının gedişində əmələ gəlmiş və sürətlə bütün ölkəyə yayılmış olan Sovetlər xalq kütlələri içərisində qızgın rəğbət qazanırdı. Buna görə də Ebert, Şeydeman və sağ müstəqillər Sovetlərlə hesablaşmağa və özlərini onlara tərəfdar kimi göstərməyə məcbur olmuşdular. Lakin sosial-demokratiyanın əksinqilabçı rəhbərləri dərhal onlardan, fəhlə və əsgər Sovetlərindən onların ideyasına tamamilə zidd olan bir məqsəd üçün istifadə etməyi qərara aldılar. Dekabrın 16-dan 21-nə qədər davam edən I Ümumalman Sovetlər qurultayı çağırıldı. Qurultayın 485 nümayəndəsindən 288-i sosial-demokrat və 87-i AMSDP üzvü idi. İnqilabi xətti ancaq, Frits Hekkertin və Yevgeni Levinenin başçılıq etdiyi 10 nəfər spartakçı müdafiə edirdi. Qurultayın tərkibi göstərirdi ki, sosial-demokratiyanın kütlələrə təsiri hələ çox, «Spartak ittifaqının» təsiri isə zəifdir. Dekabrın 16-da spartakçılar qurultayın iclas etdiyi binanın qarşısında fəhlələrin

nümayişini təşkil etdilər, nümayişdə 250 min fəhlə və əsgər iştirak edirdi. Onlar qurultayda Almanıyanın vahid sosialist respublikası elan edilməsini, dövlətdə bütün hakimiyyətin fəhlə və əsgər Sovetlərinə verilməsini, təcili və ciddi surətdə əksinqilabın tərksilah edilməsini və fəhlələrin silahlandırılmasını tələb edirdilər. Fəhlələrin nümayəndələri qurultaya buraxılmadılar.

Qurultay nümayəndələrinin əksəriyyəti burjua parlamenti xulyalarının əsiri olmuşdu. Heç kəsi heç bir şeyə məcbur etməyən içtimailəşdirmə haqqında ümumi bəyannamə ilə və demokratik xarakterli bəzi xırda qərarlarla aldılmış olan qurultay nümayəndələri bütün qanunvericilik və icraedicilik hakimiyyətini Ebert hökumətinin əlinə verdilər.

Qurultay Məclisi-müəssisən (Müəssislər məclis) çağırmaq haqqında qərar qəbul etdi. Bu, əslində Sovetlərin özlərini ləğv etməsi demək idi, çünki həqiqi Sovetlər yalnız burjua demokratiyasını dəyişdirən və onu fəhlə demokratiyası ilə əvəz edən dövlət təşkilatı forması kimi mümkün idi.

Sovetlərin ümumalman qurultayının sağlar üçün əlverişli olan qərarından sonra hökumət inqilabi qüvvələrə divan tutmağı və hər şeydən əvvəl, inqilabi qoşun hissələrini Berlindən çıxarmağı qərara aldı. Dekabrın 24-də hökumət qoşunları, inqilabi matroslardan, inqilabın fəal iştirakçılarından ibarət olan Xalq dəniz diviziyası üzərinə hücum etdilər.

Dekabrın 25-də «Spartak İttifaqının» çağırışı ilə Berlin fəhlələri matrosların müdafiəsinə qalxdılar və matrosların özlərini müdafiə etdikləri maneə doğru hərəkət etdilər. Əsgərlər sıxışdırıldı. Nümayiş matroslarla fəhlələrin kütləvi qaradaşlaşmasına çevrildi. İnqilabın yeni yüksəlişindən qorxan hökumət Xalq dəniz diviziyasını buraxmaq fikrindən əl

çəkdi. Hökumət, fəhlə və matroslarla danışığa girən və onların mübarizəyə olan iradəsini sarsıdan AMSDP rəhbərlərinin səyi nəticəsində xilas edildi.

Dekabr hadisələrindən sonra spartakçılar Müstəqil sosial-demokrat partiyasının rəhbərlərinə sosial-demokratlarla əlaqəni kəsməyi təklif etdilər və təcili surətdə partiya qurultayı çağırılmasını tələb etdilər. AMSDP rəhbərliyi qurultay çağırmaqdan boyun qaçırdı, lakin Şeydeman və Ebert ilə gələcəkdə hökumətdə iştirak etməyin partiya rəhbərlərinin sırayı üzvlər içərisində nüfuzdan düşməsinə səbəb olacağını nəzərə alaraq, 1918-ci il dekabrın 27-də Qaazeyə, Ditmana və Barta hökumətdən çıxmağı təklif etdi.

Müstəqilçilərin əvəzinə sağ sosial-demokratlar-Qustav Noske və Rudolv Vissel hökumətin tərkibinə daxil edildilər.

Berlində 1919-cu ilin yanvar döyüşləri. 24 dekabr hadisələrindən sonra Berlinə könüllülər adlanan hissələr toplaşmağa başladılar və bir azdan sonra hökumət inqilab əleyhinə hücumu keçdi. 1919-cu il yanvarın 4-də hökumət Berlin polisini özünə tabe etməyə cəhd edərək, fəhlələr içərisində şöhrət qazanmış polis rəisi, sol mustəqilçi Eyxqornu vəzifəsindən kənar edib, onu sosial-demokrat Ernst ilə əvəz etdi. Həmin axşam AMSDP Berlin təşkilatlarının Mərkəzi idarəsinin və inqilabi starostaların Kommunist partiyasının nümayəndələri (Karl Libknext və Vilhelm Pik) ilə keçirilmiş birgə iclasında Eyxqornun vəzifədən kənar edilməsinə yol verməmək, Berlin fəhlələrin yanvarın 5-də nümayişə və lazım gəldikdə isə, hökuməti yıxmaq uğrunda mübarizəyə çağırmaq haqqında qərar qəbul edildi. İnqilab komitəsi seçildi; buraya Karl Libknext və Vilhelm Pik də daxil oldular.

Yanvarın 5-də izdihamlı nümayiş oldu. AMSDP-nin rəhbərliyi kütlələr içərisində nüfuzunu itirməmək üçün hərəkata qoşulmaq məcburiyyətində qaldı.

Yanvarın 6-da Berlində ümumi tətıl elan edildi və 200 min nəfərin iştirakı ilə nümayiş keçirildi. Yanvarın 7-8-də fəhlələr vağzalları tutdular. Daha sonra nə etmək lazım gəldiyi isə bəlli deyildi. İnqilabi komitədə, Karl Libknextin və Vilhelm Pikin etirazına baxmayaraq, 10 nəfərə qarşı 50 səs əksəriyyəti ilə hökumətlə danışıqlara başlamaq qərara alındı. Yanvarın 8-də Kommunist partiyası MK-sı K.Libknexti və V.Piki komitədən geri çağırdı. Bu günlərdə hökumət arası kəsilmədən yüksəkrütbəli Kayzer zabitləri ilə müşavirə aparırdı. Müşavirələrin birində Noske qəti tədbir görülməsini tələb etdi. Kim isə ucadan ona dedi: «Onda bu işə girişin!» Noskenin buna cavabı Ebert-Şeydeman hökumətinin fəaliyyətini qısaca olaraq müəyyən edirdi. O demişdi: «Nə olar, deyəsən, kim isə qanlı köpək olmalıdır».

Yanvarın 11-də hökumət qoşun yeridib Berlinin fəhlə sinfinə divan tutmağa başladı. Kommunistlər qanundan kənar elan edildilər.

Casuslara Roza Lüksemburq və Karl Libknextin gizləndikləri mənzili öyrənmək müəssər oldu. Yanvarın 15-də axşam onların hər ikisini həbsə alıb qvardiya süvari atıcı diviziyası qərargahının yerləşdiyi «Eden» mehmanxanasına gətirdilər. Onların hər ikisi quduzlaşmış zabitlər tərəfindən öldürüldü. K.Libknexti arxadan güllə ilə vurub öldürmüş, meyitini, naməlum adam kimi, meyitxanaya qoymuşdular; R.Lüksemburqun meyitini isə kanala atmışdılar. Onun meyiti yalnız 1919-cu il mayın 31-də tapılmışdı.

Alman fəhlə sinfi rəhbərlərinin xaincəsinə öldürülməsinə qarşı qəzəb və etiraz dalğası bütün Almaniyanı bürümüşdü.

Müəssislər məclisinə seçkilər. Şeydemanın koalisiyalı hökumətinin yaradılması. Berlin üsyanı yatırıldıqdan sonra başlanmış qızgın terror şəraitində 1919-cu il yanvarın 19-da Almaniya Milli (müəssislər) məclisinə seçkilər keçirildi. Almaniya Kommunist partiyası seçkilərdə iştirak etmədi.

Seçkilərdə 30 milyon seçici iştirak edirdi. Sosial-demokratlar 11,5 milyon səs və 165 mandat, müstəqil sosial-demokratlar 2,5 milyon səs və 22 mandat almışdılar. Bütün mandatların 45,5%-n bu iki partiya mənsub idi. Mandatların yerdə qalan 54,5%-ni isə burjua partiyaları almışdılar.

Müəssislər məclisi fevralın 6-da Türingiyanın kiçik şəhəri Veymarda açıldı. Müəssislər məclisi açıldığı üçün sosial-demokrat rəhbərlərinin təklifi ilə fəhlə və əsgərlərin Mərkəzi Soveti özünün bütün hüquqlarını Müəssislər məclisinə verməyi qərara aldı. Beləliklə, Almaniya Sovetlərinin ləğv edilməsi əvvəlcədən həll edilmiş oldu. Fevralın 11-də Müəssislər məclisi Eberti respublika prezidenti seçdi. Sosial-demokratlardan, demokratik və katolik partiyalarının nümayəndələrindən təşkil edilmiş yeni hökumətə Şeydeman başçıq etdi. Bu, sosial-demokrat rəhbərlərinin burjua partiyaları ilə gizli əməkdaşlıqdan onlarla açıq koalisiyaya girmələri demək idi.

Bavariya Sovet respublikası. Bavariya fəhlə sinfi 1918-ci ilin noyabrında monarxiyanı devirib, respublika yaradaraq, sosialist çevrilişləri aparmağa cəhd edirdi. Fəhlələr, sol müstəqil Kurt Eysnerin başçılıq etdiyi Bavariya hökumətindən fəhlə siyasəti yeritməyi tələb edirdilər. Lakin Eysner hökuməti həyata keçirdiyi bir sıra demokratik islahatdan sonra heç bir şey etmədi. Berlin üsyanı və Rurdakı, Bremendəki və başqa yerlərdəki çıxışlar məğlub edildikdən sonra, Eysner hökumətinin siyasətindən narazı

olan Bavariya burjuazpyası fəhlə sinfi üzərinə hücumə keçdi. Fevralın 21-də Eysner monarxist qraf Arko tərəfindən öldürüldü. Sağ sosial-demokrat Hofmanın rəhbərliyi altında yeni hökumət təşkil edildi; bu hökumət əksinqilabi siyasət yeritmək fikrində idi. Lakin hökumətin inqilabi fəhlələrlə mübarizə aparmaq üçün gücü yox idi.

Sovetlər hakimiyyəti qurulmasını tələb edən fəhlələri aldatmaq və vaxt qazanmaq üçün Hofman hökumətinə daxil olmuş sağ sosial-demokrat rəhbərləri Sovet hökuməti yaratmağa razı olduqlarını bildirdilər. Levinenin başçılığı altında AKP Münxen təşkilatının rəhbərliyi bunun fitnəkarlıq olduğunu bilərək belə hökumətdə iştirak etməkdən imtina edib, sağ sosial-demokratların fırıldaqlarını ifşa etdi. Kommunistlər göstərdilər ki, sosial-demokratların təsiri qırılmadığı, Almaniyanın başqa torpaqlarında inqilabın artıq tənəzzülə uğramağa başladığı, kommunist partiyasının istər təşkilat və istərsə ideya cəhətdən zəif olduğu bir şəraitdə Sovetlər hakimiyyəti qurmaq üçün şərait hələ yetişməmişdir. Lakin müstəqillər fitnəkarlığa uydular. 1919-cu il aprelin 7-də onların rəhbərliyi Bavariyanı Sovet respublikası elan etdi və Toller başda olmaqla yeni hökumət yaratdı. Hofman hökumətini üzvləri Münxendən Bavariyanın şimalına qaçdılar. Burada onlar, kommunistlərin rəhbərliyi altında əsil Sovet hakimiyyəti qurulmasını tələb edən Münxen və başqa şəhərlərin fəhlələrinə divan tutmaq üçün əksinqilabi qüvvələr toplamağa başladılar. Toller hökuməti əksinqilab ilə mübarizə aparmaq üçün heç bir tədbir görmürdü, Bavariyada hər şey olduğu kimi qalırdı. Aprelin 13-də əksinqilabi qüvvələr Münxendə qiyam təşkil etdilər. Silahlı fəhlə dəstələri qiyamçıları darmadağın etdilər.

Aprelin 13-də axşam Münxenin fabrik-zavod komitələri Toller hökumətinin devrildiyini elan etdilər və

hakimiyyəti hərəkət Komitəsinin əlinə verdilər ki, bu da Bavariyanın hökuməti oldu. Komitəyə kommunist Yevgeni Levine başçılıq edirdi. Kommunistlər hakimiyyəti ələ almaq üçün şəraitin yetişmədiyini başa düşdükləri halda, onlar yenə də döyüşə can atan fəhlə sinfinə başçılıq etməyə məcbur oldular.

Yeni hökumət Kommunist partiyasının proqramını həyata keçirməyə başladı. O, muəssisələrdə fəhlə nəzarəti tətbiq etdi, bankları milliləşdirdi, ərzaq ehtiyatlarını müsadirə etdi və fəhlələr arasında bölüşdürdü, əksinqilab ilə mübarizə aparmaq üçün fəvqəladə komissiya təşkil etdi. 30 min fəhləni silahlandırdı.

Lakin Bavariya Sovet respublikası aprelin 27-də öz fəaliyyətini dayandırdı.

Şeydeman hökuməti Hofmanın yardımına 100 min nəfərlik ordu göndərdi. Müstəqillər Hofmanla gizli danışıqlar aparmağa və kommunistləri rəhbər vəzifələrdən kənar etməyə başladılar. Əksinqilabi qüvvələr Münxen üzərinə hücum etməyə başladılar. Qəhrəmancasına mübarizə aparan Münxen fəhlələri Sovet respublikasını xilas edə bilmədilər.

1919-cu il mayın 1-də Bavariya Qızıl Ordusu məğlubiyyətə uğradı Sosial-demokrat Hofman və Noskenin rəhbərliyi altında ağ terror başlandı. Bir çox inqilabçılar öldürüldü. İyunun 5-də hərbi səhra məhkəməsinin qərarına görə, Münxendəki katorqa həbsxanasının həyətində Yevgeni Levine güllələndi. Bavariyanın yeni hökuməti Kommunist partiyasını qadağan etdi.

Paris sülh konfransı və Almaniya. Birinci dünya müharibəsi Almaniya çox böyük zərər vurdu. Müharibədə Almaniya vurulan maddi və hərbi zərər 161 milyard marka olmuş, 2 mln. adam ölmüş, 1 mln əsir düşmüş, 4 mln adam isə yaralanmışdı. Almaniya öz əhalisinin 1/10, ərazisinin isə

1/8 hissəsini itirmişdi. Dəmir filizinin çıxarılması 75 %, daş kömür çıxarılması isə 20% azalmışdı. Almaniyanın dirçəlməsi üçün xeyli vaxt lazım idi.

1919-cı ilin yanvarında fəaliyyətə başlayan Paris sülh konfransında Almaniya ilə sülh müqaviləsinin şərtləri məsələsində qızğın mübahisələr meydana çıxdı. Sülh konfransının gedişində yaxın vaxtlara kimi müttəfiq olan dövlətlər arasında kəskin ziddiyyətlər aşkara çıxdı. Müharibədə varlanmış amerika milyadrları dünyada hökmran olmaq ididasında idilər. Onlar Vilsonun dili ilə ABŞ-ın dünyaya mənəvi rəhbərlik hüququ olduğunu bildirdilər və «açıq qapılar» prinsipinin geniş təbliğ edilməsini tələb etdilər. Fransanın və İngiltərənin Avropada hegemonluğuna yol verməmək üçün Amerika nümayəndə heyəti güclü hərbi Almaniyanın saxlanması tərəfdarı idi. Vilson bununla Avropada ABŞ-ın mövqelərini möhkəmləndirmək ümidində idi. Başlıcası isə Amerika imperialistləri Sovet Rusiyasına qarşı mübarizə etmək üçün vahid və güclü Almaniyayı saxlamağa çalışırdılar.

Fransa imperialistləri isə, əksinə, Avropada öz hegemonluğunu yaratmaq məqsədi ilə Almaniyanın mümkün qədər daha çox zəifləməsinə çalışırdılar.

Klemanso və Foş bu fikirdə idilər ki, Fransa Avropada hegemon olsun. Bu məqsəd üçün onlar Almaniyanın parçalanmasını, hərbi və iqtisadi cəhətdən zəifləməsini istəyirdilər. Onlar Reynin sol sahilini Almaniyaadan ayırmaq və müstəqil Reyn respublikası təşkil etmək fikrini irəli sürdülər. Bu respubilkə Fransanın nəzarəti altında olmalı idi. Onlar Saardakı kömür hövzələrini də Fransaya verilməsini tələb edirdilər. Fransa nümayəndə heyəti tələb edirdi ki, Bavariya da Almaniyaadan ayrılıb müstəqil olsun. Klimanso tələb edirdi ki, Almaniyaaya qarşı müharibə edən ölkələrin müharibəyə sərf etdikləri vəsait Almaniyaadan

alınmalıdır. Fransa nümayəndələri bu məqsəd üçün Almaniya­dan 800 milyard marka təzminat tələb etdilər ki, bu təzminatın 58%-i daha çox müharibədə dağıntıya məruz qaldığına görə Fransaya çatmalı idi.

Fransa diplomatiyası bir sıra dövlətlərin (Polşa, Çexoslovakiya, Rumıniya və b.) ərazilərini məğlub olmuş­ların hesabına genişləndirilməsində israr edərək, onlardan Avropada Almaniya­ya və Sovet Rusiyasına qarşı blok düzəldilməsi fikrində idi. Fransa dövlətinin antisovet planlarında bu dövlətlər az yer tutmurdu. Klemanso Sovet Respublikasını «tikanlı məftillərlə çəpərləmək» niyyətində olduğunu bildirdi.

Birinci dünya müharibəsində ABŞ və Yaponiyadan sonra ən çox qazanan dövlət İngiltərə olmuşdu. O, öz məqsədlərinə hələ müharibə qurtarmamışdan qabaq nail olmuşdur. Almaniyanın iqtisadi və dəniz qüdrətini sarsıdaraq İngiltərə inhisarçı burjuaziyası keçmiş alman müstəmləkələrini Britaniya imperiyasının tərkibinə daxil etmək istəyirdi. Lloyd Corc Fransanın Almaniya hesabına güclənməsinə mane olmaq üçün özünün bütün diplomatik qabiliyyətlərini işə saldı. O, Almaniyanı Avropada Fransanın hegemonluğuna qarşı duran dövlət hesab edirdi. Fransanın Almaniya­dan ərazi iddiaları münasibəti ilə Lloyd Corcun etirazına cavab olaraq Klemanso Britaniya baş nazirini məzəmmət etdi və dedi: «Qələbədən dərhal sonra İngiltərə bizim əleyhdarımız oldu». Lloyd Corc gülümsəyərək buna belə cavab verdi: «Onun ənənəvi siyasəti bundan ibarət deyilmi?» ABŞ prezidenti kimi İngiltərənin baş naziri də Almaniya imperializmindən antisovet məqsədlərlə də istifadə etmək niyyətində idi.

Bir sözlə, Lloyd Corc və Vudro Vilson Almaniyanın parçalanması və iqtisadi cəhətdən zəifləməsinə tərəfdar olmadılar. Onlar güclü, vahid Almaniya tərəfdarı idilər. Bu

yol ilə İngiltərə və ABŞ Fransaya qarşı Almaniya dan istifadə etmək istəyirdilər. Digər tərəfdən, Almaniya nı Sovet Rusiyasına qarşı alətə çevirmək istəyirdilər. Onlar Reyn respublikasına tərəfdar olmadılar. Saar kömür hövzəsinin Fransaya verilməsinə qarşı çıxırdalır. Təzminatın miqdarının azaldılmasını və Fransaya veriləcək faizin aşağı salınmasını tələb edirdilər. ABŞ Almaniya dan ancaq 223 milyard marka təzminat tələb edirdi.

Nəhayət, imperialistlər qarşılıqlı güzəştlərə getmək yolu ilə sülh müqaviləsi layihəsini tərtib edilməsinə başladılar.

Paris konfransında mühüm məsələlərdən biri də Millətlər Cəmiyyəti məsələsi idi. Hələ Birinci Dünya müharibəsi illərində bəzi ölkələrin burjua pasifistləri belə bir cəmiyyətin təşkil edilməsi ideyasını irəli sürdülər. V. Vilsonun «14 maddəlik» sülh proqramında da bu məsələ öz əksini tapdı. Paris sülh konfransında Antanta dövlətləri bu məsələ ətrafında çox güclü hay-küy qaldırdılar. Onlar bu yol ilə kütlələr içərisində bolşevizmlə müqayisədə daha sülhsevər olduqlarını göstərmək istəyirdilər. Paris sülh konfransında Millətlər cəmiyyətinin quruluşu haqqında ciddi mübahisələr oldu. Vilson istəyirdi ki, bu təşkilat İngiltərə və Fransanı hegemonluq vəziyyətindən məhrum etsin və beynəlxalq aləmdə rəhbərliyi ABŞ imperializminə şamil etsin. Müstəmləkərin paylanması da həmçinin bu cəmiyyətə tapşırılsın. Lakin dünyada və konfransda qüvvələrin yeni nisbətinin yaranması Vilsonun bu planına mane oldu. Lloyd Corc və Corc Klemanso Yaponiyanın baş naziri Sindodan yardım alaraq müstəmləkələrin konfransda bölünməsinə nail oldular. Vilson da Millətlər cəmiyyətinin təşkili haqqında fikrinin reallaşması üçün konfransın qərarına tabe oldu. Lakin sonra ABŞ konqresi bu qərarı təsdiq etmədi.

Paris sülh konfransında qəbul edilmiş Millətlər Cəmiyyətinin Nizamnaməsində deyilirdi ki, «silahlanma minimum dərəcəyə endirilsin, Millətlər Cəmiyyəti üzvlərinin ərazi bütövlüyünə əmniyyət verilsin, müharibə və müharibə təhlükəsi yaranarkən buna qarşı tədbirlər görülsün. Təcavüzkarlıq göstərən dövlətə qarşı hərbi, maliyyə və iqtisadi tədbirlər tətbiq edilsin».

Millətlər Cəmiyyətinin fəaliyyəti assambley, onun şurası və katibliyi vasitəsi ilə davam etdirilirdi. Cəmiyyətin Şura üzvləri əvvəl dörd nəfərdən (İngiltərə, Fransa, İtaliya, Yaponiya dövlət başçılarından) ibarət oldu. Konqresin qərarı ilə ABŞ burada iştirak etmədi. Cəmiyyətin katibliyi yanında beynəlxalq əmək bürosu, tərksilah komissiyası və beynəlxalq ədalət məhkəməsi palatası var idi. Cəmiyyətdə başlıca rol İngiltərə və Fransaya məxsus oldu.

Cəmiyyətin nizamnaməsinin mühüm hissəsi mandat sistemindən ibarət idi. Konfransda İngiltərə, Fransa və Yaponiya dövlətləri belə bir fikir irəliyə sürdülər ki, həmin müstəmləkə ölkələrinin əhalisi özlərini idarə etmək qüdrətinə malik olmadıqları üçün onların idarəsi işlərinə Millətlər Cəmiyyəti vasitəsi ilə kömək etmək lazımdır. Bu yardım mandat sistemi vasitəsi ilə həyata keçirilirdi. Əslində mandat sistemi müstəmləkəçiliyin yeni formasından başqa bir şey deyildi.

Nizamnamədə həmçinin təcavüzkar dövlət barəsində kollektiv tədbirlər sistemi tətbiq etmək - sanksiyalar nəzərdə tutulurdu. Eyni zamanda Nizamnamədə təcavüzün nə demək olduğunun və təcavüzkarın kim olduğunun tərfi yox idi. Əslində Millətlər Cəmiyyəti beynəlxalq münasibətlərin yeni sistemini qorumaq sahəsində İngiltərə və Fransa siyasətinin aləti idi.

1919-cu il may ayının 1-də uzun müzakirələrdən sonra Almaniya ilə sülh müqaviləsinin layihəsi hazırlandı və

konfransın sədri onu Parisə çağırılmış Almaniyanın Xarici İşlər naziri Brokdorf Ratcounun başçılıq etdiyi alman nümayəndə heyətinə təqdim etdi.

Alman nümayəndə heyəti sülh şərtləri ilə tanış olduqdan sonra yazılı bəyənət vermək üçün konfransdan icazə istədi. İcazə verilsə də, sülh şərtlərinin heç bir maddəsinin, xüsusilə 247-ci maddənin Almaniyanın müharibənin başlanmasında yeganə təqsirkar olması maddəsinin dəyişilməsinə razılıq verilmədi. Əksinə qalib dövlətlər bildirdilər ki, əgər Almaniya müqaviləni imzalamasa yenidən onunla müharibəyə başlayacaqlar. Belə olduqda Almaniyanın xarici işlər naziri Brokdorf Rotcou sülh müşaviləsini imzalamaqdan imtina etdi və öz vəzifəsindən istefa etdi. Bu hadisədən sonra Alman nümayəndə heyəti Berlinə qayıtdı. Bütün ölkədə sülh müqaviləsinin imzalanmasının əleyhdarları ilə tərəfdarları arasında diskussiya başladı. Nəhayət, sülh müqaviləsini imzalamaq tərəfdarları qabil gəldilər. Yeni xarici işlər naziri German Müllerin başçılığı ilə təzə nümayəndə heyəti sülh müqaviləsini imzalamaq üçün Parisə göndərildi və 1919-cu ilin iyunun 28-də Versalın güzgülü sarayında sülh müqaviləsi imzalandı.

Sülh müqaviləsinin bir sıra şərtlərini aşağıda olduğu kimi vermək yerinə düşərdi.

1. ...Bütün dövlətlər, dominionlar və koloniyalar Millətlər Cəmiyyətinin üzvü ancaq o şərtlə ola bilərlər ki, yığıncağın 2/3 hissəsi onun lehinə səs versin. Həm də bu dövlətlər beynəlxalq öhdəliklərə əməl etməli, Millətlər Cəmiyyətinin hərbi, dəniz və hava qüvvələrində iştirak etmək haqqında əsasnaməni qəbul etməlidirlər. Əgər dövlətlərdən biri Millətlər Cəmiyyətindən çıxmaq istəyirsə, 2 il əvvəldən xəbər verməli və bu iki il müddətində bütün beynəlxalq öhdəlikləri yerinə yetirməlidirlər.

2. Cəmiyyətin fəaliyyəti Məclis və Şura vasitəsilə, onların arasındakı dövrdə isə Katiblik vasitəsi ilə həyata keçirilir.

3. Məclis Cəmiyyətin üzvlərinin nümayəndələrindən toplanır. Onlar müəyyən edilmiş vaxtda toplaşirlar. Əgər vəziyyət fəvqaladə şəkil alarsa, onlar növbədənənar da toplaşa bilərlər. Məclis həm Cəmiyyətin yerləşdiyi yerdə, həm də digər yerdə aparıla bilər. Məclis o məsələlərə baxır ki, onlar Cəmiyyətin fəaliyyət dairəsinə daxil olsun. Həmçinin ümumi sülhə xələl gətirən məsələlər də onun fəaliyyət dairəsi hesab edilir.

Cəmiyyətin hər bir üzvü ancaq üç nümayəndənin yerinə səs verə bilər.

4. Şura Baş şuranın və Millətlər Birliyinin üzvlərindən ibarətdir. Həmçinin dörd başqa dövlətin nümayəndələri də buraya daxil edilir. Bu dörd üzv Məclisdə müzakirə ediləcək məsələləri müəyyənləşdirir, həmçinin onun çağırılma vaxtını müəyyən edir. Əgər Məclis əksəriyyət səsle bəyənersə, Cəmiyyətə yeni üzv də qəbul edilə bilər. Şura daimi fəaliyyət göstərən orqandır. Şura vəziyyət nə vaxt tələb edirsə, o zaman toplaşır. Şura da Cəmiyyətin fəaliyyət dairəsinə aid olan bütün məsələlərə baxa bilər. Şuranın üzvünün hərəsinin bir səsi var və hər biri ancaq bir nümayəndəni təmsil edir.

5. Əgər Cəmiyyətin qəbul etdiyi statusa və Müqaviləyə zidd bir şey yoxdursa, Məclisin qərarı Cəmiyyət üzvləri tərəifndən yekdilliklə qəbul edilir.

7. Millətlər Cəmiyyətini yerləşmə yeri Cenevrə şəhəri müəyyən edilir.

8. Cəmiyyətin üzvləri bilirlər ki, sülhün saxlanılması ancaq milli silahlanmanın minimuma endirilməsi yolu ilə mümkündür. Ancaq bu yolla həm milli təhlükəsizliyi, həm də beynəlxalq öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etmək olar. Şura hər bir dövlətin coğrafi vəziyyətini, xüsusi şəraiti

nəzərə alaraq bu dövlət üçün məhdudiyətləri hazırlayır. Hər on ildən bir bu məsələ yenidən araşdırılmalıdır.

Müxtəlif hökumətlərin silahlanma həddi Şuranın razılığı olmadan müəyyənləşdirilə bilməz.

10. Cəmiyyətin üzvləri ona daxil olan bütün dövlətlərin suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə hörməti öz vəzifələri hesab edirlər və hər cür xarici müdaxilənin qəti əleyhinədirlər və onun qarşısını almalıdırlar. Müdaxilə baş verərsə, Şura bunun qarşısını almaq üçün müəyyən tədbirlər görür.

11. Hər cür müharibə və müharibə təhükəsil Cəmiyyətin üzvlərini narahat edir və onlar onu məhdudlaşdırmaq və aradan qaldırmaq üçün səy göstərməlidirlər. Belə hallarda Baş Şura nöbədənkənar Şura çağırır. Lakin Şuranın çağırılmasını bütün Cəmiyyət üzvləri tələb etməlidirlər.

Bundan başqa Cəmiyyətin hər bir üzvünün hüququ var ki, Məclisə və Şuraya dostluq qaydasında müraciət etsin və Məclisin, Şuranın diqqətini onu narahat edən məsələlərə cəlb etsin.

12. Cəmiyyətin bütün üzvləri razılaşırlar ki, əgər onların arasında mübahisə olarsa, onlar üçüncü bir dövləti bu məsələni həll etməkdə köməyə çağıra bilərlər, həmçinin Şuranın ixtiyarına verə bilərlər. Üç ay müddətində onlar bu məsələyə baxıb, lazımi ölçü götürməlidirlər.

16. Əgər Cəmiyyət üzvlərindən hər hansı biri 12, 13, 15-ci maddələrə əmək etməyərək müharibəyə girərsə, bu zaman həmin dövlətlə dərhal ticarət və maliyyə münasibətləri pozulmalı, onun vətəndaşları bütün cəmiyyətin üzvü olan dövlətlərdə fəaliyyət göstərməkdən məhrum edilməlidir.

Bu zaman Şura bütün məsələdə marağı olan dövlətlərə müəyyən tərkibdə hərbi, dəniz və hava silahlı qüvvələri təklif etməyə borcludur.

Cəmiyyətin üzvləri həmçinin iqtisadi və maliyyə məsələlərində bir-birlərinə qarşılıqlı kömək göstərməyə razılaşırlar. Onlar bərabər surətdə hər hansı bir dövlətə qarşı edilmiş haqsızlığa müəyyən tədbirlərlə müqavimət göstərirlər.

17. Münaqişə zamanı iki dövlətdən biri Cəmiyyətin üzvü, o biri onun üzvü deyilsə, yenə də məsələnin ədalətli həllinə çalışılmalı, Cəmiyyətin üzvü olan dövlətin diqqəti beynəlxalq öhdəliklərə əməl etməyə yönəldilməlidir.

18. Yuxarıda göstərilən prinsiplər müstəmləkələrə də şamil edilir. Müstəmləkələrin xalqlarına hərtərəfli kömək göstərilməsi sivilizasiyalı dövlətlərin müqəddəs missiyasıdır və Cəmiyyətin statusu da bunun təmin edilməsini öhdəsinə götürür. Çünki müstəmləkə ölkələrinin xalqları hələ elə bir səviyyəyə gəlib çatmamışlar ki, onlar özləri özlərini idarə etməyi bacarsınlar. Onların idarə edilməsində qəyyumluğu Millətlər Cəmiyyəti öz üzərinə götürməlidir. Bu xalqları idarə etməyin ən yaxşı üsulu Mandatlar sisteminə riayət edilməsidir. Millətlər Cəmiyyəti ayrı-ayrı dövlətlərə bu xalqları idarə etmək üçün mandat verməlidir.

32. Almaniya bütünüklə mübahisəli ərazi hesab edilən Morena ərazisi üzərində Belçikanın tam suverenliyini tanıyır. Həmin ərazi bitərəf (neytral) zona adlanır.

34. Almaniyanın Eypen və Malmedi mahallarında Belçikanın xeyrinə olmayan heç bir şey etməyə onun ixtiyarı yoxdur. Altı ay ərzində Eypen və Malmedi Belçika üçün açılmalıdır, bu ərazinin əhalisi tam suveren surətdə öz rəyini bildirə bilər.

40. Böyük Lüksemburq hersoqluğu 1919-cu il yanvarın 1-dən Almaniyanın tərkibindən çıxır, həmçinin Almaniya gömrük ittifaqını tərk edir. Onun artıq dəmir yollarını Almaniya istismar edə bilməz. O, neytral Böyük Lüksemburq hersoqluğu kimi bütün beynəlxalq sazişlərə

qoşulur, İttifaq və Birləşmiş dövlətlər ona sərbəst öz münasibətlərini bildirə bilirlər.

42. Reynin sol sahili hərbişizləşdirilmiş zona elan edilir.

43. Reynin sol sahilində heç bir silahlı qüvvə saxlanıla bilməz, 10 may 1871-ci ildə isə Frankfrutda bağlanan müqaviləyə əsasən Fransadan Almaniyaya keçmiş Elzas və Lotaringiya 1918-ci noyabrın 11-də bağlanmış Birinci Dünya müharibəsinin qurtarmasına dair Kompyen barışıqına əsasən təkrar Fransaya qaytarılır. 1871-ci ilə qədər, yəni Versal müqaviləsi bağlanana qədər olan Fransa sərhədi bərpa olunur.

80. Almaniya Avstriyanın suverenliyinə hörmət edir və onu müdafiə edir. Millətlər cəmiyyətinin razılığı olmadan bu dövlətlə əlaqədar heç bir məsələ müzakirə edilə bilməz.

81. Almaniya saziş və Birləşmiş dövlətlər birliyinin etdiyi kimi Çexoslovakiyanın da tam suverenliyini tanıyır, hansı ki, Rusiyanın Karpatdan cənuba muxtar ərazisini özünə birləşdirir. Almaniya bu dövlətin sərhədlərini tanıdığını bəyan edir və razılaşdığını bildirir ki, bu dövlətin sərhədini saziş və birləşmiş dövlətlər müəyyən edirlər.

82. Almaniya ilə Çexoslovakiya arasında sərhəd keçmiş Avstriya-Macaristan və Almaniya imperiyası arasında 1914-cü ilin avqustun 3-nə qədər olan sərhəd kimi müəyyənləşdirilir.

83. Almaniya Çexoslovakiya hökumətinin xeyrinə Sileziya ərazisinin ona məxsus olan hissəsində bütün hüquq və imtiyazlarından imtina edir.

87. Almaniya Polşanın da müstəqilliyini tanıyır və Polşanın xeyrinə onun ərazisində olan bütün hüquq və imtiyazlarından imtina edir. Ancaq Şərqi Almaniyada Baltik dənizinə çıxan kiçik bir ərazi onda qalır. Yuxarı

Sileziya isə Polşa ilə Almaniya arasında referendum yolu ilə bölüşdürülür.

102. Baş Şura və Birləşmiş dövlətlər Dansiq (Qdansk) şəhərini 100-cü maddəni rəhbər tutaraq müstəqil şəhər elan edirlər və sərbəst zona kimi onun haqqında tədbirlər görməyi öhdələrinə götürürlər. Bütün su yollarından Polşa qeyri-məhdud, sərbəst istifadə edə bilər. Sərbəst şəhər kimi Dansiq də bu hüquqlardan istifadə edir.

116. Almaniyanın keçmiş Rusiya imperiyasının 1914-cü ilin avqustun 1-nə kimi olan ərazisinin bütünlüyünə və toxunulmazlığına hörmət etmək vəzifəsidir və onu tanıdığını bildirir.

119. Almaniya qalib dövlətlərin və Millətlər Cəmiyyətinin xeyrinə özünün dənizarxası bütün mülklərindən imtina edir.

160. Almaniya 1920-ci ilin martın 31-dən gec olmayaraq yeddi piyada və üç süvari diviziyadan artıq saxlaya bilməz. 100 mindən artıq ordu saxlaya bilməz. Bu ordu ölkədə və sərhəddə asayışı qorumağa xidmət etməlidir.

Almaniyanın zabitlər heyəti müqaviləyə əsasən dörd mindən artıq olmamalı idi. Almaniya Baş general ştabı və digər hərbi orqanları buraxılır və heç bir halda təkrar bərpa edilə bilməz.

173. Almaniya bütün formalarda ümumi hərbi qulluq təxirə salınır. Alman ordusu ancaq könüllü müzdlular hesabına qurula və komplektləşə bilərdi.

175. Zabitlər yenidən həqiqi xidmətdə olmalı idilər. Onların qulluq müddəti ən azı 25 il müddətində omlalı idi. Özü də bu fasiləsiz xarakter daşmalı idi.

180. Reyndən şərqə doğru 50 km-lik bütün Almaniya ərazisindən olan möhkəmləndirilmiş qalalar və digər yerlər dərhal tərksilah edilməli idi. Almaniyanın cənub və şərq

sərhədlərinin möhkəmləndirilməsi sistemi müasir vəziyyətə uyğunlaşdırılmalı idi.

181. Bu müqavilə qüvvəyə mindikdən sonra iki ay müddətində Almaniya hərbi donanması aşağıdakı miqdardan yuxarı qalxa bilməzdi:

- 1) altı bronenos
- 2) altı yüngül kreysler
- 3) 12 minadaşyan
- 4) 12 əks-minadaşyan

Onlar özlərinə heç bir sualtı qayıq götürməməli idilər.

183. Almaniya hərbi donanmasında, donanmanın ekipajında sahillərin qorunmasında. Semafor xidməti inzibati idarəsində ancaq bütün hərbi rütbələrdən olan 15 min zabit çalışa bilərdi. Zabitlərin tərkibini ancaq 1500-ə qədər artırmağa icazə verilə bilərdi.

191. Hər cür tiptən olan sualtı qayıqlar istehsalı, hətta ticarət məqsədi ilə də yaradılmış olsa belə, Almaniya qadağan edilirdi.

198. Almaniyanın hərbi qüvvələri özünə heç bir hərbi və dəniz aviasiyası təşkil etməməli idi. Almaniyanı yuxarıda göstərilən tərkibdən artıq olan bütün zabit və əsgər heyəti iki ay müddətində buraxılmalı idi.

Müqavilədə ittifaqlararası nəzarət komissiyası haqqında da müəyyən müddəalar öz əksini tapmışdır. Bunlardan bir neçəsi üzərində dayanmaq məqsədəuyğun olardı.

203. Bütün Almaniya qarşısında qoyulmuş təəhhüdlərin yerinə yetirilməsi vəziyyətinə İttifaqlararası nəzarət komissiyası rəhbərlik etməlidir ki, onun tərkibi qalib dövlətlərin və Millətlər cəmiyyəti üzvlərinin içərisindən müəyyən edilib seçilir.

231. Qalib dövlətlər və Millətlər Cəmiyyəti elan edir ki, Almaniya və onun müttəfiqləri müharibə nəticəsində qalib və digər dövlətlərdə baş vermiş bütün itki və fəlakətlərin

səbəbkarıdırlar. Çünki bu itkilər Almaniya və onun müttəfiqlərinin basqınları nəticəsində baş vermişdir.

233. İtkilərin və zərərin həcmi İttifaqlararası komissiya tərəfindən müəyyən ediləcək və Almaniya bunu ödəməyə borcludur. Bu, təzminat komissiyası tərəfindən müəyyən ediləcəkdir. Həmçinin təzminatın miqdarı 1921-ci ilin 1 Mayından gec olmayaraq Almaniya hökumətinə bildirilməlidir. Komissiya təzminatın ödənilməsi sxemini də tərtib edir. Həmin sxemdə 1921-ci ilin 1 mayından başlayaraq 30 il müddətində Almaniyanın verdiyi təzminatın həcmi və forması göstərilməlidir.

235. Almaniya 1919-1920-ci illərdə müxtəlif şəkildə (qızıl, mal, gəmi, qiymətli kağızlar və s.) hansı ki, bunu təzminat komissiyası müəyyənləşdirir, iyirmi milyard qızıl marka qalib dövlətlərə verməli idi.

249. Almaniyanın 1918-ci ilin noyabrın 11-dən, yəni təslim olduğu vaxtdan ərazisində bütün qalib dövlətlərin və Millətlər Cəmiyyətinin ordusu saxlanılacaqdır.

331. Aşağıdakılar beynəlxalq zona elan edilir:

1) Vyatovadan Elbayadək və Praqadan Vyatovaya qədər

2) Optadan Oderə qədər

3) Qrodnodan Nəmana qədər

4) Ulmdan Dunaya qədər

344. Əgər Almaniya 42 və 43-cü maddələri pozarsa, bu hadisə həmin dövlətlərə münasibətdə düşüncəsinə akt kimi qəbul edilə bilər.

345. Fransanın Birinci Dünya müharibəsində çox böyük maddi və mənəvi itkiyə məruz qaldığını nəzərə alaraq Almaniyanın Saar vilayətinin kömür mədənləri ona verilir.

349. Almaniya Millətlər Cəmiyyətinin mənafeyinə uyğun olaraq həmin ərazilər haqqında müqavilədə əksini

tapanları tanıdığını etiraf edir. Bir sözlə, Saar vilayəti 15 il müddətinə Millətlər Cəmiyyəti tərəfindən idarə olunacaq.

Müqavilədə həmçinin göstərilirdi ki, 1870-1871-ci il Fransa-Prusiya müharibəsində Fransa məğlub edildi. Onun zəngin kömür ehtiyatına malik olan Elzas-Lotaringiya Almaniya tərəfindən zəbt edildi. Bu ərazinin işğalı XIX əsrin sonunda Almaniyanın sürətli iqtisadi inkişafına təkan verən amillərdən biri idi. Lakin Birinci Dünya müharibəsində Antanta dövlətlərinin mərkəz dövlətlər üzərində qələbəsi nəticəsində Elzas-Lotaringiya təkrar Fransaya qaytarıldı və bu Versal müqaviləsində öz əksini tapdı. Bu məsələ ilə əlaqədar müqavilənin bəzi maddələrindən misal göstərmək olar.

351. 1871-ci il 26 fevralda Versal yenidən əvvəlki səlahiyyətləri ilə bərpa olunacaqdır. Onun tərkibində daimi və müvəqqəti İngiltərə, Fransa, İtaliya və Rumıniyanın nümayəndələri iştirak edəcəkdir.

428. Almaniya ilə bağlanmış Müqaviləyə uyğun olaraq Reyndən qərbə tərəf ərazidə qalib dövlətlərin və Millətlər Cəmiyyətinin qoşunları qalacaqdır və onlar 15 il müddətində bu ərazini tərk etməyəcəklər. Bu tarix Müqavilə qüvvəyə mindiyi gündən hesablanır.

430. Əgər Almaniya 15 il ərzində Müqavilənin şərtlərinə düzgün əməl etməzsə və təzminatı ödəməsə, onda Qalib dövlətlər və Millətlər Cəmiyyəti təkrar Almaniyanın bütün ərazisinə qoşun yeridə bilər.

431. Əgər keçən 15 il ərzində Almaniya onunla bağlanmış bütün müqavilələri yerinə yetirərdisə, onda bağlanmış müqaviləyə uyğun olaraq 15 ildən sonra Qalib dövlətlərin və Millətlər Cəmiyyətinin qoşunları Reyn ərazisini tərk etməli idilər.

Versal müqaviləsi Almaniya imperializminin əsaslarına toxunmadı. Almaniyanın hərbi-sənaye potensialı ləğv edil-

mədi, yalnız məhdudlaşdırıldı. Sülh müqaviləsinin hərbi maddələri müzakirə edilərkən Vilson bildirdi ki, «daxili qayda-qanunu gözləmək və bolşevizmi boğmaqdan ötrü» zəruri olan ordunu Almaniya üçün saxlamaq lazımdır.

Versal müqaviləsi sülhə əmniyyət vermədi. Həmçinin Almaniyanın demokratik və sülhsevər dövlətə çevrilmək ideyasını da irəli sürmədi.

Versal müqaviləsi 1921-ci il mayın 1-i üçün təzminatın miqdarı təyin olununcaya qədər Almaniyayı 20 milyard markanı qızıl, mal və qiymətli kağızlarla ödəməyə, 1600 tondan artıq su tutumu olan ticarət gəmilərinin hamısının və 1 min ton su tutumu olan gəmilərin yarısını müttəfiqlərə verməyə və müttəfiqlər üçün ticarət gəmiləri qayıрмаğa məcbur edirdi. Almaniya gələcəkdə müttəfiqlərin təklif edəcəyi hər hansı miqdar ümumi təzminat məbləğini qəbul etməli idi. O, 10 il ərzində Fransa, Belçika və İtaliyaya kömür, südlük mal-qara, tikinti materialları, boyaq maddələri və kimya məhsulların verməyi öz öhdəsinə götürmüşdü. Müqavilə, qaliblərə müxtəlif ticarət imtiyazları və Almaniya təsərrüfatına kapital qoymaq imtiyazı verilməsini nəzərdə tuturdu.

Onun bütün müstəmləkələri, tarixi və etnoqrafik cəhətdən heç bir zaman ona mənsub olmamış Avropa ərazisinin bir hissəsi Almaniyadan alındı. Saar 15 il müddətinə Millətlər Cəmiyyətinin idarəsi altına keçdi. Versal müqaviləsi 15 il müddətinə Qərbi Almaniyanın bəzi rayonlarının işğal edilməsini nəzərdə tuturdu.

1919-cu il iyunun 21-də təşkil edilmiş sosial-demokrat Bauer hökuməti iyunun 28-də Versal müqaviləsini imzaladı, iyulun 9-da o, ölkənin ali qanunverici orqanı tərəfindən təsdiq edildi.

Almaniyada Versal sülhü əleyhinə ardıcıl olaraq çıxış edən vahid siyasi partiya Kommunist partiyası idi. Kommunistlər müqavilənin imperialist xarakterini ifşa edərək göstəriridilər ki, bu müqavilə alman imperialistlərinin ABŞ, İngiltərə və Fransa imperialistləri ilə alman zəhmətkeşlərinin mənafeyi əleyhinə, sülhün mənafeyi əleyhinə yönəldilmiş sövdələşməsi nəticəsi idi.

Paris sülh konfransının fəaliyyəti dövründə Antantaya itaət edən Almaniya hökuməti, Pribaltikada müharibə apararaq, buraya qarşı ərazi iddialarını davam etdirirdi. Almaniya komandanlığının taktikası, bir tərəfdən, Sovet Rusiyası ilə Almaniya hesablaşmağın mümkün olmadığını Antantanın nəzərinə çatdırmaqdan və bununla əlaqədar olaraq alman silahlı qüvvələrini və silahlarını saxlamaqdan, digər tərəfdən isə, Pribaltikada Sovet hakimiyyətini yıxaraq orada alman hökmranlığını bərqərar etməkdən ibarət idi.

Versal müqaviləsinin mətninə Antantanın xüsusi sərəncamını alana qədər Sovet Rusiyasının işğal edilmiş ərazi-sində məğlub Almaniyanın qoşunlarını saxlamaq hüququnu təsdiq edən 433-cü də maddə daxil edilmişdi.

Ümumi əsgəri mükəlləfiyyəti qadağan edən Versal müqaviləsi Almaniya 100 min əsgər və zabitdən artıq olmayaraq reyxsver (ordu) saxlamağa icazə verirdi.

Versal müqaviləsinə görə, Almaniyanın baş qərargahı rəsmən ləğv edildi, lakin Almaniya reyxsver nazirliyinin olmasına icazə verilirdi. Bu nazirliyin çərçivəsi daxilində ümumi ordu idarəsi təşkil edildi ki, bunun da rəisi vəzifəsinə baş qərargahın rəhbərlərindən biri olan general fon-Sekt təyin edilmişdi.

153-cü maddə xüsusi mülkiyyətin toxunulmazlığını təmin edirdi.

Veymar konstitusiyası. 1919-cu il iyunun 28-də xarici işlər naziri sosial-demokrat Müller Versal sülhünü imzaladı. Bu sülhdən təxminən bir ay sonra 1919-cu ilin iyulun 31-də Veymarda Almaniya respublikasının konstitusiyası qəbul edildi və avqustun 11-də qüvvəyə mindi. 1933-cü ilə qədər Almaniya respublikası tarixə Veymar respublikası adı ilə düşdü. Veymar konstitusiyasına görə Almaniya parlamentli, federal quruluşlu prezident respublikası elan edildi. Almaniya parlamenti iki palatadan ibarət idi. Yuxarı palata reyxstrat adlanır və landların, yəni torpaqların nümayəndələrindən təşkil edilirdi. Aşağı palata isə reyxstaq, yəni ölkə məclisi adlanırdı. Seçib-seçilmək hüququ 20 yaş müəyyənləşdirildi. O, dörd ildən bir əhalinin ümumi sayına görə seçilirdi. 1871-ci il konstitusiyasından fərqli olaraq, Veymar konstitusiyasında demokratik azadlıqlar öz əksini tapmışdı.

Konstitusiyaya burjua-demokratik konstitusiyaları üçün səciyyəvi olan söz, yığıncaqlar, ittifaqlar və mətbuat azadlığı ilə bərabər, müstəqil və gizli səsvermə hüququ, hamının qanun qarşısında bərabər olmasını və s. hüquqları elan etdi. 1-ci maddədə «dövlət hakimiyyətinin xalqdan yarandığı» elan edilirdi. Konstitusiyaya görə, respublikanın başında prezident dururdu. O, ümumi səsvermə əsasında 7 il müddətinə seçilirdi. Prezidentin hüquqları çox böyük idi: Almaniya kanslerini və reyxstaq qarşısında məsul olan nazirləri təyin edirdi, ölkənin bütün silahlı qüvvələrinin ali baş komandanı idi. 25-ci maddəyə əsasən o, parlamenti buraxa bilərdi. Reyxstaqın 68 nəfər üzvündən 27-i prezident tərəfindən təyin edilirdi. 48-ci maddəyə əsasən isə prezidentə fəvqəladə vəziyyət elan etmək, silahlı qüvvə işlətmək və konstitusiyada göstərilmiş bütün demokratik azadlıqları və hüquqları ləğv etmək ixtiyarı verilirdi. Almaniyanın muxtar dövlətlərə-torpaqlara bölünməsi saxlanıldı. Landlar, yəni torpaqlar, mux-

tar dövlət hüququ ilə Almaniyanın tərkibinə daxil olurdular. Onların qanunverici orqanı isə landtaqlar idi. Konstitusiyaya görə qanunverici hakimiyyət reyxstaqa və landqtaqlara məxsus idi. O zaman Almaniya landtaqların sayı on yeddi idi.

Torpaqların öz hökumətləri təşkil edilirdi. Xarici münasibətlər, müstəmləkə işləri, sikkə işi, poçt, teleqraf, telefon, mühacirət və mühacirlik, gömrük işləri bu hökumətlərin səlahiyyətinə daxil deyildi; bu məsələlər yalnız ümumimperiya orqanları tərəfindən həll edilirdi. Mülki və cinayət hüquqları ilə, mətbuatla, ittifaq və yığıncaq hüquqları ilə, fəhlə məsələsi, dəmir yolları s. əlaqədar olan bütün qanunvericilik məsələlərinə də ümumimperiya orqanları tərəfindən baxılırdı. Aşağı palatadan (reyxstaq) başqa, bir də respublikaya daxil olan torpaqların hökumət nümayəndələrindən təşkil edilmiş yuxarı palata (reyxsrat) var idi.

Veymar konstitusiyası burjua və mülkədarların hökmranlığını saxlayırdı. Kayzer Almaniyaşında ölkəni idarə edən yunker-burjua ittifaqında yunkerlər hökmranlıq edirdilərsə, Veymar Almaniyaşında hakim burjua-yunker ittifaqında rəhbər rol yunkerlərə deyil, sənaye və maliyyə maqnatlarına məxsus idi. Ümumi seçki hüququnun tətbiq edilməsi bu hökmranlığı sarsıtmadı. Almaniyanın konstitusiyası bütün məhdudiyətlərinə baxmayaraq, alman fəhlə sinfinin ən böyük qələbəsi idi və Kayzer Almaniyaşının konstitusiyasına nisbətən irəliyə doğru mühüm bir addım idi.

Konstitusiyaya xüsusi mülkiyyəti qorumağa təminat verirdi. Ümumiyyətlə, konstitusiyaya nəticəsində Almaniya yunker-burjua Almaniyaşından burjua-yunker Almaniyaşına çevrildi. Veymar konstitusiyasının tətbiq edilməsi Noyabr inqilabının böyük nailiyyəti və Almaniyaşında burjua-

demokratik prinsiplərin inkişafı və möhkəmlənməsi yolunda mühüm addım oldu.

Ebert-Qaaze hökumətinin siyasəti. Almaniyanın sosial-demokrat hökuməti öz xarici siyasətini lap əvvəldən Qərb imperialist dövlətləri ilə, birinci növbədə ABŞ ilə yaxınlaşmaq və Sovet Rusiyasına qarşı düşmənçilik münasibəti əsasında qururdu. O öz anti-sovet siyasəti ilə Qərbin qalib imperialistlərinin təqdirini qazanmaq və alman imperiadizmi üçün əlverişli sülh şərtləri əldə etmək istəyirdi. O qorxurdu ki, Sovet Rusiyası ilə diplomatik münasibətlərin bərpa edilməsi Oktyabr çevrilişinin Almaniya fəhlə sinfinə təsirinin güclənməsinə səbəb olar. Almaniya fəhlələri Sovet Rusiyasını tanımağı və onunla sıx münasibət yaratmağı tələb edirdilər. Sovet hökuməti də buna çalışırdı.

1918-ci il noyabrın 16-da Almaniya Ali Baş komandanlığın Şərqdəki alman qoşunlarına verdiyi əmrə deyilirdi: «Bütün şərq vilayətlərini, xüsusən Ukrayna və Baltika ərazilərini təcili surətdə tərk etmək Almaniyanın milli və təsərrüfat mənafeyinə ziddir».

1918-ci ilin dekabrında Antanta ilə danışıqlar zamanı Almaniya hökuməti xüsusi məktub vasitəsi ilə Qərb ölkələrinə Sovet Rusiyası əleyhinə birgə yürüş təşkil etməyi təklif etmişdi. Bu məktubda deyilirdi: «Biz və bizim ordumuz bolşevizmdə olduqca böyük bir təhlükə olduğunu görürük və bu təhlükənin qarşısını almaq üçün əlimizdən gələni edirik». Almaniya hökuməti Sovet Ukraynasını və Pribaltikanı işğal altında saxlayacağına ümid bəsləyirdi. Lakin Sovet elkəsi xalqlarının mübarizəsi müdaxiləçiləri geri çəkilməyə məcbur etdi. Ukrayna, Belorusiya və Krım alman qoşunlarından təmizləndi. Pribaltikada əksinqilabçı dəstələr və monarxiya tərəfdarı olan alman zabidləri qaldılar ki, sonralar bunlardan antisovet dəstələr təşkil edildi. Ebert-Şeydeman-

Qaaze hökuməti Pribaltikada genişləiməkdə olan inqilabi hərəkəti boğmaq və Petroqrad üzərinə hücumu hazırlaşmaq üçün oraya yeni qoşun hissələri göndərmək haqqında Antanta ilə sövdələşdi.

Respublika elan edilməsi və Ebert-Şeydeman-Qaaze hökumətinin yaradılması ölkənin qarşısında duran başlıca vəzifələri həll edə bilmədi. Hökumət proqramı burjua quruluşunun ictimai islahat çərçivəsindən kənara çıxmadı. Monarxiya quruluşunun dövlət aparatı toxunulmamış qaldı. Hökumət, hətta torpaq islahatı keçirmək məsələsini belə qaldırmadı. Kənd təsərrüfatının məcburi nizama salınması haqqında müharibə illərində tətbiq olunmuş qayda da ləğv edilmədi. Əvvəllərdə olduğu kimi, kənd təsərrüfatında muzzdlu fəhlələr yenə də hüquqsuz idilər; onlar amansızcasına istismar olunur və dilənçi payı maaş alırdılar. İşçinin uşaqlarının və ailə üzvlərinin köhnə istismar qaydaları saxlanılırdı. Cismani cəzalar qadağan edilməmişdi.

Almaniya fəhlə sinfi yığıncaqlar azadlığına, senzuranın ləğvinə, əmək mükəlləfiyyəti haqqındakı qanunun ləğvinə nail oldu. Hökumət, xalq inqilabının təzyiqi altında qadınlara da seçki hüququ verməklə ümumi seçki hüququ tətbiq etmək məcburiyyətində qaldı.

İnqilabın gələcək inkişafına qarşı mübarizə aparmaq üçün Ebert 1918-ci il noyabrın 10-da Hindenburq ilə ittifaq bağladı. Bu sazişə görə, hərbi komandanlıq baş qərargahın əlində qalırdı. Ebertin sonradan etiraf etdiyi kimi, o, «ordunun baş komandanlığının yardımını ilə, qayda-qanunu bərpa etməyə qadir olan bir hökumət qurmaq» istəyirdi. Bu sövdələşmə məxfi olmuşdu. Açıq bəyanatlara gəlinə, demək lazımdır ki, noyabrın 12-də Xalq müvəkilləri Şurası xalqa müraciətində boşboğazlıqla sübut edirdi ki, Almaniya yada sosialist hökuməti yaradılmışdır və bu hökumət sosia-

list programını həyata keçirəcəkdir; lakin elə buradaca bildirilirdi ki, hökumət, mülkiyyəti hər cür qəsddən qoruyacaq və Almaniyanın dövlət quruluşu haqqındakı məsələni həll etmək üçün Məclisi-müəssisən toplayacaqdır. Fəhlə və əsgər Sovetləri haqqında, ordunun komandanlığı haqqında, respublika haqqında, Sovet Rusiyası səfirliyinin Berlinə qaytarılması haqqında isə müraciətdə heç bir söz deyilmirdi.

Kütlələri saxta şüarlarla aldatmağa cəhd edərək. Hökumət Karl Kautskinin rəhbərliyi altında «ictimailəşdirmə komissiyası» təşkil etmişdi; bu komissiya hökumətin kapital maqnatları, yunkerlik və ordunun ali komandanlığı ilə əksinqilabi səvdələşməsini pərdələməli idi. Komissiyanın sənayeni ictimailəşdirməyə hazırlaşdığı haqqındakı gürultulu boş-boğazlıqlarla elə bir illüziya yayılırdı ki, kuya Almaniya sosializmə doğru gedir. Eyni zamanda sosial-demokrat mətbuatı səylə izah edirdi ki, Almaniya sosialist ölkəsi olacaqdır, lakin bunun üçün hələ lazımi vaxt gəlib çatmamışdır, çünki sosializm üçün möhkəm təməl lazımdır, bu isə Almaniya da hələ yoxdur.

Sağ sosial-demokratlar alman inqilabını yalnız monarxiyanın devrilməsi və bəzi demokratik islahatlar keçirilməsi ilə məhdudlaşdırmağa çalışırdılar. Onlar burjuaziya və yunkerlər hakimiyyətinə və burjuaziyanın xüsusi mülkiyyətinə heç bir vaxt toxunmaq istəmirdilər.

Almaniya 1919-1923-cü illərdə. Kapp qiyamı. 1919-cu ilin sonu və 1920-ci ilin əvvəlində Veymar koalisiyası (demokrat partiyası, mərkəz və sosial-demokratlar) hökuməti alman fəhlə sinfinin demokratik hüquqları üzərinə hücumu gücləndirdi. 1920-ci il yanvarın 13-də fabrik-zavod sovetləri haqqında, əslində tətilləri qadağan edən qanun verildi. Kommunistlər əleyhinə cəza tədbirləri gücləndi.

Almaniyanın mühafizəkar qüvvələri 1919-cu il ərzində sosial-demokratiya rəhbərlərinin yardımından və imkan verməsindən istifadə edərək, əksinqilabi hərbi təşkilatları möhkəmləndirir, onları zabitlər, ordudan tərxis edilənlər, qolçomaqlar, mürtəce əhvali-ruhiyyəli tələbələr, sinfi simasını itirmiş ünsürlərlə tamamlayırdılar. Reyxsver yenidən təşkil edilirdi. 1920-ci ilin əvvəlində Versal müqaviləsinin qadağancedici maddələrinə baxmayaraq, «könüllü» birləşmələrdən əlavə, onun sayı 400 min nəfərə çatmışdı Antantanın razılığı ilə bu ordunun böyük bir hissəsi Pribaltikada yerləşdirilmişdi, ki, Sovet Rusiyasına qarşı hərbi müdaxilə təşkil edilən zaman istifadə edilsin.

Hökumətin alman ordusunun sayını Versal müqaviləsinin müəyyən etdiyi miqdara qədər ixtisar edəcəyindən qorxaraq, hərbiçilər sosial-demokratları hakimiyyətdən kənar etməyi, hərbi diktatura yaratmağı, sonra isə monarxiyanı bərpa edərək Antantanı Versal müqaviləsi maddələrinin pozulması faktı qarşısında qoymağı qərara aldılar. Qəsdə Kayzer generalları Lüdendorf və Lütvits başçılıq edirdilər. Qəsdçilər hökumətin başına ifrat irticaçı və şovinist bir adam olan iri mülkədar Kappı qoymağı nəzərdə tutmuşdular. Burjuaziyanın və yunkerlərin bir hissəsi qəsdçiləri müdafiə edirdi.

Berlinə tədricən və gizli olaraq «könüllü» hissələri toplaşdırdılar. 1920-ci il martın 8-də Lütvits, hökumətə reyxsgerin ixtisarından imtina etmək, hərbi canilərin Antanta ölkələrinə verilməməsi, milli məclisi buraxmaq və prezidenti yenidən seçmək haqqında tələb verdi.

Ebert və hökumət başçısı sosial-demokrat Bauer qiyançıların tələbini rədd etdilər. Sosial-demokratiya rəhbərləri hərbi diktatura qurulmasının əleyhinə idilər. Onlar belə hesab edirdilər ki, monarxiyanın bərpa edilməsi ölkədə siya-

si vəziyyətin kəskinləşməsinə səbəb olacaqdır. Lakin onlar «könüllü» hissələrin qarşısını almaq və ləğv etmək üzrə heç bir tədbir görmədilər.

Martın 12-dən 13-nə keçən gecə qiyamçılar hökumət binalarını tutdular. Vaxtilə özlərinin silahlandırdıqları zabidlərdən özlərini xilas etmək üçün prezident və hökumət Ştutqarta qaçdılar. Kapp Berlində hakimiyyəti ələ aldı. Reyxsverə qiyamçılar əleyhinə çıxış etmək üçün verilən əmrə cavab olaraq fon Sekt bildirdi ki, «reyxsver reyxsver əleyhinə vuruşmayır».

Lakin Almaniya fəhlə sinfi hamılıqla hərbi monarxiya qəsdinə qarşı çıxdı. Bütün ölkəni sarsıdan ümumi tətıl başlandı. Bir sıra yerlərdə fəhlələr silaha əl atdılar. Xemnitsdə 3 min nəfər adamı silahlandırmaq mümkün oldu. Leypsiqdə və Qallda döyüş bir neçə gün davam etdi. Türingiyada, demək olar, bütün şəhərlərdə iş uzun sürən barrikada döyüşlərinə qədər gəlib çatdı Kildə və Hamburqda ciddi toqquşmalar oldu. Reyn vilayətində və Vestfaliyada, mürtəcə dəstələrlə mübarizəyə girişmiş on minlərlə döyüşçülərdən ordu yaradıldı. Meklenburqda yunkerlərin böyük malikanələrindəki gizli anbarlardan şəhər fəhlələrini silahla təchiz edən kənd təsərrüfatı fəhlələri mübarizədə iştirak edirdilər. Ölkədə fəhlə sinfinin vahid cəbhəsi yaranmışdı. Ümumi tətilin və silahlı üsyanların gedişində fəhlələr qiyamçıları darmadağın etdilər. Kapp diktaturası yıxıldı, o özü isə İsveçə qaçdı.

Martın 17-də hökumət Berlinə qayıtdı və o saat tətilin dayandırılmasını elan etdi. Hökumət qiyamın iştirakçılarını cəzalandıracağını, əksinqilabi hərbi birləşmələri buraxacağını, təsərrüfatın bir sıra sahələrini dərhal ictimailəşdirməyə başlayacağını və s. vəd etməyə məcbur oldu. Hökumət eyni zamanda monarxiyaçı «könüllü» drujinaları Reyn vilayətinin və Vestfaliyanın fəhlələri üzərinə göndərirdi. Lakin silahlı

fəhlə dəstələri açıq döyüşdə qoşunları məğlub etdi və dağıtdı. Hökumət manevr etməyə başladı. Yerli fəhlə müdafiə dəstələri yaratmağa icazə verməklə bərabər o, Rura 20 min reyxsver əsgəri göndərdi. Bu dəfə Reyn vilayətinin və Vestfaliyanın fəhlələri məğlubıyyətə uğradılar.

Qiyamçılar cəzalandırılmadılar, hökumətin vədləri yerinə yetirilmədi, «könüllü» hissələr buraxılmadı.

1920-ci ilin iyununda reyxstaqa keçirilən seçkilər zamanı sosial-demokratlara verilən səslerin sayı 1919-cu ildə Milli məclisə keçirilmiş seçkilərdə olduğuna nisbətən, yarıbayarı (5,6 milyon səs) az idi. Müstəqillərə verilən səslerin sayı xeyli (5 milyon səs) artmışdı. İlk dəfə olaraq seçkilərdə iştirak edən kommunistlər 589 min səs almışdılar.

İyun seçkilərindən və sosial-demokratiyanın meşqələri zəiflədikdən sonra burjuaziya Veymar konstitusiyasına son qoymağı və sosial-demokratlırsız hökumət təşkil etməyi qərara aldı.

1920-ci il iyunun 26-da Fernbax (Mərkəz partiyası) millətçilərin yardımı ilə xalq partiyasının, Mərkəz və demokratların nümayəndələrindən ibarət hökumət təşkil etdi.

1922-ci ildə Almanıyanın iqtisadi və siyasi vəziyyəti. 1922-ci ildə Almanıyanın iqtisadi vəziyyəti olduqca ağır idi. Sənaye məhsulu istehsalı müharibədən əvvəlkinin ancaq 2/3-nə bərabər idi. Ölkədə qiymətdən düşmüş kağız pullar həddindən artıq çoxalmış, ticarət və pul dövriyyəsi pozulmuşdu. Əgər 1918-ci ildə bir qızıl markanın dəyəri 1,6 kağız markaya bərabər idisə, 1921-ci il-də qızıl marka 25 kağız markaya, 1922-ci ilin aprelində-1548 və 1923-cü ilin yanvarında - 11 min kağız markaya bərabər olmuşdu. Orta təbəqələrin gəlirləri son dərəcə azalırdı. Rantıyelərin 90%-i öz kapitalallarından məhrum olurdu. Kapitalistlər malların dəyərini dərhal qiymətdən düşən pul ilə ödəyir, xaricdə isə

satdıqları malların müqabilində valyuta alırdılar. Ağır sənaye maqnatları Stinnes, Krupp, Feqler, Volf və başqaları hədsiz dərəcədə varlanmışdılar. Onlar 1919-cu ildən 1923-cü ilə qədər xaricə 15 milyard qızıl marka aparmışdılar. Məhz bu illərdə Almaniyada nəhənk konsernlər əmələ gəlmişdi. Hələ 1921-ci ilin payızında Stinnesə hər bir şeyi əhatə edən trestlər tresti düzəltmək mümkün olmuşdu. Bu trest Simens-Reyn-Elbe-Şukkert-Union adlanırdı. Bu, müstəqil sənaye dövləti idi. Stinnesin var-dövlətinin 8-10 milyard qızıl marka qiyməti var idi. 1923-cü ildə o, 2890 zavod satın almışdı. O, zavod və bankları, mehmanxana və restoronları, qəzetləri, meşə, taxta-şalban zavodlarını, gəmiçilik və tərsanələri öz əlinə toplamışdı. Konsernin təsiri Avstriyaya, İsveçə, Danimarkaya, İtaliyaya, İspaniyaya, Braziliyaya, İndoneziyaya da yayılırdı. Stinnes «imperiyasında» bir milyon fəhlə işləyirdi.

Kənd təsərrüfatı ağır bohran keçirirdi. Məhsuldarlıq aşağı düşür, taxıl, kartof məhsulu kəskin surətdə əksilir, mal-qaranın sayı azalırdı. Yunkerlər, ərzaq hazırlığını pozaraq öz təsərrüfat məhsullarını üç qat baha satırdılar.

Kübrə və mal-qara üçün yem almağa imkanı olmayan ən yoxsul kəndlilər çox əziyyət çəkir, yoxsullaşır və əsarət altına düşürdülər.

Alman xalqının belə ağır bir şəraitində, kapitalistlərin pulla təchiz etdikləri Vətən ittifaqı, «Konsul», Milli-sosialistlər partiyası və s. bu kimi külli miqdarda mürtəcə faşist təşkilatları yaranırdı. Belə təşkilatların tərkibinə keçmiş zabit və kiçik zabitlər, burjua uşaqları, çinovniklərin və xırda burjuaziyanın mürtəcə hissəsi və sadəcə olaraq sinfi simasını itirmiş ünsürlər daxil olurdular. Onların məqsədi: Kommunist partiyası və sair tərəqqipərvər təşkilatlar əleyhinə mübarizə aparmaqdan, Veymar respublikasını ləğv et-

məkdən və inhisarçı kapitalın açıq dikturasını qurmaqdan ibarət ndi. Faşist qiyamları və «vətənpərvərlik» nümayişləri keçirmək, savaqlar təşkil etmək, qorxutmaq və öldürmək göstərilən məqsədlərə nail olmaq üçün başlıca vasitələr idi. Demokratiya üzərinə hər cür basqın edən faşist quldurlar, eyni zamanda onların mövqeləri ilə razı olmayan burjua nümayəndələri də basqın edirdilər.

1921-ci ilin mayından 1922-ci ilin noyabrınadək Almaniyanın kansleri katolik Mərkəz partiyasını rəhbərlərindən biri olan doktor Virt, xarici işlər naziri isə Ratenau olmuşdu. Virt və Ratenau hesab edirdilər ki, qaliblər arasındakı ziddiyyətlərdən istifadə edərək, Almaniya öz təzminat təəhhüdlərini loyal bir surətdə ödəməlidir. Onlar Sovet Rusiyasına qarşı düşmənçilik xəttini davam etdirməyi də mənasız hesab edirdilər, çünki müdaxilə boş çıxmışdı, həm də Rusiya ilə sıx iqtisadi münasibətlərin yaranması Almaniyanın iqtisadi və beynəlxalq mövqelərini möhkəmləndirə bilərdi. Bu həm də, Qərb dövlətlərinin Almaniyaya hücumunu zəiflətməyə, onun qalib ölkələrdən asılılığını azaltmağa kömək edirdi. Virt həm də Sovet Rusiyası ilə dostluq və normal münasibətlər yaradılması haqqında alman xalqının tələblərini nəzərə almaya bilməzdi.

1922-ci il aprelin 16-da Rappaloda sovet-alman müqaviləsi imzalandı. O, diplomatik və konsulluq münasibətlərinin təcili olaraq bərpa olunmasını və hərbi xərclər və borcların ödənilməsindən imtina edilməsini nəzərdə tuturdu. Hər iki ölkə ticarət işlərində bir-birləri üçün daha əlverişli şərait yaratmalı idilər. Almaniya, Sovet Rusiyasındakı alman mülkiyyətinin sovet hökuməti tərəfindən milliləşdirilməsinə icazə verdi.

Rappalo müqaviləsi Almaniyanın beynəlxalq vəziyyətini möhkəmləndirdi, onu mühasirə vəziyyətindən qurtardı

və Sovet Rusiyası ilə iqtisadi əməkdaşlıq etmək üçün geniş perspektivlər açdı. Rappalo müqaviləsinin bağlanması Almaniyaya əhalisi tərəfindən böyük razılıq hissi ilə qarşılandı. Ölkənin müxtəlif şəhərlərində Sovet Rusiyası ilə dostluq və ittifaq əlaməti altında izdihamlı nümayişlər keçirildi. 1922-ci il aprelin 20-də Berlində 150 min nəfərin iştirakı ilə Lüstqartendə zəhmətkeşlərin mitinqi oldu.

Lakin Virt hökumətinin yeritdiyi xətt ağır sənaye maqnatlarının və aqrarilərin müqavimətinə rast gəldi. Onlar amerikalı kapitalistlərinə bel bağlayır və Sovet Rusiyası ilə münasibətlərin bərpa edilməsi əleyhinə çıxırdılar. 1922-ci ilin iyununda «Konsul» faşist təşkilatından olan terrorçular Ratenaunu öldürdülər. İrtica qüvvələri sovet-alman münasibətlərinin normal inkişafını hər vasitə ilə pozurdular. Buna görə də iki ölkə arasındakı təsərrüfat münasibətləri olduqca zəif inkişaf edirdi.

Almaniyaya fəhlə sinfi, mühafizəkar qüvvələrin pozucu və terrorçu fəaliyyətinə qarşı çıxdı. 1922-ci ilin yayında fitnəkarlığın dayandırılması və faşist təşkilatlarının buraxılması tələbi ilə Köldə, Kildə, Düsselddorfda, Leypsiqdə, Hamburqda, Berlində minlərlə adamın iştirakı ilə izdihamlı nümayişlər keçirildi. Ratenaunun dəfni zamanı ölkənin bütün müəssisələri işi dayandırmışdılar.

Fransa-Belçika qoşunları tərəfindən Rurun işğalı. Kuno hökumətinin siyasəti. Başda Stinnes, Krupp, Kirdorf və başqaları olmaqla Almaniyanın ən iri kapitalistləri Almaniyanın iqtisadi və maliyyə cəhətdən sabitləşməsini istəmirdilər. Dağıntı və inflyasiya hələlik onları sabitləşmə şəraitinə nisbətən daha artıq varlandırdı.

1920-ci ildə Belçikanın Spa şəhərində keçirilən konfransda təzminatın miqdarı qızıl pul ilə 132 milyard marka müəyyən edildi. Təzminatı alacaq dövlətlərin payı aşağıdakı

kimi müəyyənləşdirilirdi. Fransa 52%, İngiltərə 22%, İtaliya 10%, Belçika 8%, Yunanıstan, Rumıniya və Yuqoslaviya 6,5%, Yaponiya, Portuqaliya 0,75% təzminat almalı idi. ABŞ-ın da təzminat almaq hüququ saxlandı. 1919-1923-cü illər ərzində Almaniya 8 milyard qızıl marka məbləğində təzminat ödədi. Almaniya inhisarçıları Fransa ilə münasibətləri açıqdan-açığa pozmağa çalışaraq, təzminat təəhhüdlərini ödəməyin əleyhinə çıxırdılar.

Almaniya hakim dairələrinin bu cür hərəkəti, Ruru işğal etmək üçün çoxdan bəri bəhanə axtaran və bununla da Avropada Fransanın hegemonluğunu təmin etmək istəyən Fransa inhisarçılarının ürəyindən idi. Onlar Puru işğal etməklə Fransanı böyük sənaye dövlətinə çevirmək istəyirdi.

1923-cü il yanvarın 11-də Fransa-Belçika qoşunları Rura daxil oldular və onu işğal etdilər. Almaniyanın əhalisinin 10%-i bu ərazidə yaşayır, bütün ölkədə poladın 40%-i, çuqunun 70%-i, kömürün 88%-i burada hasil edilirdi.

Bu zaman Almaniyanın kansleri Stinnes qrupunun əlaltısı, xalq, demokrat və katolik partiyalarının nümayəndələrindən ibarət hökumət təşkil etmiş Kuno idi. Kuno özü «Hapaq» gəmiçilik kompaniyasının və Rokfeller trestinə daxil olan alman-amerikan neft cəmiyyətinin baş direktoru idi. Rurun işğalına cavab olaraq Kuno hökuməti «passiv itaətsizlik» siyasəti elan etdi. Bu, işqalçılara qarşı mübarizə illüziyası yaradırdı. Fəhlələrə işğal olunmuş ərazidə işi dayandırmaq təklif olunmuşdu. Bu ərazidə yaşayan əhaliyə vergi vermək və işğal idarələrinin sərəncamlarına əməl etmək, yük daşımaq və məktublar göndərmək qadağan edilmişdi. Rur sənayeçiləri «passiv itaətsizlik» əvəzində dövlətdən külli miqdarda maliyyə yardımını alırdılar. Ən iri inhisarçılar hökumətdən mədən fəhlələrinə maaş vermək üçün 360 milyon, maddi xərcləri ödəmək üçün 250 milyon və əldə edil-

məmiş mənfəət əvəzində 700 milyon qızıl marka pul almışdılar.

Fəhlələrə isə kapitalistlər maaşı kağız pulla verirdilər ki, buna da heç bir şey almaq mümkün deyildi. Fəhlə sinfi dəhşətli yoxsulluq içərisinə düşmüşdü. İnflyasiya görülməmiş dərəcəyə çatmışdı. 1923-cü ilin iyulunda bir qızıl marka 262 min kağız markaya, noyabrın 5-də isə 100 milyard kağız markaya bərabər olmuşdu.

Dünya ictimaiyyəti fransız imperialistləri tərəfindən Rurun işğalını pislədi.

Alman fəhlələrinə SSRİ, London, Amsterdam, Qaaqa, Praqa, Roma, Varşava, Paris və başqa şəhərlərin fəhlələrindən də yardım gəlirdi.

1923-cü ilin inqilabi böhranı. Fransa-Belçika qoşunları tərəfindən Rurun işğal edilməsinin ilk günlərindən başlayaraq iri şəhərlərdə etiraz nümayişləri və mitinqləri təşkil edildi. 1923-cü il yanvarın 1-də AKP MK alman xalqına, ASDP-yə və həmkarlar ittifaqları rəhbərlərinə müraciət edərək bildirdi ki, fəhlə sinfinin yoxsul vəziyyətinin və əmələ gəlmiş şəraitin məsuliyyəti Kuno hökumətinin üzərinə düşür və belə vəziyyətə son qoymaq üçün yeganə çıxış yolu, işğal əleyhinə və Kuno hökumətini devirmək uğrunda alman xalqının vahid cəbhəsini təşkil etməkdən ibarətdir. ASDP və həmkarlar ittifaqları rəhbərliyi AKP-nin təklifini rədd etdi. Sosial-demokratiya rəhbərləri burjuaziya ilə «vətənpərvərlik birliyinə» və «mülki sülhə» çağırırdılar.

Rurun işğalı və Almaniya hökumətinin siyasəti ölkədə narazılıqlara səbəb oldu. Almaniyanın hər yerində nümayişlər və kütləvi tətillər başlandı. Rur hövzəsinin fəhlələri xüsusilə fəal çıxış edirdilər. Onlar «milli xəyanət» hökuməti kimi, Kuno hökumətini kənar etməyi və işğalçıları qovub çıxarmağı tələb edirdilər; onlar eyni zamanda öz maddi və-

ziyyətlərinin yaxşılaşdırılmasını da tələb edirdilər. 1923-cü ilin yanvarında Berlinin inqilabı fabrik-zavod komitələrinin ümumşəhər yığıncağında fəhlə sinfinin nailiyyətlərini qorumaq üçün fəhlələrin silahlandırılması və döyüş drujinaları («proletar yüzlükləri») yaradılması haqqında tələb qəbul edildi. Bir azdan sonra Almaniyanın müxtəlif yerlərində belə drujinalar yaradılmağa başladı. Rurun işğalına qarşı mübarizə böyüyüb hökumətin xalqa zidd tədbirləri əleyhinə fəhlə sinfinin mübarizəsinə çevrildi.

Mübarizəyə fəhlə sinfinin yeni-yeni təbəqələri qoşuldu. Martın 9-da Yuxarı Sileziyanın 40 min fəhləsi, martın 17-də Dortmundun şaxtaçıları tətillə etmişdilər. Mayda Lüsttəndə Berlinin 100 min fəhləsi etiraz tətillə etmişdi. Mayın sonunda 400 min nəfərin iştirakı ilə Rurun dağ və metallurqiya sənayesi fəhlələrinin tətillə keçirilmişdi. İyunda Sileziyanın 100 min fəhləsinin tətillə olmuşdu. Bu mərhələdə fəhlələr hələ özlərinin vacib tələblərinin ödənilməsi, ən ciddi ehtiyacların ləğv edilməsi uğrunda mübarizə edirdilər.

İnqilabi mübarizəyə tədricən kənd təsərrüfatı fəhlələri də qoşulmağa başlayırdılar. Şlezviq-Qolşteyndə 60 malikanənin mizdurları işi dayandırmışdılar. Sileziyanın 120 min kənd təsərrüfatı fəhləsi öz hüquqları uğrunda dörd həftə mübarizə etmişdilər.

Bir sıra yerlərdə faşistlər və digər irtica qüvvələri kommunistlər əleyhinə fitnəkarlıqlar düzəldir və hücum keçirdilər. Lakin hər dəfə fəhlələrin döyüş drujinalarının müqavimətinə rast gəlirdilər. Gelzenkirxendə, Bohumda, Dortmund yaxınlığındakı Varnada da belə olmuşdu. Berlində 1923-cü ilin 1 may nümayişində bu drujinaların 25 min üzvü iştirak etmişdi.

Ölkədə inqilabi böhran sürətlə yetişirdi.

Avqustun 12-də Almaniyada başlamış olan ümumi tətil elə bir vüsət aldı ki, burjua hökumranlığının bütün binasını sarsıtdı. Hərəkətin gedişində fəhlələrin vahid cəbhəsi yarandı. Hökumət istefaya çıxmağa məcbur oldu, o, fəhlə sinfinin yekdil çıxışı ilə süpürülüb atıldı. Hakimiyyət başına Xalq partiyasının rəhbəri Ştrezeman hökuməti gəldi; bunun tərkibinə 4 sosial-demokrat daxil olmuşdu.

Ölkədəki vəziyyəti xarakterizə edərək Ştrezeman demişdi ki, «Hökumət vulkan üzərində oturur». Lakin sağ sosial-demokratlar, yenə də, ölkədəki kəskin böhran dövründə burjuaziyanı xilas etmiş olan bir qüvvə olaraq qalırdılar. Avqustun 14-də ümumi tətil dayandırıldı". İncilabi xadimlər aleyhinə cəza tədbirləri görülməyə başlandı.

Konstitusiya qəbul ediləndən sonra da Almaniyada incilabi əhval-ruhiyyə davam etməkdə idi. Bu işə ilk növbədə yuxarı dairələri narahat edirdi. Ona görə də onlar çarəni faşist partiyasını yaratmaqda gördülər. Almaniyada ilk faşist partiyası 1919-cu ilin yanvarında Anton Dreksler tərəfindən Almaniya fəhlə partiyası adı ilə yarandı. Onun proqramı 1920-ci ildə qəbul edildi və orada Böyük Almaniya yaratmaq ideyası irəli sürüldü. Bu partiyanın liderləri tezliklə müəyyən etdilər ki, Almaniyada həm millətçilik, həm də sosializm ideallarına sədaqət çox güclüdür. Ona görə də 1921-ci ildə onlar bu partiyanın adını dəyişdirərək Almaniya nasional-sosialist fəhlə partiyası adlandırdılar. Ümumiyyətlə, Almaniya faşistləri özlərini faşist yox, «nasist» adlandırırdılar. 1921-ci ildən bu partiya Adolf Hitler başçılıq etməyə başladı. Onun həqiqi adı Adolf Şkilqruberdur. O, Avstriyanın Braunau şəhərində anadan olmuş və 1932-ci ilə qədər Avstriya vətəndaşlığını saxlamışdır. O, marksizm, sionizm, pasifizmin düşməni olsa da, sosializm

ideyalarından istifadə edərək özünə geniş sosial baza yaratmağa çalışırdı.

Adolf Hitler 1914-cü ildə Birinci dünya müharibəsi başlayarkən könüllü müharibəyə getmiş, yaralanmış, yefreytor rütbəsi almışdır. O, belə hesab edirdi ki, müharibədə Almaniyanın məğlubiyətinin əsas səbəbi yəhudilərin pozuculuq siyasəti və xəyanəti, həm də Almaniya sosial-demokratiyasının alman xalqına arxadan zərbə vurmaları olmuşdur. Almaniya nasional-sosialist fəhlə partiyası XX əsrin iyirminci illərinin əvvəllərində fəhlə hərəkatına təsir etmək qüvvəsinə o qədər də malik deyidi və miskin bir varlığa bənzəyirdi.

1923-cü ildə Almaniyanın Saksoniya, Bavariya, Trunqiya torpaqlarında xalq hərəkatı güclənirdi. Hətta Hamburqda üsyan baş verdi. Bu vəziyyətdən istifadə edən faşistlər yenidən fəallaşdılar. 1923-cü ilin noyabrın 8-də Münxendə pivəxanalardan birində Hitlerin başçılıq etdiyi faşistlər qiyam təşkil etmək haqqında qərar qəbul etdilər. Lakin məğlub oldular. Bu qiyam tarixə «pivəxana qiyamı» kimi daxil oldu. Hitler isə beşillik həbs cəzasına məhkum edildi, lakin cəmi 6 ay yatdı. Bu müddətdə silahdaşları Moris və Gessə «Mənim mübarizəm» kitabını diktə edib yazdırdı. Faşistlər ona görə hakimiyyətə gələ bilmədilər ki, o dövrdə Almaniya burjuaziyasının faşistlərə ehtiyacı yox idi. Alman sosial demokratları burjuaziyaya hakimiyyətlərini gücləndirməkdə kömək edirdi. Sosial-demokratlar xalqı inandırırırdılar ki, sosial islahatlar yolu ilə fəhlə sinfinin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq mümkündür.

Kapitalizmin müvəqqəti sabitləşməsi illəri. (1924-1929-cu illər) .1923-cü ilin sonunda Almaniyada burjuaziya və yunkerlərin qeyri-məhdud ağalığı təmin edilmiş oldu. İnflyasiyadan istifadə edərək öz borclarından canını

qurtarmış olan yunkerlər yenidən ölkədə həlledici rol oynamağa çalışırdılar. Kapitalistlər üçün də ağır illər ötüb keçdi.

«Pivəxana qiyamı» adlanan bu faşist çevrilişi cəhdi müvəffəqiyyətsizliyə uğradı. Bu onunla izah edilirdi ki, faşistlərin ölkədə ciddi siyasi mövqeləri yox idi, partiyanın özü isə çox kiçik idi. Bundan başqa, alman burjuaziyasının hələ açıq faşist diktaturasına ehtiyacı yox idi. Faşistlər Versal müqaviləsini heç kəsdən soruşmadan ləğv etmək şüarını irəli sürdüklərindən alman burjuaziyasının xoşuna gəlmədilər. Burjuaziya Veymar respublikasını ləğv etməyi təhlükəli bir iş hesab edir və beynəlxalq çətinliklərdən qorxurdular.

1923-cü ilin noyabrında katolik partiyasının rəhbəri Vilhelm Marks sosial-demokratlırsız burjua partiyalarının nümayəndələrindən ibarət hökumət təşkil etdi.

1924-cü ilin martında keçirilən seçkilərdən sonra V.Marks sosial-demokratlar da daxil olmaqla, “Böyük Veymar koalisiyası” adlanan hökumət təşkil etdi. 1923-cü ilin dekabrında 1924-cü ilin fevralınadək 75 fəvqəladə qanun qəbul edildi. Mühasirə vəziyyəti ləğv edildi. Kommunist partiyası açıq fəaliyyətə keçdi. «Rentabelli iqtisadiyyata keçid» proqramı elan edildi. İşsizləri işlə təmin etmək üçün yeni iş yerləri açıldı. Əlillərə pensiya verildi. Müharibədə ziyan çəkmiş müəssisələr kompensasiya aldılar.

Ölkənin daxilində öz mövqelərini möhkəmlətmək, öz qazancını artırmaq, xarici bazalarda müvəffəqiyyətlə rəqabət edə bilmək üçün burjuaziya kapitalist səmərələşdirilməsi keçirməyə başladı. Alman inhisarçıları bir neçə il ərzində istehsalat aparatını təzələdilər və sənaye istehsalının sürətini artırmağa başladılar. Səmərələşdirmənin yeni texnika tətbiq etmək əsasında keçirilməsinə baxmayaraq, başlıca səmərələşdirmə xətti sənayedə fəhlələrin sayının ixtisar edilmə-

sindən, fəhlə sinfinin istismarını gücləndirmək hesabına əmək məhsuldarlığının artırılmasından ibarət idi. Əsas etibarlı ilə istismarın bilavasitə gücləndirilməsi hesabına hər bir fəhləyə düşən əmək məhsuldarlığı müharibədən əvvəlki səviyyəyə nisbətən poladərilmə sənayesində 129,5%, dağmədən sənayesində 131%-ə qədər və s. artmışdı. Müəssisələrin çoxusunda iş günü 8 saatdan 9-10 saata qədər uzadılmışdı.

Kəndlilərin vəziyyəti yenə də ağır idi. 1925-ci ilin siyahıya-alma məlumatına görə ölkənin bütün təsərrüfatının 36,2%-i təşkil edən 2 milyona yaxın kəndli təsərrüfatının hər birinin orta hesabla 1/2 hektardan da az torpağı var idi. Bir milyondan artıq təsərrüfatın, yaxud bütün təsərrüfatların 23,2%-nin hər birisinin 0,5 hektardan 2 hektara qədər torpağı var idi. Bununla birlikdə, ölkənin bütün təsərrüfatlarının 4,3%-ni təşkil edən qolçomaq və yunkerlər bütün torpaqların 48,1%-nə malik idilər. 1923-cü ilin sonunda Almaniya iqtisadi və maliyyə böhranından ilk növbədə ABŞ və İngiltərənin verdiyi kreditlər hesabına çıxıb bildi və kapitalizmin nisbi sabitləşməsi dövrünə qədəm qoydu.

1924-1929-cu illər Almaniya tarixinə «qızıl dövr» kimi düşdü.

Kapitalizmin nisbi sabitləşməsi dövründə Almaniyanın xarici siyasətində Versal sülhünün şərtlərinin bir qədər yumşaldılması mühüm yer tuturdu. 1925-ci ilin oktyabrın 5-16-da çağırılmış Lokarno konfransında Almaniya yenə də bərabər hüquqlu dövlət kimi tanındı və həmin konfransda ilk dəfə olaraq İngiltərə və Fransa Versal müqaviləsinin ədalətsiz olduğunu etiraf etməli oldular. Konfransda yekun aktı olaraq Almaniya, Belçika, Fransa, Böyük Britaniya və İtaliya arasında təminat müqaviləsi imzalandı. Bu müqavilə tarixə «Reyn təminat paktı» kimi düşdü. Bu paktı görə bu

sənədi imzalayan dövlətlər Versal sülhü ilə müəyyən edilmiş ərazilərdə status-kvoya hörmət edəcəklərini bildirir, bir-birinə qarşı silah işlətməkdən imtina edir və sərhədlərin toxunulmazlığına dair öhdəlik götürürdülər. 1926-cı ilin aprelinə Almaniya ilə SSRİ arasında bir-birinə hücum etməmək haqqında müqavilə bağlandı. 1926-cı ilin sentyabrında Almaniya Millətlər cəmiyyətinə daxil edildi.

Daues planı. 1924-cü ildə ABŞ-ın təşəbbüsü ilə, komisiyanın amerikalı sədrinin adını almış Daues təzminat planı tərtib edilib Almaniya hökumətinə təklif edilmişdi. V.Marks hökuməti 1924-cü il avqustun 31-də Daues planını imzaladı.

Bu plan təzminatın Almaniya onun təsərrüfatının bərpa edilə-edilə alınmasını nəzərdə tuturdu.

Daues planı formal surətdə yalnız Almaniya tərəfindən təzminatın ödənilməsi şərtlərinə aid idi. Əslində isə burada Amerika imperializmi aşağıdakı məqsədləri güdürdü: 1) alman iqtisadiyyatını maliyyələşdirmək yolu ilə amerikan inhisarlarına alman inhisarlarının iştirakçısı olmaq imkanı vermək; 2) alman ağır sənayesinin bərpa edilməsinə kömək etmək və alman fəhlə sinfi ilə mübarizədə alman burjuaziyasının mövqelərini möhkəmlətmək. Belə güman edilirdi ki, inkişaf edən alman sənayesinin satış bazarlarına olan ehtiyacı çoxalacaqdır və Almaniya bu cür bazarları o vaxt üçün sənaye cəhətdən zəif dövlət olan SSRİ-də tapacaqdır. Daues planı alman militarizminin bərpasına, müharibə tərəfdarlarının mövqelərinin möhkəmlənməsinə və SSRİ əleyhinə alman təcavüzkarlığının hazırlaşmasına kömək etməli idi.

Daues planı illik təzminat ödənişinin məbləğini: 1928-ci ilə qədər 1 milyard markadan 1,75 milyard markaya qədər, sonrakı illərdə isə 2,5 milyard marka miqdarında nəzərdə tuturdu. ABŞ bankirləri dərhal, 1924-cü ildə, 1924-cü

ildən 1925-ci iləqədər 222 milyon dollar məbləğində istiqraz və borc verməklə Almaniyayı maliyyələşdirməyə başladılar. 1924-1930-cu illər ərzində əsasən ABŞ-da təqribən 1,3 milyard dollar məbləğində 135 alman istiqrazı yayılmışdı. Yenə həmin illər ərzində istiqrazlar və investisiya vasitəsi ilə başlıca olaraq amerikanlar Almaniya sənayesinə 30 milyard markadan çox kapital qoymuşdular. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, 1924-1929-cu illərdə faizlər və təzminat ödənişləri şəklində Almaniya 10 milyard markaya yaxın pul vermişdi.

Daues planı kapitalist səmərələşməsinə, fəhlə sinfinin istismarının güclənməsinə kömək etdi. O, təzminatları ödəmək üçün vergilərin artmasına səbəb oldu; borcları və istiqrazları isə burjuaziya alırdı.

Amerika investitsiyası kapitalın təmərküzləşməsi və amerikan kapitalının da çox böyük rol oynadığı qüdrətli dünya trestlərinin əmələ gəlməsi prosesini sürətləndirdi. 1925-ci ildə 1 milyard marka kapitalı olan "İ.Q.Farbenindustri" tresti əmələ gəldi. Boyaqlar, kimya məhsulları, dərmanlar, azot, qismən süni ipək və foto ləvazimatı istehsalı bu trestə tabe edildi. Sonra barıt istehsalı, bir sıra dağmədən müəssisələri və Qərbi Almaniya kömür mədənlərinin bir hissəsi onunla birləşdi. 1926-cı ildə yaradılmış Polad tresti (Fereyniqte Ştalverke) daş kömür hasilatının 25%-ni və Almaniya istehsal olunan dəmir və poladın 40%-ni öz nəzarəti altına aldı. «AEQ» və «Simens» firmaları Almaniyanın bütün elektrik sənayesinə nəzarət edirdi.

1927-ci ildə Almaniya sənaye istehsalına görə 1913-cü il səviyyəsinə çatdı. Bir sıra sahələr üzrə İngiltərə və Fransanı ötüb keçdi. Sənaye məhsulunun həcminə görə Avropada birinci, dünyada ikinci yeri tutdu. Almaniya bu dövrdə ABŞ kapitalının köməyiylə hərbi sənaye inkişaf etdi. Alman

inhisarçıları həmçinin Hollandiya, İspaniya, İsveçrədə də hərbi məhsulları inşa edirdilər. Almaniyada bu dövrdə 2100 kartel var idi.

Daues planının qəbul edilməsi və həyata keçirilməsi burjuaziya tərəfindən Almaniyanın böyük bir qələbəsi və Versal müqaviləsini zəiflədən bir vasitə kimi, Almaniyanın daxili və beynəlxalq vəziyyətinin yaxşılaşdırılması şərti kimi təbliğ edilirdi. Həqiqətdə isə Daues planı kütlələrin vəziyyətini pisləşdirmişdi, Hökumət Daues planının mahiyyətini kütlələlər başa düşənədək reyxstaqa seçkilər keçirmək, Daues planına qarşı kommunistlərin çıxışlarından öz məqsədləri üçün istifadə edərək onların mövqelərini Reyxstaqda zəiflətmək istəyirdi.

1924-cü ilin dekabrında keçirilmiş seçkilərdə Daues planını və sağ partiyaların siyasətini müdafiə edən sosial-demokrat partiyasına verilmiş səslərin sayı isə xeyli artdı.

1924-cü ilin dekabr seçkilərindən sonra 1925-ci ilin yanvarında Lüterin başçılığı altında sağ burju partiyları nümayəndələrindən ibarət hökumət təşkil edildi. 1918-ci ildən sonra ilk dəfə olaraq hökumətin tərkibinə, həm respublikanın, həm də demokratiyanın əleyhinə açıq çıxış edən Milli partiyanın nümayəndələri daxil edildilər.

1925-ci ilin yazında prezident Ebert öldü. Burjuaziya və yunkerlərin bütün partiyaları prezident vəzifəsinə iri mülkədar, sabiq Kayzer generalı Hindenburğu öz namizədləri kimi irəli sürdülər. Mərkəz partiyası V.Marksı, sosial-demokratlar – Baueri, kommunistlər — Telmanı namizəd göstərdilər. Səsvermə zamanı namizədlərdən heç birisi səslərin 51%-ni ala bilmədi. Səsvermənin ikinci dövrəsi təyin edildi. Bundan əvvəl kommunistlər sosial-demokrat partiyası rəhbərliyinə bildirdilər ki, Kompartiya, hər iki partiyanın səyini birləşdirmək məqsədi ilə Telmanın namizədliyini geri götür-

məyə və səsvermənin birinci dövrəsində 7,8 milyon səs almış - Prussiya hökumətinin başçısı Baurə səs verməyə razıdılar. Lakin, Bauerin prezident seçilə bilməsi ehtimalına baxmayaraq, ASDP rəhbərliyi bu təklifi qəbul etmədi. Onlar Bauerin namizədliyini geri göturdülər və fəhlələri öz səslərini V.Marksa verməyə çağırdılar, yəni fəhlə sinfinin partiyası ilə, AKP ilə getməkdənsə, burjua partiyası olan Mərkəz ilə birlikdə vahid siyahıya səs verməyi üstün tutdular.

Nəticədə Hindenburq seçilmiş oldu. Bu isə ölkədə monarxistlərin, qisasçılardan, mövqelərinin güclənməsi demək idi.

Geniş kütlələrin fəallığının artması. Hindenburq prezident seçildikdən sonra Hohensollernlər və keçmiş sahibkar knyazlar inqilaba qədər onlara mənsub olan və ümumi məbləği 3 milyard markalıq bütün əmlakın dəyərinin onlara verilməsini tələb etdilər. AKP-dən başqa bütün partiyalar bu tələbə tərəfdar çıxmağa hazır idilər. Kompartiya «knyazlara bir pfenni q də verməməli» şüarını irəli sürdü və knyazların əmlakını dəyəri ödənilmədən müsadirə etmək haqqında reyxstaqa qanun layihəsi təqdim etdi. Partiya kütlələri bu şüar altında səfərbərliyə almağa başladı. Tezliklə milyonlarla adamın kommunistləri müdafiə etdiyi aşkar oldu. Sosial-demokrat rəhbərləri bunun əleyhinə açıq çıxış edə bilmədilər və əslində kommunistlərin, sosial-demokratların və həmkarlar ittifaqlarının vahid cəbhəsi yarandı. Geniş xalq kütlələri xalq içərisində səsvermə keçirilməsini tələb etdilər. Hökumət bu təklifi qəbul etməyə məcbur oldu. Lakin «pul verilməsi» məsələsi çıxarılaraq, səsverməyə yalnız «müsadirə» məsələsi qoyuldu. Müsadirə tərəfdarları səs hüququ olanların səslərinin 50%-ni toplamalı idilər, bunun üçün isə, 20 milyon səs toplamaq lazım gəlirdi ki, bu da tərəqqipərvər qüvvələri çox ağır vəziyyətə salırdı. Bu, adətən

səsvermədə, ümumiyyətlə, iştirak edənlərdən bir neçə milyon nəfər az idi.

1926-cı il iyulun 20-də səsvermə oldu. Səs hüququ olanlardan Berlində 63,3%-i, Hamburqda 52,7%-i, Leypsiqdə 52%-i müsadirə lehinə səs verdi. Beləliklə, cəmişi ancaq 14 milyon səs toplandı və müsadirə məsələsi baş tutmadı. Buna baxmayaraq, bu kampaniya ölkədəki siyasi yüksəlişi sübut etdi. O, vahid fəhlə sinfinin böyük gücünü, qələbənin rəhninin birlikdə olduğunu göstərdi.

Prezident Hindenburg hakimiyyəti müdafiə edən qüvvələri möhkəmlətməyə çalışaraq. 1928-ci il martın 31-də reyxstaqı buraxdı və yeni seçkilər təyin etdi; seçkilər mayın 20-də keçirildi. Kommunistlər seçkilərdə, 1924-cü ilin dekabrındakından 550 min çox səs aldılar və 54 mandat əldə etdilər. Onlar mandatlarının sayına görə reyxstaqda dördüncü partiya oldular. Sosial-demokrat partiyasına verilən səslerin miqdarı 1 milyon 301 min artdı. O, 153 mandat əldə etdi. Bütün sağ partiyalar - xalq partiyası, mərkəz, Bavariya xalq partiyası, nasional-sosialistlər və millətçilər 1924-cü ilə nisbətən xeyli az səs aldılar. Kommunistlər və sosial-demokratlar reyxstaqdakı bütün yerlərin 40%-ni tutdular.

Geniş xalq kütlələrinin vəziyyətini yüngülləşdirməmiş olan Daues planının doğurmuş olduğu ümitsizlik xalqın həyat səiyyəsinin aşağı düşməsi, habelə artıq 1928-ci ildə gözə çarpan iqtisadi düşgünlük geniş xalq kütlələrinin birdən-birə sollaşmasına, tətillər hərəkatının genişlənməsinə və seçkilərdə AKP və ASDP-yə verilən səslerin sayının artmasına səbəb oldu.

Sosial-demokratlar hökuməti. Yeni inqilabi yüksəlişin başlanması. Seçkilərdən sonra Hindenburg hökumət təşkil etməyi, sosial-demokrat fraksiyasının rəhbəri German Müllərə tapşırırdı. Sosial-demokratiya rəhbərləri tələsik burjuva-

ziyanı inandırmağa çalışırdılar ki, sosial-demokratlar ölkəni yalnız burju partiyaları ilə birlikdə idarə edəcəklər. 1928-ci ilin iyulunda German Müller «böyük koalisiya» hökuməti təşkil etdi. Hökumət xalq partiyasının, demokratların, Mərkəzin və Bavariya xalq partiyasının nümayəndələri ilə birlikdə dörd sosial-demokratdan (Müller, Hilferdinq, Zeve-ring və Vissel) ibarət idi. Kayzer generalı Qrener hərbi nazir təyin edilmişdi.

Sosial-demokratiya rəhbərləri öz əməli fəaliyyətlərində belə bir müddəanı əsas tuturdular ki, istehsalat anarxiyasını tədricən aradan qaldıran «mütəşəkkil kapitalizm» mövcud olduğu üçün, yaşadığımız dövr “dinc yol ilə sosializmə keçmək” dövrüdür. Sosial-demokratiya “nəzəriyyəçiləri” sinfi mübarizənin mövcud olduğunu inkar edir və bu müddəanı sosial-demokrat partiyasının rəsmi proqramına daxil edirdilər. Bu onunla izah edilirdi ki sosial-demokratiya partiyasının və Həmkarlar ittifaqlarının yuxarı təbəqələri hökumətdə, polisdə, müşahidə şuralarında və hətta iri müəssisələrin idarə olunmasında minlərlə isti yerlər tutduqlarından öz vəziyyətlərindən tamamilə razı idilər. Onlar mövcud kapitalist qayda-qanunlarının qorunub-saxlanmasını istəyirdilər.

Sosial-demokratiya rəhbərlərinin bu xətti burjuaziya üçün göydəndüşmə bir şey idi. Bu xətt mühafizəkar qüvvələrə, sosial-demokratiyadan istifadə edərək öz ağalqlarını saxlamaq üçün imkan verirdi.

G.Müller hökuməti ölkəni 1930-cu ilin mart ayına qədər idarə etdi. 1928-1929-cu illərdə hökumət işsizlərə verilən maddi yardımını ixtisar etmək haqqında qanunu tətbiq etdi, yüz minlərlə işsiz maddi yardım almaqdan məhrum edildi. 1929-cu ilin fevralında on saatlıq iş günü qanun şəklində salındı. Su, qaz, elektrik enerjisi bahalandı. İctimai ehtiyac xərcləri xeyli ixtisar edildi. Kapitala qoyulan vergilər

azaldıldı, bir sıra çox işlənən şeylərə qoyulan vergilər isə artırıldı. Hökumət «şərq yardımı» adlanan tədbir tətbiq etdi; bu tədbirə görə dövlət hesabına rus yunkerlərinə milyard markalarla birdəfəlik maliyyə yardımı göstərilirdi. Qisasçılara, həm ölkənin daxilində, həm də xaricdə Almaniyanın yeni müharibəyə hazırlanmasını lazım bilən bütün qüvvələrə kömək edən sosial-demokrat Müller hökuməti 1928-ci il avqustun 10-da zirehli gəmi, bir az sonra isə hər birinin dəyəri 80 milyon marka olan daha üç zirehli gəmi inşa etmək haqqında qərar qəbul etdi.

Fəhlələrin həyat şəraiti üzərinə G. Müller hökumətinin hücumu Almaniya fəhlə sinfinin hiddət və müqavimətinə rast gəldi. 1928-ci ilin noyabrında Reyn-Vestfal vilayətinin 213 min metalçısı tarif müqavilənaməsinə yenidən baxmaq və 8 saatlıq iş günü uğrunda mübarizəyə başladı. Rur metalçılarını müdafiə etmək əlaməti altında Orta Almaniyanın 50 min metalçısı da əmək haqqının artırılması tələbi ilə tətillər etdi. Tətillər və lokautlar üzündən itirilmiş iş günlərinin miqdarı 1926-cı ildə 1,5 milyon idisə, 1927-ci ildə 6 milyona, 1928-ci ildə isə 21 milyona çatdı. Ölkədə yeni inqilabi yüksəliş əlamətləri yaranırdı.

Daxili işlər naziri sosial-demokrat Zeverinq yığıncaqları, inqilabi mətbuatı qadağan etməyə, Kompartiyanın və digər fəhlə təşkilatlarının fəalları təqib etməyə başladı. Hökumət 1929-cu il bir may nümayişini qadağan etdi. Sosial-demokrat partiyasının rəhbərliyi Almaniya fəhlələrinin müraciət edərək onlara nümayişə çıxmağa tövsiyə edirdi. Lakin nümayiş oldu. Berlin polisinin rəisi sosial-demokrat Sergibelin əmrinə görə bir may nümayişi zamanı polis nümayişçilərə atəş açdı. 33 nəfər adam öldürüldü. Fəhlələr müdafiə olunmağa başladılar. Berlinin Neyken və Vedding

dairələriidə barrikadalar quruldu. Lakin tərəflərin gücü olduqca qeyri-bərabər idi və fəhlələr məğlubiyyətə uğradılar.

Mayın 3-də sosial-demokrat G.Müller hökuməti bütün Almaniya kommunistlərin yaratdıqları «Qızıl cəbhəçilər ittifaqını» qadağan etdi, halbuki bu zaman faşist hərbi birləşmələri fəhlələrə qarşı öz talançılıq fəaliyyətlərini gücləndirirdilər.

Almaniya dünya iqtisadi böhranı dövründə (1929—1933-cü illər) Böhran illərində Almaniyanın iqtisadi vəziyyəti. Yunq planı. Almaniya 1929-cu ildə 1933-cü ilə qədər davam etmiş iqtisadi böhran başladı. İstehsalın kəskin surətdə aşağı düşməsi baş verdi. Sənaye istehsalının ümumi həcmi 1929-cu ilə nisbətən 1932-ci ildə 60% azaldı. Rəsmi məlu-mata görə işsizlərin sayı 1928-ci ildəki 2 milyondan 1932-ci ildə 5.5 milyon nəfərə (bəzi mənbələrdə bu rəqəm 6 milyon göstərilir) qədər artdı; Almaniyanın bütün sənaye fəhlələrinin 44,7%-nin işi yox idi; bundan başqa bir çox fəhlələr qısaldılmış iş günündə işləyirdilər. Fəhlə və qulluqçuların ümumi gəliri 1929-cu ildəki 44,5 milyard markadan 1932-ci ildə 25.7 milyard markaya qədər azalmışdı.

Kənddə də vəziyyət xoşagəlməz deyildi. Kəndlilərin kütləvi surətdə var-yoxdan çıxması prosesi güclənirdi. Əgər 1924-1928-ci illərdə borcluluq üzündən torpağın məcburi satılması orta hesabla ildə 1646 hektar sahəni əhatə edirdisə, 1929-1932-ci illərdə orta illik rəqəm 5095 hektara qədər artmışdı. Almaniya kənd təsərrüfatının ümumi borcu 1924-cü ildə 2 milyard marka hesab edildiyi halda, 1932-ci ildə o 13,9 milyard markaya çatmışdı. Xarakterik cəhət burasındadır ki, bu məbləğin 73%-ni əsasən zəhmətkeş kəndli təsərrüfatının üzərinə düşən ipotek borclar təşkil edirdi. Böhran illərində kənd təsərrüfatından gələn ümumi gəlir 30% azalmışdı.

ABŞ, İngiltərə və Fransanın imperialist qüvvələri alman burjuaziyasına yardım göstərməyi, ölkənin daxilində onun siyasi mövqelərini möhkəmlətməyi zəruri hesab edirdilər. ABŞ-ın təşəbbüsü ilə 1929-cu ilin avqustunda Haaqa konfransında tərtib edilmiş və 1930-cu ildən qüvvəyə minmiş Yunq təzminat planı bu məqsədi güdürdü, o Daues planını əvəz edirdi.

Yunq planı təzminatın ümumi məbləğinin 113,9 milyard markaya qədər azaldılmasını, 37 il ərzində illik ödənişin 2 milyard marka olmasını və bu müddət keçdikdən sonra illik ödənişin ixtisar edilməsini nəzərdə tuturdu. Yunq planına görə müttəfiqlərin Almaniyadakı bütün nəzarət orqanları ləğv edilirdi. Təzminatın alınması və dövlətlər arasında bölüşdürülməsi üçün Bazeldə beynəlxalq haqq-hesab bankı yaradılırdı. ABŞ inhisarları bu bankdan Almaniya sənayesini, birinci növbədə, hərbi sənayeni və ya onunla əlaqədar olan sənaye sahələrini maliyyələşdirmək üçün istifadə edirdilər. 1930-cu ildə Antanta qoşunları Reyn vilayətini tərk etdilər.

Təzminat ödənişlərindən canını tamamilə qurtarmağa çalışan Almaniya hökuməti 1931-ci ildə növbəti təzminat məbləğini verə bilməyəcəyini bildirdi. ABŞ prezidenti Huver alman inhisarçılarının köməyinə gəldi və borcların ödənilişinə bir il möhlət verdi. 1932-ci ildə Lozannada keçirilmiş təzminat konfransı, bütün təzminat tədiyyələrini cəmi 3 milyard markaya satın alacağı haqqında Almaniyanın təəhhüdü ilə əlaqədar olaraq təzminat ödənişlərini dayandıрмаğa dair qərar qəbul etdi. Lakin Almaniyanın bu üç milyard verməyəcəyi də tamamilə aydın idi. Buna heç kəs ümid də bəsləməirdi. Təzminat məsələsi bu cür başa çatdı.

Bununla birlikdə iqtisadi böhran genişlənir və ölkədə vəziyyət getdikcə pisləşirdi. İnhisarlar hökumətdən daha qəti tədbirlər görülməsini tələb edirdilər. Almaniyanın mürtəcə dairələri vəziyyətdən çıxış yolunu xarici təcavüzkarlığa hazırlaşmaqda və onu həyata keçirməkdə görürdülər. Müllər hökumətinin açıqdan-açığa belə yol tutmasına qadir olmadığını bilərək, onlar, sağ partiyaların blokunu düzəldib-sosial-demokrat kansleri uzaqlaşdırdılar və yeni hökumət təşkil etdilər.

Faşistlər tərəfindən hakimiyyəti ələ keçirmək üçün hazırlıq görülməsi. 1930-cu il martın 30-da reyxstaqda Mərkəz fraksiyasının rəhbəri olan Brüning hökumət başçısı oldu və 1932-ci ilin iyununa qədər bu hökumətin fəaliyyəti davam etdi. Hökumətin tərkibinə katolik, xalq, demokrat partiyalarının, habelə Bavariya xalq partiyasının nümayəndələri daxil oldular.

Brüning hökuməti öz fəaliyyətinə işsizlərə verilən maddi yardım, pensiyaları və məmurların maaşlarını azaltmaq və vergiləri artırmaq haqqında fəvqəladə dekretlərlə başladı və Almaniya zəhmətkeşləri üzərinə yeni hücum keçdi. Hökumət eyni zamanda burjuaziya və yunkerlərin mövqelərini möhkəmlətmək üçün təcili tədbirlər gördü. İri sənayeçilər və tacirlər kredit şəklində 2 milyard marka aldılar. 1,2 milyard marka iri banklar arasında bölüşdürüldü. İri firmalar ixracat təminatı və maddi yardım olaraq 3,1 milyard marka aldılar. “Şərq yarımı” adı altında 13 min aqriya 4 milyard marka buraxıldı.

Fəvqəladə dekretlər və xalq kütlələrinin vəziyyətinin ciddi surətdə ağırlaşması ölkədə sinfi mübarizənin daha da kəskinləşməsinə səbəb oldu. İşsizlərin kütləvi aclıq nümayişləri başlandı. İşsizlər ərzaq mağazalarına soxuldular. Tez-tez polislərlə toqquşma baş verirdi. Brüning hökumətin

mövqelərini möhkəmlətmək arzusu ilə 1930-cu ilin sentyabrında reyxstaqa yeni seçkilər keçirdi. Seçkilərdə kommunistlər 4,6 milyon, 1928-ci ildəkindən 1 milyon 300 min çox səs aldılar. Reyxstaqda 76 kommunist deputat yer tutdu. Sosial - demokratlar keçən seçkilərə nisbətən 600 min səs itirərək 8,5 milyon səs və 143 mandat aldılar. Aralıq burjua partiyalarına verilən səslerin miqdarı da xeyli azaldı. Bununla birlikdə Hitlerin faşist partiyasına verilən səslerin sayı xeyli artdı.

Faşistlər hakimiyyəti ələ keçirmək üçün siyasi mübarizə apararaq bildirdilər ki, onlar Versal müqaviləsini və onun hərbi silahlanmalara və Almaniyanın hərbi fəallığına aid olan məhdudiyyətlərini ləğv edəcəklər, 1914-1918-ci illərin birinci dünya müharibəsi nəticəsində Almaniyanın itirdiyi ərazilərə və «alman irqinə» mənsub olası digər Avropa ərazilərinə sahib olaçaqlar, onlar «alman irqinə» bir həyat «sahəsi» kimi lazım olacaq hər çür başqa əraziləri də ələ keçirəcəklər. Hitlerçilər alman xalqının bütün başqa xalqlardan üstün olması haqqında irqçilik «nəzəriyyəsini» geniş təbliğ edir və təsdiq edirdilər ki, «alman qanından olan adamlar» «ali irqdəndirlər», buna görə də onlar ağalığ etməli və başqa xalqları məhv etməlidirlər. Bu proqram, düşkünləşmiş, əxlaqsız və mənəbə çatmaq üçün əldən düşən adamları özünə cəlb edirdi. Hitlerçilər kapitalistlərə kommunistlərdən qisas almağı, sabiq zabit və kiçik zabitlərə öz xidmətlərini davam etdirmələri və mənəbə sahibi olmaları üçün ordu yaratmağı, xırda burjuaziyaya ticarəti genişləndirməyi və həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmağı vəd edirdilər. Hitlerçilərin Versal müqaviləsini tənqid etmələri nasionalistlərə xoş gəlirdi. Faşistlər eyni zamanda sözdə iri kapitalı pisləmək və fəhlə sinfinin möhkəm olmayan və geri

qalmış təbəqələrini aldatmaq yolu ilə öz tərəflərinə çəkmək üçün öz partiyalarının adına «sosialist» sözünü əlavə etmişdilər.

Səmərələşdirmə illərində və xüsusən iqtisadi böhran illərində yaşayış səviyyəsi sürətlə pisləşən xırda tacir, sənətkar, kəndli və ziyalılardan geniş təbəqələri, iş tapmaqdan ümidini tamamilə kəsmiş olan işsizlərin bir hissəsi, nə şəhərdə, nə də kənddə iş tapa bilməyən gənclər-xırda burjuva xadimləri və sosial-demokratiyanın sağ rəhbərləri tərəfindən müxtəlif vədlərlə daim aldadılmış olan bütün bu təbəqələr, birdən-birə faşizmə tərəf üz çevirdilər. Onlar nasional-sosialistlərin onların vəziyyətlərini yaxşılaşdıracaqları haqqındakı boş vədlərinə inanırdılar. Almaniyanın mühafizəkar qüvvələri, yoldan çıxarılmış və faşistlər tərəfindən təşkil edilmiş alman əhalisinin milyonlarla kütləsini fəhlə sinfinə qarşı qoymaq imkanı əldə etdilər.

Hitlerçilər özlərinin «SS» (mühafizə dəstələri) və «SA» (hücumçu dəstələr) təşkilatlarını yaratdılar. Bunlar «küçələri ələ keçirməkdə» nasist partiyasına kömək etməli idilər. Hitler bu təşkilatlardan kütlələr üzərində hökmranlıq edə biləcək «yeni ağalar təbəqəsi» yaratmağı vəd edirdi.

Hitler partiyası reyxstaqa 107 deputat keçirdi, bu partiya öz böyüklüyünə görə reyxstaqda ikinci partiya oldu. Bu vaxta qədər reyxstaqda cəmi 12 nasist-deputat var idi.

Sinfi mübarizənin kəskinləşməsi və inqilabi qüvvələrin artması şəraitində Almaniya burjuaziyası elə bir qüvvə axtarırdı ki, ona əsaslanaraq o öz hakimiyyətini möhkəmləndirə bilsin və xarici təcavüzkarlığa hazırlaşsın. Almaniya burjuaziyası belə bir qüvvəni faşist partiyasında görürdü.

1931-ci ilin oktyabrında Hartsburqda (Braunşveyq) faşist konfransı çağırıldı. Buraya Hitler, millətçilərin

başçısı Hügenberq, bankir Şaxt və başqaları toplaşmışdılar. Onlar burada alman inhisarlarının nümayəndələri, görkəmli aqrarilər, admirallar və generallarla görüşdülər. Bunların hamısını demokratik qaydaları ləğv etmək cəhdləri birləşdirdi. Hitlerə maksimum yardım göstərmək, o cümlədən, pul yardımını göstərmək qərara alındı. Ölkədə Hitlerçi nasional-sosialist partiyanın başçılığı altında faşist diktaturası qurmaq üçün “Hartsburq” adlanan bir cəbhə yarandı ki, burada alman faşizminin müxtəlif istiqamətlərini müxtəlif qurupları maliyyəçilər, yunkerlər və reyxsver rəhbərləri ilə birləşdilər.

1932-ci il yanvarın 27-də Düsseldorfda sənayeçilərin qapalı konfransı toplaşdı. Hitler burada öz proqramı haqqında məruzə etdi. O bildirdi ki, demokratiya — «sarsaqlığın ağalığıdır» və faşistlər «Almaniyada marksizmin kökünü tamamilə kəsmək üçün qəti qərara gəlmişlər». Hitler dedi ki, Almaniyaya «həyat sahəsi» lazımdır ki, o bütün başqa dövlətlər üzərində ağalığ etməlidir, bunun üçün «millətin bütün siyasi qüvvəsi», bununla əlaqədar olaraq iş, ordunun sayının 8 milyona çatdırılması lazımdır. Sənaye maqnatları bu proqramı qəbul etdilər. Burjuaziya və yunkerlərin kassalarından hitlerçi partiyaya milyonlarla marka verilməyə başlandı. Hitler həmçinin bildirdi ki, o, xüsusi mülkiyyətə toxunmayacaqdır. Bu çıxış inhisarçıları razı saldı.

Başqa imperialist ölkələrin mühafizəkar qüvvələri də Hitler partiyasına böyük yardım göstərirdilər. Bu işdə ABŞ imperialistləri həlledici rol oynayırdılar. Hələ 1929-cu ildə Uoll-Strit inhisarçıları Hitler partiyasına 10 milyon dollar verərək onu maliyyələşdirməyə başlamışdılar. 1931-ci ildə Hitler onlardan daha 15 milyon dollar almışdı.

Kompartiya respublikanı müdafiə etmək üçün bütün qüvvəsini sərf edirdi. Lakin bu mübarizədə o, sosial-demok-

rat partiyasının rəhbərliyi tərəfindən müdafiə olunmurdu. Birləşmiş fəhlə sinfi cəbhəsini faşistlərə qarşı qoymaq haqqında Kompartiyanın ASDP rəhbərliyinə müraciəti cavabsız qaldı. ASDP rəhbərliyi vahid cəbhə ideyasını rədd edir və özünün faşizm tərəfindən heç bir təhlükə olmadığına dair bəyanatı ilə zəhmətkeş kütlələr içərisində pozğunluq salırdı.

Burjuaziyanın, yunkerlərin, zabitlərin və bütün dünyanın mühafizəkar qüvvələri tərəfindən müdafiə edilən faşizmin, mütəşəkkil qüvvəsinə qarşı, sosial-demokrat partiyası və həmkarlar ittifaqları rəhbərlərinin zəif fəaliyyəti nəticəsində düşkünləşmiş olan dağınıq fəhlə sinfi dururdu.

Faşistlərin hakimiyyət başına gəlməsi. 1932-ci ildə Hindenburgun prezidentlik vaxtı qurtarırdı. 1932-ci ilin mart ayına yeni seçkilər təyin edildi. Burjua partiyaları yenidən Hindenburgu seçməyi qərara aldılar. Bu təklifə Mərkəz, dövlət partiyası (keçmiş demokrat partiyası), alman xalq partiyası və Bavariya xalq partiyası tərəfdar idilər. Sosial-demokrat partiyası da Hindenburgun namizədliyini müdafiə etdi və bildirdi ki, o bununla ölkəni Hitlerdən xilas edəcəkdir və Hindenburgun seçilməsi «ən kiçik müsibət» siyasətidir.

Kommunistlər yenidən sosial-demokratlara müraciət edərək, Prussiya hökumətinin başçısı sosial-demokrat Braunu prezident seçmək üçün birgə çıxış etməyi təklif etdilər. ASDP rəhbərliyi bu təklifi yenə belə bir uydurma bəhanə ilə rədd etdi ki, əgər Hindenburg seçilməsə, Hitler seçiləcəkdir, halbuki Hitlerin seçilməməsi üçün Hindenburgun əleyhinə səs verməyin lazım olduğu tamamilə aydın idi.

AKP MK E.Telmanı prezidentliyə namizəd irəli sürdü.

1932-ci il martın 13-də seçkilər keçirildi. Ernst Telman 5 milyon səs, Hindenburg—18,6 milyon səs, Hitler—11,3 milyon səs və Dusterberq (millətçilərin rəhbəri) —2,5 mil-

yon səs aldı. Belə bir cəhəti qeyd etmək lazımdır ki, Hitler Almaniya vətəndaşı deyil, Avstriya təbəəsi olduğu üçün onun namizədlər sırasına daxil olunmaq haqqı yox idi. Lakin Braunsveyq faşist hökuməti 1932-ci il fevralın 22-də ona alman vətəndaşlığı verdi. Faşistlərin seçki kampaniyasını kapital maqnatları pul ilə təmin edirdilər.

Seçkilərin nəticəsində namizədlərdən heç biri səslərin mütləq çoxluğunu ala bilmədi və buna görə də seçkilərin ikinci dövrəsi təyin edildi. Prezident Hindenburq seçildi. Lakin Hitler də 13,4 milyon səs aldı. Almaniyada faşist diktaturası qurulması üçün real təhlükə olduğu aşkara çıxdı.

1932-ci il mayın 30-da Brüning hökuməti istefa verdi. Katolik mərkəz partiyasının sağ qanadının görkəmli xadimi, 1930-cu ildən Hitlerin nasist partiyası ilə sıx surətdə bağlı olan fon Papen Almaniyanın yeni kansleri seçildi.

Kompartiya faşizm və müharibə ilə mübarizə üçün bütün tərəqqipərvər qüvvələri səfərbərliyə almaq işini gücləndirdi. 1932-ci il iyulun 12-də AKP-nin təşəbbüsü ilə Berlində vahid cəbhənin antifaşist konqresi oldu. Konqresdə iştirak etmiş 1465 nümayəndədən 379 nəfəri AKP üzvü, 132 nəfəri ASDP üzvü və 954 nəfəri bitərəf idi. Konqresdə antifaşist hərəkət komitəsi yaradıldı.

Faşizmə qarşı mübarizəyə getdikcə daha çox xalq kütləsi qoşulurdu. Aptifaşist nümayişində Vuppertalda — 70 min nəfər, Essendə — 60 min nəfər, Dortmundda — 30 min nəfər, Erfurtda 40 min nəfər, Drezdendə təxminən 80 min nəfər adam iştirak etmişdi. ASDP rəhbərləri faşizmi dəf etməyə nəinki kömək etmirdilər, hətta mübarizəni genişləndirməkdə Kompartiyaya hər vasitə ilə mane olurdular. Bu da sosial-demokrat partiyasının mövqelərini zəiflədirdi. İyulun 20-də Papen Prussiyanın sosial-demokrat hökumətini qovdu və özünü Prussiyanın imperiya komissarı

təyin etdi. Kompartiyanın ümumi tətill çağırışı ilə birgə çıxış etmək haqqındakı təklifə ASDP rəhbərliyi tərəfindən rədd edildi. Sosial-demokratiya rəhbərləri yalnız parlament mübarizəsi zəminində durduqlarını bildirdilər. Braun bildirdi ki, onun ancaq bircə arzusu vardır - o da «yavaşca öz vəzifəsindən getmək» arzusudur.

Papen reyxstaqı buraxdı və 1932-ci il iyulun 31-də seçkilər keçirdi. Kommunistlər 5,3 milyon səs alaraq, onların ardınca gedən seçicilərin sayının yenə də çoxalmasına nail oldular. Faşistlər 13,7 milyon səs alıb 230 deputat keçirdilər. Lakin bu, faşistlərin hökumət təşkil etməsi üçün kifayət deyildi.

Veymar respublikasında olan qaydaya görə, reyxsstaqın hər dəfə yeni sessiyasını yaşca ən qoca deputat açmalı idi. Buna görə də reyxsstaqın yeni tərkibinin sessiyasını alman və dünya inqilab hərəkatının qocaman xadimi, 75 yaşlı Klara Tsetkin açdı; o, öz nitqində faşizmi və onun arxasında duranları böyük bir qüvvə və inamla ifşa etdi və zəhmətkeş kütlələri faşizm əleyhinə mübarizədə hərəkat birliyinə çağırırdı.

Papen yenidən reyxstaqı buraxdı. 1932-ci il noyabrın 6-da keçirilmiş seçkilərdə kommunistlər 6 milyon, sosial-demokratlar—7,2 milyon səs aldılar, faşistlər isə 2 milyon səs itirdilər və mandatlarının sayı 230-dan 196-ya endi. Kommunistlərin və sosial-demokratların birlikdə 221 mandatu var idi. Faşist rəhbərləri içərisində çaxnaşma düşdü.

Alman rəhbər dairələri faşistlərin hakimiyyət başına gəlməsi üçün bütün qüvvə ilə kömək edirdi. Noyabr seçkilərindən sonra Papen istefaya çıxdı. General Şleyxer hökumət başçısı oldu. Bu, faşizmə keçid hökuməti idi. 1933-cü il yanvarın 5-də Kölnə, Amerika kapitalı ilə sıx surətdə

əlaqədar olan və amerikan inhisarının Almaniyadakı nümayəndəsi kimi çıxış edən bankir Şrederin villasında Papen, Tissen və Hitlerin birgə görüşü oldu. Burada Hitlerin hökumət başçısı olması haqqında qərar çıxarıldı.

Şleyxer hökumətinin faşist terroruna cavab olaraq AKP MK Berlin fəhlə sinfini faşizm və müharibə əleyhinə nümayiş etməyə çağırdı. 1933-cü il yanvarın 25-də 150 min Berlin fəhləsi sıx dəstələrlə Berlinin küçələrindən keçdi. E.Telman, V.Ulbrixt, D.Şeyer, V.Florin nümayişin ön sıralarında gedirdilər. Bununla belə bu nümayiş bir daha göstərdi ki, əgər sosial-demokrat rəhbərləri zəhmətkeş kütlələri faşizmə qarşı mübarizəyə aparsaydılar, Almaniyada faşizm hakimiyyət başına gələ bilməzdi. Sosial-demokratiyanın sağ rəhbərləri, hələ də sosial-demokratiyaya inanan və onların ardınca gedən milyonlarla fəhlələrin faşizmə qarşı müqavimətini zəiflədirdilər. Bu, əslində bütün əksinqilabi qüvvələrin «antikommunizm» şüarı altında birləşməsinə kömək edirdi. Alman fəhlə sinfi hücum keçən burjuaziya qarşısında parçalanmış, siyasi və təşkilati cəhətdən tərkisilah edilmişdi. Zəhmətkeş xalqın başqa təbəqələri isə faşizm boşboğazlığı sayəsində yoldan çıxarılmışdı.

Almaniya Kommunist partiyası kifayət qədər güclü deyildi, sosial-demokratiya və həmkarlar ittifaqları rəhbərlərinin iradəsinə zidd olaraq kütlələri faşizmə qarşı qaldırmağı və qəti döyüşə aparmağı bacarmırdı.

1933-cü il yanvarın 30-da Hindenburq Hitleri Almaniyanın dövlət kansleri vəzifəsinə təyin etdi. Hitler öz hökumətini “milli həmrəylik hökuməti” adlandırıldı. Dünya iqtisadi böhranı Almaniyada faşizmin hakimiyyət başına gəlməsinə təkan verdi.

Versal müqaviləsinin alçaldıcı şərtləri Almaniyada sovinizmin təbliğatının genişlənməsinə imkan verdi. Alma-

niyada faşistlər kütləvi sosial bazaya malik olmağı bacardılar. Bunun əsas səbəbi fəhlələr, kəndlilər və burjuaziyanın səbatsız ünsürlərinin onun dalınca getməsi idi. Faşistlər siyasi cərəyana çevrildilər. Almaniyanın iri maliyyə dairələri faşistləri maliyyə cəhətdən təmin etdilər. Əslində Almaniyada yaranan faşist diktaturası da iri maliyyə məqnatlarının diktaturasından başqa bir şey deyildi. Almaniyada fəhlə sinfinin parçalanması, xüsusilə kommunistlərin sosial-demokratları «nasistlərin mötədil qanadı» adlandırması da bu məsələdə mühüm rol oynadı. Nasional-sosialistlərin gəncləri müdafiə edərək özlərinə onların simasında güclü dayaq yaratmaları, hələ 20-ci illərdə partiya işini yenidən qurmaları, 1928-ci ildə partiyanın ərazi təşkilatlarını yaratmaları, nəinki regionlarda, hətta küçə və məhəllələrdə də partiya özləri qurmaları, "pivəxana qiyamı"ndan sonra seçki yolu ilə hakimiyyətə gəlməyə üstünlük vermələri və bu sahədə təbliğatı genişləndirmələri də onların qələbəsinə imkan yaradan mühüm amillər idi. Dindarlar da nasional-sosialistləri müdafiə etdilər. Almaniyada nasional-sosialistlərin əleyhinə olan qüvvələr zəif idi. Beynəlxalq vəziyyət, ABŞ-ın bu məsələdə bitərəf mövqeyi və Avropada formalaşmış ictimai rəy də nasional-sosialistlərin xeyrinə oldu.

Almaniya 1933-1939-cu illərdə faşist diktaturası dövründə .Ölkədə faşist diktaturasının qurulması. Hitlerçilərin hakimiyyət başına gəlməsi alman xalqının tarixində ən kədərli dövrün başlanğıcı oldu. Ölkədə alman imperializmi-nin ən təcavüzkar, ən qəddar və ən şovinst dairələrinin diktaturası quruldu. Bu dairələr öz qarşılarında daxili siyasət sahəsində - fəhlə hərəkatını darmadağın etmək, zəhmətkeşlərin bütün demokratik nailiyyətlərini ləğv etmək, alman xalqını alman inhisarlarının itaətkar alətinə

çevirmək, xarici si-yasət sahəsində - alman imperializminin dünya ağalığını qur-maq uğrunda ən qısa bir vaxt içərisində yeni müharibəyə ha-zırlaşmaq və onu etmək vəzifəsini qoymuşdular.

Almaniyada maliyyə burjuaziyasının yardımına əsaslanan faşist diktaturası dövründə imperializmin mahiyyəti bütün dünyanı vahiməyə salan ən eybəcər bir şəkildə özünü büruzə verdi.

Öz mahiyyətinə və mənşəyinə görə faşizm beynəlxalq bir hadisə idi. Faşizmin ən mürtəce növü olan alman faşizminin hakimiyyət başına gəlməsinin bir çox dünya xalqlarının müqəddəratı üçün uğursuz nəticəsi oldu. Yeni imperialist müharibəsinin başlıca qızıqdırıcısı olan alman faşizmi beynəlxalq əksinqilabın zərbə dəstəsi kimi çıxış edirdi.

Hitler hökuməti maliyyə kapitalının açıq diktaturası idi. Onun tərkibinə iri inhisarçılar Hükənberq və Şaxt (1934-cü ilin avqustundan hökumət üzvü idilər), faşist partiyasının əsas başçıları - Gering, Gebbels (1933-cü ilin martından), Friç, reyxsverin rəhbəri general Blomberq və başqaları daxil olmuşdular. Papan kansler müavini vəzifəsinə keçmişdi. Hitler öz hökumətini "Milli həmrəylik hökuməti" adlandırırdı.

Hökumət ilk gündən fəhlə hərəkətini darmadağın etməyə başladı. 1933-cü il fevralın 1-də reyxstaq buraxıldı və yeni seçkilər təyin olundu. Fevralın 4-də prezident Hindenburq, hökumət orqanlarına hər cür yığınağı qadağan etmək və qəzetləri bağlamaq ixtiyarı verən fəvqəladə dekreti imzaladı.

Polis tərəfindən silah işlədilməsi və faşist partiyasının hücumçu və mühafizəçi dəstələrindən yardımçı polis qüvvələri yaradılması haqqındakı fərmanlarla möhkəmləndirilmiş olan dekret şiddətli terror üçün bir signal oldu. Faşizmin siyasi əleyhdarlarının kütləvi surətdə

təqib olunmasına başlandı. Hitler hakimiyyətinin ilk altı həftəsi ərzində həbsxanaya yalnız 18 min kommunist salınmışdı. Həbsə alınanlar içərisində sosial-demokratlar da, ziyalıların nümayəndələri də var idi. Misli görünməmiş terror, azğın millətçilik və şovinizm təbliğatı alman xalqını qorxutmaq, kütləşdirmək, onu mübarizə etmək qüdrətindən mərhum etmək məqsədini güdürdü.

Reyxstaqın faşistlər tərəfindən yandırılması. İlk həftələrdə hökumətin vəziy-yəti möhkəm deyildi və faşistlər qarşıdakı reyxstaq seçkiləri-nin nəticələrindən ciddi surətdə qorxurdular. Onlar yenidən yardım üçün ölkənin ən böyük inhisarlarına müraciət etdilər. Hitler fevralın 20-də Almanıyanın ən iri sənayeçilərinin müşavirəsini çağırdı, seçki kampaniyasını keçirmək üçün bu müşavirə 3 milyon reyxsmarkalıq fond yaratmağı qərara aldı.

Seçkilər ərəfəsində Hitlerçilər müdhiş bir fitnəkarlıq təşkil etdilər. 1933-cü il fevralın 27-si gecəsi Kerinqin başçılıq etdiyi bir faşist qrupu reyxstaqın binasını yandırdı. Hitlerçilər reyxstaqın yandırılmasında kommunistləri təqsirləndirərək kütləvi talanlar və həbslər keçirmək üçün bəhanə yaratdılar. Kommunist G.Dmitrov həbs edildi. Təkcə bir Berlində həmin gecə 1500, bütün ölkədə isə 10 min kommunist həbsə alındı.

1933-cü il fevralın 28-də fəvqəladə dekretlə Veymar konstitusiyasının, şəxsiyyət, söz, mətbuat, yığınaqlar və itti-faqlar azadlığını təmin edən bütün maddələri ləğv edildi. Bütün ölkə həbs düşərgələri ilə doldu. Hökumət orqanları Kompartıyanın seçkilərdə iştirakını qadağan etməyə hələ cürət etməmişdisə də, əslində o, gizli vəziyyətə keçmişdi.

1933-cü il martın 3-də Hitlerçilər kommunist hərəkatına ağır zərbə endirdilər. Kompartıyanın və alman xalqının sadıq oğlu E.Telman həbsə alınaraq zindana salındı.

1933-cü il martın 5-də reyxstaq seçkiləri son dərəcə mürəkkəb bir şəraitdə keçdi. Lakin Kompartiya mübarizəni zəiflətmədi. 4 milyon 850 min seçici əz səsini ona vermişdi. Sosial-demokratlar 7 milyon 180 min, burjua partiyaları isə 9 milyon səs almışdılar. Nasional-sosialist partiyası 17 milyon səs toplamışdı. Yalnız 81 kommunist deputat həbs edildikdə və onların mandatları etibarsız sayıldıqdan sonra, hitlerçilər reyxstaqda çoxluq əldə edə bildilər. Faşistlər bu qələbəni “milli inqilab” adlandırdılar.

Seçkilərdən sonra Hitler və onun əlaltıları öz əleyhdarlarını təqib edilməsini gücləndirirdilər. Martda yeni, daha ağır terror hadisələri bütün ölkəni bürüdü. Zəhmətkeşləri Hitlerçilərin hakimiyyəti qarşısında vahiməyə salmaq üçün, esesçi dəstələri küçələrdə adamlara işgəncə verir, onları şikəst edir və öldürürdülər. Kütləvi yəhudi qırğınları nəticəsində bütöv məhəllələr boş qalırdı. Külli miqdarda fəhlə və ziyalılar məhkəməsiz həbsxanalara və həbs düşərgələrinə göndərilirdilər.

Martın 24-də reyxstaq, hökumətə fəvqəladə səlahiyyət verilməsi haqqında qanun qəbul etdi ki, bu da əslində reyxstaqın və konstitusiyaya qalıqlarının ləğv edilməsi demək ndi. Dövlət aparatında irqi və siyasi əlamətlər əsasında təmizlik keçirildi, bu isə faşistlərə istədikləri adamlardan dövlət aparatı yaratmaq imkanı verdi.

Faşistlər fəhlə sinfi və onun təşkilatları üzərinə hücumu davam etdirərək, mayın 2-də həmkarlar ittifaqlarını darma-dağın etdilər. Onların əmlakı müsadirə edildi, rəhbərləri isə həbs düşərgələrinə salındılar. Həmkarlar ittifaqları, məcburi surətdə, tamamilə faşist partiyasının tabeliyində olan alman “Əmək Cəbhəsi”ndə birləşdirildilər («vahid şəkllə salındılar»). Bundan sonra hitlerçilər zəhmətkeşlərin bütün digər kütləvi təşkilatlarını (idman ittifaqlarını, işsizlik və xəstəlik

zamanlarında yardım göstərən xəstəxana kassalarını, maarif cəmiyyətlərini və başqa cəmiyyətləri) buraxdılar.

1933-cü il iyunun 23-də ASDP-nin fəaliyyəti qadağan edildi. Halbuki bir az bundan əvvəl onun reyxstaqdakı fraksiyası Hitler hökumətinin xarici siyasətini bəyənərək ona səs vermişdi. ASDP-nin idarə heyəti Praqaya mühaçirət etdi, onun sırası üzvlərinin, xüsusən sol qanadının bir hissəsi isə gizli antifaşist fəaliyyətə keçdi. Bunların içərisində O. Qrotevol da var idi. Beləliklə, 100 gün ərzində alman fəhlələrinin təxminən 100 illik ağır mübarizə nəticəsində əldə etdiyi bütün hüquq və azadlıqlar zorla onun əlindən alınmış və ləğv edildi. Fəhlə sinfi öz partiya və təşkilatlarının açıq fəaliyyət göstərmək imkanlarından tamamilə məhrum oldu.

Bir az sonra bütün burjua partiyaları bir-birinin ardınca «öz-özlərini buraxdıqlarını» elan etdilər. İyulda verilmiş qanuna görə ölkədə yalnız nasional-sosialist partiyası mövcud ola bilərdi. 1933-cü ilin dekabrında «Partiya və dövlətin birliyini təmin etmək haqqındakı» başqa bir qanunla bu partiya Almaniyanın hökumət təşkilatı elan edildi.

Leypsiqdə məhkəmə prosesi. 1933-cü ilin sentyabrında hitlerçilər reyxstaqın yandırılması işi üzrə fitnəkar məhkəmə prosesi təşkil etdilər. Kommunistləri təqsirləndirərək, onlar dünya ictimaiyyəti qarşısında Alma-niyada törətdikləri müdhiş terrora və kütləvi talanlara bəraət qazan-dırmaq, «dünya kommunizmi» əleyhinə «qalib mübarizələr» rolunda çıxış etmək istəyirdilər.

Məhkəmə prosesi Leypsiqdə sentyabrın 21-dən dekabrın 23-nə qədər davam etdi. Əsas müqəssir Almaniyada mühacirətdə olan beynəlxalq kommunist və fəhlə hərəkatının görkəmli xadimi Georgi Dimitrov idi. Hitlerçilər məhkəmə prosesi üçün materiallar düzəltməyə təxminən yarım il vaxt sərf etdilər, lakin fəhlələrin içərisindən onlara lazım

olacaq bir nəfər də şahid əldə edə bilmədilər. Özünün məhkəmədəki mərd və cəsur çıxışları ilə K.Dimitrov Leypsiq prosesini bütün faşist sisteminin dəhşətli ifşasına çevirə bildi. Onun atəşin nitqləri AKP-yə və Almaniyanın bütün gizli antifaşist təşkilatlarına siyasi istiqamət verirdi. Demək olar, bütün ölkələrdə K.Dimitrovu və onun yoldaşlarını müdafiə etmək üçün geniş hərəkət başlandı. Hərəkət nəinki fəhlələri, hətta orta təbəqələrin bir hissəsini və qabaqcıl ziyalıları da əhatə etdi. K. Dimitrovun həbsxanadan anasına, bacısına, Anri Barbüsə, Romen Rollana və başqalarına yazdığı məktublar hərəkətin genişlənməsinə kömək etdi. Parisdə Hitlerçi faşizm qurbanlarına Beynəlxalq yardım komitəsi yaradıldı; Londonda, reyxsqaqın nasistlərin özləri tərəfindən yandırıldığını sübut edən əks-məhkəmə prosesi təşkil edildi. Leypsiq məhkəməsi müqəssirlərə bəraət vermək məcburiyyətində qaldı. Bu, beynəlxalq antifaşist hərəkətinin böyük qələbəsi oldu.

Hökumətnn tədbirləri onun siyasətinin əsil mahiyyətini getdikcə daha da aydın göstərirdi. Hitlerin və faşistlərin yuxarı təbəqəsinin, əvvəllər verdikləri vədləri həyata keçirmək haqqında düşünmək belə istəmədikləri aşkara çıxdı. Xırda burjuaziyanın bir hissəsi içərisində bir qədər məyusluq əmələ gəlməyə başladı ki, bu məyusluq xırda burjuaziya içərisindən toplanmış hücumçuları da bürüdü. Hücumçu dəstələr «yeni çevriliş etmək» haqqında tez-tez tələblər irəli sürməyə başladılar. Bu zaman Hitler və onun əlaltıları bütün narazılıqla və faşist partiyası içərisindəki müxalifətlə hesablaşmağı qərara aldılar. 1934-cü ilin 30 iyun günü Almaniya tarixinə «uzun bıçaqlar gecəsi» kimi daxil oldu. Həmin gecə, 1200 nəfərdən artıq adam — başlıca olaraq hücumçu dəstələrinin rəhbərləri, habelə Hitlerin faşist partiyası içərisindəki keçmiş tərəfdarlarından ibarət olan

əleyhdarları öldürülmüşdü. Öldürülənlər içərisində hücumçu dəstəsi qərargahının rəisi kapitan Rem, sabiq dövlət kansleri general Şleyxer və başqaları var idi. Artıq Hitlerə qarşı müxalifətdə dayanan heç kim qalmadı.

Almaniya iqtisadiyyatının müharibəyə hazırlanması.

Faşist diktaturası alman imperializminin ən tamahkar cəhdlərinin həyata keçirilməsi üçün çox geniş meydan açdı. «Antikommunizm»dən dəm vurması alman imperializmini Sovet İttifaqı üzərinə təhrik etmək ümidində olan dünya imperialist qüvvələrinin faşist Almaniyasına fəal yardım göstərməsini təmin edirdi. Faşizm quruluşu zamanı iqtisadiyyatın hərbişdirilməsinin genişləndirilməsi digər ölkələrin imperialistlərinin, birinci növbədə İngiltərə və ABŞ-ın rəğbət və yardımına səbəb olurdu.

ABŞ və İngiltərənin yardımı faşist Almaniyanı əvvəllər aldığı borcları ödəməkdən azad etmək, ona yeni borclar vermək, Almaniya üçün strateji xammal və hərbi materiallar almaqdan ötrü pul buraxmaq və bu malları yerinə çatdırmağı təşkil etmək, habelə amerikan və ingilis firmaları vasitəsi ilə ona hərbi-texniki yardım göstərmək şəklində ifadə edilirdi.

1933-cü ildən başlayaraq, başqa kapitalist ölkələri kimi, Almaniya da yavaş-yavaş böhrandan çıxmağa başladı.

Hitleri hakimiyyət başına gətirmiş olan iri alman inhisarları ölkənin iqtisadiyyatına rəhbərliyi bilavasitə öz əllərinə alaraq onu tamamilə yeni müharibə hazırlığına tabe etmişdilər. Bütün hazırlıq tədbirləri kompleksinə, 1933-cü ilin apreliyində yaradılmış tam gizli surətdə işləyən müdafiə şurası başçılıq edirdi. İqtisadiyyatı əlaqələndirmək üçün alman təsərrüfatının baş Şurası yaradılmışdı ki, bunun tərkibi faşist diktaturasının sinfi mahiyyətini əks etdirirdi. Onun 16 üzvündən 9-u iri inhisarçı (polad trestindən Tissen,

«İ.Q.Farbenindustri»-dən Boş, iri elektrotexnika konserninin başçısı Simens, Kaliy sindikatından Din və başqaları), 4-ü iri bankir (o cümlədən ən iri bankirlər olan Şreder və Reynhardt) və 2-si iri aqrarı idi.

Hitler hökumətinin verdiyi bir sıra dekretlər iri inhisarlar üçün onların gəlirlərinin daim artmasını, kiçik rəqiblərinin aradan qalxmasını, fəhlə sinfini qeyri-məhdud dərəcədə istismar etməsini təmin edirdi. Dövlət inhisarçı kapitalizmi getdikcə daha böyük sürətlə inkişaf edirdi.

Hökumətin, məcburi kartelləşdirmə haqqında və aksioner müəssisələrini «islah etmək» haqqındakı verdiyi qanunlar kapitalın təmərküzləşməsinə və xırda müəssisələrin iri müəssisələr tərəfindən udulmasına hər vasitə ilə kömək edirdi. Nəticədə iri kartellərin sayı artdığı halda, xırda, kartelləşməmiş müəssisələrin sayı kəskin surətdə azalırdı. Aksioner cəmiyyətlərinin sayı azalırdı, lakin onların hər birinin orta kapitalı artır, ən qüdrətlilərinin kapitalı isə misli görünməmiş həddə çatırdı.

Dövlət aparatının iri inhisarlara getdikcə daha artıq dərəcədə tabe edilməsi, iqtisadi həyatın idarə olunması sistemində də öz əksini tapmışdı. 1934-cü il fevralın 27-də «Alman iqtisadiyyatının üzvi quruluşuna hazırlıq» haqqında verilmiş qanun «fürerçilik» prinsipini təsərrüfat həyatına da aid etdi. Ən mühüm sənaye sahələrində yaradılmış 6 imperiya qrupuna, sahələr üzrə daha kiçik təsərrüfat qrupları və yarımqruplar, ümumimperiya təsərrüfat palatasına isə vilayətlərdəki 18 təsərrüfat palatası tabe edilirdi. Bu qruplardan və palatalardan hər birinin başına, qeyri-məhdud ixtiyara sahib olan iri inhisarçılar qoyulmuşdu, onlar, hərbi iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək üçün hökumətin verdiyi əmrlərin sənayeçilər tərəfindən lazımi surətdə həyata keçirilməsinə nəzarət edirdilər. Faşist diktaturası illərində

Almaniyanın iqtisadi və siyasi həyatında, maliyyə oliqarxiyasının ən mürtəce və militarist əhvali-ruhiyyəli dairələrində olan əlli ailə həlledici rol oynayırdı.

Milli bank sisteminin sağlamlaşdırılmasına başlandı. Banklar “yəhudi kapitalı”ndan təmizləndi. Ölkədəki bankların sayı 1725-dən 477-yə endirildi. 1936-cı ildə dördillik plan tətbiq edildi. Plana görə bu müddətdə alman ordusu hərəkətə, alman iqtisadiyyatı isə müharibəyə hazır olmalı idi.

Həyata keçirilməsinə Keringin başçılıq etdiyi və 1936-cı ilin oktyabrından tətbiq edilməyə başlamış «dördillik planın» məqsədi, strateji hərbi materiallar istehsalı sahəsində müstəqillik (avtarkiya) əldə etməkdən ibarət idi. 1937-ci ilin əvvəllərində artıq ölkədə 300 yeni zavod tikilmişdi, bunlar hərbi məqsədlərə xidmət edirdi. 1938-ci ildə Almaniya ümumi iqtisadi potensialı baxımından Avropada ikinci, dəmir, polad və alüminium istehsalına görə dünyada birinci yeri tuturdu. Digər faşist dövlətlərinin iqtisadi sistemindən frəqli olaraq Almaniya dövlət istehsalçı və istehlakçı ilə birlikdə bazar münasibətlərinin bərabər hüquqlu iştirakçısı deyildi. Onlara qarışmırdı. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi mövcud deyildi. Dövlət tənzimlənməsi əsasən əmək münaqişələrini yumşaltmağa, iri və xırda biznes arasında kompromis yol tapmağa istiqamətlənmişdi.

Faşizm üsuli-idarəsinin qurulduğu ilk günlərdən başlayaraq təsərrüfatın sürətlə hərbi iqtisadiyyat relsinə keçirilməsinə başlandı. Yenidənqurma işləri beş əsas xətt üzrə aparılırdı: 1) hərbi-xammal bazasının hazırlanması; 2) hərbi sənayenin sürətlə inkişaf etdirilməsi; 3) fəhlə qüvvəsi ilə təmin etmək tədbirlərinin həyata keçirilməsi; 4) ərzaq bazasının hazırlanması; 5) bütün ölkənin tənziçisi və hərbiş-dirici orqanlarının yaradılması.

Kömür hasilatı, dəmir, polad, mis, nikel və sair materialların istehsalı durmadan artırdı. 1932-ci ildən 1939-cu ilə qədər xarici ölkələrdən xammal və yarımfabrikatların gətirilməsi iki dəfədən çox artmışdı.

Bütün istiqamətlər üzrə hərbi sənayenin sürətlə inkişaf etdirilməsi faşist Almaniyasının iqtisadi siyasətini müəyyən edən bir hal idi. Yeni hərbi zavodlar böyük sürətlə tikilirdi. Bununla yanaşı olaraq mülki sənayenin xeyli hissəsi silah istehsalına keçirilir və çoxlu hərbi texnika ehtiyatı toplanılırdı. Hitlerin etiraf etdiyinə görə, Almaniya 6 il ərzində silahlanmaya 90 milyard reyx marka sərf etmişdi. Silahlanmaya və orduya sərf olunmuş vəsait 1933-1934-cü büdcə ilindəki 24 faizə qarşı bütün xərclərin 53 faizini təşkil edirdi. 1935-1939-cu illərdə alman ordusunun sayı 5 milyon nəfərə çatdı.

Fəhlə sinfinin həyat səviyyəsinə və hüquqlarına edilən hücum onun, demək olar, tamamilə əsarət altına alınması demək idi. Fabrik-zavod komitələri, tarif müqavilələri və münisflər məhkəməsi haqqındakı bütün nizamnamələri, iş vaxtının uzunluğunu, əmək mühafizəsini, daxili qayd-qanunları və s. nizama salan qaydaları ləğv etmiş olan «Milli əməyin təşkili haqqında» 1934-cü il 20 yanvar qanunu fəhlə sinfinin əldə etdiyi nailiyyətlərə ciddi zərbə endirdi. Müəssisənin sahibi öz müəssisəsinin qiymətlərini, iş gününün uzunluğunu, cərimələri, cəza tədbirlərini və s. təkbaşına müəyyən edə bilən «fürer» olmuşdu. Müəssisənin bütün kollektivi «fürerin drujinası» elan edilirdi. Bu drujina ona qarşı «sədaqətli» olmağı öhdəsinə götürürdü. Bundan başqa, tətillərin, habelə maaşların az da olsa artırılması uğrunda mübarizə aparmağı qadağan edən qanunlar verilmişdi. 1934-1937-ci illərin bir sıra qərarları metalçılara, kənd təsərrüfatı və tikinti fəhlələrinə öz iş yerlərini dəyişdirməyi qadağan edirdi.

1933-cü ilin mayında qismən, 1935-ci ilin iyununda isə nasional-sosialist dövlətinin «bünövrəsi» elan edilmiş məcburi əmək mükəlləfiyyəti tətbiq edildi. Bütün gənclər və qızlar xüsusi olaraq təşkil edilmiş hərbişdirilmiş düşərgələrdə bu mükəlləfiyyəti keçməyə məcbur edildilər. Bu qanun dövlətə müftə fəhlə qüvvəsi verməkdən başqa, ona əlavə hərbi kontingenti hazırlamaq imkanı da verirdi. Təbiidir ki, əmək mükəlləfiyyətinin bütün ağırlığı fəhlələrin və əhalinin orta təbəqələrinin uşaqları üzərinə düşürdü.

Hitler Almaniyasının rəhbərləri iri yunkerləri müdafiə etməklə həmçinin kənddə faşizmin qolçomaq dayağını yaratmağa çalışdılar. «İrsi həyətlər» haqqında 1933-cü il 29 sentyabr tarixli qanun belə dayağın — «yeni torpaq və qan zadəganının» yaradılmasını nəzərdə tuturdu. Bu qanuna görə, faşistlərin siyasi baxışlarına şərik olan və 7,5 hektardan 125 hektara qədər xüsusi torpağı olan, «təmiz qanlı arilər» məxsus kəndli təsərrüfatı irsi zümrəyə daxil edilirdi. Bütün əmlakı (torpaq, tikililər, mal-qara, avadanlıq, kübrə və s.) ilə birlikdə bu cür təsərrüfatlar bölüşdürülə bilməzdi, onlar vərəsələrdən birisinə, adətən böyük oğula çatırdı, ailənin digər üzvləri isə özləri bu təsərrüfatdan çıxıb getməyə məcbur olurdular. İrsi həyətlərin bir sıra imtiyazları var idi: onlar torpaq vergisindən, vərəsəlik vergisindən azad olunurdular, onların torpaqları müsadirə edilmir və girov qoyulmurdu.

Göstərilən tədbirlərdən başqa, dövlət inhisarçı kapitalizmi maliyyə və ticarət siyasəti üzərində ciddi nəzarət qoymaqda, çatışmayan strateji malların istehsalını tənzim etməkdə, sənayeni təhlükəsiz rayonlara köçürməkdə, motorlar üçün kömür və yanacaq bölgüsünü tənzim etməkdə, anbar binaları və avtostradlar tikməkdə, əməyin son dərəcə iti tərtokmə sürətini təmin etmək məqsədi ilə texnikadan

istifadə etməkdə və sairədə öz təzahürünü tapırdı. Müharibə hazırlığına yönəldilmiş başqa əlavə işlər təşkil etməklə Hitlerçilər ölkədə işsizlərin sayını 1933-cü ildəki 4,8 milyondan 1938-ci ilin sentyabrında 469 minə endirərək, xeyli azalda bildilər. Bu işdə, dünya iqtisadi böhranından sonra kapitalist ölkələri konyunkturasının ümumi yaxşılaşması da böyük rol oynadı.

Faşist hökumətinin bütün siyasəti iri inhisarların faydasına idi. Veymar respublikası dövründəki inhisarlar faşizm zamanında özlərinin həlledici əhəmiyyətlərini saxlamışdılar. Yeni meydana kəlmiş milyonçular qrupu o qədər də böyük deyildi, həm də bunlar başlıca olaraq faşist rəhbərlərindən ibarət idi. Bununla əlaqədar olaraq 1937- cü ildə yaradılmış «German Kering verke» adlı ən böyük konsernin adını çəkmək lazımdır. Qısa bir müddət ərzində bu konsern 177 zavodu, 69 dağ-mədən və metallurgiya sənayesi müəssisəsini, 156 ticarət kompaniyasını, 46 müxtəlif nəqliyyat müəssisəsini, 15 tikinti firmasını və digər firmaları özündə birləşdirmişdi.

Qızgın silahlanma və zəhmətkeşlərin istismarının güclənməsi faşist Almaniyasının əsil ağalarının - iri inhisarçıların varlanmasına kömək edirdi. Məsələn, «İ.Q.Farbenindustri» konserninin gəliri 1932-ci ildə 48 milyon marka olduğu halda, 1939-cu ildə onun gəliri 363 milyon markaya qədər artmışdı; Krupun silah istehsalı ilə məşğul olan konserni 1933-1934-cü illərdəki 6,65 milyon markaya qarşı 1938- 1939-cu illərdə 21,1 milyon marka xalis gəlir almışdı. “Polad tresti”nin və bir sıra digər iri inhisar birləşmələrinin gəlirləri də xeyli artmışdı.

Faşistlərin sosial siyasəti. Faşistlərin sosial siyasəti cəmiyyətin həyatında vətən-daşın rolunun artmasına xidmət edirdi. Əmək kitabçası sis-temi tətbiq edildi. Müəssisə

sahibləri ilə işçilərin bərabərliyi elan olundu. Sosial şərafət məhkəmələri yaradıldı. Qiymət-lərin artması qadağan edildi. “Vahid vətən, vahid dövlət, vahid rəhbər” şüarı elan edildi. Ehtiyacı olan adamlara yardım göstərmək məqsədi ilə “Qış fondu” yaradıldı. Bu fon-dun xətti ilə 1937-ci ildə təxminən 10 mln. nəfər ərzaq və nəgdə pul almışdı. Ailə-nikah hüququna düzəlişlər edildi. Al-maniyada yəhudilərə 1936-cı ildən vətəndaşlıq verilmə-sindən imtina edildi. Almanlarla nikaha girmək onlara qadağan edildi. Onlar 6 yaşından milli paltar geyinməli idilər. 1938-ci ilin noyabrın 9-u tarixə “büllur gecələr” kimi daxil edildi. Həmin gecə yəhudilərə qarşı milli qırğın təşkil edildi. Ölkədə qalan yəhudilər 1 mlrd. marka məbləğində ir-qi təzminat ödəməli idilər. Faşist diktaturası dövründə ölkə-də 6 mln. yəhudi öldürülmüşdü. Yəhudilərin kütləvi şəkildə öldürülməsi “Xolokost” adını aldı.

Alman nasional-sosialistləri sinfi mübarizəyə qarşı çıxdılar. “Vətəndaşlıq” haqqında qanuna əsasən almanlar vətəndaş, digər xalqların nümayəndələri isə təcib adlandırıldı. Xüsusi mühüm işlərə baxmaq üçün 1936-cı ildə “Xalq məhkəməsi” yaradıldı. O, 5 min adama ölüm hökmü kəsmişdi. Gestapo, S.A. hücum, SS mühafizə və SD təhlükəsizlik dəstələri gücləndirildi. SS-də demografiya siyasəti ciddiləşdi. SS əməkdaşlarından övladının olmasını istəyən qızlar üçün 12 xüsusi doğum evi açıldı.

Dövlət həyatı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən bütün məsələlər plebist yolu ilə həll olunurdu. Digər faşist rejim-lərindən fərqli olaraq nasional-sosialistlər xalqın ruhunu qaldırmaq məqsədi güdürdülər.

1934-cü il iyun qanunu ilə bütün dövlət institutları üzərinə partiya nəzarət qoyuldu.

Dövlət idarəçiliyi sistemi vahid şəklə salındı və ya unifikasiya edildi. Kollegiallıq əvəzinə subordinasiya və ya tabelik prinsipi gücləndirildi. Federal quruluş və yerli özünü idarə sistemi ləğv edildi. Nasional-sosialist partiyasının daxili strukturu olan hau, dairə, rayonlar və ölkə ərazisinə tətbiq edildi.

1937-ci ildə qəbul edilən “Məmurlar haqqında qanun”a əsasən dövlət qulluqçuları şəxsən furer qarşısında məsuliyyət daşıyırdılar.

İş günü durmadan uzadılırdı. Almaniyada 1937-ci ildə bəzi yerlərdə 10 saatlıq, bəzi yerlərdə isə daha uzun iş günü müəyyən edilmişdi. Fəhlələr müştərək müqavilələrdən məhrum edilmiş, ictimai təminat fondları xeyli azaldılmışdı.

Fəhlə sinfi müharibəyə Hitlerin ən yaxın əlaltılarının rəhbərliyi altında «Almaniya əmək cəbhəsi» tərəfindən hazırlanırdı.

Ərzaq bazasının müharibəyə hazırlanmasına böyük fikir verilirdi. Bu zaman maliyyə kapitalının kənd təsərrüfatında mənafeyinə toxunulmur, əksinə, onun mənfəət əldə etməsi üçün hər çür şərait yaradılırdı. «Kənd təsərrüfatında borcluluq münasibətlərini tənzim etmək haqqında» 1933-cü il 1 iyun tarixli qanunla faşist dövləti əsasən iri sahibkarların xüsusi kreditorlara olan borclarını öz öhdəsinə götürürdü. Bununla da öz kapitalını sürətlə kənd təsərrüfatına yeridən maliyyə kapitalının və iri aqrarilərin maddi mənafeləri təmin edilirdi. Kənddə vergi sisteminin bütün ağırlığı əsasən kəndlilərin üzərinə düşür, iri yünkerlərə və mülkədarlara isə toxunmurdu.

Faşistlər kəndlilərin bütün təşkilatlarını ləğv etdilər və 1933-cü ilin sentyabrında iri yünkerlərin başçılığı altında vahid «imperiya ərzaq silki» yaratdılar. Bu təşkilatın yardımını ilə bütün kənd təsərrüfatı məhsulları hesaba alınır,

qiymətlər tənzim edilir, istehsalın həcmi müəyyənləşdirilirdi. Alman kəndlilərinin yaşayışının bütün cəhətləri fəhlələrin yaşayışından heç də az məhdudlaşdırılmamışdı. Faşizmin kənddəki siyasəti ən nəhayət, xırda kəndlilərin əksəriyyətinin var-yoxdan çıxmasına və dilənçi kökünə düşməsinə səbəb olmuşdu.

Dünya ağalığı uğrunda müharibənin ideoloji cəhətdən hazırlanması. Hitler xarici siyasəti də geopolitik nəzəriyyəyə əsaslanırdı. Burada qarşıya qoyulan məqsəd bioloji dövlət, təbii sərhədlər və optimal coğrafi-iqtisadi rayonlar yaradaraq "yeni dünya qaydası" qurmaq idi. 1933-cü ilin fevralın 1-də verilən dekretdə yaşamaq hüququnun təsdiqi, azadlığın bərpası xarici siyasətin əsas vəzifələri kimi müəyyənləşdirilmişdi. Nasional-sosialist partiyasında yaradılan xarici siyasət şöbəsinə Rozenberq rəhbərlik edirdi. İlk dövrdə Almaniya hökuməti əsas diqqəti Avropa ölkələri ilə ikitərəfli münasibətlərin qurulması və inkişafına yönəlmişdi. 1933-cü ilin fevral-iyul aylarında Cenevrədə keçirilən tərksilaha dair konfransda Almaniya nümayəndə heyəti də iştirak etdi və silahların saxlanması sahəsində digər dövlətlərlə Almaniyanın bərabərliyi prinsipini təklif etdi.

Faşizm başçıları iqtisadiyyatı hərbişəndirməklə bərabər, həyasızcasına təbliğatı genişləndirirdilər.

Alman faşizminin ideologiyası beynəlxalq imperializmin ən mürtəcə cəhdlərinin ifadəsi idi. Faşist ideologiyasının başlıca, ən təhlükəli cəhəti şovinizm idi.

Alman faşistləri kütlələrin ictimai səbəblərdən doğan narazılığından bacarıqla istifadə edir, öz imperialist işğalçılıq siyasətlərini alman xalqının vəziyyətini yaxşılaşdırma biləcək bir vasitə kimi qələmə verirdilər. Hitlerçilər soyğunçu Versal müqaviləsi ilə alçaldılmış olan alman xalqının

milli hisslərindən də öz qisasçı məqsədləri üçün istifadə edirdilər.

Alman faşistlərinin ideologiyasının əsas müddəaları Hitlerin «Mayn kampf» («Mənim mübarizəm») adlı kitabında ifadə edilmişdi. Bu kitab geniş surətdə və çox vaxt zorla alman əhalisi içərisində yayılırdı. Bu kitabda Hitler, güya kifayət qədər «Həyat sahəsi» olmayan alman irqinin üstünlüyü haqqında nəzəriyyəni təbliğ edirdi. Hitlerə görə Almaniya «Həyat sahəsini», «ən amansız mübarizə üsullarına» da yol verilməsi mümkün olan müharibə yolu ilə əldə etməli idi. Bu «nəzəriyyə» alman imperializmi tərəfindən dünya ağalığını əldə etmək haqqındakı sərsəm planlara bəraət qazandırmağa xidmət edirdi. O, beynəlxalq məsələlərin həllində zor işlətməyi lazım bilir və bunların dinc yol ilə həllini, eləcə də beynəlxalq münasibətlərdə qüvvədə olan qanun və müqavilənamələrin tənzedicisi təsirini inkar edirdi.

Alman irqinin üstünlüyü haqqındakı faşist «nəzəriyyəsi» bütün kəskinliyi ilə yalnız başqa xalqların əleyhinə deyil, alman xalqının özünün əleyhinə də yönəldilmişdi. Bu «nəzəriyyə» imperialist quldur trestlərinin ağalarından ibarət « irqin» alman xalqı və başqa xalqlar üzərində hökmranlığını qurmaq cəhdlərini ört-basdır edirdi. Faşistlər öz təcavüzkarlıqlarının ilk obyektini kimi Avropanı, burada isə, ilk növbədə Sovet İttifaqını istila etməyi planlaşdırırdılar. Alman faşistləri özlərinin antisovet işğalçılıq «Dranq nax Osten» (Şərqə yürüş) proqramını tərtib etmişdilər.

Hakimiyyət başına gəldikləri ilk günlərdən etibarən faşistlər, əsas fikirlərini əhalinin ideoloji cəhətdən hazırlanmasına verərək, ölkənin həyatının bütün cəhətlərini özlərinin ən ciddi nəzarətləri altına aldılar. 1933-cü ilin martında Hebbelsin başçılığı altında xüsusi təbliğat nazirliyi yaradıldı.

Təbliğat nazirliyinin mətbuat şöbəsi ölkədə olan bütün qəzetlərə nəzarət edirdi, həm də burada da, xüsusi formada təmərküzləşmə prosesi gedirdi. Məsələn, bütün alman qəzetləri tirajının 82,5 faizini Hitlerin öz şəxsi mülkiyyəti olan rəsmi nasist agentliyi nəşr edirdi. Hər həftə keçirilən mətbuat konfransında mətbuat nümayəndələri yalanlar uydurmaq üçün təlimat alırdılar. Ölkədə ən ciddi senzura qoyulmuşdu.

Faşistlər elmi də öz məqsədlərinə tabe etməyə çalışırdılar. Minlərlə alim və mədəniyyət xadimi həbs düşərgələrində əzab verilib öldürülürdü. A.Eynşteyn, M.Born, R.Kurant, F.Qaber və digər görkəmli alimlər faşist Almaniyasından baş götürüb qaçmağa məcbur olmuşdular. Alman xalqının tarixini faşistlərə uyğun tərzdə saxtalaşdırmaq məqsədini güdən yüzlərlə kitab nəşr edilirdi; bu kitablarda Almaniyanın keçmiş xadimləri faşist kimi, böyük kəndli hərəkatları isə faşist hərəkatının sələfi kimi təsvir edilirdi. Faşistlər coğrafiyanı və başqa elmləri öz məqsədləri üçün təhrif edirdilər. Bir dövlət sərhədinin başqa dövlətlər hesabına genişləndirilməsinin «zəruri» olduğunu sübut etməyə təşəbbüs göstərən yalançı şovinst nəzəriyyəsi geo-politikanı hitlerçilər hakimiyyət başına gəldikdən sonra özlərinin rəsmi doktrinaları etmişdilər.

Mədəniyyətin hərbişdirilməsi ilə xüsusi təşkilat – mədəniyyət palatası məşğul olurdu. Ədəbiyyata yardım göstərən imperiya idarəsi öz fəaliyyətini Almaniyanın ən məşhur yazıçılarının, o cümlədən H.Heyne, H.Mann və bir çox başqalarının əsərlərini camaat qarşısında tonqallarda yandırmaqla, qadağan edilmiş kitabların «qara siyahısını» tərtib etməklə və kitabxanalarda «təmizlik» aparmaqla başlamışdı.

Terror əleyhinə etiraz əlaməti olaraq 250-yə qədər yazıçı Almaniyanı tərk etdi. Faşizm illərində əsil milli ədə-

biyyatı antifaşist yazıçıların əsərləri təmsil edirdi. İ.Bexerin, V.Bredelin, F.Volfun, A.Zekersin, H.Mannın, L.Feyxtvan-kerin, A.Sveykin, E.Remarkın, T.Mannın və başqalarının mühacirətdə yazdıqları əsərlər dünya ədəbiyyatının ən yaxşı əsərləri sırasına daxildir.

Faşistlər radioverilişlərindən çox geniş istifadə edirdilər. Şəhərlərdə və ən kiçik kəndlərdə radioreproduktorlar qoyulmuşdu. Xüsusi olaraq qurulmuş xalq radio-qəbuledici adlanan qəbuledici yalnız mərkəzi alman radiostansiyalarına qulaq asmağa imkan verirdi. 1933-cü il noyabrın sonu üçün artıq yarım milyona qədər bu cür qəbuledici hazırlanmışdı. Sovet İttifaqının radioverilişlərinə qulaq asanlar həbs düşərgələrinə göndərilməklə cəzalandırılırdılar. 1933-cü ilin aprelindən xaricdə yaşayan almanlar üçün xüsusi radioverilişləri başlanmışdı.

Teatr səhnələrində başlıca olaraq hərbi və irqçi xarakterdə olan pyeslər oynanırdı. Kinoteatrların ekranlarında çoxlu millətçi və militarist filmlər göstərilirdi. Kütlələrə təbliğat vasitəsi ilə təsir göstərməkdə faşistlər intiqama çağıran mahnılara, sözlərə və motivlərə böyük yer verirdilər.

Faşistlər məktəbi və tərbiyəni «silahlı millətin» əsası elan etmişdilər. Məktəblərdə öyrənilən əsas fənlər irqçilik nəzəriyyəsindən və hərbi ideologiyadan, habelə hərbi məşğələlərdən ibarət idi. Məktəblərin bütün müəllimləri və tələbələri hərbişdirilmiş siyasi təşkilatlarda iştirak etməyə məcbur idilər. Xərclərin əsas hissəsi hərbi hazırlığa sərf edildiyindən ölkədə məktəblərin və şagirdlərin sayı azalırdı.

1933-cü ilin yayında bütün gənclər təşkilatları buraxılmış və ya, gənclərin hərbi hazırlığı və onların militarist ruhda tərbiyə olunması üçün geniş istifadə edilən «Hitlerçi gənclər» təşkilatına cəlb edilmişdi. «Hitlerçi gənclər» təşkilatı, ona daxil olan «Alman qızlarının ittifaqı» və məktəbli-

lərin «Gənc millət» təşkilatı ilə birlikdə, əsasən zorla, demək olar, 10 yaşından 18 yaşına qədər olan bütün uşaqları və gəncləri əhatə etmişdi. «Gənclərin fiziki təlimi ilə məşğul olan imperiya şurası»nın rəhbərlik etdiyi idman hərəkəti də hərbi hazırlığın və təlimatlandırmanın çoxlu müxtəlif formalarından birisi idi.

Qızgın silahlanmaya və müharibəyə açıqdan-açığa hazırlıq görülməsinə baxmayaraq, alman fəhlə sinfi olduqca ağır terror şəraitində tətillər təşkil edirdi. 1938-ci ilin yazında Rur və Saar vilayətlərinin bir sıra rayonlarında mədəncilər, Berlin, Hamburq və sair şəhərlərin metalçıları və gəmiqayıranları, Şimali Almaniyanın toxucuları, Felklinkenin sürücüləri, Hamburq ətrafının kənd təsərrüfatı fəhlələri, Mannerheymin qəlibçiləri və i. a. tətıl edirdilər. 1938-ci ilin yayında ordudan qaçmaq halları qeyd edilmişdi. Bir sıra yerlərdə əhali yığınaqlar azadlığını həyata keçirməyə başlamışdı, işi dayandırmaq halları, iri hərbi zavodlarda sabotajlıq aktları və digər müqavimət formaları özünü büruzə verirdi. Hitlerçi rejimdən narazılıq təkcə fəhlələr içərisində deyil, kəndlilər, xırda burjuaziya və hətta burjuaziyanın bir hissəsi içərisində də müşahidə olunurdu. Antimüharibə əhvali-ruhiyyəsi və gənclərin çıxışları artırdı.

Alman faşizminin xarici siyasəti. Avropanı istila etmək və dünya ağalığı qurmaq proqramı faşist Almaniyasının xarici siyasətinin əsasını təşkil edirdi. Müharibəyə hazırlıq görən hitlerçilər bir sıra ölkələrdə fəal kəşfiyyat işinə başladılar. Onlar xarici işlər nazirliyi orqanlarını casusluq mərkəzlərinə çevirir və çoxlu yardımçı idarələr təşkil edirdilər. Faşist dövləti, başqa ölkələrlə geniş ticarət əməliyyatı aparan alman konsernlərindən də lazımi casusluq məlumatları alırdı. Konsernlər faşist təbliğatı sahəsinə də yardım göstərirdilər.

Alman faşistləri əvvəllər mövcud olan bütün beynəlxalq münasibət normalarını bir kənara atdılar; onlar xəyanətçilik, ümumi casusluğu, aldatmanı, böhtanı, intriqanı, satqınlığı, qəsd, korrupsiyanı və i.ə. özləri üçün siyasi silah etdilər. Faşistlərin əsas şüarı olan «məqsədə nail olmaq üçün hər cür vasitə yaxşıdır» — şüarı xarici siyasət sahəsində geniş tətbiq edilirdi.

Müharibəyə hazırlıq görülən zaman-hitlerçilər başqa ölkələrdə “beşinci dəstə” adlanan dəstənin yaradılmasına böyük fikir verirdilər. Hitlerçilər mətbuatı pul ilə satın almaq, agentlərə pul vermək və sairə üçün Qərbi Avropa, Latin Amerikasını dövlətlərinə, Şərqi ölkələrinə, Skandinaviya və Pribaltika ölkələrinə külli miqdarda pul göndərirdilər.

Faşist Almaniyası «kommunizm ilə mübarizə» bayrağı altında çıxış etdiyindən, beynəlxalq irtica, birinci növbədə ABŞ, İngiltərə və Fransanın hakim dairələri tərəfindən daim müdafiə olunurdu. Faşizm beynəlxalq siyasətin və beynəlxalq münasibətlərin daha mürtəcə amili idi.

Hitler hökumətinin fəal xarici siyasəti Versal müqaviləsini özbaşına təftiş etmək, bir az sonra isə onu tamamilə ləğv etməklə başladı. Tezliklə Almaniyaya dünyanı yenidən bölüşdürmək üçün, əvvəlcə gizli, sonra isə açıqdan-açığa silahlanmağa başladı.

Qızgın silahlanma yoluna düşmüş olan hökumət, özünü Millətlər cəmiyyətinin qoyduğu təəhhüldən xilas etməyi qərara aldı və 1933-cü il oktyabrın 14-də Millətlər cəmiyyətindən çıxdığını bildirdi.

1935-ci ilin martında hitler hökuməti bildirdi ki, o, hərbi-hava qüvvələri yaratmağı ona qadağan edən maddələrə tabe olmur. Yenə həmin il martın 16-da hərbi mükəlləfiyyət tətbiq edilməsi haqqında dekret, mayın 21-də isə, — iqtisadiyyatı gizli surətdə müharibəyə hazırlamaq üçün Şaxtı

baş müvəkkil təyin edərək imperiyanı «müdafiə» haqqında əmr verildi. Beləliklə, Versal müqaviləsinin hərbi maddələri, habelə Lokarno sazişləri, bir-birinin ardınca ya ləğv edilir, ya da sadəcə olaraq nəzərə alınmırdı.

Ölkədə sürətlə qızgın silahlanma gedirdi. Əgər 1933-cü ildə hələ Almaniyanın hava donanması yox idisə, 1939-cu il üçün onun artıq 21 eskadrası (240 eskadriliyası) var idi. 1933-cü ildə alman ordusu cəmi 3 piyada və 3 atlı diviziyadan ibarət idisə, 1939-cu ildə onun 51 yaxşı silahlanmış diviziyası var idi. 1933-cü ildə alman hərbi-dəniz donanması bir kreyserdən və 6 yüngül kreyserdən ibarət idisə, 1939-cu ildə onun, demək olar, yenidən yaradılmış hərbi-dəniz donanmasına 4 xətt gəmisi, 1 təyyarədaşıyan gəmi, 6 kreysər, 22 esmines və 54 sualtı qayıqı daxil idi.

1935- ci il iyunun 18-də bağlanmış ingilis-alman dəniz sazişi hərbi-dəniz donanması təşkil etmək üçün faşist Almaniya'nın əl-qolunu açdı.

1936- cı il martın 7-də alman qoşunları Reyn dairəsinə yeridildi və bununla beynəlxalq sazişlər yenidən birtərəfli pozuldu. Bu hərəkət ilə Versal müqaviləsinin sonuncu hərbi məhdudyyətləri, demək olar, aradan qaldırılmış oldu.

1936-cı ilin iyulunda Almaniya və İtaliyanın faşist dövlətləri İspaniyaya qarşı silahlı müdaxiləyə başladılar; Hitler hökuməti bu fitnəkarlığın təşəbbüsçüsü kimi çıxış etdi.

Qərbi dövlətlərinin hakim dairələri tərəfindən yeridilən və xüsusilə İspaniya hadisələrində daha kəskin surətdə özünü göstərən “sakitləşdirmə” və “qarışmamaq” siyasəti Hitlerçilərin təcavüzkarlıq hərəkətlərini daha çox fəallaşdırırdı.

Qərbi Avropa və ABŞ-ın mürtəcə dairələri tərəfindən şirnikdirilən Almaniya və İtaliya «antikommunizm» şüarı ilə pərdələnərək, 1936-cı il oktyabrın 25-də, əsasən xarici siyasət məsələləri üzrə sıx əməkdaşlığı nəzərdə tutan saziş

imzaladılar. Bu saziş tarixə «Berlin — Roma oxu» adı ilə daxil oldu. Bir aydan sonra, 1936-cı il noyabrın 25-də, Almaniya hərbi ittifaqın digər vəsiləsinin “Antikomintern” paktı adı altında təşkil edilmiş Yaponiya ilə sazişin təşəbbüsçüsü kimi çıxış etdi.

Həmin dövrdə Almaniya Dunay hövzəsi və Balkan yarımadası ölkələri haqqında öz siyasətini fəallaşdırdı. Hitlerçilər, şantaj və aldatmaya əl ataraq, bu ölkələrdən maksimum miqdarda xammal və ərzaq çəkib aparmağa və onları iqtisadi cəhətdən özünə tabe etməyə çalışdılar. Məsələn, Almaniya Balkan ölkələrindən kənd təsərrüfatı məhsulları alır, sonra isə onları əvəzində mal almaqla haqq-hesab görməyə məcbur edirdi. Bu yol ilə alman imperialistləri nəinki özlərini lazımi ərzaq məhsulları ilə təmin edirdilər, habelə öz məmulat və kapitallarını aparmaq üçün bazar da yaradırdılar.

Balkanlara qarşı qəsbkarlıq etməklə bərabər, Hitler Almaniya Avstriya və Çexoslovakiyanı zəbt etmək planlarını da həyata keçirirdi. 1936-cı il iyunun 11-də Avstriya ilə saziş bağlayaraq, Almaniya onun xarici siyasətini özünə tabe etmişdi. 1937-ci il noyabrın 19-da Oberzaltsburqda Hitlerlə İngiltərənin portfelsiz naziri lord Halifaks arasında danışıqlar oldu. Bu danışıqların gedişində ingilis naziri, Mərkəzi Avropada alman faşizminin planları həyata keçirilərkən, İngiltərənin qarışmamazlıq siyasəti yeridəcəyini vəd etdi. ABŞ-ın hakim dairələri də Almaniyanın təcavüzkarlıq cəhdlərini həvəsləndirici siyasət yeridirdilər.

1937-ci ilin sonu və 1938-ci ilin əvvəllərində alman rəhbər dairələrində Almaniyanın silahlandırılmasının sürəti, metodları və Qərbdə dövlətlərinə münasibət məsələsində fikir ayrılığı meydana gəldi. Şaxt, Tissenin rəhbərlik etdiyi bir qrup inhisarçılar göstərdilər ki, Almaniya hələ müharibəyə

hazır deyildir. O, Avropa və Amerika ölkələri ilə iqtisadi əlaqələri davam etdirsən, ixracı artırsən, tam hazırlıqdan sonra müharibəyə başlasın. Digər qrupa Hitler başda olmaqla daxil olan "Farbenindustri", elektrotexnika konserni, Flik, Krupp, Mannesmanın şirkətlərinin nümayəndələri göstərdilər ki, Almaniya müharibəyə elə indi başlamalıdır. Birincilərin etirazı onların rəhbər vəzifələrdən götürülməsinə səbəb oldu. Belə ki, 1937-ci ilin noyabrında Şaxt təsərrüfat naziri vəzifəsindən istefa verdi. 1938-ci ilin yanvarında Blomberq hərbi nazir, Neyrat xarici işlər naziri, həmin ilin fevralında Fric isə quru qoşunlarının komandanı vəzifəsindən azad edildi. Bu vəzifəyə Hitlerin həmfikirliyi təyin edildilər. Hitler özü həm kansler, həm də hərbi nazir oldu, Vermaxın, yəni alman silahlı qüvvələrinin baş komandanı Keytel, Hərbi hava qüvvələrinin baş komandanı Q.Gerinq oldu. Quru qoşunlarının baş komandanı vəzifəsini Brauxic, Təsərrüfat naziri vəzifəsini Funk tutdu. Xarici işlər naziri Ribbentrop təyin edildi.

1938-ci il martın 1-də faşist Almaniyası Avstriyanı zəbt etdi və onu «Üçüncü imperiyanın» ərazisinə qatdı; (hitlerçilər alman dövlətini bu cür adlandırdılar). Avstriyanın zəbtini aprelin 2-də İngiltərə hökuməti, onun ardınca isə digər Qərbi dövlətlərinin hökumətləri təsdiq etdilər.

Avstriyanı zəbt etdikdən sonra alman imperializmi Çexoslovakiya üzərinə öz həmlələrini gücləndirdi. 1938-ci il sentyabrın 30-da Münxendə Almaniya, İngiltərə, Fransa və İtaliya saziş bağladılar, bu sazişə görə Çexoslovakiyanın Almaniya ilə həmsərhəd olan rayonları Almaniya verildi və orada olan bütün hərbi tikililər Almaniyanın ixtiyarına keçdi. Eyni zamanda Münxendə qarşılıqlı surətdə hücum etməmək haqqında ingilis-alman bəyannaməsi imzalandı. 1938-ci il dekabrın 6-da Almaniya ilə Fransa arasında da bu

çür saziş bağlandı. İngilis və fransız hökumətləri bu sazişlərlə Hitler təcavüzkarlığını özlərindən uzaqlaşdırmaq və onu Sovet İttifaqına tərəf yönəltmək istəyirdilər.

Qərb dövlətləri tərəfindən Hitlerin təcavüzkarlıq cəhdlərinə yol vermək siyasəti yeridilməsi Almaniyanı yeni-yeni işğallara həvəsləndirirdi. 1939-cu il martın 15-də alman qoşunları, Macarıstan tərəfindən tutulmuş cənub-şərq rayonlarından başqa, Çexoslovakiyanın bütün ərazisini işğal etdilər. Slovakiya formal surətdə müstəqil, əslində isə Almaniya adlı bir dövlət halına salındı. Bohemiya və Moraviya «protektorat» adı altında Almaniyanın tərkibinə daxil oldu. Çexoslovakiya hitlerçilər tərəfindən qarət edildi. Alman bankları Praqa bankları və onun şöbələri üzərində nəzarəti, banklar vasitəsi ilə isə sənaye üzərində nəzarəti öz əllərinə aldılar. Almaniyanın «German Kering verqe», «İ.Q.Farbeindustri» konsernləri və Mannesman konserni Çexoslovakiyanın bir sıra iri müəssisələrini özlərinə qatdılar. Ölkənin zorla almanlaşdırılmasına başlandı. Alman direktorları, nəzarətçi və ustaları dövlət müəssisələrində çexləri əvəz etdilər, kəndlilərin ərzağı məcburi surətdə təhvil verməsi, sənayenin məcburi təşkili və s. qaydaları müəyyən edildi. Çexoslovakiyanın zəbti Almaniyanın ağır sənayesində təkca istehsal bazasını genişləndirmədi, o, silah istehsalını da xeyli artırdı.

Çexoslovakiya zəbt edildikdən sonra da Qərb dövlətləri təcavüzkarı şirnikdirmək siyasəti yeritməkdə davam edirdilər. Bu istiqamətdə İngiltərənin hakim dairələri xüsusilə fəallıq göstərirdilər. Məhz Praqa işğal edilən gün, 1939-cu il martın 15-də, Düsseldorfda İmperiya sənaye qrupunun nümayəndələri ilə Britaniya sənayeçiləri federasiyası arasında saziş bağlanmışdı. 1939-cu ilin bütün yayı ərzində siyasi, iqtisadi və hərbi məsələlərə dair gizli ingilis-alman danışıq-

ları davam etdi. Bu danışıqlardan məqsəd imperialist dövlətlər arasında və xüsusən İngiltərə ilə Almaniya arasında nüfuz dairələri sərhədlərini müəyyənləşdirmək üçün geniş saziş əldə etməkdən ibarət idi. "Hadson-Voltat danışıqları" adı ilə məşhur olan və öz əsas iştirakçılarının adı ilə adlanan bu danışıqlar antisovet xarakter daşıyır və İngiltərənin təşəbbüsü ilə keçirilirdi.

1939-cu ildə artıq Almaniya ayrı-ayrı ölkələri işğal etmək üçün hərbi planlar işləyib hazırladı. O, Polşa üçün "Vays", Skandinaviya ölkələri üçün "Vezerdə təlim", Fransa üçün "Sarı", İngiltərə üçün "Dəniz şiri", İspaniya üçün "İzabella" planını tərtib etdi.

1939-cu ilin aprelində Almaniya Litvadan Klaypedi, Polşadan Odanski tələb etdi. Birinci istəyinə nail oldu, Klaypedi götürdü, lakin Polşa hökuməti Qdanski verməkdən imtina etdi. Polşa ona arxalanırdı ki, Fransa və İngiltərə onun təhlükəsizliyi üçün təminat veriblər. 1939-cu ilin mayında Mussolini ilə Hitler arasındakı danışıqlar nəticəsində Almaniya ilə İtaliya arasında «polad» və ya «möhkəm pakt» bağlandı.

Qərb dövlətlərinin hakim dairələrinin Hitlerlə razılığa gəlmək və alman təcavüzkarlığını bilavasitə Sovet İttifaqına qarşı yönəltmək təşəbbusləri baş tutmadı. İri imperialist dövlətlər arasında durmadan artan ziddiyyətlər buna mane oldu. Almaniya sənaye istehsalının ümumi həcminə görə 1938-ci il üçün İngiltərə və Fransanı ötüb keçdi və kapitalist ölkələri içərisində ABŞ-dan sonra dünyada ikinci yerə çıxdı. Alman firmaları intensiv sürətdə Cənub-Şərqi Avropa, Yaxın Şərq, Latin Amerikası ölkələrinə soxu-laraq, öz rəqiblərini oralardan sıxışdırıb çıxardılar. Alman imperializmi müstəmləkələrin və nüfuz dairələrinin yenidən bölüşdürülməsini təkidlə tələb edirdi. İmperialist dövlətlər

arasındakı ziddiyyətlər həmin dövrdə bu ölkələrlə Sovet ölkəsi arasındakı ziddiyyətlərdən daha güclü idi. Bir tərəfdən Almaniya, digər tərəfdən isə İngiltərə və Fransa arasında hərbi toqquşma labüd şəkil alırdı.

1939-cu ilin yayında faşist Almaniyası Sovet İttifaqına hücum etməmək haqqında müqavilə bağlamağı təklif etdi. İngiltərə və Fransa Sovet hökuməti tərəfindən təklif edilmiş kollektiv təhlükəsizlik siyasətini rədd etdikdən və təcavüzkarə qarşı birlikdə mübarizə aparmaq haqqında danışıqları pozduqdan sonra əmələ gəlmiş beynəlxalq şəraitdə Sovet hökuməti Almaniyanın təklifi ilə razılaşmağa məcbur oldu. 1939-cu il avqustun 23-də müqavilə imzalandı.

Bu müqavilənin gizli protokolunda Polşa və Pribaltikanın Almaniya və SSRİ arasında təsir dairələrinə bölünməsi öz əksini tapdı.

Bununla da Sovetlər ölkəsi dərhal başlanacaq müharibədən yaxasını qurtardı və öz müdafiə qüdrətini daha da möhkəmlətmək üçün vaxt əldə etdi.

1938-ci ilin ikinci yarısında alman iqtisadiyyatı, sinfi ziddiyyətləri daha çox kəskinləşdirmiş olan yeni dünya iqtisadi böhranının ilk zərbələrini hiss etdi. Ölkədə böyük müharibəyə başlamaq üçün sürətlə hazırlıq gedirdi. 1939-cu ilin yayında hərbi məqsədlərdən ötrü istifadə etməyə yararlı olub-olmadığını müəyyən etmək üçün 180 min müəssisə nəzərdən keçirildi; hərbi sifarişlər sisteminə yenidən baxıldı; hərbi əməliyyat rayonlarından mütəxəssis fəhlələrin və hərbi materialların köçürülməsi planları tərtib edildi; 80 milyon ərzaq kartoçkası çap olunub yerlərə göndərildi; 20 milyon mütəxəssis fəhlənin ixtisaslarını göstərən xüsusi kartoçkalar hazırlandı.

İşçi qüvvəsi hazırlığı məsələsinə hitlerçilər xüsusi diqqət yetirirdilər. Müharibənin başlanmasına bir ildən də çox

qalmış Almaniyayı nəhəng icbari əmək düşərgəsinə çevirmək üçün bütün lazım olan tədbirlər görülmüşdü. 1938-ci il 22 iyul qanununa əsasən ümumi icbari əmək mükəlləfiyyəti genişləndirilmişdi. Xüsusi qərarla 1939-cu il yanvarın 1-dən etibarən iş gününün 10 saatdan 14 saata qədər uzadılmasına icazə verilirdi. Sənayedə, əmək məhsuldarlığının sürətini artırmaq üçün «səmərələşdirmə» keçirildi. Sənətkarlıq müəssisələrini «təmizləmək» və digər xüsusi icbari tədbirlər görmək yolu ilə işləyənlərin sayı 1932-ci ildəki 12,6 milyondan 1939-cu ildə 21,3 milyon nəfərə qədər artırıldı. Hərbi xidmətçilərin, məmurların, idarəetmə və inzibati orqanlarda işləyənlərin sayı da artdı.

Hitlerçilər, müharibə zamanı işğal ediləcək vilayətlərin fəhlə qüvvəsindən istifadə etməyi əvvəlcədən planlaşdırırdılar. Məsələn, müharibənin başlanmasına hələ üç ay qalmış, 1939-cu ilin iyun ayında Kərinqin yanında keçirilmiş xüsusi müşavirədə Polşa əhalisinin Almaniyada işlədilməsi məsələsi planlaşdırılmışdı.

Almaniya İkinci Dünya müharibəsi illərində

1939-cu il sentyabrın 1-də Almaniyanın Polşaya hücumu ilə ikinci qrupun ideyası reallaşdı. Birinci dünya müharibəsi kimi İkinci Dünya müharibəsi də Almaniya tərəfindən başlanmış oldu.

Müharibənin birinci ili böyük qələbələr haqqında Almaniyada səs-küy əmələ gətirdi. İlk zamanlar Almaniyanın qitədə mövqeləri xeyli möhkəmləndi. İşğal edilmiş ölkələrdən çoxlu məhsul və zəngin xammalın gətirilməsi Almaniyanın iqtisadi vəziyyətini yaxşılaşdırdı. Alman xalqında qələbəyə olan inam yarandı. Hitlerə millətin rəhbəri, ali baş komandan, hökumətin və ali məhkəmənin baş-

cısı, partiyanın fureri səlahiyyətlərinin verilməsi haqqında 1942-ci il aprelin 26-da reyxsraq qərar verdi. Lakin almanların “ıldırım sürətli müharibə” planının pozulması və müharibənin uzanması qələbəyə olan inamı təcricən sarsıtmağa başladı.

Hərbi əməliyyatların gedişində antihitlerçi koalisiyaya daxil olan ölkələr üçün əsaslı dönüşün yaradılması və ağır hərbi xərclər Almanıyanın iqtisadi-sosial vəziyyətini ağırlaşdırdı. 1943-cü ildə əmək mükəlləfiyyəti 16-65 yaşlı kişilərə və 17-45 yaşlı qadınlara da aid edildi. Kartoçka sistemi tətbiq olundu. Xalqın qələbə ruhunu qaldırmaq üçün genişlənən rəsmi təbliğat da istənilən nəticəni vermədi. Gözlənilən qələbəyə böyük ümidsizlik, həyat şəraitinin pisləşməsi müharibədə verilən böyük canlı itkilər ölkə rəhbərliyindən olan narazılığı gücləndirirdi. Belə vəziyyətdə yüksək rütbəli zabıtlər Hitlerə qarşı “Qurd yuvası” adlanan sui-qəsd hazırlandı. K.Fon Ştaufenberqin başçılığı ilə 1944-cü il iyulun 20-də Hitlerə qarşı törədilən bu sui-qəsd uğursuzluqla nəticələndi. İyulun 30-da Hitler "Terror və sabotaj haqqında" əmr verdi. Əmrə görə sui-qəsdə şübhəli bilinənlərə və anti-faşist hərəkətlə əlaqəsi olanlara qarşı dəhşətli repressiya tədbirləri həyata keçirildi. Məhkəmələrin hökmü ilə 50 min adam öldürüldü, minlərlə şəxs həbsxana və islah düşərgələrinə salındı.

Düşdüyü vəziyyətdən çıxmaq üçün Almanıya rəhbərliyi ölkədəki bütün maddi və insan ehtiyatlarını səfərbərliyə aldı. 1944-cü sentyabrın 25-də Hitlerin əmri ilə yaradılan xalq könüllü dəstələrinə 16-60 yaşadək olan kişilər cəlb edildilər. Vermaxt zabıtləri bu dəstələrə rəhbərlik etməkdən uzaqlaşdırıldılar. Onlar nasional-sosialist zabıtlərin komandanlığı altına keçdilər. Lakin bu cəhdlər də nəticə vermədi. Artıq 1944-cü ilin sonunda hərbi əməliyyatlar Almanıya

ərazisinə keçirildi. İdarəetmə sistemini və ölkə iqtisadiyyatını böhran bürüdü. Həyat fəaliyyəti üçün zəruri olan sosial və iqtisadi strukturlar dağıldı. Qaçqınların köçürülməsi qarışıq hal aldı. Ölkə idarəolunmaz həddə çatdı. Alman xalqını bürüyən psixoloji böhran hakim dairələri də əhatə etdi.

1945-ci ilin mayın 9-da Almaniya təslim oldu və müharibədən məğlub dövlət kimi çıxdı.

Almaniya İkinci dünya müharibəsindən sonrakı ilk dövrdə. (1945-2010-cu illər)

Almaniya İkinci dünya müharibəsindən sonrakı ilk dövrdə. Almaniya İkinci dünya müharibəsində də məğlub oldu. Birinci dünya müharibəsində Almaniyanın öz ərazisi o qədər də dağıntıya məruz qalmamışdı. Lakin İkinci dünya müharibəsi dövründə Almaniyanın şərq və mərkəzi sovet silahları qüvvələri, qərbi isə ingilis-fransız qoşunları tərəfindən bir xarabazara çevrilmişdi. Müharibə nəticəsində Almaniya 13,5 milyon adam itirmişdi ki, bunlardan 6,9 milyonu sovet cəbhəsindən geri qayıtmamışdı. Krım və Potsdam konfranslarının qərarlarına əsasən Almaniya Oder və Neysə çaylarının qərb sahillərini Polşaya, Kalininqrad vilayətini isə SSRİ-yə verməli oldu. Həmin ərazilərdə yaşayan 9 milyon alman qaçqın vəziyyətində Almaniya qayıtmış, mənzilsiz və ərzaqsız qalmışdı. Almaniya sənaye istehsalı müharibə dövründə 30% azalmış və əhəlinin həyat səviyyəsi müharibədən əvvəlkinə nisbətən 30% aşağı düşmüşdü. Maddi itkilər həm də böyük maliyyə böhranına səbəb olmuşdur. Dövlət borcları 1938-ci ilin sonundakı 27,2 milyard markadan 1945-ci ilin mayına kimi 377,3 milyard markaya qalxmışdı. İnflyasiya müharibədən əvvəlki dövrə müqayisədə 600% təşkil edirdi. İş günü 16 saata qədər uzanmışdı, əmək

haqqı isə 1940-cı il səviyyəsində qalırdı. Ən dəhşətli əhalidə çox böyük ruh düşüklüyünün olması idi.

İkinci dünya müharibəsinin Almaniya üçün ən faciəli nəticələrindən biri də onun vahid dövlət kimi varlığını itirməsi idi. Almaniyanın taleyi məsələsi antihitler koalisiyasına daxil olan əsas dövlət başçılarının müharibədən sonrakı dünyanın tənzimlənməsində müzakirə etdikləri ən başlıca məsələ idi. 1944-cü ilin sentyabrında ABŞ-ın maliyyə naziri Henri Morqantaunun Almaniya barəsində işləyib hazırladığı plan müttəfiqlərin Kvebekdəki konfransında bəyənilmişdi. Bu plan Almaniyanın ərazisinin müttəfiqlər arasında bölünməsi, onun sənaye potensialının və kənd təsərrüfatının stimullaşdırılması üzərində ciddi beynəlxalq nəzarət qoyulmasını tələb edirdi. Bu plan müttəfiqlərin Yalta konfransında da bəyənilmişdi. 1945-ci ilin iyul ayının 17-si ilə avqust ayının 2-si arasında olan Potsdam konfransında Almaniyanın ərazisi dörd-şərqi-sovet, şimal-şərqi-ingilis, qərbi-fransız, cənubu isə ABŞ-ın işğal zonasına bölündü. Həmin işğal zonalarında bu dövlətlərin qoşunları saxlanılırdı. Sovet işğal zonası Almaniya ərazisinin 40%-ni, əhalisinin 30%-ni, istehsal potensialının isə 33%-ni əhatə edirdi. SSRİ Almaniya Qərb dövlətlərinin xeyrinə olaraq qızıl almaqdan imtina etdi, lakin qərb işğal zonasından sənaye avadanlığının 10%-ni almaq hüququnu özündə saxladı. Almaniyanın donanması SSRİ, ABŞ və Böyük Britaniya arasında bölüşdürülmüşdü. Almaniya 20 milyard dollar təzminat alınmalı idi ki, onun da 50%-i SSRİ-yə çatmalı idi. Almaniya aid ümumi məsələlər isə həmin dövlətlər tərəfindən təyin edilmiş nəzarət şurası tərəfindən yekdillik prinsipi əsasında həll edilirdi. Sovet işğal zonasına Jukov, ingilis işğal zonasına Manthomeri, fransız işğal zonasına Latr de Tassini, ABŞ işğal zonasına isə ikinci cəbhənin komandanı olmuş

Eyzenhauer başçılıq edirdi. Nəzarət şurası Almaniyada «D» planını həyata keçirməli idi. Həmin plana əsasən Almaniya tamamilə silahsızlaşdırılmalı, faşizmin kökü kəsilməli, o, demokratik dövlətə çevrilməli idi. 1945-ci ilin noyabrından 1946-cı ilin oktyabrına qədər Nürnberqdə Beynəlxalq tribunal hərbi və nasist canilərinin işinə baxdı. Cinayətin dərəcəsinə görə ittiham olunanlar beş qrupa bölünürdü. Ən şiddətli cəzaya əsas günahkarlar məruz qaldılar. İttiham olunanların, demək olar ki, 95%-i bəraət aldı.

1946-cı ilin iyunun 30-da dörd işğal zonası rəhbərlərinin razılaşması nəticəsində sovet və qərb işğal zonaları arasında insanların və malların hərəkəti üzərində ciddi nəzarət rejimi həyata keçirilməyə başladı. Bu rejim yalnız dörd işğal zonasına bölünmüş. Berlinə aid edilmədi. Bu da onun dəfələrlə mübahisə mənbəyi olmasına gətirib çıxartdı. Lakin müharibənin son dövründə müttəfiqlər arasında yaranan fikir ayrılıqları və qarşıdurma Almaniyanın vahid dövlətdə birləşməsinə mane oldu, onun parçalanmasını labüd etdi.

SSRİ Almaniyanı bitərəf dövlət kimi görmək istəyirdi, qərb dövlətləri isə onun kapitalizm quruluşunda qalmasını istəyirdilər.

Müharibənin qurtarması Qərbi Almaniyanın müxtəlif təbəqələrinin siyasi fəallığını canlandırdı. İlk dövrlərdə qərb zonasında antifaşist təşkilatları fəallıq göstərirdi. Dövlət Krup, Flik, Rexlinq, «İQ-Farbenindustri» firmasının müəssisələrini, həmçinin Rur metallurgiya müəssisələrini müsadirə etdi və milliləşdirdi.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra Almaniyanın qərb işğal zonasında sinfi qüvvələrin yenidən qruplaşması baş verdi. Faşizm dövründə fəaliyyəti qadağan edilmiş sosial-demokrat və kommunist partiyaları açıq fəaliyyətə başla-

dılar. Onlar birləşmək istədilər. Lakin sosial-demokratların sağ qanadının başçısı Kurt Şumaxer Hannoverdə «büro» təşkil etdi və birləşməyə qarşı çıxdı. 1945-ci ilin oktyabr ayının 5-6-da sosial-demokratlar öz konfranslarını çağırıb özlərini bütün Qərbi Almaniyada yeganə sosial-demokrat partiyası elan etdilər. Almaniya sosial-demokrat partiyası o zaman Almaniyada ən çox saylı partiyalardan biri idi. 1948-ci ildə onun üzvlərinin sayı 711 min nəfəri ötmüşdü. Almaniya kommunist partiyası da yenidən təşkil edilərək 1948-ci ilin aprelində öz konfransını çağırdı. Maks Reyman Almaniya Kommunist partiyasının sədri seçildi. Lakin burjuaziya da yaranmış şəraitə rəhbərlik etmək üçün öz siyasi partiyalarını yaratdı. Bu partiyalardan biri 1945-ci ilin yayında Kölndə yaradılmış Xristian demokratlar ittifaqı (XDI) partiyası idi. Bu partiyanın əsas şüarı ümumi rifahı təmin etmək, inhisarların təzyiqini azaltmaq, ölkədə xristian sosializmi qurmaq idi. Bu partiya öz proqramında mühafizəkar dəyərlərə - intizam, sabitlik, dövlət, ailə, nikah məsələlərində keçmiş ənənələrə sadıq qaldığını göstərməklə yanaşı sərbəst bazar, şəxsiyyətin azadlığını reallaşdırmaq məsələsini ön plana çəkirdi. Bu partiyanın rəhbəri keçmiş katolik mərkəz partiyasından olan Konrad Adenauer idi. Bu partiya qərb dövlətlərindən güclü maliyyə yardımı aldı. 1947-ci ildə onun tərkibində 400 min üzv var idi. O bütün qərb işğal zonasına öz təsirini yaya bildi və tezliklə kütləvi siyasi burjua partiyasına çevrildi. 1945-ci ilin oktyabrında isə Bavariyada onun filialı olan Xristian sosialistlər ittifaqı (XSI) yarandı. Tezliklə bu iki təşkilat vahid bir blokda (XDI-XSI) çıxış etməyə başladı. 1948-ci ildə ticarət və sənaye burjuaziyasının mənafeyini müdafiə edən Azad demokratlar partiyası yarandı. Bu dövrdə bir sıra digər təşkilatlar da meydana gəldi ki, bunlardan ticarət-sənaye

palatasını, təsərrüfat sahələri birliyini, işçilər ittifaqını və s. göstərmək olardı.

Faşizmin darmadağın edilməsi fəhlələrə həmkarlar ittifaqlarını yaratmağa imkan verdi. İlk həmkarlar ittifaqları 1945-ci ilin mayında təşkil edildi. Lakin ona kommunistlər başçılıq etdiyinə görə hökumət tərəfindən buraxıldı. 1947-ci ilin aprelində ingilis işğal zonasında Ümumi həmkarlar ittifaqı təşkilatı yaradıldı. 1949-cu ilin oktyabr ayının 12-14-də Münxendəki qurultayda o, Alman Həmkarlar İttifaqı Birliyi adlandı.

Almaniyanın parçalanması AFR-in və ADR-ın yaradılması. Artıq 1946-cı ildə ABŞ və İngiltərə hökumətləri ayrılıqda Qərbi Almaniya hökumətinin yaradılması uğrunda tədbirlər həyata keçirməyə başladılar. 1946-cı il dekabrın 20-də Bizoniyanın yaradılmasına dair Biris-Bevin sazişi imzalandı. Razılışma 1947-ci ilin yanvar ayının 1-də qüvvəyə mindi. 1948-ci ilin fevralında sazişə Fransa da qoşuldu. “Üç zonalı Komitə”nin yaradılması Almaniyanın bölüşdürülməsində ilkin addım kimi özünü göstərməyə başladı. 1947-ci ilin iyulunda Qərbin işğalçı hökumətləri Almaniya inhisarlarının mövqeyinin bərpa olunmasına dair açıq siyasət həyata keçirməyə başladılar. Kartellərin ləğvi ilə əlaqədar 1067 №-li direktiv 1779 №-li təlimatla əvəz edildi.

Tezliklə qərb işğal zonasında, yəni ingilis, fransız və amerikan zonasında müharibədən sonra dərhal SSRİ-yə qarşı dura biləcək qüdrətli Almaniyanı bərpa etmək məsələsi ön plana keçdi. Artıq müttəfiqlər bu zonada Almaniyanı zəiflətmək planından əl çəkərək təzminatı dayandırdılar. Həmçinin ona avadanlıq və ərzaqla kömək etməyə başladılar. 1945-1946-cı illərdə Qərb zonada yerli özünüidarə orqanları təşkil edildi. Nasist partiyasının keçmiş üzvləri həbsdən azad edilərək ölkənin siyasi və

təsərrüfat həyatında fəal iştirak etməyə başladılar. Eyni zamanda antifaşist təşkilatlar sıxışdırılmağa başladı. 1948-ci ilin iyunun 20-də qərb zonasında inflyasiya hökm sürdüyünə görə şərq zonası nəzərə alınmadan seperat pul islahatı keçirildi. Qiymətdən düşmüş reyx-marka alman markası ilə, yəni doyçmarka ilə əvəz edildi. Pulun dəyəri birə on qat artırıldı. Belə ki, əhaliyə 40 marka əvəzinə 40 doyçmarka verilirdi. Qalan pullar isə 6,5-in 100-ə nisbətində ödənilirdi. Qalan 65% pullar ləğv edildi. Təqüdlər, əmək haqları, müavinətlər 1:1 nisbətində yenidən hesablanılırdı. Bütün keçmiş dövlət öhdəliklərinin hamısı ləğv edildi. Bu hadisə SSRİ tərəfindən qəti etiraza səbəb oldu. Nəticədə SSRİ 1948-ci ilin iyunun 24-də qərbi Berlini mühasirəyə aldı. Bu zaman müttəfiq dövlətlər «Berlinin havaya qalxması» əməliyyatı həyata keçirərək oradakı əhalini aviasiya vasitəsi ilə ərzaqla təchiz etdilər. Yeni dünya müharibəsinin başlanacağından qorxuya düşən Stalin Berlinin mühasirə-sindən əl çəkmək barədə əmr verdi. 1948-ci ilin avqustun 30-da aparılan dövr tərəfli danışıqlar nəticəsində Berlində qərb markası götürüldü. Xüsusi statusa Malik Qərbi Berlin təşkil edildi. Almaniyada əvvəl pul çoxluğu, mal qıtlığı var idisə, pul islahatından sonra isə mal çoxluğu, pul qıtlığı başladı. Ölkə iqtisadiyyatı canlandı. Ən çox neftçıxarma, maşın-qayırma, elektrotexnika, avtomobil və digər sahələr inkişaf etməyə başladı. 1948-ci ilin iyunun 24-də Sovet işğal zonasında da köhnə markalar xüsusi kuponlarla əvəz edildi.

1948-ci ilin payızında kapitalist yenidən qurulmasının əsaslı dəyişiklikləri həyata keçirilməyə başladı. Həmin ilin iyun ayından dekabr ayına kimi keçən müddətdə bank kreditləri 4 dəfə yüksələrək 1.300 milyon markadan 5.200 milyon markaya çatdı. 1948-ci ilin dekabr ayında sənayeyə ümumi kapital qoyuluşu 1936-cı il səviyyəsinə yaxınlaş-

dırıldı. Sənaye istehsalının ümumi həcmi 1936-cı ildə 63,1% olduğu halda, 1949-cu ilin sonlarında 89,8% təşkil edirdi. Ağır sənayenin neftayırma, maşınqayırma, elektrotexnika, avtomobil sahələri, ticarət əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldi. Zəhmətkeşlərin vəziyyəti tədricən yaxşılaşmağa başladı. Əhalinin vəziyyəti yenə də ağır olaraq qalırdı, qiymətlər olduqca yüksək idi. Həmçinin vergilər də yüksəlmişdir. Vergilərin ağırlığı zəhmətkeş kütlələrin üzərinə düşürdü. Orta həftəlik əmək haqqının həcmi (pul islahatından keçən yarım il ərzində) 1938-ci illə müqayisədə, 1948-ci ilin dekabr ayında 67% təşkil edirdi. Pul islahatının həyata keçirilməsinə qədərki dövrdə işsizlərin sayı o qədər də çox deyildi. 1948-ci ilin iyulunda işsizlik 50% artdı. Dekabr ayında artıq işsizlərin sayı 800 min nəfərə, 1949-cu ilin dekabrında isə daha da artaraq 1,6 milyon (fəhlələrin 19%-i) təşkil edirdi. İqtisadi yüksəliş zəhmətkeşlərin istismarının gücləndirilməsi hesabına həyata keçirildiyini göstərirdi. 1948-ci ildə iyul ayında Qərbi Almaniyanın “Marşall planına” cəlb edilməsi az əhəmiyyət daşımadı. 1948-1949-cu illərdə ölkə bu plana görə 1,4 milyard dollar almışdı.

Həyata keçirilmiş pul islahatı və Qərbi Almaniyanın “Marşall planı”na cəlb edilməsi alman iqtisadiyyatının bərpa olunması ilə yanaşı həm də ölkənin bölüşdürülməsi, Qərbi Almaniyanın Şərqdən qoparılması, ölkənin iqtisadi və siyasi həyatının ingilis-amerikan imperializminin maraqlarına tabe etdirilməsi demək idi.

1948-ci ilin iyul ayının 1-də ABŞ, İngiltərə və Fransa hökumətləri Qərb zonasının 11 torpaq şöbəsinin baş nazirinə 1948-ci ilin sentyabr ayının 1-dən gec olmayaraq Qərbi Almaniya dövlətinin Konstitusiyasının layihəsinin hazırlanmasına dair təsis yığıncağı çağırılmasını təklif etdi. Bu əmri yerinə yetirərkən Qərbi Almaniyanın hakim dairələri öz

nümayəndələrindən ibarət Parlament Şurası yaratdılar. Bu şuraya təsis yığıncağı çağırmaq vəzifəsi tapşırıldı. Bu “təsis yığıncağı” öz fəaliyyətinə ekspertlər komissiyası tərəfindən işlənmiş Konstitusiyaya layihəsinə 1948-ci ilin sentyabr ayının 1-də Bonn şəhərində baxmaqla başladı.

Şurada Almaniya Kommunası Partiyasını Maks Reyman və Quqo Paul təmsil edirdilər (Sonralar şurada Quqo Paulu Xeyns Renner əvəz etmişdi) Kommunistlər ayrılıqda konstitusiyanın hazırlanmaması, bütün alman demokrat partiyalarının ümumi müşavirəsinin çağırılması tələbi ilə çıxış etdilər. Lakin kommunistlərin təklifi rədd edildi. Lakin bütün bunlarla yanaşı kommunistlər konstitusiyaya layihəsinin müzakirələri prosesinin gedişində layihənin bir sıra maddələrində zəhmətkeşlərin demokratik və sosial hüquqları ilə bağlı bir sıra əlavələr edilməsinə nail oldular. Lakin onların təkliflərinin əksəriyyəti nəticəsiz qaldı.

Sosial-demokratlar da şurada ABŞ, İngiltərə və Fransa hökumətlərinin məqsədlərinə öz narazılıqlarını bildirdilər. Onlar 1945-ci illərdən öz təşkilatlarının fəaliyyətini canlandırmağa başladılar. 1945-ci ilin may ayında Hannoverdə sonralar Almaniya Sosial-Demokrat Partiyasının əsası olan “Şumaxer bürosu” fəaliyyət göstərməyə başladı. Partiyanın lideri Şumaxer (1892-1952) sosial demokratların antikommunist əhvali-ruhiyyəsinin daşıyıcıları olan sağ qanadını təmsil edirdi. O və tərəfkeşləri fəhlə sinfinin vahid partiyasının təşkilinə qarşı çıxış edirdilər.

Qərbi dövlətləri Qərbi Almaniyanın ərazisində Vahid Sosialist Partiyasının təşkilini qadağan etmişdilər. Bu siyasət sosial-demokratların antikommunist məqsədləri ilə üst-üstə düşürdü. Bu siyasəti həm də sosial-demokratların kommunistlərlə birləşməsinə mane olurdu. Qərbi Almaniya fəhlə hərəkatında vahid birliyin olmaması tərəqqipərvər

qüvvələrin ölkənin bölüşdürülməsinə qarşı aparılan mübarizəsini ciddi şəkildə çətinləşdirirdi. Ağır şəraitdə fəaliyyət göstərən kommunistlərin mübarizələri siyahısında Potsdam razılığının yerinə yetirilməsi, ümumalman hökumətinin yaradılması, demokratik dəyişikliklərin həyata keçirilməsi və s. də var idi. Şərqi və Qərbi Almaniyanın inkişafının müxtəlifliyi ilə əlaqədar 1948-ci ilin aprel ayında Pur vilayətinin Kerj şəhərində keçirilən konfransda kommunistlər partiyasının “siyasi və təşkilati müstəqilliyi haqqında” qərar qəbul etdi. Həmçinin konfransda Qərb zonası üçün Almaniya Kommunist Partiyasının vahid rəhbərliyi seçildi. Almaniya Kommunist Partiyasının Federativ idarəçiliyinin sədri alman və beynəlxalq kommunist hərəkatının görkəmli xadimi Maks Peyman oldu. Fəhlə təşkilatlarının bərpası fəhlələrin uğurlu mübarizəsində mühüm əhəmiyyətə malik idi. 1946-cı ilin sonundan 1947-ci ilin yazınadək olan dövrdə Qərbi Almaniyada fəhlələrin mübarizəsi davam etdi, nümayişlər və tətillər baş verdi. Bu çıxışlar sırasında ən diqqətəlayiq 1947-ci ilin aprel ayında baş vermiş Rur mədənlərinin 334 minlik tətili – 1948-ci ilin noyabr ayının 12-də baş vermiş ümumi tətil olmuşdu. Bütün bu kimi tətillər ölkədə Qərb dövlətlərinin və ABŞ-ın apardığı parçalanma siyasətinə qarşı yönəldilmişdi.

Ölkədə Parlament şurasında konstitusiyanın hazırlanması ilə eyni zamanda Qərb dövlətləri inhisarların möhkəmləndirilməsi və ölkəni öz maraqlarından asılı vəziyyətə salmaq istiqamətində siyasət yeridirdilər. 1948-ci ilin dekabr ayının 28-də ABŞ, İngiltərə, Fransa hökumətləri Rur hövzəsi üçün rəsmi status qəbul etdilər. Bu statusla onun sənayesinə nəzarət işi “beynəlxalq nəzarət orqanı”na verildi. Bu orqana ABŞ, İngiltərə, Fransa, Qərbi Almaniya, Belçika, Niderland və Lüksemburq daxil idi. Bu orqana nəzarət fak-

tiki baxımdan ingilis-amerikan işğalçı hakimiyyətlərinə məxsus idi. Rur üzərində nəzarət dörd işğalçı dövlətin qarşılıqlı qərarı üzrə həyata keçirilirdi. Həmin qərarın həyata keçirilməsində məqsəd Almaniyada milliləşdirmənin qarşısını almaq üçün Rur hövzəsinə nəzarət idi. Sovet İttifaqına qarşı mübarizədə və öz məqsədlərinə nail olmaqda ingilis-amerikalı imperialistlər yeganə çıxış yolunu Almaniyaya imperializminin yenidən silahlandırmaqda görürdülər.

1949-cu ilin aprel ayında Qərb dövlətləri tərəfindən Parlament şurasına “İşğal Statusu” təqdim edildi. ABŞ, İngiltərə və Fransa bu sənədə görə beynəlxalq və maliyyə münasibətlərində, xarici ticarətdə, daxili siyasi tədbirlərdə öz nəzarətlərini saxlayırdılar.

Landtaq Müəssisələr məclisinə çevrildi və 1948-ci ilin sentyabrın 1-də Bonda açıldı. Məclis komissiya tərəfindən hazırlanmış Konstitusiya layihəsini nəzərdən keçirdi. Sosial-demokratlar bütövlükdə konstitusiya layihəsini müdafiə etdilər.

1949-cu ilin may ayının 8-də Parlament şurası “Almaniya Federativ Respublikasının Əsas Qanunu”nu təsdiq etdi. Qanunun qəbulunda 53 səsdən 12-si qanunun qəbulunun əleyhinə verildi. Almaniyə Kommunist Partiyasının nümayəndələri şurada elan etdilər ki, “onlar Almaniyanın parçalanması haqqında sənədə imza atmayacaqlar” və onlar şuranın işinin gedişində qanunun əleyhinə səs verdilər.

“Əsas qanun” ABŞ, İngiltərə və Fransa hökumətləri tərəfindən təsdiq edildikdən sonra 1949-cu ilin may ayının 23-də qüvvəyə mindi.

Qanun dövlət quruluşunun əsas prinsiplərini müəyyən edirdi. Konstitusiyaya görə Almaniyanın dövlət quruluşu parlamentli federativ respublika olmalı idi. Prezident əvvəlki dövrdən fərqli olaraq məhdud səlahiyyətlərə malik

idi. O hər iki palatanın – aşağı palata olan və ölkə əhalisinin sayına görə seçilən bundestaqın və yuxarı palata olan və tərkibi torpaqların qanunverici məclisləri tərəfindən təyin edilmiş üzvlərdən ibarət olan bundestratın birgə iclasında 5 il müddətində seçilirdi. Bundestaqda əksəriyyətə malik olan partiyadan kansler, yəni baş nazir seçilirdi. Kansler Almaniyanın daxili və xarici siyasətində mühüm rol oynayırdı. Kansler ancaq parlament qarşısında cavabdeh idi. Kanslerin təqdimatı əsasında prezident nazirləri təyin edir və işdən çıxarırdı. Konstitusiyaya həmçinin bir sıra demokratik azadlıqları özündə təsbit etdi. Parlamente seçkilər dörd ildən bir keçirilirdi. Konstitusiyaya görə Almaniya əvvəl 9 torpaq (land) daxil edildi. Baden, Vürtemberq-Baden və Vürtemberq-Hohensolern torpaqları birləşdi və yeganə Baden-Vürtemburq torpağı təşkil edirdi. 1957-ci ildə Saar torpağı da ona birləşdikdən sonra torpaqların sayı on oldu. Qərbi Berlin muxtariyyətini saxlasa da, lakin ona aid məsələlərə Qərbi Almaniya parlamentində baxılırdı. Konstitusiyaya xüsusi mülkiyyət hüququna təminat verirdi.

Almaniya Federativ Respublikasının Konstitusiyasında vətəndaşların əsas demokratik hüquqları da öz əksini tapmışdı. Bu hüquqlar-qanun qarşısında hamının bərabər olması, şəxsiyyətin azadlığı, qadın və kişilərin hüquq bərabərliyi, siyasi görüşlərin azadlığı, iclaslar, mətbuat və s. azadlıqlar daxil idi. Bu maddələrin konstitusiyaya geniş əks etdirilməsində Qərbi Almaniya zəhmətkeşlərinin öz maraqları uğrunda apardıqları mübarizə böyük rol oynamışdır.

1949-cu ilin sentyabr ayının 12-də parlament (bundestaq və bundesrat) konstitusiyasını təsdiq etdi.

Parlamentin aşağı palatası olan bundestaqa seçkilərdən qabaq Xristian Demokrat İttifaqı və Xristian Sosial

İttifaqı tezislərlə çıxış etdi Almaniyanı parçalanması ərəfəsində Qərb dövlətləri Qərbi Almaniya burjuaziyasının iqtisadi və siyasi mövqeyinin bərpası və möhkəmləndirilməsi üçün hərtərəfli iş aparmağa başladılar. Onlar ölkənin sağ qüvvələrinə öz güclərini yenidən təşkil etməkdə köməklik göstərdilər. Bu məqsədlə 1945-ci ildə yaradılmış Xristian Demokrat İttifaqı və Xristian Sosialistlər İttifaqı inhisarçı kapitalizmin maraqlarını əks etdirən partiyalar kimi fəaliyyətə başladılar. Krerikal dairələrlə bağlı olan bu partiyalar ölkədə kapitalizm sisteminin möhkəm dayacağına çevrildilər.

Sosial-demokratlar seçkiqabağı öz proqramlarında əvvəlki şüarlarla bərabər həmçinin sənayenin əsas sahələrində milliləşdirilmənin vəziyyəti məsələlərini də əks etdirmişdilər. Onlar həmçinin planlı iqtisadiyyat tələbləri ilə də çıxış edirdi. Bu tələblər kütlələr arasında əvvəldən də populyar idi.

Xristian Demokrat İttifaqı/Xristian Sosial İttifaqı kimi Almaniya Sosial Demokrati Partiyası da (ASDP) Almaniyanın parçalanmasına qarşı açıqcasına çıxış etmirdi. Əksinə, onlar Parlament şurasının fəaliyyətini vahid Almaniyanın təşkili yoluna sövq etməyə çalışırdılar.

1949-cu ilin avqustun 14-də ilk dəfə qərb zonasında bundestaqa seçkilər keçirildi. XDI/XSİ – 7,4 milyon, ASDP – 6,9 milyon, Azad Demokratlar Partiyası 2,8 milyon səs qazanmışdı. Nəticədə Xristian demokrat və xristian-sosialistlər ittifaqı (XDI-XSİ) bloku 48% səs toplayaraq Azad demokratlar partiyasının köməyi ilə hakimiyyətə gəldilər. İki+ «yarım» partiyalı sistem Almaniya da gələcək üçün də forma sayılmış oldu.

Keçirilən seçkilərin nəticələrinə görə 1949-cu ilin sentyabr ayının 20-də budenstaqa mandatlar aşağıdakı

qaydada bölüşdürülmüşdü: XDI/XSI – 141, ASDP – 132; ADP-52 mandat qazanmışdı. Almaniya Azad Demokratlar partiyası 1948-ci ildə təşkil edilmişdi. Kommunist Partiyası seçkilərdə sərt antikommunist təbliğatlara baxmayaraq, 1.361.7 min səs qazanmışdı ki, bu da ümumi seçicilərin 5,7%-ni təşkil edirdi. Seçki qanununun mahiyyətinə görə ona qarşı çevrilməsinə baxmayaraq partiya bunda 95 mandat qazana bilmişdi. Bundestaqda 402 mandatdan 208-ni qazanan Xristian Demokratik İttifaqı/Xristian Sosial İttifaqı, Azad Demokrat Partiyası və Alman Partiyası nümayəndələrinin daxil olduqları koalisiyalı hökumət təşkil edildi. Hökuməti sənayeçilər və mülkədarlar, həmçinin 5 nəfər keçmiş nasistlər və 13 bankir təmsil edirdi. “İki + yarım” partiyalı prinsip təşəkkül tapmışdır.

1876-cı ildə anadan olmuş, siyasi uzun ömürlüüyü ilə Çörçillə bənzəyən, Almaniya demokratik institutların yaradılmasında və Almaniyanın güdrətli dövlətə çevrilməsində böyük rol oynayan 73 yaşlı Adenauer kansler oldu. O, 1963-cü ilə qədər bu vəzifədə qaldı. Konrad Adenauer 1976-cı ilin yanvar ayının 5-də Köln şəhərində anadan olmuşdur. 1917-1933-cü illərdə o, Köln şəhər bələdiyyə idarəsinin rəisi vəzifəsində çalışmışdır. 1920-1932-ci illərdə Prussiya Dövlət Şurasının, 1946-1966-cı illərdə Qərbi Almaniya Xristian Demokrat İttifaqının sədri işləmişdir. 1933-1946-cı illərdə xaricdə yaşamışdır. 1949-1963-cü illərdə Almaniya Federativ Respublikasının federal kansleri, 1951-1955-ci illərdə həmçinin xarici işlər naziri vəzifəsində çalışmışdır. Adenauerin kansler olduğu illərdə Almaniya Federativ Respublikası NATO-ya daxil oldu (1955), Almaniya Kommunist Partiyası və s. mütərəqqi təşkilatların fəaliyyəti qadağan edildi. Adenauer ABŞ-in hakim dairələrinə arxalanaraq, SSRİ və digər sosialist ölkələrinə qarşı “zor işlətmək” siyasəti

yeritməyə tərəfdar olmuşdur. Adenauer Almaniya Federativ Respublikasının İkinci Dünya müharibəsindən sonra Avropada yaranmış sərhədlərə yenidən baxılmasına yönəldilmiş xəttinin başlıca ilhamçısı olmuşdur. O, 1967-ci ildə aprel ayının 19-da Bonn yaxınlığında vəfat etmişdir.

Prezident Azad demokratlar partiyasının lideri F.Xeys seçildi. Hökumət əsasən XDI və XSI-nin nümayəndələrindən təşkil olundu. 1949-cu ilin sentyabrın 21-də isə Almaniya Federativ Respublikasının (AFR) yaradıldığı elan edildi. Bu dövlət Qərb yönümlü siyasətyeritməyə başladı.

Sovet işğal zonasında da Şərqi Almaniya dövlətinin yaradılması prosesi başlandı. Hələ 1947-ci ildə burada Alman Xalq Konqresi təşkil edildi. O təklif irəli sürdü ki, vahid Almaniya dövlətinin yaradılması üçün bütün alman xalqı arasında referendum keçirilsin. Qərbi Almaniya hakimiyyət tədbirlər keçirilməsini və ümumalman xalq konqresinin müdafiəsini qadağan etdi. Bununla eyni vaxtda Alman Xalq Şurası təşkil edildi və ona səlahiyyət verildi ki, Şərqi alman dövlətinin konstitusiyasını hazırlasın. 1946-cı ildə təşkil edilmiş Almaniya Vahid Sosialist partiyasının nümayəndələri tərəfindən konstitusiyanın layihəsi hazırlandı. 1949-cu ilin may ayının 30-da Almaniya Demokratik respublikasının konstitusiyası təsdiq edildi.

1949-cu ilin oktyabr ayının 7-də müvəqqəti Xalq palatası təşkil edildiyi üçün həmin gün rəsmi ADR-in yaranması günü oldu. Almaniyanın bölünməsi rəsmiləşdirilmiş oldu. Almaniya məsələsi İkinci dünya müharibəsindən sonrakı dövrün ən mürəkkəb beynəlxalq problemlərindən birinə çevrildi.

ABŞ, İngiltərə, Fransa və AFR, AFR-in Qərb dövlətləri blokuna daxil edilməsinə dair Peterberqs sazişini də imzaladılar.

AFR K.Adenauerin kanslerliyi dövründə AFR-nın iqtisadi inkişafı “İqtisadi möcüzə”nin səbəbləri. 1950-ci illərdə Qərbi Almaniyada iqtisadiyyatın inkişafı səviyyəsi bir sıra sahələrdə, hətta müharibədən əvvəlki səviyyəni belə geridə qoymuşdu. Müharibədən əvvəl yaranmış baza əsasında AFR-də iqtisadiyyatın sürətli inkişaf tempi baş vermişdi ki, burjua siyasətçiləri bu tempi “iqtisadi möcüzə” adlandırırdılar. Bu sürətli inkişaf prosesi bir sıra səbəblərlə izah edilirdi. Birincisi, müharibə illərində Almanyanın qərb hissəsinin güclü sənaye potensialı dağıdılmamışdı. Burada həmçinin lazımı sayda ixtisaslı fəhlə qüvvəsi var idi. İkincisi, fəhlə sinfinin əməyinin istismarı nəticəsində, iqtisadi fəaliyyəti fəallaşdırmaq üçün milyardlarla marka əldə edilmişdi. Müharibədən sonrakı ilk illərdə əməkçilərin real əmək haqqı müharibədən əvvəlki dövrə nisbətən iki dəfə aşağı düşmüşdü. Bu illərdə AFR-də iş həftələrinin davamlılığı, rəsmi mənbələrə görə 52 saata çatmışdı. Üçüncüsü, Amerika Birləşmiş Ştatları Adenauer hökumətinə bu illərdə əsaslı köməklik göstərirdi. AFR Marşall planına qoşuldu, İtaliya və Fransaya birlikdə edilən qədər ona yardım edildi. Dördüncüsü, ölkədə müəssisələrin bərpası və genişləndirilməsi yeni texnika əsasında, avtomatlaşdırma və texniki tərəqqinin sürətli inkişafı şəraitində həyata keçirilirdi. Buna görə də istehsalın həcmi yüksəlirdi. 1957-ci ildə inhisarların qazancı müharibədən əvvəlki səviyyəyə nisbətən 7 dəfə yüksəldi. Ümumiyyətlə, əsaslı kapital qoyuluşunun mənbəyi kimi dövlət büdcəsi var idi. Federal və torpaq şöbələrinin xəzinələrindən daxil olan 30-34 mlrd. marka iqtisadiyyatının inkişafına sərf edilirdi. 1950-1954-cü illərdə verilən uzunmüddətli kreditlərin 2/3-i dövlət banklarından buraxılmışdı. Hökumət öz büdcəsinin vəsaitlərini iqtisadiyyatın dövlət sektoru hesabına həll

edirdi. 50-ci illərin birinci yarısında hökumət əhəmiyyətli dərəcədə büdcəyə malik idi. İşğalçı ordunun saxlanması nəzərə alınmazsa AFR hərbi xərclərə pul xərclənirdi.

İqtisadiyyatın əhəmiyyətli inkişafı sənaye məhsullarının bütün növlərinə ehtiyacı artırdı. Müharibə zamanı dağıdılmış evlərin, yolların, körpülərin bərpaası vacib idi. Müharibə illərində və müharibədən sonrakı ilk illərdə əsas tələbat olan paltara, məişət mallarına, mebellərə ehtiyac daha çox idi. Qərbi Almaniya burjuaziyası xarici bazarlarda, xüsusilə Qərbi Avropa ölkələrində öz mövqelərini genişləndirdi. Əgər ölkə daxilində sənaye məhsullarının həcmi 1950-1956-cı illərdə 118% təşkil etmişdirsə, xarici ölkələrə ixrac sahəsində bu rəqəm yüksələrək 300% təşkil edirdi. 1960-cı illərin əvvəllərində Almaniya Federativ Respublikası avtomobil, metalkəsən dəzgahlar, dəqiq mexanika və optiki cihazlar üzrə dünyada birinci yerə çıxdı.

İqtisadiyyatın yüksək inkişafını təmin edən amillərdən biri də ABŞ, İngiltərə, Fransa hökumətlərinin sifarişləri ilə bağlı idi.

1950-ci illərin ikinci yarısında Almaniya Federativ Respublikasında sənayedə həyata keçirilən milliləşdirilmə hərbi sifarişlərin həcmi stimullaşdırdı. 1950-ci illərin əvvəllərində o qədər də əhəmiyyət daşımayan hərbi büdcə. 1961-ci ildə 12 milyard marka təşkil edirdi. Bu vəsaitdən böyük həcmdə Almaniya Federativ Respublikanın zavodlarında istehsal olunan silahlara sərf edilirdi.

Almaniyada «İqtisadi möcüzə»nin baş verməsində aşağıdakı amillər – sənayenin yeni avadanlıqla təchiz edilməsində ABŞ, İngiltərə və Fransanın köməyi, Qərb zonasının təbii sərvətlərlə zəngin olması, onun sənaye potensialına müttəfiqlərin toxunmaması, bu zonanın ixtisaslı kardlarla zənginliyi, burada ucuz işçi qüvvəsinin çoxluğu, elmi

nailiyyətlərin dərhal istehsala tətbiq edilməsi, çoxişlənən zəruri tələbat mallarına həm daxildə, həm də xaricdə böyük tələbatın olması, Marşall planı əsasında Almaniya 3,6 milyard dollar vəsait verilməsi (Bu vəsait Marşall planı əsasında Böyük Britaniya və Fransanın birlikdə almış olduğu vəsaitə bərabər idi, İtaliyanın Marşall planı əsasında aldığı puldan isə, demək olar ki, 3,5 dəfə çox idi) 50-ci illərin ortalarına qədər ölkədə hərbi xərclərin olmaması, dövlətin iqtisadiyyata rəhbərliyi və kompaniyalara xüsusi kredit buraxması, Almaniyanın «Ümumi bazar»da iştirakı və s. mühüm rol oynamışdır. Bu daxili amillərlə bərabər İkinci dünya müharibəsindən sonra dünyada baş verən proseslərin də iqtisadi inkişafa təsiri böyük idi. Belə ki, Yaxın və Orta Şərqi neftinin Avropaya axını da bu məsələdə nəzərə çarpacaq əhəmiyyətə malik idi. Həmçinin İkinci dünya müharibəsindən sonra xarici iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi də Qərbi Avropa dövlətlərinin o cümlədən, Almaniyanın inkişafına mühüm təkan verdi.

1960-cı illərin ortalarında AFR xarici ticarət və əhalinin həyat səviyyəsinə görə ABŞ-la rəqabətə girə bildi. Ümumi məhsul istehsalına və əmək məhsuldarlığına görə ABŞ və Yaponiyadan sonra üçüncü yeri tutdu.

Almaniya Federativ Respublikasının iqtisadi inkişafı nəticə etibarilə Qərbi Avropanın mərkəzində güclü sənaye dövlətinin yaradılması ilə nəticələndi. AFR-in rolu dünya sənaye məhsulları istehsalında, kapital ixracında müharibədən əvvəlki illərlə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə artdı. Kapitalizm dünyasında Almaniya Federativ Respublikasının sənaye istehsalı sahəsində payı 1949-cu ildə 6,1% olduğu halda, 1959-cu ildə 9,2% olmuşdur ki, bu rəqəm 1950-ci ildə bütün kapitalist ölkələrinin ixracatı baxımından 3,6 dəfə çox idi.

1960-cı illərin əvvəllərində Almaniya Federativ Respublikasının qızıl ehtiyatları İngiltərə, Fransa və Skandinaviya ölkələrinin qızıl ehtiyatlarını ötüb keçmişdir. Qızıl ehtiyatlarına və yolların həcminə görə Qərbi Almaniya kapitalist ölkələri arasında ikinci yerdə dururdu.

1950-1960-cı illərdə sənaye məhsullarının illik həcmi 26% təşkil edirdi.

XX əsrin 60-cı illərində AFR-də iqtisadi yüksəliş sürəti aşağı düşməyə başladı. Əgər 1951-1955-ci illərdə bu yüksəliş sürəti 12,3% təşkil edirdisə, 1961-1965-ci illərdə isə 5,4% təşkil edirdi. Bu ilk növbədə Qərbi Almaniya iqtisadiyyatının bərpaasının başa çatması ilə əlaqədar idi. Kapitalizm dünyasında onun payı 1961-ci ildəki 9,9%-dən 1970-ci ildə 12,5%-ə qalxdı. Həmçinin bu dövrdə AFR iqtisadiyyatı üçün xarakterik olan cəhətlərdən biri iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin qeyri-bərabər inkişafı idi. Kapitalın mərkəzləşməsi və təmərküzləşməsi prosesi nəticəsində səhmdar cəmiyyətləri ölkənin səhm kapitalının 1/3-ni öz əlində cəmləşdirmişdi. İstehsal vasitələrinin 70%-i əhalinin 1,7%-nin əlində idi. Bu dövrdə kənd təsərrüfatında da mərkəzləşmə gücləndi. AFR-in xarici ölkələrə kapital qoyuluşu 1970-ci ildə 21 milyard marka idi. Öz növbəsində təkcə ABŞ-ın AFR-ə kapital qoyuluşu bu dövrdə 21,6 milyard dollar təşkil edirdi.

Almaniya Federativ Respublikasının inhisarları öz maraqlarından Asiya və Afrikanın yeni yaranmış çoxsaylı müstəqil dövlətlərində istifadə edirdilər, Latın Amerikasını ölkələrində iqtisadi inkişafın yüksəlməsinə təsir göstərirdilər. Almaniya Federativ Respublikasının emissarları və inhisar birlikləri bu ölkələrlə intensiv şəkildə siyasi-iqtisadi əlaqələr yaradır, onlara texniki köməklik göstərilməsi ilə bağlı razılaşmalar, danışıqlar aparırdılar.

Almaniya Federativ Respublikasından kapitalın ixracı XX əsrin 50-ci illərinin sonunda yüksək səviyyədə artdı. 60-cı illərin əvvəllərində bu kapital ən çox Qərbi Avropa ölkələrinə, təqribən elə o qədər də Latın Amerikasına ölkələrinə edilirdi.

1950-ci illərin ikinci yarısında Avropa dövlətləri arasında mövcud olan iqtisadi inteqrasiyada, Qərbi Avropada sənaye məhsullarının həcminə görə AFR əhəmiyyətli rola malik idi.

Almaniya XX əsrin 50-60-cı illərində, artıq kapitalizm şəraitinə uyğun inkişaf edirdi. 1950-ci illərin ortalarında ölkədə iqtisadi şəraitin inkişaf tempinin aşağı düşməsinə baxmayaraq Almaniya Federativ Respublikasında iqtisadi inkişafın birinci sikli başladı.

AFR özünü Qərbi Avropa dövlətləri sırasında lider elan etdi. 1958-ci ilin yanvarından ölkə Avropa İqtisadi Birliyində iştirak etməyə başladı. Birlikdə bütün sənaye məhsulunun 44%-i AFR-ə məxsus idi. AFR –kapitalizm dünyasında sənaye istehsalının ixracatı üzrə ikinci yeri tuturdu.

Qərbi Almaniya burjuaziyası 1950-cı illərdən Qərbi Avropada meydana çıxan müxtəlif formalı iqtisadi-siyasi təşkilatlarda çıxış edirdi. Almaniya Federativ Respublikası bu dövrdə Avropa kömür və polad birliyinin və Avropa İqtisadi Cəmiyyətinin layiqli üzvü idi. Almaniya Federativ Respublikası hər iki təşkilatda hakim mövqe tuturdu. Üç il sonra “Ümumi bazar”ın təşkilindən sonra AFR-in bu təşkilatda yeri aşağıdakı kimi əks olunurdu: daş kömür hasilatı sahəsində - 61%, polad istehsalı sahəsində 47%, idxal həcminə görə 35%, ixracata görə 39% təşkil edirdi. Kapitalist ölkələrinin iqtisadi-siyasi təşkilatlarında AFR nümayəndələri onların tədricən milli təşkilatlara çevrilməsi

uğrunda mübarizə aparırdılar. Bu yolla Qərbi Almaniyaya burjuaziyası belə hesab edirdi ki, Qərbi Avropa dövlətləri öz güclərini birləşdirməklə qarşıya qoyduqları planların həyata keçirilməsinə daha səmərəli xidmət edə bilərlər.

Qərbi Almaniya da aqrar münasibətlər ciddi dəyişikliklərlə səciyyələnirdi. 1949-cu ildə qəbul olunmuş torpaq mülkiyyəti islahatının həyata keçirilməsinə dair qanuna görə cəmi 178,5 min hektar, torpaq sahəsi yenidən bölüşdürülmüşdür ki, bu da Qərbi Almaniyanın kənd təsərrüfatı üçün yararlı torpaq sahəsinin yalnız 18%-ni əhatə edirdi. İri təsərrüfatların gücü müharibəyə qədərki səviyyədən bir neçə dəfə yüksələrək 0,9 faizdən 1%-ə çatdı. Bu zaman kiçik təsərrüfatların dağıdılması həyata keçirildi. 1949-1962-ci illərdə kəndi 1,5 milyon adam tərk etmişdi.

1950-ci illərin sonunda Almaniya Federativ Respublikasında müharibədən əvvəlki dövrə nisbətən dövlət inhisarçı kapitalizmi yeni əsaslarla inkişaf etdirmək üçün şərait yaranmışdı.

Potsdam konfransının qərarları ilə əlaqədar antiinhisar koalisiyasının inhisar birlikləri Almaniya da ləğv edildi.

Almaniya Federativ Respublikasının birinci kansleri elan olunan kimi Konrad Adenauer özünü inhisarçı kapitalizmin inanılmış müdafiəçisi elan etdi. Qərbi Almaniya və Amerika inhisarları ilə sıx bağlı olan Adenauer AFR-in idarə edilməsində iri burjuaziyanın – katolik dairələrin və millitaristlərin geniş müdafiəsindən istifadə edirdi. Ona görə də Adenauerin formalaşdırdığı hökumətə əvvəllər müxtəlif sənaye korporasiyalarının və bankların üzvləri olmuş adamlar daxil olmuşdular. Almaniya Federativ Respublikasında təşkil edilən dövlət aparatı inhisarçı kapitala öz mövqelərini möhkəmləndirmək və

genişləndirməkdə, ölkənin bütün həyatına nəzarət etməkdə kömək edirdi.

Bu şəraitdə ölkənin böyük iqtisadi və maliyyə gücü – heç də çox olmayan iri sənaye və bank inhisarlarının – Krupp, Tissen, Mannesman, Xaniel və Klekner konsernlərinin, “Alman”, “Drezden”, “Kommersiya” bankının əlində cəmləşmişdi. AFR-in ən böyük müəssisələrində min nəfərdən artıq fəhlə çalışırdı, 1958-ci ildə ölkənin səhmdar kapitalının 80%-i 14 ən iri inhisarçı birliklərin əlində cəmləşmişdi.

Qərbi Almaniya inhisarları içərisində alman faşizminin dayağı hesab edilən Kruppun konserni xüsusi rol oynamışdır. Müharibə qurtardıqdan sonra A.Krupp 15 illik həbs cəzasına məhkum edildi. Lakin 1950-ci ildə o həbsdən azad olunduqdan sonra ona Essan və AFR-in başqa şəhərlərində olan – 300 müəssisəsi qaytarıldı. Kruppun metallurgiya zavodlarında 1957-ci ilin sonlarında 3,5 milyon ton polad emal olunmuşdu ki, bu da bütün Qərbi Almaniya üzrə polad emalının 119%-ni təşkil edirdi. Onun müəssisələrində 100 mindən yuxarı adam çalışırdı.

Mannesmanın konserni 1954-cü ildə yaradılmışdı. Artıq 1955/1956-cı illərdə isə bu konsernin zavodları Almaniya Federatif Respublikasında istehsal olunan bütün boruların 1/3 hissəsini istehsal edirdi. 1952-ci ildə müəssisədə AFR üzrə ümumi sənaye məhsulunun 45%-ni istehsal edirdi. Üç ildən sonra belə müəssisələr ümumi sənaye məhsulu istehsalının artıq 53%-ni öz əllərində cəmləşdirmişdilər. 1960-cı ildə AFR-də korporasiyaların ümumi sayı 2600-ə çatmışdı. Ölkənin 17 kompaniyası ölkənin ümumi səhm kapitalının 83.3%-nə rəhbərlik edirdi. 10 kompaniya öz əlində polad emalının 86.6%-ni, 10 kompaniya dəmir filizinin 99,9%-ni cəmləşdirmişdi. 1961-ci

ildə ölkənin dörd nəhəng avtomobil firması ümumi avtomobil istehsalının 80%-ni istehsal edirdi. 1950-ci illərdə AFR-də - yüngül, tikiş sənayesi kimi xırda istehsal sahələrinin təmərküzləşməsi prosesi xüsusilə sürətlənmişdi.

1952-ci ildə Adenauer hökuməti 30 müstəqil bank təşkil etdi. Müharibədən sonra ölkənin maliyyə vəsaitləri üç böyük bankın – Alman, Drezden və Kommersiya banklarının və doqquz ərazi banklarının əlində cəmləşmişdi. Beləliklə, iri böyük maliyyə inhisarının bərpasına başlanıldı. 1956-cı ildə hökumətin rəsmi icarəsindən sonra hər üç bank özlərinin mərkəzi orqanlarını yaratmağa başladılar. 1957-ci ilin may ayında Alman və Drezden bankları, 1958-ci ilin iyul ayında isə Kommersiya bankı yenidən bərpa edildi.

Müharibədən əvvəl başlamış və 1950-ci illərdə davam edən maliyyə və sənaye kapitalının təmərküzləşməsi göstərirdi ki, iş sadəcə olaraq bərpanın əvvəlki səviyyəyə çatdırılmasında deyil, bu prosesin aparılmasının yeni dərəcələrinə nail olmaqdır. Təqribən 100 ailə Almaniya Federativ Respublikasının sənaye inhisarlarında və banklarında rəhbər postları tutmuşdular. Onlar AFR-in iqtisadiyyatında uzun müddət sahibkar rolu oynamışdılar.

1950-ci illərdə dövlət inhisarçı kapitalizminin iki komponentləri olan burjua dövləti və inhisarlar arasında olan qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı asılılıq hər şeyi ələ keçirmək xarakteri daşmışdır. İnhisarların və dövlətin birləşmiş qüvvələri AFR-də elə bir sistemin yaranmasına gətirib çıxardı ki, bu sistem vasitəsilə dövlət inhisarçı kapitalizmin inkişafının yeni mərhələsi başlandı. Dövlət bu mərhələni həyata keçirməklə təkcə iqtisadi inkişafı qaydaya salmağı deyil, həm də özü bilavasitə iqtisadi qüvvələri ölkənin əsas kapitalının sahibkarı şəklinə salmağa can atırdı. Bununla

dövlət böyük pul ehtiyatları olan akkumulyator rolunu oynamağa başlayırdı.

Öz təsirini ölkənin iqtisadi inkişafında gücləndirmək, onun daxili və xarici siyasətinə əhəmiyyətli təsir göstərmək məqsədilə AFR-in dövlət inhisarçı kapitalizmi xüsusi təşkilatlar təşkil etdi. Onların içərisində aparıcı yeri sənayenin 39 baş ittifaqını birləşdirən Almaniya sənayesinin Federal İttifaqı tuturdu. 1950-ci illərdə bu 38 ittifaqa sənayenin 390 sahəsi və 207 ərazi birlikləri daxil idi.

Alman sənayesinin Federal ittifaqı qanunverici və icraedici hakimiyyətlərlə sıx əlaqə saxlamış, xarici ölkələrdə (Brüsseldə, Nyu-York və Parisdə) öz nümayəndəliklərini təşkil etmişdi.

Alman burjuaziyasının ikinci iri təşkilatı Alman Federal Birliyi idi. Birliyin üzvlərinin 80%-i 41 sahəvi cəmiyyətlərin sahibkarları idi. Federal ittifaqdan fərqli olaraq Alman sənayesinin Federal birliyi öz orbitində tək cə sənayeni deyil, həmçinin ticarəti, sənətkarlığı, kənd təsərrüfatını, ayrı-ayrı sığorta kompaniyalarını, nəqliyyat və digər müəssisələri də əhatə edirdi. Göründüyü kimi, bu iki müəssisəyə AFR-in digər iri cəmiyyətləri də daxil idi. Əgər alman sənayesinin Federal ittifaqı rəhbər dairələrin ümumsiyasi və iqtisadi maraqlarını əks etdirirdisə, Federal birlik onların “sosial” maraqlarının keşiyində dayanırdı. Federal Birliyin fəaliyyət sferasında əmək haqqı problemi, iş gününün davamlılığı, bu problemlə bağlı Alman həmkarlar ittifaqları ilə münasibətlər və s. məsələlər də daxil idi.

Üçüncü nüfuzlu Alman burjuaziyası təşkilatı – sənaye və ticarətin Alman Konqresi idi. Konqres Almaniya Federativ Respublikasının 81 sənaye-ticarət ittifaqını və 26 xarici ticarət Palatasını özündə birləşdirirdi.

Bu üç iri birlik sözün əsl mənasında Qərbi Almanıyanın iri burjuaziyasının azadlıqlarının güclü nəzarətçiləri rolunu oynayırdı. Onlar özlərinin müxtəlif sahəli aparatlarını təşkil etmişdilər ki, bu aparat Almaniya Federativ Respublikasının mərkəzi dövlət aparatına heç bir güzəştə getmirdi.

K.Adenauer hökuməti dövründə AFR-də daxili vəziyyət.

AFR hökuməti təşkil edilən kimi, o böyük biznesin müdafiəsi yolunu tutdu. İnhisarların gücü bərpa edildikdən sonra Adenauer hökuməti vergi siyasətini də qaydaya sala bildi. Hökumət iki dəfə 1953 və 1954-cü illərdə gəlir vergisini azaltdı.

AFR-də “iqtisadi möcüzə”nin atası hesab edilən Lüdviq Erxardın başçılığı altında “Sosialist bazaar iqtisadiyyatı” siyasəti yeridilməyə başlandı. Bu xətt XX əsrin 30-cu illərində görkəmli iqtisadçı Oyken tərəfindən irəli sürülmüşdü. Bu xətti neoliberal “iqtisadçılar qrupu” müdafiə edirdi. Onlar dövlət aparatında əsas iqtisadi postlarda əyləşmişdilər. Bu siyasətdən məqsəd alman alman markasının rəqabət qabiliyyətini beynəlxalq bazarda rəqabətə tab gətirən məhsul istehsal etmək və valyuta ehtiyatı yaratmaq idi.

Hökumət tərəfindən ixracın genişləndirilməsinə dair xüsusi tədbirlər görüldü. Dünya bazarına çıxan alman firmalarına hökumət kömək etmək üçün xarici kreditlər üzrə məsuliyyəti öz üzərinə götürərək “Germes” cəmiyyətini yaratdı.

Adenauer hökuməti həmçinin sosial məsələlər və işsizlik üzrə sığortalar üzrə iqtisadiyyata kömək məqsədilə fond ayrılmasına da icazə verdi. Birinci bundestaqda (1949-1953-cü illərdə) deputatların əksəriyyəti inhisar birlikləri ilə əlaqəsi olan adamlardan ibarət idi. Müxtəlif daxili və xarici

siyasət məsələlər üzrə nüfuzlu komitələrdə inhisarların nümayəndələri əsas vəzifələri öz əllərində cəmləmişdilər. Belə ki, Bundestaqın xarici ticarət məsələləri üzrə komitəsində inhisar birliklərinin nüfuzlu rəhbərləri və nümayəndələri bütün yerlərin yarısını əldə etmişdilər. Bundestaqın 2 daimi komitəsinin ikinci tərkibində (1953-1957-ci illərdə) dörd sədr və beş vitse-sədr inhisarların nümayəndələri olmuşdur. Əslində ölkəni 100 ailə idarə edirdi.

AFR-də siyasi partiyaların fəaliyyəti. 1950-ci illərdə Almaniya Federativ Respublikasında dövlət gəmisinin sükanı inhisarçı – burjua partiyası olan Xristian Demokratik İttifaqının (XDU), onun Bavariya partnyoru olan Xristian Sosial İttifaqının (XSİ) əlində idi. XDİ və XSİ bloku hökumətin siyasi xəttini təyin edirdi. Xristian Demokratlar İttifaqı və Xristian Sosialistlər İttifaqı əhalinin müxtəlif təbəqələr arasında, xüsusilə, kənd yerlərində və fəhlə ittifaqlarının bəzilərində əhəmiyyətli nüfuza malik idi.

Xristian Demokratlar İttifaqı “Xristian sosializmi” qurmağı öz məqsədi elan etmişdi. Partiyanın 1950-ci illərdə həyata keçirdiyi siyasət Adenauerin təyin etdiyi hökumət siyasəti ilə eyniyyət təşkil edirdi. Xristian Demokratlar İttifaqı fəaliyyətində özünün yaratdığı çoxsaylı ittifaq və birliklərə əsaslanırdı. Bunlar əsasən “Katolik kişilər ittifaqı”, “Kommunal siyasət birliyi”, “Sosial komissiya”lardan və s. ibarət idi. Bu təşkilatlar XDİ partiyasının proqramını həmkarlar ittifaqları arasında yaymaq məqsədilə yaradılmışdı. Xristian Demokratlar İttifaqına – mədəni birliklər, iqtisadi şura, (bu şura partiyalarda sahibkarların maraqlarını həyata keçirirdi), Xristian Demokratik tələbələr birlikləri, “Evangeliya fəhlə əməkdaşlığı cəmiyyəti” kimi təşkilatlar da daxil idi. Adenauerin kanslerliyi

dövründə partiyanın sıralarında sağ qruplaşma güclü idi. 1953-cü ilin aprel ayında Xristian Demokratlar İttifaqının Hamburq qurultayında partiyanın ikinci bundestaqa seçkilərlə əlaqədar proqramı qəbul olundu.

Xristian Sosial İttifaqının Proqramı (1957-ci ildə qəbul edilmişdir) özünün siyasi və sosial xarakterinə görə Xristian Demokratlar İttifaqının proqramından azacıq fərqlənirdi. Xristian Sosial İttifaqında Ştraus F.Y., Ştolteberq Q. və başqalarının mühafizəkar siyasətləri böyük rol oynayırdı.

AFR-də kapital və əmək arasındakı münasibətlər sakit tempdə xarakterizə olunurdu. İki sosial sistem arasında qarşıdurma şəraitində və xüsusilə Almaniya Demokratik Respublikasında sosializm cəmiyyəti olduğu dövrdə Almaniya Federativ Respublikasının hakim dairələri sosial manevlər siyasətindən istifadə etmək məcburiyyətində idi. 50-ci illərin ikinci yarısı və 60-cı illərin birinci yarısında Qərbi Almaniya burjuaziyası paternalist ölçülər sistemini tətbiq etdi. Adenauer hökuməti sosial sahədə “Qızıl orta xətt” siyasəti yeridirdi. Bu sistemə görə ayrı-ayrı fəhlələrə “yaxşı münasibət”lərinə görə bir sıra güzəştlər nəzərdə tutulurdu. Məhz əmək haqqına əlavələr, təqaüdə əlavələr, məzuniyyətlərin artırılması və s. bu qəbildən idi. Bu sistem, əslində fəhlə sinfini parçalamaq siyasətinə xidmət edirdi.

Dövlət inhisarçı tənzimləmə yoxlayıcı metodlarından istifadə edən K.Adenauerin rəhbərlik etdiyi Xristian Demokratlar İttifaqı və Xristian Sosialistlər İttifaqı idarəedici partiyaları Almaniya Federativ Respublikasının siyasi həyatını bu yolla möhkəmləndirməyə nail olmuşdular. 1957-ci ildə bundestaqa keçirilmiş seçkilərdə Adenauerin partiyası sosial demoqogiyanı genişləndirdi. AFR-də daxili vəziyyətin “yaxşı” olduğunu qeyd edən xristian demokratlar və onların müttəfiqləri “heç bir təcrübə həyata keçiril-

mədən!” şüarı ilə çıxış etdilər. Seçkilərdə partiya 50.2% səs topladı. Bu nəticə bir daha sübut edirdi ki, Almaniya Federativ Respublikasının əhalisinin əksəriyyəti Xristian Demokratlar İttifaqı və Xristian Sosialistlər İttifaqı Partiyalarının ideoloji və siyasi təsiri altındadır.

Bir neçə illər ərzində dövlət, hökumət, parlament rəhbərliyində Azad Demokratik Partiyanın rəhbərləri böyük rol oynamışlar. Bu partiya qarşısına siyasi klerikalizmlə bağlı olmayan, Qərbi Almaniyanın kapitalistcəsinə inkişafının tərəfdarlarını birləşdirmək vəzifəsini qoymuşdu. Partiya tərkib etibarilə yekcins olmayıb sıralarında müxtəlif əhvali-ruhiyyəli burjua nümayəndələrini və mühafizəkar qüvvələri birləşdirirdi. Azad Demokratlar Partiyası kütləvi partiyaya çevrilə bilmədi. Partiyanı təkcə orta səviyyəli sahibkarlar, orta məmurlar və bir qrup xidmətçilər müdafiə edirdilər. 1956-cı ildə partiyanın sıralarında 130 min üzv var idi.

AFR parlamenti fəaliyyətə başladığı andan “iki üstəgəl yarım” prinsipini həyata keçirməyə başladı. Hökumətin tərəfində duran burjua partiyaları mühafizəkar siyasət yeridirdilər.

Ölkədə bir sıra çoxsaylı təşkilatlar leqal fəaliyyət göstərmək hüququ qazandılar. Bu təşkilatlara “Köçürmə təşkilatları”, “Əsgər ittifaqları”, Hitler ordusunun müxtəlif hissələri”nin keçmiş əsgər və zabitlərini birləşdirən “Qardaşlıq” təşkilatı və s. daxil idi. Həbsxanalardan Hitlerin əsgər və zabitlərindən ibarət eses-hərbi cinayətkarlar buraxıldılar. Hüquq aparatı ölkədə keçmişdə faşistlərə xidmət edən adamlarla doldurulmuşdu. 1953-cü ildə yanvarın 1-də Reyn-Bestfaliya torpaqlarının məhkəmələrinin 71%-i nasist məhkəmələrində xidmət etmiş adamlardan ibarət idi. Reynland-Pfals torpaqlarında və Aşağı Sakso-niyada bu faiz

daha yüksək idi. Nasist cinayətkarların hərbi istintaqının aparılması, demək olar ki, dayandırılmışdı. Keçmiş nasistlər, nəinki, Adenauerin ətrafında görünürdülər, hətta ən lazımı hökumət vəzifələrində belə ayləşmişdilər.

Bundan fərqli olaraq Adenauer hökuməti fəhlə və digər kütləvi təşkilatlara münasibətdə ehtiyatlı siyasət yeridirdi. Hökumət 1951-ci ildə metallurgiya və dağ-mədən fəhlələri kompaniyalarının nəzarət şuralarında həmkarlar ittifaqlarına 50% yer verilməsinə dair qanunun qəbul edilməsinə nail oldu. Lakin elə həmin ildə (1951) “Cinayət məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında” qanun istehsal şuralarında bütün siyasi fəaliyyətləri qadağan etdi. 1952-ci ildə “Fəhlələrin və müəssisələrin vəziyyəti haqqında” qanun verildi. Həmin qanun istehsal şuralarının hər cür siyasi fəaliyyətinin qadağan edilməsini təsdiq etdi, həmçinin onların müəssisələrin idarə olunmasında iştirakını məhdudlaşdırdı. Şuralarda seçkilər fəhlələr və qulluqçular üzrə ayrıca həyata keçirilməli idi. Şuraların səlahiyyət müddəti iki dəfə artırıldı. Müəssisə sahibkarları məhkəmə vasitəsilə istehsal şuralarının buraxılması və yaxud onların sıralarından bir və ya bir neçə adamı kənarlaşdırmaq səlahiyyəti qazandılar. Bu dövrdə tərəqqipərvər təşkilatların bir çoxunun fəaliyyəti də qadağan edildi. 1951-ci ildə Azad Alman Gənclər İttifaqının fəaliyyəti qadağan olundu. 1951-ci ilin iyul ayının 10-da qəbul olunmuş “Dəbdəbəli qanun” adlandırılan qanun çoxlu antifaşist və tərəqqipərvər əhvaliruhiyyəli vətəndaşların təqib olunması üçün hüquqi əsas oldu.

Hakimiyyət Alman-Sovet birgə cəmiyyətinin, Demokratik Qadınlar İttifaqının, Demokratik Almaniya Milli Cəbhəsinin, tərəqqipərvər ziyalılarının “Kulturbund” təşkila-

tının, Sülh şurasının və s. başqa təşkilatların fəaliyyətini də qadağan etdi.

Tərəqqipərvər təşkilatların təqib olunmasının əsas səbəbi onların Adenauer hökumətinin AFR silahlandırmaq siyasətinə, onun Qərb dövlətlərinin təşkil etdikləri bloklara qoşulmasına qarşı apardıqları mübarizə ilə bağlı idi. Federativ hökumət onların mövqelərinin zəifləməsinə hər vəchlə mübarizə aparırdı. Lakin buna baxmayaraq kommunistlər və digər antifaşist qüvvələr ölkənin sülh yolu ilə inkişafı uğrunda dair ardıcıl mübarizələr olaraq qalırdılar.

Birinci bundestaqda Almaniya Kommunist Partiyası 15 mandat qazanmışdı. 1952-ci ildə Adenauer hökumətinin qəbul etdiyi qanuna əsasən parlament seçkilərində “5%-dən az səs qazanan partiyalar hökumətdə təmsil olunmaqdan kənar qalırdılar. Bu qanun imkan verdi ki, 1953-cü il seçkilərində mühafizəkar qüvvələr tərəfindən geniş antikommunist kompaniyalar həyata keçirilsin. Həmin seçkilərdə Almaniya Kommunist Partiyası 600 mindən çox səs almaya baxmayaraq bundestaqda heç bir nəfər də deputat yeri ala bilmədi. Adenauer hökuməti özünün siyasətində kommunistlərə qarşı mübarizəni ön plana çəkmişdi. 1954-cü ilin avqust ayının 17-də Karlkrusda keçirilən məhkəmə prosesində Almaniya Kommunist Partiyasını Konstitusiyadankənar partiya elan edən qərar qəbul edildi. Bu təhqiredici akt təkcə kommunistlərə deyil, AFR-in bütün tərəqqipərvər qüvvələrinin fəaliyyətinə ağır zərbə idi. Partiyanın təşkilatları və kommunist qəzetlərinin redaksiyaları bağlandı. Kommunistlərin kütləvi şəkildə təqib olunmasına və həbsinə başlandı. Hər cür çətinliklərə baxmayaraq Kommunist Partiyası öz fəaliyyətini gizli şəkildə davam etdirirdi. Kommunist Partiyasının gizli qəzetləri, həmçinin partiyanın mərkəzi orqanı olan “Frayes folen” qəzeti, nəzəri jurnal

olan “Vissen und tat” jurnalı, vərəqələr və başqa nəşrlər ərazilərdə və müəssisələrdə geniş yayılırdı.

1957-ci ilin iyun ayında gizli şəraitdə keçirilmiş Almaniyaya Kommunist Partiyasının birinci qurultayı millitarizm, NATO və hərbi mükəlləfiyyətlərə etiraz mübarizəsi şəraitində keçirildi. Kommunist Partiyasının qadağan edilməsi ölkədə antikommunizm ideyalarının təbliğinə, fəhlə sinfinin parçalanmasına geniş meydan verdi. Sosial-demokratlar xarici siyasət sahəsində Adenauer hökumətinin siyasətini müdafiə edirdilər.

1953-cü il seçkiləri sosial-demokrat partiyasına 1 milyondan da çox yeni səs gətirdi. (Bu səslərin sayı 1949-cu il seçkilərindəki 6,9 milyon əvəzinə, 8 milyon oldu). Partiya bundestaqda əlavə 20 deputat yeri qazandı. Partiyanın sıralarında digər tərəfdən azalma hissə olunmağa başladı. 1952-ci ildə partiyanın sıralarında 649 min nəfər üzr olduğu halda, 1954-cü ildə onların sayı 584 min nəfərə enmişdi.

1952-ci ildə partiyanın sədri Şumaxer öldükdən sonra bu vəzifəyə Ollenxauer təyin edilmişdi. Partiyanın 1951-ci ildə Dortmundda və 1954-cü ildə Qərbi Berlində keçirilmiş qurultaylarında qəbul olunmuş qərarlarda göstərilirdi ki, partiyanın qarşısında duran əsas vəzifə parlamentdə çoxluq qazanmaqdan ibarət olmalıdır. Partiyanın görkəmli xadimlərindən bir neçəsi partiyanın fəaliyyətini marksist görüşlərlə əlaqələndirməyə cəhd etdilər. Bu xadimlər – xüsusilə partiyanın görkəmli nəzəriyyəçisi Vikt Aqarts, tarixçi və publisist Teo Pirker və başqaları idilər. Onlar belə hesab edirdilər ki, ASDP gələcək inkişafını qurmaq üçün mütləq Almaniyaya Vahid Sosialist Partiyası və Almaniyaya Demokratik Respublikasında sosializm quruculuğu aparən rəhbərlərlə əlaqələr yaratmalı və əlaqələr inkişaf etdirilməlidir. Bu çıxışlarına

görə başda Vikt Aqarts olmaqla görkəmli siyasi xadimlər partiyanın sıralarından xaric olundular.

1959-cu ilin noyabr ayında Bad-Qodesberqdə keçirilmiş qurultayda ASDP-nın yeni “Prinsipial proqramı” qəbul edildi. Proqramda göstərilirdi ki, “demokratik sosializm”ə nail olmaq lazımdır. Proqramda marksizmdən tamamilə əl çəkilirdi. Göstərilirdi ki, Almaniya Sosial Demokrat Partiyası mənəvi azadlıqlar partiyasıdır. O, müxtəlif fikirli adamların inam və etiqadlarını əks etdirir. Proqramın bu hissəsi idealizmin materializm üzərində qələbəsindən başqa bir şey deyildi. Proqramda həmçinin kilsələr və dini icmalarla əməkdaşlıq etməyə dair də qeydlər də var idi. Proqramda sinfi mübarizə və bu mübarizə zəminində cəmiyyətdə əsaslı dəyişikliklər edilməsi məsələsindən yan keçirildi. Proqramda K.Adenauer hökumətinin “müdafiə” siyasətinin müdafiə olunmasına dair məsələlər də öz geniş əksini tapmışdır.

Bad-Qodesberq proqramında sosial-demokratlar iqtisadiyyatın millitaristləşdirilməsinə münasibətlərini açıqcasına müsbət bildirirdilər. Bununla onlar sosializm uğrunda mübarizəyə qarşı çıxır, burjua dövləti çərçivəsində bir sıra islahatlar həyata keçirməklə kifayətlənirdilər. Sosial-demokrat rəhbərlərinin fikirlərinə görə, yeni proqram seçicilərin əksər hissəsini Sosial-demokrat partiyasına cəlb edəcək, digər tərəfdən iki burjua partiyası arasında koalisiyanın yaranmasına gətirib çıxaracaqdı.

1960-cı ilin iyun ayının 30-da Sosial-Demokrat Partiyasının rəhbərliyi bundestaqda xarici siyasət məsələləri ilə əlaqədar Adenauer hökumətinin siyasəti ilə üst-üstə düşən siyasət irəli sürdülər. Bu siyasətlə Partiya Almaniya Federativ Respublikasının Şimali Atlantika İttifaqında iştirakını müdafiə edirdi. Sosial-demokratlar tezliklə ümumi hərbi mükəlləfiyyətlərin həyata keçirilməsinə tərəfdar

oldular və bu məsələdə hökumətin siyasətini alqışladılar. Onlar ADR-in AFR-in tərkibinə qatılmasını, Almaniyanın keçmiş sərhədləri çərçivəsində bərpasını tələb edirdilər.

1950-ci illərdə ölkədə həmkarlar ittifaqlarının nüfuzu xeyli yüksəlmişdi. Ölkədə mövcud olan yüksək iqtisadi vəziyyət şəraitində onlar əmək haqqının artırılmasına, iş həftələrinin azaldılmasına, sosial-təminatın yaxşılaşdırılmasına nail olmuşdular. Həmkarlar ittifaqları müəssisələrin və bütün sənaye sahələrinin idarə olunmasında iştirak etmək uğrunda mübarizə aparırdılar. Bu məqsəd uğrunda mübarizə Alman Həmkarlar İttifaqları Birliyinin irəli sürdüyü şüarlardan biri idi.

Ölkədə xüsusən yerli həmkarlar ittifaqlarında rəhbərlikə vəzifələrin xeyli hissəsini sağ sosial demokratların nümayəndələri tutmuşdular. Bu rəhbərlər Adenauer hökumətini öz fəaliyyətlərində dəfələrlə müdafiə etmiş, həmçinin hökumət də həmkarlar hərəkatı ilə sıx bağlı olduğunu dəfələrlə etiraf etmişdi. Hətta kansler Adenauer və vitse-kansler Lüdviq Erxard Alman həmkarlar ittifaqları Birliyinin bir neçə qurultaylarında iştirak etmişdilər.

Həmkarlar ittifaqlarının aşağı təşkilatlarında əhəmiyyətli mövqelər kommunistlərə məxsus idi. Seçkilər zamanı kommunistlər müəssisələrinin həmkarlar komitələrində böyük səs çoxluğuna malik olurdular. Ancaq həmkarlar ittifaqlarının rəhbərləri (bosları) kommunistlərin təqib olunması əməliyyatında hökumətdən geri qalmamağa cəhd göstərirdilər. 1956-cı ilin yanvar ayının 17-də həmkarlar ittifaqları Şimali Reyn-Vestfaliya ərazisində 18 yerli təşkilatdan doqquzunun buraxılması haqqında qərar qəbul etdilər. Bunun səbəbi, bu təşkilatlarda kommunistlərin nüfuzunun yüksək olması idi.

1959-cu ilin payızında Bad-Qodesberq proqramı qəbul edildikdən sonra Almaniya Sosial-Demokrat Partiyasının rəhbərlərinin həmkarlar hərəkatını sağ istiqamətə çevirmək cəhdi gücləndi.

Alman Həmkarlar Birliyinin rəhbərliyi ASDP-nin və XDI/XSI partiyalarının xarici siyasət məsələləri üzrə xəttini müdafiə edirdi. Ölkədə tərəqqipərvər qüvvələrin avanqard olduğu ən böyük həmkarlar birliyi metallurqların birliyi idi. 1960-cı ilin oktyabr ayında keçirilmiş həmkarlar ittifaqlarının VI qurultayı ölkənin militaristləşməsi prosesini yekdil səsle pislədi. Qurultayın nümayəndələri hökumətin hərbi siyasət xəttinə qarşı çıxış etdilər. Metallurqların qurultayının qəbul etmiş olduğu qərarlar Alman Həmkarlar Birliyinin rəhbərliyinin sağ qanadına vurulmuş ilkin ciddi zərbə idi.

Almaniya Kommunist Partiyası qadağan olunduqdan sonra da öz işini yeni şəraitə uyğun şəkildə yenidən qurmuşdu. Kommunistlər öz fəaliyyətlərini zavodlarda, tədris müəssisələrində, həmkarlar ittifaqlarında davam etdirirdilər. Onlar iri sənaye müəssisələrində, paytaxtda və digər ərazilərdə yüzlərlə qeyri-leqal qəzetlər buraxırdılar. Partiyanın əsas strateji xətti bu dövrdə geniş xalq kütlələrini vahid məqsəd uğrunda - zəhmətkeşlərin sosial hüquqları, demokratik azadlıqlar uğrunda mübarizədə birləşdirməkdən ibarət idi.

AFR-in zəhmətkeşləri, ilk növbədə fəhlələr iqtisadi yüksəliş illərində belə öz maraqları uğrunda mübarizələrini davam etdirməkdən çəkinmirdilər. Kütləvi tətillər nəticəsində 1955-1957-ci illərdə milyonlarla iş günü itirilmişdi. Adenauer hökuməti zəhmətkeşlərin çıxışlarını əksər hallarda nəzərə almağa və onlara güzəştə getməyə məcbur olurdu.

Ölkənin yenidən silahlandırılması. 1950-ci illərin əvvəllərindən Almaniya Federativ Respublikasında silahlandırma ilə əlaqədar bir sıra tədbirlər həyata keçirilməyə başlanmışdı. 1950-ci ilin oktyabr ayında Bonnda işğalçı ordunun yerləşdirilməsi məsələləri üzrə Dövlət Müəssisəsi təşkil edildi. Bu müəssisə gələcək Müdafiə Nazirliyinin əsası demək idi. 1951-ci ilin fevralında Bundestaq “sərhəd polisinin yaradılması” haqqında qərar qəbul etdi. Qərara görə ilk əvvəllər sərhəd polisinin sayı 10 min nəfərdən ibarət olmalı, tezliklə bu say iki dəfə artırılmalı idi.

Kansler Adunauer ölkədə həyata keçirilən yenidən militarizləşdirməni həm Qərbin həm də Almaniya inhisarlarının mənafeyinə uyğun aparırdı. 1950-ci ildə o, ABŞ Ali komissarına “Alman kontingenti növündə Qərbi Avropa ordusunun yaradılmasına hazır olmağı barədə memorandum” verdi. Qərbi Avropa hökumətləri Adenauerin bu təklifinə razı olduqlarını bildirdilər. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Blankın rəhbərliyi altında bu məqsədlə müəssisə yaradıldı. Ölkənin silahlandırılması ilə bağlı Adenauer mühafizəkar xətt götürərək 1952-ci ildə Sovet İttifaqı ilə Almaniya arasında mart ayının 10-da irəli sürülmüş layihəni və Sovet İttifaqının sülh təşəbbüslərini rədd etdi. Həmin ilin mart ayının 28-də Qərb ölkələri Almaniya Federativ Respublikası ilə münasibətlərə dair ümumi müqavilə bağladılar. Müqaviləyə görə formal şəkildə Qərbi Almaniyanın işğalı dayandırılır, ancaq ABŞ, İngiltərə və Fransanın orduları onun ərazisində saxlanılırdı. Bununla bağlı olaraq AFR artıq imperialist ittifaqlarında və birliklərində çıxış etmək şəraiti əldə etmiş oldu.

Nəticədə Qərbi Almaniyanın yenidən silahlandırılması prosesi gücləndirildi. 1954-cü ilin oktyabr ayının 23-də Paris müqaviləsinə əsasən Almaniya Federativ Res-

publikası Qərbi Avropa İttifaqının və NATO-nun üzvü oldu. Tərkibi 12 diviziya və ümumi sayı 500 min nəfərdən ibarət olan Qərbi Avropa ordusu təşkil edildi. O NATO hərbi qüvvələrinin hissələrindən ibarət idi. 1955-ci ilin fevralında bundestaqda böyük səs çoxluğu ilə (ASDP-nin deputatları əleyhinə səs verdilər) Paris müqaviləsi qəbul edildi və may ayında qüvvəyə mindi. Ölkədə rəsmi şəkildə müdafiə nazirliyinin yaradılmasından sonra hərbi istehsalın həcmi artmağa başladı. Bununla bağlı olaraq Amerika Birləşmiş Ştatları ilə müqavilə imzalandı. Müqaviləyə görə Amerika tərəfi bundesver (AFR ordusu) üçün silah ayırmalı idi. Sürətlə Silahlı Qüvvələrin təşkilinə başlanıldı.

1951-ci ilin iyul ayında “Hitler ordusunun keçmiş zabitlərinin pensiya təminatı haqqında” qanun təsdiq edildi.

Hər şeydən əvvəl, Adenauer hökuməti Qərbi Almaniyanın sağ dairələrinin şirnikləsdirmək məqsədilə ölkənin silahlandırılmasını gücləndirirdi. Hələ 1956-cı ildə AFR-də ümumi hərbi mükəlləfiyyət həyata keçirilmişdi. Hərbi nazir vəzifəsinə Xristian Sosialistlər İttifaqı Partiyasının sədri mühafizəkar – F.Y.Ştraus seçilmişdi. 1958-ci ildə bundestaq “Qərbi Almaniya ordusunun müasir silahlarla (atom silahı ilə) silahlanması haqqında” qanun qəbul etdi. 1960-cı ildə Almaniya Federativ Respublikasının generallarının memorandumu meydana gəldi. Memorandum bundesverin nüvə silahı ilə silahlanmasına dair açıq tələblərlə çıxış etməyə başladı. Almaniya Federativ Respublikasının ordusunun sayı 1962-ci ildə artaraq 400 minə çatdı.

Almaniya Federativ Respublikasının iqtisadi gücünü bərpa edən onun hakim dairələri xarici iqtisadi siyasi fəallığı da artırdılar. 1955-1967-ci illərdə Almaniya Federativ Respublikasından başqa ölkələrə daşınan kapitalın həcmi 30 dəfə çoxalmışdı. Xüsusilə Adenauer hökumətinin ikinci

Dünya müharibəsinin nəticələrinin yoxlanılmasına dair həyata keçirdiyi tədbirlər böyük əhəmiyyət daşıyırdı. 1955-ci ilin dekabr ayında AFR “Halişteyn doktrinası” ilə çıxış etdi. Doktrinaya görə AFR Almaniya Demokratik Respublikası ilə yaxınlıq edən ölkələrlə diplomatik əlaqələrin kəsilməsi siyasətini həyata keçirirdi.

Qərbi Almaniyada silahlanmanın güclənməsi AFR-in sülhsevər qüvvələrini ciddi şəkildə hərəkətə gətirdi. Qərbi Almaniyanın əhalisinin əksər hissəsi bundesverin atom silahı ilə silahlanmasının hansı pis nəticələrə gətirib çıxara bilməsi sualı ətrafında düşünməyə başladı. 1957-ci ilin aprel ayında Qərbi Almaniyanın görkəmli fizikləri atom silahının dəhşətləri ilə bağlı çıxışlarla əhalini etiraz səslərini ucaltmağa çağırdılar. 1958-ci ildə ölkədə kommunistlərin fəal iştirak etdiyi “Atom ölümünə qarşı mübarizə!” şüarları ilə bağlı bütün ərazilərdə kütləvi hərəkət baş verdi. Ölkənin onlarla iri şəhərlərində AFR-in atom silahı ilə silahlanmasına qarşı çoxsaylı mitinq və nümayişlər keçirildi. Xüsusilə AFR-in ərazisində atom silahı bazalarının yerləşdirilməsinə etiraz əlaməti olaraq 1959-cu ilin fevral ayının 4-də keçirilmiş Dortmund fəhlələrinin çıxışları daha əzəmətli oldu.

Atom bombası ilə silahlanmaya etiraz nümayişləri AFR-də müharibədən sonrakı dövrdə ən iri nümayişlər kimi diqqət cəlb edirdi. Sonralar bu çıxışları antimillitarist çıxış formalarından olan pasxa-marşları əvəz etmişdi.

K.Adenauer hökumətinin xarici siyasəti. K.Adenauer hökumətinin daxili siyasəti üçün hakim olan xüsusiyyət xarici siyasət üzrə də xarakterik idi. AFR “soyuq müharibə” cəbhəsində görkəmli yer tuturdu”. 1952-ci ilin may ayının 29-da Amerika Birləşmiş Ştatlarının dövlət katibi D.Ace-son, İngiltərə və Fransanın xarici işlər nazirləri A.İden və

R.Şumanla Almaniya Federativ Respublikasının kansleri K.Adenauer arasında Almaniya Federativ Respublikası ilə üç böyük Qərb dövlətləri arasında münasibətlərə dair müqavilə imzalandı. Bu müqavilə tarixə Bonn, yaxud “Ümumi müqavilə” adı ilə daxil olmuşdu. Əslində həmin müqavilə Almaniya Federativ Respublikasının suverenliyini məhdudlaşdırırdı. Müqavilənin 5-ci maddəsində göstərilirdi ki, “üç Qərb dövlətindən hər biri AFR-in istər bütöv ərazisində, istərsə də onun hər hansı ərazisində fəvqəladə vəziyyət elan etmək hüququna malikdir”. Müqavilədə bu cür məzmunlu maddələrin əks etdirilməsi həmin hökumətlərə öz planlarını həyata keçirmək üçün geniş yol açdı. “Bonn müqaviləsi”nin ayrı-ayrı maddələrində AFR-in sonrakı inkişafı ilə bağlı məsələlər öz əksini tapmışdır. Məs: müqavilənin 7-ci maddəsində qeyd edilirdi ki, “AFR-in gələcəkdə birləşdirilməsi AFR-in konstitusiyası ilə həyata keçirilməlidir. Burada da AFR-in hüquqları və vəzifələri müqavilədə göstərilmiş qaydada əks etdirilməlidir”.

1955-ci ilin fevral ayının 27-də bundestaq böyük səs çoxluğu ilə 1954-cü il Paris razılaşmasını təsdiq etdi. Sosial-demokratlar və başqa partiyalardan bir neçə deputat bundestaqda sənədin əleyhinə səs verdilər. Sənədin məzmununa görə AFR Qərbi Avropa İttifaqına daxil edilmişdi. 1955-ci ilin may ayında bu razılaşma qüvvəyə mindi. Qərbi Almaniya Qərbi Avropa və Şimali Atlantika İttifaqına daxil oldu və 500 mindən artıq ordu saxlamaq hüququ qazandı.

Almaniya Federativ Respublikası hökuməti antisovet mövqeyində dayanmaqda davam edirdi. 50-ci illərin ortalarında beynəlxalq gərginliyin zəifləməsinə baxmayaraq, Almaniya Federativ Respublikasının hakim dairələri münasibətlərin gərginləşdirilməsinə çalışırdılar. İki ölkə arasında əməkdaşlığın yaradılmasında və inkişafında əsas

təşəbbüskar rolu Sovet İttifaqı oynayırdı. Adenauerin sərt mövqeyinə baxmayaraq 1955-ci ilin sentyabrında Moskva danışıqlarının gedişində SSRİ hökuməti və AFR hökuməti səfirliklərin yaradılması razılığına gəldilər. Onların arasında diplomatik münasibətlər yaradıldı. Adenauer «Halşteyn doktrinası»nı SSRİ-yə şamil etmədi.

1955-ci ilin oktyabr ayında dörd dövlətin xarici işlər nazirinin Cenevrə müşavirəsində Sovet İttifaqı belə bir təkliflə çıxış etdi ki, Almaniyanın birləşdirilməsi ancaq Almaniya Demokratik Respublikası və Almaniya Federativ Respublikası arasındakı razılaşma nəticəsində ola bilər. Dörd qalib dövlətin isə vəzifəsi ancaq bu razılaşmanın əldə olunması üçün lazımi şərait yaratmaqdan ibarət olmalıdır. Ancaq müşavirə AFR rəhbərlərinin müşavirə ərəfəsində qaranlıq mövqedə dayanması səbəbli nəticəsiz qaldı.

Almaniya Federativ Respublikasının hakim dairələrinin xarici siyasətində başlıca məqsədi dünya millitarist qüvvələrinin zərbə gücünü sosializm əleyhinə mübarizəyə istiqamətləndirmək idi. Adenauer hökumətinin Sovet İttifaqı və başqa sosialist ölkələri ilə münasibətlərdə başlıca xətti sosializm ideyalarına qarşı mübarizə və İkinci dünya müharibəsinin nəticələrinə ərazi baxımından yenidən baxılmaq tələbləri ilə çıxış etmək idi. Belə siyasi xətt bütün tərəflərdən Almaniya Federativ Respublikasının münasibətlərini Sovet İttifaqı və digər sosialist ölkələri ilə mürəkkəbləşdirirdi.

Qərbi Almaniya imperializmi özünün birinci dərəcəli vəzifəsini Almaniya Demokratik Respublikasının ləğv edilməsində görürdü. Almaniya Federativ Respublikasının inhisarçı burjuaziyası heç cür barışa bilmirdi ki, alman torpağında ADR dövləti mövcud olsun. Almaniya Demokratik Respublikasına qarşı mübarizə silahı 1955-ci ilin

dekabr ayında irəli sürüldü. Bu “Halşteyn doktrinası” idi. Doktrinaya görə Almaniya Federativ Respublikası ilə münasibətləri olan dövlətlərdən Almaniya Demokratik Respublikası ilə diplomatik münasibətlər yaratmamaq tələbləri irəli sürülürdü. “Holişteyn doktrinası” 1957-ci ildə Yuqoslaviyaya tətbiq edildi. Belə ki, bu ölkə Almaniya Demokratik Respublikasını tanıyan kimi, Almaniya Federativ Respublikası Yuqoslaviya ilə əlaqələri kəsdi.

1958-ci ilin mart ayının 25-də bundestaq bundesverin müasir silahlarla silahlanması haqqında qanun qəbul etdi. Bu qanun sübut edirdi ki, Almaniya hansı qüvvələr baş qaldırır. Ölkədə hərbi sənaye dirçəldildi. AFR-in NATO sistemində rolu artmağa başladı. AFR – inhisarları mal və kapital ixracatı vasitəsilə xarici bazarları ələ keçirməyə başladılar. ABŞ-la AFR arasında hərbi əməkdaşlıq genişləndi. Təkcə 1956-1963-cü illərdə ABŞ-dan 14 milyard marka məbləğində silah alındı. Bundesverin atom silahı ilə təchizatı ilə bağlı AFR-də atom sənayesi üçün elmi-texniki bazanın yaranmasına yönəldilən tədbirlər genişləndi. Raket istehsalı sahəsində ingilis-alman danışıqları aparıldı. Almaniya Federativ Respublikasının hərbi büdcəsi ildən-ilə yüksəldi.

AFR L.Erxardın kanslerliyi dövründə. 1963-cü ilin payızında Adenauer istefaya getdi. Kansler vəzifəsini Adenauerin ardıcılardan olan XDI-nin başqa bir xadimi, Almaniya «iqtisadi möcüzə»nin atası hesab edilən Lüdviq Erxard tutdu. Erxard demokratik adam olsa da, belə hesab edirdi ki, Adenauerin avtoritar idarəetmə metodundan əl çəkmək lazım deyil. Erxard elan etdi ki, onun hökumətinin məqsədi sosial sülh və əməkdaşlığı təmin etmək və «mərkəzləşmə və qarşılıqlı anlaşma» siyasəti yeritməkdir. O, qarşıdurmadan qaçmaq, maraqları tarazlaşdırmaq axtarışı

və ümummilli maraqları reallaşdırmaq naminə bütün siyasi qüvvələri konsolidasiyaya, yəni qarşılıqlı siyasi əməkdaşlığa çağırırdı.

Erxardan kanslerliyi dövründə kənd təsərrüfatına xüsusi diqqət verildi. Bu məqsədlə 1964-cü ildə «Yaşıl plan» qəbul edildi. Təkcə 1964-cü ildə kənd təsərrüfatına 2,5 milyard marka vəsait xərcləndi. Erxard öz partiyasının proqramını modernləşdirmək sahəsində də fəallıq göstərdi. O, 1965-ci ilin martında «formalaşmış cəmiyyət» konsepsiyasını irəli sürdü. O belə hesab edirdi ki, XX əsr-in əvvəlləri «sınıflı cəmiyyət», Birinci dünya müharibəsindən sonrakı dövr «siyasi fikir müxtəlifliyi cəmiyyəti», İkinci dünya müharibəsindən sonrakı dövr isə «kamil cəmiyyət»dir ki, belə cəmiyyət kooperativ xarakteri daşıyır, bütün qrup və maraqların əməkdaşlığına əsaslanır. Bu isə «ümumi rifah dövləti»nin bir modeli hesab edilə bilər. Lüdviq Erxard metod və stildə bir sıra dəyişikliklər etsə də, mahiyyət etibarilə Adenauerin yeritdiyi siyasəti davam etdirdi. Bu dövrdə müxalifətə qarşı təzyiqlər gücləndi. Yeni kansler vəziyyəti yaxşılaşdırma, XDI-yə nüfuz qazandıra bilmədi. 1966-cı ilin noyabrında Lüdviq Erxard istefaya getdi.

AFR K.Kizingerin kanslerliyi dövründə. 1966-cı ilin dekabrın 1-də AFR-də XDI-nin liderlərindən olan K.Kizingerin başçılığı altında tərkibinə XDI-XSI blokunun, sosial-demokratların nümayəndələrinin daxil olduğu «Böyük koalisiya» hökuməti təşkil edildi. Kizinger yaxşı analitik, məharətli rəhbər, xüsusi işgüzarlığı və bacarığı ilə fərqlənən bir insan idi. Onun gördüyü tədbirlər nəticəsində 1968 və 1969-cu illərdə sənayenin əvvəlki artım sürəti bərpa olundu (11,8 və 12,9%). Lakin yenə də ölkədə iqtisadi və siyasi böhran davam etməkdə idi. İlk növbədə iqtisadi böhranı aradan qaldırmaq üçün dövlət iqtisadiyyatını nizama

salmağın yeni metodlarına keçdi. Cari və prespektiv məqsədlər üçün iqtisadiyyatın proqramlaşdırılması başlandı. 1967-ci ildə verilmiş «Sabitləşmə haqqında» qanuna əsasən konyuktura fondu təşkil edildi. Hökumət korporasiyalar üçün vergiləri 10% artırmaq hüququ aldı. Əmək haqqı məsələləri də nizama salındı. Mənzil, nəqliyyat, elektrik enerjisi və qazın qiyməti artırıldı. Pensiya, tibbi xidmət, təhsilə ayrılan xərclər azadıldı, Dolayı vergilər artırıldı. Bununla da yeni keynsçilik konsepsiyası həyata keçirilmiş oldu. 1968-ci ilin mayın 30-da bundestaq «Fövqəladə qanun» qəbul etdi ki, bununla da demokratik azadlıqlar xeyli məhdudlaşdırıldı. Bununla belə 1968-ci ilin əvvəllərində Kommunist partiyası yenidən açıq fəaliyyətə keçdi.

XX əsrin 50-ci illəri və 60-cı illərin əvvəllərində AFR-in sosial-siyasi həyatı. İkinci dünya müharibəsindən sonra AFR-də firavanlıq dövlət yarandı. Bu dövlətin başlıca xüsusiyyətlərindən biri sosial xərclərə və vətəndaşların hüquqlarına əsas diqqət verilməsi idi. Hökumət sosial manevlərdən istifadə edirdi. Bu siyasətin mahiyyəti qüvvələri tarazlaşdırmaq idi. Əmək haqlarının verilməsində paternalist ölçülər sistemə keçirildi. İşinə görə zəhmətkeşlərə əmək haqqı verilirdi. Bundestaq 1952-ci ildə «Zəhmətkeşlərin nümayəndələrinin müəssisələrin idarə olunmasında qismən iştirakı haqqında» qanun qəbul etdi. İş həftəsi 52 saatdan 46 saata endirildi. Əməyin ödənilməsi sistemi konkret müəssisədə iş stajından asılı olaraq differensiallaşdırıldı. Adenauer sosial ədaləti qismən də olsa, bərpa etmək üçün «qızıl orta xətt» siyasəti yeritdiyini bildirdi. 1960-cı ildə «İşləyən gənclərin hüquqlarının müdafiəsi haqqında» qanun qəbul edildi. 1953-cü ildən bütün zəhmətkeşlər üçün məzuniyyətin mümkün həddi müəyyən-

ləşdirildi. Hökumət vergi güzəştləri üzərində iş apardı. Bütün bu tədbirlər iqtisadi yüksəliş şəraitində əhalinin tələbat qabiliyyətinin artmasını təmin edə bilirdi. Bununla belə, 1951-ci ildə müəssisələrin istehsal şuralarının siyasi fəaliyyətlə məşğul olması qadağan edildi. 1952-ci ildə isə «Müəssisələrdə fəhlələrin vəziyyəti haqqında» qanun verildi ki, bu qanun fəhlələrin siyasi fəaliyyətini məhdudlaşdırdı. AFR-də bir çox demokratik təşkilatların – Azad alman gəncləri ittifaqı, Demokratik qadınlar ittifaqı, Demokratik Almaniya Milli cəbhəsinin, Sülh Şurası və Alman-Sovet dostluğu cəmiyyətinin fəaliyyəti qadağan edildi. Bundestaq 1952-ci ildə qanun qəbul etdi ki, ancaq seçkilərdə 5% səs toplayan partiyalar parlamentə öz nümayəndələrini verə bilərlər. 1953-cü il bundestaq seçkilərində kommunistlər bu səddi keçə bilmədilər. Halbuki onlar 600 min səs almışdılar. 1950-ci ildə kommunistlərlə əlaqədar qəbul edilmiş qanuna görə onlara rəhbər vəhifələrdə işləmək qadağan edildi. 1951-ci ildə kommunistlərə qarşı məhkəmə prosesi başlandı. 1954-cü ilin noyabrın 23-də Karlsruzdə Federal konstitusiya məhkəməsi Kommunist partiyasını qanundankənar təşkilat elan etdi. 1957-ci ilin avqustun 17-də Kommunist partiyasının fəaliyyəti qadağan edildi.

AFR təşkil edildikdən sonra Qərb dövlətləri Almaniyanı silahlandırmaq və onu «soyuq müharibə»yə cəlb etmək xəttini əsas götürdülər. 1951-ci ildə Almaniya işğal zonası ləğv edildi. Həmçinin 1951-ci ildə Almaniya icazə verildi ki, qeyri məhdud miqdarda polis saxlansın. Tezliklə bundestaq keçmiş faşist zabidlərinin təqaüdlə təmin edilməsi haqqında qanun verdi. Müdafiə Nazirliyi yaradıldı və 1956-cı ilin iyununda ümumi hərbi mükəlləfiyyət haqqında qanun qəbul edildi. 480 minlik ordu – bundesver yaradıldı. Müdafiə naziri mühafizəkar xadim olan Frans-Yozef-Ştraus təyin

edildi. 1958-ci ildə bundestaq Qərbi Almaniya ordusunun atom da daxil olmaqla bütün müasir silahlarla silahlanması haqqında qərar qəbul etdi.

XX əsrin 50-60-cı illərində AFR-in xarici siyasəti. Qərbi Almaniya bu dövrdə xarici siyasətində ABŞ-a söykənirdi. 1952-ci ilin may ayının 26-da AFR, ABŞ, İngiltərə və Fransa arasında ümumi müqavilə imzalandı ki, bu müqavilə işğal zonasının statusunu ləğv edirdi. Eyni zamanda AFR-in suverenliyi üçün müəyən məhdudiyətlər də qoyulurdu.

1954-cü ildə keçirilən Paris konfransında Almaniya Qərb Müdafiə İttifaqına daxil edildi. 1955-ci il fevralın 27-də bundestaq bunu hüquqi cəhətdən təsdiq etdi. AFR elə həmin vaxt həm də NATO-ya daxil oldu. Nəticədə AFR imperialist blokuna cəlb edilmiş oldu. Almaniya kimya, bakteroloji və atom silahlarından başqa bütün silahları istehsal etmək icazəsi verildi. 50-60-cı illərdə AFR-in xarici siyasət istiqamətlərindən biri Qərbi Avropa dövlətləri ilə inteqrasiyanı gücləndirmək idi. 1951-ci ildə o, Avropa kömür və polad birliyinə daxil oldu. 1957-ci ildə AFR Fransa ilə birlikdə Avropa İqtisadi birliyini (AİB) təşkil etdilər.

AFR özündən başqa heç bir alman dövlətinin tanınmasını istəmirdi. 1955-ci ilin dekabrında xarici işlər nazirinin müavini Halşteyn belə bir doktrina irəli sürdü ki, hansı dövlət ADR-i tanıyarsa, AFR dərhal onunla diplomatik münasibətləri kəsəcəkdir. Lakin Adenauer bunu SSRİ-yə şamil etmədi. O, 1955-ci ilin sentyabrında SSRİ-yə səfər etdi, AFR ilə SSRİ arasında diplomatik münasibətlər yarandı. Adenauer SSRİ-nin hələ 1952-ci ildə irəli sürdüyü Almaniyanın bitərəf dövlət kimi birləşdirilməsi təklifini qəbul etmədi. Adenauer həmçinin uzaqgörənliklə bildirdi ki, əgər Şərqdə dəyişiklik olsa, Almaniyanın birləşdirilməsi

mümkündür. 1957-ci ildə Yuqoslaviya ADR-i tanıdığına görə AFR onunla diplomatik münasibətləri kəsdi. AFR 60-cı illərdə ABŞ, Fransa, İtaliya, İngiltərə ilə münasibətləri daha da yaxşılaşdırdı. 60-cı illərin əvvəllərində onun Fransa ilə münasibətləri daha əlverişli xarakter aldı. 1963-cü ildə bu iki dövlət arasında hərbi əməkdaşlıq haqqında saziş bağlandı. 1964-cü ildə isə ABŞ-la da AFR arasında belə bir müqavilə imzalandı. Kansler Erxard «Şərqi siyasəti»ni davam etdirirdi. AFR Yaxın Şərqi və Hind-Çində ABŞ-ın siyasətini müdafiə edirdi. Bu isə ilk növbədə ərəb ölkələri ilə münasibətlərin pisləşməsinə səbəb oldu. Kansler Kizinger isə «Yeni Şərqi siyasəti»ni irəli sürdü. AFR 1968-ci ildə Yuqoslaviya ilə münasibətləri bərpa etdi. AFR kapitalist ölkələri içərisində SSRİ-nin başlıca partnyoru oldu. Lakin AFR yenə də siyasi və ərazi reallığını qəbul etməkdən imtina edirdi. 1961-ci ildə Qərbi Berlin böhranı baş verən zaman SSRİ bir gecənin içində 165 km uzunluğunda «II Çin səddi adlanan» «Berlin divarı»nı çəkdi. Ümumiyyətlə, AFR XX əsrin 50-60-cı illərində qərbyönlü, ilk növbədə ABŞ yönümlü xarici siyasət yeridirdi.

AFR sosial-demokratların hakimiyyəti dövründə (1969-1982-ci illər). **AFR V.Brandtın kanslerliyi dövründə.** XX əsrin 60-cı illərinin sonu – 70-ci illərinin əvvəllərində istər ölkənin daxili, istərsə də xarici siyasətində ciddi dəyişikliklər baş verdi. Burjuaziyanın realist fikirli dairələrinin mövqeyi gücləndi. «Soyuq müharibə» və revanş siyasətinin tərəfdarları azalmağa başladı. Bu özünü parlament seçkilərində də göstərdi. 1969-cu ilin sonunda keçirilən seçkilər nəticəsində Almaniya sosial-demokrat partiyası Azad demokratlar partiyası ilə ittifaqa girərək 48,5% səs toplayaraq «kiçik koalisiya hökuməti» təşkil etdilər. Sosial-demokratların 60-cı illərdə nüfuzunun xeyli atmasının səbəbi onların mark-

sizmdən imtina edərək «demokratik sosializm» cəmiyyəti qurmağı başlıca məqsədləri elan etmələri idi. Sosial-demokratlar hakimiyyətə gələrkən xüsusi mülkiyyətin əsaslarına toxunmayacaqlarına bir daha söz verdilər. Hökumətin başçısı ASDP-dən Villi Brandt (onun əsil adı Herbert Framdır), xarici işlər naziri isə Azad-demokratlardan Şeel oldu. Ona görə bu hökumət bəzən Brandt-Şeel hökuməti adlanırdı.

Villi Brandt Qərbi Almaniya və Avropa sosial-demokratiyasının uzun müddətli liderlərindən biri olmaqla bərabər, həm də tanınmış jurnalist idi. O, cəmiyyətin ağırlı problemlərindən açıq danışmış, AFR siyasətinə açıqlıq və aşkarlıq gətirmiş liderlərdən idi. Brandt hökuməti sosial büdcə proqramını genişləndirdi. 1970-ci ildə qəbul edilən bir sıra qanunlarda uşaqlara verilən müavinatın artırılması, əhalinin aztəminatlı qrupları üçün dotasiyaların verilməsi nəzərdə tutulurdu. 1971-ci ildə verilən «Sosial sığorta haqqında» qanunda tələbələr və digər sosial qrupların sığorta edilməsi nəzərdə tutulurdu. 1972-ci ildə verilən «Pensiya islahatı haqqında» qanuna əsasən pensiya almaq üçün yaş həddi müəyyən edildi. Villi Brandtın Almaniya kansler təyin olunması sağlamların ciddi narazılığına səbəb oldu. Onlar göstərirdilər ki, İkinci dünya müharibəsində mühacir olmuş, Norveç ordusunun tərkibinə daxil olaraq almanlarla, lap olsun hitlerçilərlə döyüşmüş bir adamı rəhbər vəzifəyə təyin etmək düzgün deyildir. Lakin buna baxmayaraq əhali içərisində onun nüfuzu güclü olduğu üçün çağlar onun kansler təyin edilməsinə mane ola bilmədilər.

V.Brandt bir sıra qanunların bundestaqdan keçməsinə nail oldu. Təqaüdlər və əmək haqları artırıldı. Müəssisələrdə sahibkarların özbaşnalığının qarşısını almaq üçün istehsalat şuraları yaradıldı. Mənzil kirayəsinin son həddi müəyyənləşdirildi. Seçkilərdə ancaq 5% səs toplamış par-

tiyanın parlamentə deputat verə bilməsi haqqında Adenauerin dövründə verilmiş və ilk növbədə kommunistlərə qarşı çevrilmiş qanun ləğv edildi. Bununla bərabər o, 1972-ci ildə «Müəyyən peşələrə qadağa» adlı qanunun bundestaqdan keçməsinə mane olmadı. Həmin qanun isə müəssisələrdə kommunistlərin rəhbər vəzifələrdə işləməsinə qadağa qoyurdu.

1973-cü ildə bütün kapitalist ölkələrində olduğu kimi, Almaniyada da böhranqabağı şərait yarandı. Bu ilk növbədə 1973-cü ildə başlayan İsrail-Ərəb müharibəsi ilə əlaqədar neft satan ərəb ölkələrinin İsrailə kömək edən kapitalist ölkələrinə təziq göstərmək üçün neftin qiymətini bahalaşdırmaları ilə əlaqədar idi. 1974-1975-ci illərdə Almaniyada sənaye məhsulu istehsalı 7,9%, milli ərzaq məhsulları istehsalı 4%, elektrotexnika sənayesi istehsalı 10%, kimya sənayesi məhsulları istehsalı 16% aşağı düşdü. Qiymətlər 6% qalxdı. İşsizlərin sayı 1,2 milyona çatdı. İşsizlər əmək qabiliyyətli əhəlinin 4%-ni təşkil edirdi. Lakin Almaniyada əmək haqqı və məşğulluq səviyyəsi yüksək olduğuna görə bu böhran zəhmətkeşlərin həyat səviyyəsinə o qədər də güclü təsir göstərmədi. Almaniya xarici ticarət və daxili ehtiyatlar hesabına bu böhrandan çıxıb bildi. 1974-cü ildə yenidən iqtisadi yüksəliş baş verdi. V.Brandtın dövründə Almaniyanın Avropaya və başqa ölkələrə kapital qoyuluşu artdı. Bu dövrdə Almaniya özü istehsal etdiyi məhsulun yarısını dünya bazarına çıxarır və bundan gələn gəlirdən öz borclarını ödəyir, faşizm qurbanlarına kompensasiya verir, güclü valyuta ehtiyatları yaradırdı.

AFR H.Şmidtin kanslerliyi dövründə. 1972-ci ilin noyabrın 19-da bundestaqa keçirilən növbədənənar seçkilər hökumət koalisiyasına uğur gəlirdi. XDI-XSI bloku 44,9%, sosial-demokratlarla müstəqil demokratlar birlikdə 45,8%

səs aldılar. V.Brandta qarşı sağların təzyiqi daha da gücləndi. Brandtın yaxın əməkdaşlarından birinin ADR-in kəşfiyyatçısı olduğu məlum oldu. Brandt 1974-cü il mayın 7-də istefa verməyə məcbur oldu. 1974-cü ilin mayın 16-da onun siyasətini davam etdirən, Brandt hökumətində maliyyə naziri vəzifəsini tutmuş sosial-demokrat Helmut Şmidt kansler oldu. Xarici işlər naziri Müstəqil demokratlar partiyasından Henşer oldu.

1976-cı ilin oktyabr ayının 3-də keçirilən bundestaq seçkilərində ASDP 42,6%, MDP 7,9%, XDI-XSI bloku isə 48,6% səs aldılar. Sosial-demokratlar müstəqil demokratlarla birlikdə yenə Helmut Şmidtin başçılığı altında hökuməti təşkil etdilər. Şmidt hökuməti 1976-cı ildə «Sənaye müəssisələrinin idarə edilməsində fəhlələrin iştirakı haqqında», 1977-ci ildə «Vətəndaşların pensiya təminatının qaydaya salınması haqqında», «Səhiyyə sistemində islahatlar haqqında», «Həmkarlar ittifaqları sistemində islahatlar haqqında» qanunların bundestaqın təsdiq etməsinə nail oldu. Helmut Şmidtin dövründə ASDP-nin üzvlərinin 47%-ni fəhlələr, 23%-ni qulluqçular, yerdə qalanını isə digər təbəqələr təşkil edirdi. Onun kansler olduğu dövrdə gəncər 18 yaşından səsvermə hüququ aldılar. Hərbi xidmət müddəti 18 aydan 12 aya endirildi. Pensiyalar və çoxuşaqlı ailələrə yardım artırıldı. O, «dəmir kansler» kimi tanındı.

Bu dövrdə XDI hökumətə qarşı mübarizəni gücləndirdi. XDI-nin 1977-ci ildə olmuş qurultayında partiyanın rəhbəri Helmut Kol MDP-ni vicdanlı partnyorluğa çağırırdı. 1977-ci ildə Saksoniya və Saar vilayətində müstəqil demokratlarla xristian-demokratların birgə koalisiyalı hökuməti təşkil edildi. Torpaq landtaqlarına seçkilər göstərdi ki, xristian-demokratlar müstəqil demokratlara öz təsirini göstərməyi bacardılar. 1979-cu ildə may ayının 23-də

Federal məclisdə ölkənin yeni prezidenti XDI-dən olan K.Karstensa seçildi. Bu sağa doğru dönüşün başlanması demək idi. Ölkədə neonasist və terrorist təşkilatlar gücləndi. «Baader-Maynxoff» adlı terrorçu təşkilat tərəfindən AFR-in baş prokuroru E.Bubek və Alman sənayeçiləri Federal İttifaqının sədri Şlyayer öldürüldü. Bütün bu hadisələr müstəqil demokratların sosial-demokratlardan ayrılmasını sürətləndirdi.

XX əsrin 70-ci illərin sonlarında Almaniyada terrorizm güclənməyə başladı. Bu dövrdə Almaniyada 75-ə qədər terrorçu və neofaşist təşkilatlar fəaliyyət göstərirdi. Bunların içərisində Milli demokrat partiyasını, Doğulmuşlar ittifaqını, Almaniya imperialist partiyasını, Qırmızı fraksiyanı və s. göstərmək olardı. 1980-ci illərdə dövlət xüsusi ilə çox canlanmış terrorizmə qarşı fəal mübarizəyə başladı. Bu dəstələrin bir çoxu ləğv edilsə də, Almaniyada yenə də terrorizmlə mübarizə zəruri bir məsələ kimi diqqət mərkəzində idi.

V.Brandt və H.Şmidtin kanslerliyi dövründə AFR-in xarici siyasəti. V.Brandt öz xarici siyasətində beynəlxalq vəziyyəti düzgün qiymətləndirmək mövqeyini tutmuşdu. Çexoslovakiya hadisələrindən sonra hələ Kizengerin dövründə işlənilmiş «yeni şərq siyasəti» onun dövründə reallığa çevrildi. V.Brandt öz xarici siyasət xəttini «təmiz külək» adlandırır. Onun xarici siyasəti belə bir reallığa əsaslanırdı ki, AFR əvvəlki siyasətini davam etdirə bilməz. Münhen amirliyindən əl çəkməli, İkinci dünya müharibəsindən sonra əmələ gəlmiş sərhəd dəyişikliyi AFR qəbul etməlidir. Bu məqsədlə 1970-ci ilin avqustun 12-də faşizm işğalından ən çox əzab çəkən dövlətlərdən biri olan SSRİ, dekabrında isə Polşa ilə AFR arasında dostluq və əməkdaşlıq haqqında müqavilələr bağlandı. AFR həm

SSRİ-yə, həm də Polşaya verilmiş torpaqlarından bir dəfəlik imtina etdi. Qərbi Berlinə aid 1971-ci ilin noyabrında ABŞ, Fransa, Böyük Britaniya və SSRİ arasında bağlanan saziş 1972-ci ildə qüvvəyə mindi. Sazişə əsasən Qərbi Berlin AFR-in ərazisi hesab edilmirdi, Qərbi Berlinlə beynəlxalq saziş və razılaşmalar genişləndirilirdi. ABŞ, İngiltərə və Fransanın Qərbi Berlində səlahiyyətləri beynəlxalq səviyyədə saxlanılırdı. 1972-ci ildə AFR-lə ADR arasında münasibətləri tənzimləyən xüsusi müqavilə bağlanması ilə Halşteyn doktrinası iflasa uğramış oldu. AFR ADR-in varlığını təsdiq etdi və onu bir dövlət kimi tanıdı. 1973-cü ildə AFR ilə Çexoslovakiya arasında müqavilə bağlandı AFR Sudet vilayətinin Çexoslovakiyaya birləşməsinə qanuni hesab etdi. Bu isə Münhen amirliyinin üstündən xətt çəkmək demək idi. 1973-cü ilin mayında SSRİ ilə AFR arasında iqtisadi, texniki, mədəni əməkdaşlığa aid saziş bağlandı. Sosialist ölkələri ilə münasibətlərin inkişafına xüsusi diqqət yetirildi. 1973-cü ildə həm ADR, həm də AFR BMT-yə daxil oldu. Bu Avropada Almaniyanın nüfuzunu artırırdı. AFR 1975-ci il Helsinki müşavirəsində iştirak etdi. Elə həmin ildə «Yeddiilər» qrupunun üzvü oldu. Birbaşa Avropa parlamentinə seçkiləri müdafiə etdi. Siyasi inteqrasiyaya tərəfdar olduğunu göstərdi. AFR-in Fransa və İngiltərə ilə münasibətləri yaxşılaşdı. 1976-cı ildə AFR-in inkişaf etməkdə olan ölkələrə birbaşa kapital qoyuluşu 14,2 milyard marka idi. 1978-ci ilin mayında SSRİ ilə AFR arasında uzun müddətli əməkdaşlıq haqqında saziş bağlandı.

Şmidt hökuməti ABŞ-la yaxınlaşma siyasəti yeridirdi. Bu hökumət ABŞ-ın AFR ərazisində daha yeni hərbi qüvvələr yerləşdirməsinə razılıq verdi. AFR ABŞ-dan silah alınmasını artırırdı. 1979-cu ildə birbaşa hərbi xərclər 40

milyard marka təşkil edirdi, halbuki 1976-cı ildə bu rəqəm 31,9 milyard marka idi. AFR NATO-nun hərbi xərclərinin 3% artırılmasına razılıq verdi. SSRİ-nin Əfqanıstana müdaxiləsini AFR müdafiə etmədi və Moskva olimpiadasının boykot edilməsində iştirak etdi.

1980-ci ilin ikinci yarısında ölkədə yeni iqtisadi böhran başlandı. 1980-1982-ci illərdə hökumətin vəziyyəti sürətlə pisləşməyə başladı. AFR 1974-1975-ci illərdə olduğundan daha artıq böhranlı vəziyyətlə qarşılaqdı. Ölkənin muzdla işləyən əhalisinin 9%-i (2,5 milyon adam) işsiz idi. Bütçə kəsiri iki dəfə artdı. Müharibədən sonrakı dövrdə ilk dəfə AFR-də sənaye və maliyyə kompaniyalarını iflas dalğası bürüdü. Antiböhran tədbirləri görmək istəyi hökumətin üzvləri arasında ixtilafı daha da gücləndirdi.

Böhran siyasi həyata da öz təsirini göstərdi. 1980-ci ildə seçkiqabağı mübarizə gücləndi. Seçkilərdə XDİ və XSI müxalifət bloku təşkil edərək kanslerliyə XSI-nin sədri Ştrausun namizədliyini irəli sürdülər, lakin alınmadı. XDİ hökumətin Yeni Şərq siyasətinin tənqid edərək göstərirdi ki, guya sosial-demokratlar AFR-də sosializm qurmaq istəyirlər. «Sovet təhlükəsi» haqqında onlar böhtan kampaniyasına başladılar. İri inhisarlar, katolik kilsəsi kütləiv informasiya vasitələrinin əksəriyyəti XDİ-XSI blokunu müdafiə edirdilər.

1980-ci ilin oktyabrın 5-də keçirilən seçkilərdə ASDP 42,9%, MD 10,6%, XDİ-XSI bloku isə 44,5% səs aldı. Lakin seçkilərdən sonra hökumət koalisiyasında daxili və xarici siyasətin bir sıra məsələlərində ixtilafı yarandı. Müstəqil demokratların liderləri metallurgiya, dağ-mədən sənayesində fəhlələrin müəssisələrin idarə edilməsində iştirakına qarşı çıxdılar. Onlar AFR-in silahlandırılmasını və onun ərazisində ABŞ raketlərinin yerləşdirilməsini müdafiə

etdilər. Sosial-demokratlar əhali içərisində nüfuzdan düşəcəklərindən qorxaraq bu məsələni müdafiə etmədilər. Hökumət koalisiyasında böhran yarandı. Müstəqil demokratlar XDİ-XSİ bloku ilə koalisiyaya girmək qərarına gəldilər. 1982-ci ilin sentyabrında H.Şmidt hökuməti istefaya getdi. H.Şmidt Almaniyanın tarixində “dəmir” kansler kimi tanındı.

AFR H.Kolun kanslerliyi dövründə (1982-1998-ci illər).

1982-ci ilin oktyabr ayının 1-də bundestaqda AFR-in yeni kansleri XDİ-nin lideri Helmut Kol təyin edildi, vitse-kansler və xarici işlər naziri isə müstəqillərdən D.Qenşer oldu. Beləliklə, AFR-də 13 illik sosial-demokratlarla müstəqil demokratların koalisiyalı idarəsindən sonra XDİ, XSİ və AMDP-nin yeni bloku hakimiyyətə gəldi.

80-ci illərdə təkcə AFR-də deyil, Avropanın digər kapitalist ölkələrində, o cümlədən ABŞ-da sağların hakimiyyətə gəlməsi əvvəlki illərdə hökm sürən firavanlıq dövründən bir növ imtina edilməsi idi. Çünki sağlar belə hesab edirdilər ki, kapitalist ölkələrində baş verən inflyasiyanın, işsizliyin əsas səbəbi dövlətin sosial xərclərə hədsiz diqqət yetirməsi və büdcənin xeyli hissəsinin bu işə ayrılmasıdır. Onlar dövlətin tənzimləyici rolunu azaltmağın lazım olduğunu bildirirdilər. Helmut Kol hakimiyyətə gəldikdən sonra 1983-cü ilin martında yeni seçkilər elan etdi. Həmin seçkilərdə ilk dəfə Avropadakı ekoloji böhranla əlaqədar bir sıra ölkələrdə o cümlədən, Almaniya da 1980-ci ildə yaranmış «Yaşılar» partiyası da iştirak etdi və 5,6% səs aldı. Xristian-demokratlar və xristian sosialistlər ittifaqı 48,8%, müstəqil demokratlar 6,9% səs qazandılar. Sosial demokratlar isə 38,2% səs aldılar. XDİ-XSİ bloku müstəqil demokratlarla koalisiyada H.Kolun başçılığı altında hökumət təşkil etdi.

Helmut Kol mühafizəkarlığı yeni vəziyyətə uyğun şəkildə müdafiə edirdi. O, «ümumrifah dövləti» anlayışını

qəbul etmir, cəmiyyətin ənənəvi quruluşuna daha çox üstünlük verirdi. O göstərirdi ki, mənəviyyatı sağlamlaşdırmağa və sosial strukturun elementləri olan ailə, kilsə, mülkiyyət, dövlətin bazasını möhkəmləndirməyə xüsusi diqqət yetirmək vacibdir. Onun siyasəti «yeni mühafizəkarlıq» kursuna əsaslanırdı. O, dövlət idarələrini siyasiləşdirməyin əleyhinə idi və pragmatik adam olduğu üçün bütün nüfuzlu ictimai qüvvələrlə konsensus tərəfdarı idi. O, hələ Erxardın dövründə irəli sürülmüş sosialist bazar təsərrüfatının tərəfdarı idi. O göstərirdi ki, şəxsi əmək və şəxsi məsuliyyət insanın hərtərəfli inkişafının stimuludur və güclü dövlətin əsas vəzifələrindən biridir. Kansler Helmut Kol reqlamentləşdirmənin şəxsi təşəbbüsə imkan vermədiyini göstərərək, ilk növbədə sahibkarlığın inkişafına xüsusi şərait yaratdı. Vergilər artırıldı, sosial xərclər ixtisar edildi. Dövlətin müəssisələrin işinə qarışması zəiflədi. Bütün bunlar isə Almaniyada iqtisadiyyatın yenidən canlanmasına və 80-ci illərin əvvəlindəki böhranın aradan qalxmasına gətirib çıxartdı.

H.Kolun dövründə «sərt büdcə iqtisadiyyatı» xətti yeridildi. Bu isə büdcə kəsirini xeyli azaltmağa imkan verdi. 1983-cü ildə artıq büdcə kəsiri 30 milyard markaya endi.

Hakum koalisiya qanunvericilik aktlarına 250-yə qədər dəyişiklik etdi ki, bunlar da əsasən həmkarlar ittifaqlarının hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına, differensial əmək haqqı sisteminin genişləndirilməsinə və s.-yə yönəldilmişdi. Yeni mühafizəkarlar belə hesab edirdilər ki, təbii iqtisadi mexanizm səmərəli əmək bazarı bərpa etmək qabiliyyətindədir.

Siyasi quruluşun yeni komponentlərdən biri də özəlləşdirmə proqramının həyata keçirilməsi oldu. Lakin digər qabaqcıl ölkələrlə müqayisədə bu o qədər prioritet məsələ he-

sab olunmurdu. 1982-1992-ci illərdə özəlləşdirmə büdcəyə 10 milyard marka gətirdi. H.Kol kiçik və orta sahibkarlara münasibətdə həvəsləndirici siyasət yeridirdi. Kol hökuməti kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan əhalini (onlar 80-ci illərin sonunda 4,5% təşkil edirdilər) həvəsləndirmək üçün dövlətin onlardan aldığı haqqı xeyli ixtisar etdi. Ölkədə toxumçuluq və seleksiyanın inkişafına xüsusi diqqət yetirildi.

Ölkə böhran vəziyyətindən 1983-cü ildə çıxdı. Sonrakı illərdə istehsal 4,5% çoxaldı. Xüsusilə, maşınqayırma, avtomobil, kimya, elektro-texnika sənayesi yüksək sürətlə inkişaf etdi. 80-ci illərin sonunda dünya bazarında Almaniyanın malları Yaponiyanı 20% ötərək ikinci yerə çıxdı. İxrac əməliyyatlarının ümumi həcminə görə də AFR ABŞ-dan sonra dünyada ikinci yeri tutdu. Maliyyə sistemi sabitləşdi. İşsizlik ən aşağı səviyyəyə endi. İşsizlər fəal əhalinin cəmi 7%-ni təşkil etdi. Silahlanma gücləndi. 1990-cı ildə hərbi büdcə 51 milyard marka təşkil etdi.

80-ci illərdə AFR-in xarici siyasəti ən çox ABŞ yönümlü olması ilə fərqlənirdi.

80-ci illərdə AFR-də ABŞ raketləri yerləşdirilməyə başlandı. AFR ABŞ-ın Yaxın və Orta Şərqdəki təcavüzünü müdafiə etdi, onun Liviya və Qrenadaya qarşı təcavüzünü, «ulduz müharibələri» strategiyasını bəyəndi, 1986-cı ildə ABŞ-la AFR arasında hərbi əməkdaşlıq haqqında saziş bağlandı.

80-ci illərdə AFR yenə də SSRİ ilə iqtisadi əməkdaşlıqda kapitalist ölkələri içərisində birinci yeri tuturdu. 1983-cü ildə onun SSRİ ilə ticarət dövriyyəsi 7 milyard rubl təşkil edirdi. AFR-in inkişaf etməkdə olan ölkələrlə əlaqələri genişləndi.

ADR XX əsrin 50-80-ci illərində. ADR-in konstitusiyası qüvvəyə mindikdən sonra 1949-cu il oktyabrın 11-də

V.Pik ölkənin prezidenti seçildi. Oktyabrın 12-də isə O.Qrotevolun başçılığı altında ADR hökuməti təşkil edildi. ADR-də çoxpartiyalı sistem formal olaraq saxlandı. Lakin əsas rolu AVSP oynayırdı. Xalq palatasına seçilən deputatların 114-ü AVSP-dən, 52-si isə Milli-demokratik, kəndli demokratik, liberal - demokratik partiyalarından idi. Xalq palatası ali dövlət orqanı idi. Əvvəl ADR-də ikipalatalı parlament mövcud idi. Lakin 1958-ci ildən Torpaq palatası ləğv edildi. 1960-cı ildə V.Pikin ölümündən sonra prezident vəzifəsi ləğv edildi. Nəticədə Dövlət Şurası adlanan xüsusi orqan təşkil edildi ki, onun sədri dövlətin başçısı hesab edilirdi. 1950-ci ildə olmuş AVSP-nin III qurultayında AVSP-nin MK-nın baş katibi Volter Ulbrixt seçildi. Bu partiya SSRİ-nin təcrübəsindən istifadə edərək ictimai həyatın bütün sahələrini öz nəzarəti altına aldı. ADR-də də beşillik plan irəli sürüldü. 1950-ci ildə həmçinin ölkədə Dövlət Təhlükəsizliyi nazirliyi təşkil edildi. Yarandığı ilk gündən ADR SSRİ-nin təsiri altında fəaliyyət göstərməyə başladı. Ona görə də iki alman dövləti arasında fikir ayrılıqları yarandı. 1950-ci ildə SSRİ ADR-dən aldığı təzminatı iki dəfə azaltdı və ADR-in birləşmiş silahlı qüvvələrdə iştirakının mümkünlüyünü qeyd etdi. 1952-ci ildə ADR-də rəsmən elan edildi ki, o sosializm əsaslarının quruculuğuna başlayır. Kəndin kooperativləşdirilməsi, sənayenin dövlətləşdirilməsi başlandı. Dövlət sistemindəki kadrların siyasi təmizlənməsi keçirildi.

Stalinin ölümündən sonra ADR rəhbərliyi öz siyasətində müəyyən dəyişikliklər etməyə cəhd göstərdi. 1953-cü ilin iyunun 10-da AVSP MK-si belə bir qərar dərc etdirdi ki, «buraxılmış səhvləri» düzəltmək üçün «yeni kurs»a başlayır. Vergi siyasətində, kəndlilərə və sənətkarlara münasibətdə hökumət dəyişiklik etmək qərarına gəldi.

Əhalinin həyat səviyyəsinin aşağı olmasından, sovet qoşunlarının Şərqi Almaniya ərazisində qalmasından narazılığını bildirildi. Bu çıxışların qarşısını almaq üçün sovet tankları işə düşdü, 300-ə qədər insan həlak oldu. İyunun 17-də baş verən bu hadisələr AVSP rəhbərliyini düşünməyə vadar etdi. SSRİ-nin verdiyi kredit və maddi kömək sayəsində müxtəlif malların qiyməti aşağı salındı, fəhlə və qulluqçuların əmək haqqı yüksəldildi. Yüngül sənaye və mənzil tikintisinə ayrılan vəsait artırıldı. Kənd təsərrüfat kooperativlərinə könüllü daxil olmaq prinsipinə ardıcıl əməl edilməyə başladı. 3 minə qədər xırda müəssisələr sahiblərinə qaytarıldı. AVSP-nin ortodoksal qanadının mövqeyi möhkəmləndi. AVSP rəhbərliyi ümumalman probleminin nizama salınmasında sərt mövqe tuturdu (Qərbdə bu siyasət «Ulbrixt doktrinası» adlanırdı) ADR hökuməti AFR-lə uzanan bütün sərhədləri «qadağan edilmiş zona» hesab etmək haqqında qərar qəbul etdi. 1953-1955-ci illərdə SSRİ ilə Qərb dövlətləri arasında alman problemi ilə əlaqədar gedən danışıqlar nəticəsində ADR qəti olaraq sovet blokuna inteqrasiya edilmiş oldu. 1954-cü ildə SSRİ ADR-dən təzminatın qalan hissəsini də almaqdan imtina etdi. 1954-cü ilin martında SSRİ ADR-in tam suverenliyini tanıdığını bildirdi. Bununla belə, SSRİ ADR-in təhlükəsizliyi və xarici siyasəti üzərində nəzarət öhdəliyini özündə saxladı. 1955-ci ilin mayında ADR Varşava müqaviləsi təşkilatına daxil oldu.

50-ci illərin sonunda Qərbi Berlin məsələsi ilə əlaqədar ADR-də vəziyyət yenidən gərginləşdi. SSRİ hər iki alman dövlətinin və Qərbi Berlinin qəti olaraq statusunu müəyyən etmək məsələsini həll etməyi Qərb dövlətlərindən tələb etdi. 1961-ci ilin yayında ADR-dəki Berlinin açıq sərhədindən kütləvi Qərbə axın başlandı. Əgər ADR-i 1959-cu ildə 144

min, 1960-cı ildə 203 min adam tərک etmişdirsə, 1961-ci ilin iyulunda 30 min, avqustun iki həftəsində isə 48 min adam tərک etdi. SSRİ qəti addım olaraq 1961-ci ilin avqustunun 13-dən 14-nə keçən gecə Berlinin qərbi ilə şərq arasında hasar çəkdi. ADR rəhbərliyi bu hasarın dövlət sərhədini möhkəmləndirmək və qərb agenturasının təsirini azaltmaq məqsədi ilə çəkildiyini bildirdi. Berlin hasarı Qərblə Şərq arasında «dəmir pərdə» simvoluna çevrildi.

1963-cü ildə ADR-də də digər sosialist ölkələrində olduğu kimi iqtisadi islahatların həyata keçirilməsinə başlandı, «sosialist bazarı»nı təşkil etmək məsələsi ortaya atıldı. Xalq müəssisələri təsərrüfat hesabına keçirildi, onların müstəqilliyi artırıldı. ADR iqtisadi inkişafın yüksək sürətinə nail oldu və sosialist ölkələri içərisində lider dövlətlərdən birinə çevrildi. ADR rəhbərliyi tədricən belə hesab edirdi ki, SSRİ-nin bir çox lazımsız ideoloji və siyasi diktələrindən imtina etmək artıq zərurətə çevrilmişdir. ADR-in 1968-ci ildə qəbul edilən konstitusiyasında bildirilirdi ki, əvvəlki dövlət quruluşu saxlanılır və «ADR alman millətinin sosialist dövlətidir». 1968-ci il Çexoslovakiya hadisələrini ADR rəhbərliyi müdafiə etdi və bu əməliyyatda iştirak etdi.

1971-ci ildə V.Ulbrixt öz xahişi ilə partiyanın fəxri sədri qalmaqla, AVSP MK-nın birinci katibi vəzifəsindən azad edildi. Onu Erix Honnekker əvəz etdi. Güclü ideoloji nəzarət altında fəal iqtisadi və sosial siyasət yeritmək qərara alındı. Dövlət təhlükəsizliyi xidmətinin səlahiyyətləri genişləndirildi. Honnekker əhalinin həyat səviyyəsini yüksəltmək yolu ilə cəmiyyətdə sosial sakitliyə nail olmağa çalışırdı. Ona görə də 70-ci illərdə fasiləsiz olaraq ADR-də qiymətlərin sabit saxlanması şəraitində əmək haqları və pensiyalar artırıldı, mənzil tikintisi genişləndirildi. Dünyada

iqtisadi konyuktura 70-ci illərdə xoşagələn olmasa da, ADR-də bu dövrdə, yəni 70-ci illərin birinci yarısında milli gəlir 30% artdı. Honnekker rejimi ümumialman probleminə münasibətdə dəyişiklik yaratdı. O «Təcrid olunma» xəttini götürdü. «Sosialist alman milləti» konsepsiyası rəsmi olaraq tanındı. ADR-in 1974-cü il konstitusiyasında göstərildi ki, dövlətin siyasəti vahid Almaniyanın bərpasıdır. İki alman dövlətinin əhalisinin əlaqəsi məhdudlaşdırıldı. Bu proses 1989-cu ilə qədər davam etdi.

Almaniyanın birləşdirilməsi. Helmut Kol öz xarici siyasətində ilk növbədə 80-ci illərin axırlarında yaranmış əlverişli beynəlxalq vəziyyətdən istifadə edərək Almaniyanın birləşdirilməsi xəttini götürdü.

1981-ci ildə Honnekker və Şmidtin görüşündə birinci dəfə olaraq AFR və ADR Avropa kontinentində təhlükəsizliklərinin təmin edilməsi barədə «ümumi məsuliyyət» daşdıqlarını rəsmən elan etdilər. «Şərqi Almaniya» rəhbərliyinin yeni xətti Bonnda başa düşüldü. Kol hökuməti ADR-ə iqtisadi cəhətdən kömək etmək sahəsində addımlar atdı.

Hər iki hökumətin razılılığı ilə hər iki ölkənin universitetləri, şəhər icmaları, yaradıcı ziyalıları arasında əlaqələr yaradıldı. 1987-ci ildə ilk dəfə olaraq ADR-in lideri Bonna səfər etdi. SSRİ-də «yenidənqurma» başladıqdan sonra ADR rəhbərliyi Qorbaçovun islahatlarını qəbul etməkdən imtina etdi. Bu dövrdə ADR-də iqtisadi vəziyyət çətin idi. Dövlət borcları artmışdı. Əgər 1971-ci ildə ADR-in Qərb ölkələrinə borcu 3,5 milyard marka idisə, 1989-cu ildə bu rəqəm 10 dəfə artdı. ADR əhalisi içərisində ruh düşkünlüyü yaranmışdı. Əhali arasında Qərbi Almaniya ilə birləşmək meylli getdikcə güclənirdi. Ölkədaxili siyasi böhran Honnekker hökumətini demoqoqiya və terror yolunu tutmağa məcbur etdi. Dövlət Təhlükəsizlik komitəsində işləyənlərin

sayı 8,4 mindən 100 min nəfərə çatdı. 1989-cu ilin payızında Çexoslovakiya ilə sərhad açıldıqdan sonra Avstriya və AFR-ə ADR-dən gedən qaçqınların sayı artdı. 1989-cu ilin oktyabrın 7-8-də ADR-in təşkilinin qırx illiyi ilə əlaqədar keçirilən tədbirdə polislə əhali arasında toqquşmada dövlət rəhbərləri günahlandırıldı. 1989-cu ilin oktyabrın 18-də AVSP-nin IX Plenumunda E.Honnekker tutduğu vəzifədən azad edildi. Onu Eron Krents əvəz etdi. Lakin yeni rəhbərlik ölkə üzərində nəzarət etməyi bacarmadı. Ölkədə kütləvi mitinqlər və nümayişlər keçirilməyə başlandı. 1989-cu il noyabrın 7-də ADR Nazirlər Sovetinin bütün tərkibi başda Villi Ştof olmaqla istefaya getdi. 1989-cu ilin noyabrın 9-da iki dövlət arasına qəti sədd çəkən «Berliun hasarı» dağıldı. Onların hər ikisi arasında sərbəst gediş yarandı. ADR-də inqilab baş verdi. Noyabrın 13-də Xalq palatası Nazirlər Sovetinin yeni sədri vəzifəsinə məşhur müxalifətçi Xansa Modrolu seçdi. O, AFR ilə «ümumi danışıqlara» başlamaq qərarına gəldi. Bu qərar Helmut Kol tərəfindən də bəyənilməli. 1989-cu ilin dekabrın 1-də ADR konstitusiyasından partiyanın rəhbər rolu haqqında maddə çıxarıldı. 1989-cu ilin dekabrın 8-də AVSP-nin növbədənkenar çağırılmış qurultayında partiya-nın adı dəyişdirildi. O, Demokratik sosializm partiyası adlandı. Ölkədə sürətlə yeni siyasi partiyaların yaranması prosesi getdi. 1990-cı il martın 18-də ADR-də keçirilən parlament seçkilərindən sonra Z.Mezerin başçılığı altında «böyük koalisiya» hökuməti təşkil edildi. Bununla da Almaniyanın birləşdirilməsinə yol açılmış oldu, lakin məsələ həm də beynəlxalq şəkildə tənzimlənməyi tələb edirdi. H.Kolun özünün dediyi kimi o, Almaniyanı birləşdirmək üçün bir böyük addım atmaqdan ötrü 100 xırda addım atmalı oldu. Helmut Kol İngiltərə, Fransa, ABŞ hökumətini razı salsada da, SSRİ Almaniyanın

bitərəf dövlət kimi birləşməsinə təklif etdi. Lakin həm alman dövlətləri, həm də ABŞ, İngiltərə, Fransa buna qəti etirazlarını bildirdilər. 1990-cı ilin sentyabrın 12-də Moskvada 6 dövlət arasında aparılan danışıqlar nəticəsində «2+4» müqaviləsi bağlandı (iki dövlət dedikdə AFR və ADR, dörd dövlət dedikdə ABŞ, İngiltərə, SSRİ və Fransa nəzərdə tutulurdu). SSRİ bu müqavilə zamanı prinsipial güzəştlərə getməli oldu. Bu güzəştlər onun Almaniya ərazisindəki qoşunlarını çıxartması və Almaniyanın NATO-da qalmasına razılıq verməsi idi. Lakin müqavilənin şərtlərində göstərilirdi ki, birləşmiş Almaniya 360 mindən çox qoşun saxlaya, kimya, atom və bakteroloji silahlar istehsalına yaxın qoyula bilməz. Bu müqavilədən dərhal sonra 1990-cı ilin oktyabrın 3-də iki alman dövlət birləşdi və AFR adlandı. 1990-cı ilin dekabrın 2-də birləşmiş Almaniya yeni bundestaq seçkiləri keçirildi. Seçkilərdə 60 milyon adam – 48 milyon AFR-dən, 12 milyon ADR-dən iştirak edirdi. Bundestaqda 662 deputatdan 400-ə qədərini yenə də xristian-demokratlar və xristian-sosialistlər tutdu. Onlar yenə də müstəqil demokratlarla sazişə girərək hakimiyyətə gəldilər. Helmut Kol Birləşmiş Almaniyanın ilk federal kansleri oldu. Onun adı da Bismarkla bərabər böyük tarixi şəxsiyyət kimi tarixə düşdü. Bismark dövrlə ayaqlaşaraq «dəmir və qan» siyasəti əsasında müharibə yolu ilə Almaniyanı birləşdirmişdi. Helmut Kol da əlverişli beynəlxalq şəraitdən istifadə edərək heç bir güllə atmadan bu işə nail oldu.

Almaniya birləşdirildikdən sonra şərq-qərb arasında əhalinin həyat səviyyəsində və iqtisadiyyatında kəskin fərqlər ortaya çıxdı. AFR-də olan 10 torpaq, ADR-də olan 6 torpaqdan fərqlənirdi. Ona görə 6 torpaqda da bazar iqtisadiyyatına keçildi. Orada sosial xərclər və iqtisadiyyatın

inkişafına xüsusi kapital qoyuldu. Bu isə qərb zonasında vergilərin artmasına səbəb oldu. Almaniyanın birləşdirilməsi onun beynəlxalq vəziyyətini də möhkəmləndirdi.

Hələ 1990-cı ilin yanvarında Helmut Kol bildirdi ki, AFR artıq beynəlxalq problemlərin həllindən, münaqişələrin nizama salınmasında iştirakdan kənar qalmaq istəmir. Söhbət faktiki şəkildə AFR-in hərbi doktrinasının dəyişməsindən gedirdi. Alman qoşunları ilk dəfə 90-cı illərin ortalarında Bosniya və Hersoqovinada keçirilən sülhməramlı əməliyyatlarda iştirak etdilər. AFR NATO-da mövqeyini möhkəmlətməklə yanaşı Rusiya ilə də münasibətlərin möhkəmlənməsinə xüsusi əhəmiyyət verirdi. 1992-ci ilin dekabrın 16-da Moskvada H.Kolla B.Yeltsin arasında gedən danışıqlar nəticəsində Almaniya öhdəsinə götürdü ki, Almaniyaadakı rus hərbi qulluqçularının vətənə qayıtması üçün 550 milyon marka əlavə pul versin. 1994-cü il avqustun 31-də rus qoşunları Almaniyaadan tamamilə çıxarıldılar. AFR xarici siyasətində Qərbi Avropa ilə inteqrasiyaya xüsusi diqqət yetirirdi. 1997-ci ildə Avropa İttifaqının XXI əsr üçün inkişaf strategiyasını müəyyən edən Amsterdam müqaviləsinin imzalanmasına hazırlıqda Helmut Kolun xüsusi xidmətləri olmuşdur.

AFR Herhard Şröderin kanslerliyi dövründə Şröderin kanslerliyi dövründə AFR-də daxili vəziyyət. 1998-ci ilin oktyabrında keçirilən bəndətaq seçkilərində sosial-demokratlar 40,9% səs toplayaraq 298 mandat qazandılar. Müstəqil demokratlar 6,2%, XDİ-XSİ bloku 35,3%, «Yaşlılar» partiyası 6,7% səs aldı. 5%-li baryeri Demokratik sosializm partiyası da keçərək 5,1% səs aldı. «İttifaq 90/Yaşlılar» partiyası ilə koalisiyada sosial demokratlar 16 ildən sonra, yaşlılar isə birinci dəfə hökumət təşkil etdilər. Onu «qırmızı-yaşıl koalisiya» adlandırdılar. AFR tarixində

birinci dəfə olaraq seçkilər nəticəsində hakim koalisiya tam əvəz olundu. 1999-cu ilin aprelində bundestaq birinci dəfə olaraq Berlində reyxstaqın yeni binasında iclas keçirdi. Bu dövrdən yaddaşlara «Bonn respublikası» yerinə «Berlin respublikası» sözləri həkk edildi.

Almaniyanın yeni kansleri ASDP-nin lideri Herhard Şröder oldu. Xarici İşlər Naziri «Yaşılar» partiyasından olan Yoşka Fişer oldu. 1999-cu ilin mayında keçirilən prezident seçkilərində yenə də sosial-demokratlar qələbə çaldılar. Yoxanes Rau prezident seçildi.

1998-ci ilin dekabrında “məşğulluq məsələsi” ilə əlaqədar hökumətin iştirakı ilə işçi qrupları təşkil edildi. Bu zaman ölkədə 4 milyon işsiz var idi. H.Şröder öz siyasətini «yeni mərkəz» adlandırdı. Şəxsi təşəbbüs və sahibkarlar üçün əlverişli şərait yaradılması məsələsi qarşıya qoyuldu. H.Şröder hökuməti xırda və orta biznesi müdafiə etdiyini bildirdi. 2000-ci ildə bu məqsədlə vergi islahatının keçirilməsi təsdiqləndi. Bu islahat 2001-2005-ci illərdə üç mərhələdə keçirildi. Minimum vergi dərəcəsi 2005-ci ilə qədər 15%-ə, hüquqi şəxslərdən isə 25%-ə qədər ixtisar edildi. Bununla bərabər dövlət xərcləri də azaldıldı.

Bundestaqın 1999-cu ildə qəbul etdiyi qanuna əsasən pensiya islahatının 2030-cu ilə qədər mərhələ-mərhələ keçirilməsi nəzərdə tutulurdu. 2030-cu ildə pensiyalar xalis gəlirin 67%-ni təşkil etməli idi.

Şröder hökumətinin fəaliyyətinin ilk illərində «ikili vətəndaşlıq» üstündə mübahisə başlandı. 1999-cu ilin mayında qəbul edilmiş qanun hələ 1913-cü ildə qəbul edilmiş qanuna əsaslanırdı. AFR vətəndaşlığı statusunu ancaq 8 il ölkədə yaşayanlar ala bilərdi. Həmin vətəndaşların Almaniya da doğulmuş uşaqları isə dərhal vətəndaşlıq hüququ alırdılar. «İkili vətəndaşlıq»da saxlanılırdı.

Şröder hökuməti ölkənin iqtisadi inkişafında ciddi çətinliklərlə qarşılaşmalı oldu. 2001-ci ildə iqtisadi artım cəmi 0,5% oldu. Halbuki 1998-ci ildə bu artım 2,5% idi. Artımın azalması ilk növbədə neftin qiymətinin artması ilə əlaqədar idi. «İnək quduzluğu» ilə əlaqədar digər problem də ortaya çıxdı. Səhiyyə və kənd təsərrüfatı naziri bu məsələ ilə əlaqədar istefaya getdilər. Malların qiyməti artdı, işsizlərin sayı 5 milyona çatdı. Dövlət borcu ÜDM (ümumi daxili məhsulun) 60 %-nə çatdı.

Daxili siyasətdə Şröder hökuməti E.Bleer və L.Yospenin təcrübəsindən istifadə edərək kompaniyaların vergisini azaltdı, əmək bazarının təmin edilməsini, əmək haqqının ödənilməsindəki boşluğun aradan qaldırılmasını, iqtisadiyyatın ümumi bölməsinin modernizasiya edilməsini təşkil etdi. Lakin sosialist bazar təsərrüfatı siyasətindən tam yan keçilmədi. Görülən tədbirlər kifayət qədər səmərə verdi. 1999-cu ildə hökumət elan etdi ki, o geniş miqyasda təhsil islahatına başlayır. Şröder hökumətinin 3 minə qədər günü uzadılmış məktəb tikdirməsi, şərq torpaqlarda istehsalın 8% armtasına nail olması, kasıb ailələrə dotasiyanın 20 mlrd. avroya çatdırılması, İraqda müharibə olacağı təqdirdə onda iştirak etməmək haqqında qərarı, ölkənin su basan ərazilərinə yardımını, gəlir vergisini aşağı salması və s. tədbirləri Srederin real siyasətçi olduğunu bir daha təsdiq etdi və 2002-ci ildə seçkilərində onun partiyasına uğur gətirdi.

Yenə də «qırmızı-yaşıl koalisiya»lı hökumət təşkil edildi. 2003-cü ilin mart ayının 14-də Şröder «Günün xəbəri - 2010» adlı hökumət bəyənəti ilə çıxış etdi. Orada iqtisadi artıma nail olmaqdan, sosial sığortanın əlverişli təşkil edilməsindən, Almaniyanın iqtisadi marağının yüksəlməsindən söhbət gədirdi. Bu sənəddə iqtisadiyyatı inkişaf etdir-

mək, ixtisas hazırlığı, əmək bazarı, səhiyyə, vergi, təhsil, pensiya, ailəyə yardım, ümumiyyətlə, 30 konkret tədbiri həyata keçirmək planlaşdırıldı.

2005-ci ilin yanvarın 1-nə qədər «Gündəlik» çərçivəsində 12 qanun qüvvəyə mindi. Onlardan 3-ü əmək bazarı haqqında idi. Bu qanun sahibkarların marağını artırdı. Lakin alman dövlətinin iqtisadi ideologiyasına zərbə vurdu, çünki o, əmək bazarının liberallaşdırılmasını və sosial proqramı ixtisar etdi. Bu tədbir ölkədə narazılığını artırdı.

2004-cü ilin mayın 25-də keçirilən prezident seçkilərində Xorst Keller qalib gəldi və AFR-in prezidenti oldu. AFR praktikasındakı ilk dəfə dövlətin başçısı parlament müxalifətinin nümayəndəsi oldu. O, maliyyəçi olduğuna görə ölkənin kökündən yeniləşdirilməsinə ehtiyac olduğunu dərk edirdi.

Sevr, Reyn-Vestfaliya landtaqlarında keçirilən seçkilərdə də hakim koalisiya uğur qazanmadı. 2005-ci ilin iyulunda Şröder hökuməti istefaya getdi. Parlament buraxıldı. 2005-ci ilin sentyabrında yeni parlament seçkiləri keçirildi.

H.Şröder hökumətinin xarici siyasəti. Şröder hökumətinin xarici siyasəti əslində AFR-in əvvəlki siyasətinin davamı idi. Avropada inteqrasiya və birləşdirici prosesdə, NATO-nun inkişafında iştirak, Şərqi Avropada islahatların sabitliyini dəstəkləmək, inkişaf etməkdə olan ölkələrlə əməkdaşlıq onun xarici siyasətinin əsas istiqamətləri idi. Əsas məqsəd isə AFR-in mövqeyini beynəlxalq aləmdə möhkəmləndirmək idi.

AFR ABŞ-ın Balkanlardakı siyasətini prinsipçə müdafiə etdi. Serbiyaya qarşı hava müharibəsində iştirak etdi (1999-cu il). AFR Kosovaya 8 min sülhməramlı kontingent göndərdi. 2001-ci ilin sentyabrın 11-də Nyu-Yorkda terror hadisələrindən sonra Əfqanıstanda taliban rejiminin

ləğvində iştirak etdi və ora 3900 əsgər göndərdi. Lakin İraqdakı müharibədə Şröder hökuməti ölkəsinin iştirak etməsinə yol vermədi və bu ölkə əhalisinin 75%-i tərəfindən dəstəkləndi. Şröder İraqın müharibədən sonrakı quruluşu ilə əlaqədar 4 maddədən ibarət plan tərtib etdi. Planda İraqın ərazi bütövlüyünü, müstəqilliyini təmin etmək, iraqılılara öz gələcəyini müəyyən etməklə sərbəstlik, neft və başqa təbii sərvətlər üzərində tam nəzarət hüququ vermək, milli azlıqların hüquqlarını qorumaq, bütövlükdə Yaxın Şərqdə siyasi sabitlik prosesini fəallaşdırmaq nəzərdə tutulurdu.

AFR Rusiya ilə münasibətlərə xüsusi əhəmiyyət verirdi. Almaniya Rusiya ilə borc məsələsində 1999-cu ilin yayında razılığa gəldi. 2004-cü ildə Rusiya Almaniyanın bütün borclarını ödədi. Şröderlə Putinin şəxsi dostluğu rus-alman əlaqələrini möhkəmləndirdi. Şröder Rusiyanı hüquqi dövlət hesab edirdi və onun Beynəlxalq Ticarət Təşkilatına (BTT) qəbulunu müdafiə etdi. Almaniyanın Rusiyanın bazarına və rus xammalına tələbatı bu dövrdə artdı. AFR-də istifadə olunan qazın 40%-i, neftin isə 30%-i RF-dən gətirilirdi. 2004-cü ilin yayında Şröderin Moskvaya səfəri zamanı Şimali Avropa qaz kəmərinin (layihənin dəyəri 21,5 milyard avro qiymətləndirilirdi) çəkilişini nəzərdə tutan birgə memorandum imzalandı.

2005-ci ilin sentyabrında iki dövlət arasında bağlanan müqaviləyə əsasən, qaz artıq Ukrayna və Polşa vasitəsi ilə deyil, Rusiyadan Vıborq altından birbaşa Almaniya (Traysfald rayonu) göndərməli idi. «Şimal axını» 2011-ci ildən başlamalı idi.

Rəsmi Berlin Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünü və Dağlıq Qarabağ məsələsinin dinc yolla nizama salınmasını dəstəkləyirdi. 2004-cü ilin avqustunda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ.Əliyevin Berlinə rəsmi səfə-

rində ikitərəfli əməkdaşlıq, Azərbaycanın Arvopa strukturlarına inteqrasiyası, Azərbaycan iqtisadiyyatına Almaniyanın sərmayə qoyması məsələləri müzakirə edilmişdi.

1999-cu ilin fevralında «Xolokost» qurbalarına kömək fondu yaradıldığı elan edilmişdi. Sonra faşist düşərgəsində olanlar və qul kimi işləyənlər üçün kompensasiya ödəmək haqqında da qərar qəbul edildi.

2000-ci ilin avqustun 10-da «Yaddaş, məsuliyyət və gələcək» haqqında fondun təşkili haqqında qanun qüvvəyə mindi. Onun kapitalı 10 mlrd. marka idi.

2003-2004-cü illərdə AFR BMT Təhlükəsizlik Şurasının müvəqqəti üzvlərindən BMT-nin büdcəsinə miqdarına görə üçüncü üzvlük haqqı ödəyən dövlət idi.

AFR A.Merkelin kanslerliyi dövründə. A.Merkel hökumətinin daxili siyasəti. 2005-ci ilin sentyabrın 18-də AFR-də növbədənənar parlament seçkiləri keçirildi. Seçkilərə üç ay qalmış Demokratik sosializm partiyasının və keçmiş sosial-demokratlar qrupunun birləşdirilməsi yolu ilə təşkil edilmiş Sollar partiyası da iştirak etdi və 5%-lik həddi keçərək 8,7% səs toplayıb bunda da 54 yer qazandı.

ASDP-34,3 %, XDI/XSI 35,2%, «Yaşlılar» partiyası isə 8,1% səs topladı. Nəticədə AFR tarixində ikinci dəfə (birinci dəfə 1966-1969-cu illərdə təşkil edilmişdir). ASDP ilə XDI/XSI-nin üzvlərindən ibarət «böyük koalisiya» hökuməti təşkil edildi. XDI-nin lideri Angela Merkel kansler seçildi. Xarici işlər naziri Frank-Valter Ştaynmayer isə sosial-demokratlardan idi.

2006-cı ilin mayında ASDP-nin sədri Kurt Bek seçildi. 2004-2006-cı illərdə partiya öz tərkibini 7%-ə qədər itirdi. Onun tərkibində 590 min nəfər qaldı.

Kansler A.Merkel «saflaşdırma, islahatlaşdırma, sərmayə ayırmaq» şüarını irəli sürdü. Vergi qoymaq məsələ-

sində hər iki hakim partiya qarşılıqlı surətdə güzəştə getdilər. 2007-ci ildən pensiya yaşını 65-dən 67-yə qədər artırmaq məsələsi irəli sürüldü. Bu işi 2009-cu ilə qədər həll etmək nəzərdə tutulurdu.

Yeni kabinetin qarşısında duran vəzifələrdən biri büdcənin «sabitləşdirilməsi» məsələsi idi. Bundan məqsəd dövlət borclarının ödənilməsi idi. 2010-cu ilə qədər məmur-lar üçün olan mükafatlar məhdudlaşdırıldı, parlamentarilər və ştat-katiblər üçün isə tamamilə təxirə salındı. 2007-ci ildən gəliri 500 min avrodan yuxarı olanlar üçün vergilər 42%-dən 45%-ə qaldırıldı. İqtisadiyyatı canlandırmaq və əmək bazarını tənzimləmək üçün 25 milyard avro sərmayə ayırmaq nəzərdə tutulurdu. Ölkədə 5 milyon işsiz (ölkənin əməkqabiliyyətli əhalisinin 12,1%-i) olması da böyük problem idi.

2007-ci ildə Şröderin kanslerliyi dövründə keçirilmiş islahatlar öz bəhrəsini verdi. 2007-ci ilin yekunlarına görə Almaniya iqtisadiyyatının artım surəti Avropada ən yüksək hesab edilirdi. 2008-ci ildə ölkədə 1,5 milyona qədər işsiz var idi. Bunun bir səbəbi də pensiyaya çıxarılanların çox olması ilə əlaqədar idi. İqtisadi artımın davam etməsi isə ilk növbədə ixracla bağlı idi. Məsələn, BVM alman avtokonserni 2007-ci ildə 1,5 milyon ədəd avtomobil satmışdı ki, bu 2006-cı ildə satdığından 9% çox idi.

A.Merkel hökuməti dövlət işçilərinin əmək haqqını dondurdu. Hökumət 2007-ci ildə kömür şaxtalarının 2017-ci ilədək işinin dayandırılması haqqında qərar qəbul etdi ki, bu 30000 fəhlənin işsiz qalması demək idi. Saarda zəlzələ nəticəsində kömür şaxtalarında iş daha əvvəl dayandırılmalı oldu. Bu isə hökumətdən narazılığı daha da gücləndirirdi.

2008-ci ilin martında 1,3 milyon işçinin tətildən sonra əmək haqqı məsələsində hökumətlə həmkarlar ititfağı arasında kompromiss alındı.

A.Markel kabinetinin xarici siyasəti. Merkel hökuməti xarici siyasətdə ilk növbədə Avropa istiqamətinə söykənirdi. Almaniya Fransa ilə birlikdə Avropa inteqarsiyasının yenə də «motor»u hesab edilirdi. 2008-ci ilin mayında AFR 2007-ci ilin dekabrın 13-də Aİ-nin Lissabon sammitində imzalanmış müqaviləni bəyəndi. O, Şengen vizasının 9 yeni ölkəyə (Polşa, Macarıstan, Çexiya, Slovakiya, Sloveniya, Malta, Pribaltika respublikaları) aid edilməsini (2007-ci ilin dekabrın 21-dən) müdafiə etdi.

2008-ci ilin fevralın 17-də AFR Kosovanın müstəqilliyini tanıdı AFR ABŞ-la münasibətdə «yeni başlanğıc», yeni atmosfərə yarandığını elan etdi. Merkel Şröderlə müqayisədə ABŞ-a daha çox yaxınlaşmaq tərəfdarı idi. Ancaq ABŞ-AFR münasibətləri tərəflərin maraqları ilə müəyyən edilirdi. Şröder kimi Merkel də alman silahlı qüvvələrinin İraqa göndərilməsinə razılıq vermədi. O, Əfqanıstandakı qoşun kontingentinin sayını artırmağa razı olsa da, onların Əfqanıstanın daha gərgin rayonlarına göndərilməsinə etiraz etdi. Merkel Almaniyanın maraqları çərçivəsində ABŞ-la bağlı alyansı, transatlantika münasibətlərini möhkəmləndirmək fikrinə tərəfdar olduğunu bildirdi.

AFR əvvəlki kimi Rusiyaya strateji tərəfdaş kimi baxsa da, Rusiyada insan hüquqları problemini gündəliyindən silməmişdi. Almaniya Rusiyanın bir sıra qayğılarını nəzərə alaraq məsələyə müstəqil mövqe nümayiş etdirmək istəyirdi. Almaniya Ukrayna və Gürcüstanın hələ NATO-ya girmək üçün hazır olmadığını birdirməklə yanaşı, hər bir dövlətin buna hüququ olduğunu da inkar etmirdi. Almaniya NATO-nun Şərqə doğru genişlənməsinin Rusiyaya istiqamətlən-

məsinin əleyhinə idi. O, silahlar üzərində nəzarəti gücləndirmək tərəfdarı idi. Tərkisilahlı məsələlərinə dair müqavilələrin istər ABŞ, istərsə də Rusiyanın birtərəfli qaydada imtina etməsini düzgün hesab etmirdi. AFR həmçinin ABŞ-ın Çexiya və Polşada raketdən müdafiə qurğularını yerləşdirməsini bəyənmiş və bu məsələnin bütövlükdə NATO-nun səlahiyyətlərinə daxil olduğunu göstərirdi. Almaniyaya Rusiya ilə elektrikə dair dialoqu dəstəkləsə də, ondan enerji tabeliyində olmaqdan ehtiyat edirdi. AFR Rusiyaya qarşı ehtiyatlı siyasət yeridirdi.

Hazırda, Almaniyaya-Azərbaycan əlaqələri yüksələn xətt üzrə inkişaf edir. Almaniyaya Azərbaycan texniki və maliyyə dəstəyi göstərir. Energetika, ekologiya, hərbi-texniki sahədə əməkdaşlıq davam edir. 2007-ci ilin fevralında Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev Almaniya rəsmi səfər etmiş, kansler Merkel və başqa vəzifəli şəxslərlə görüşlər keçirmişdir.

2009-cu ilin fevralında bankları milliləşdirmək və sosial xərcləri azaltmaq haqqında qanun verildi.

2009-cu ilin sentyabrında keçirilən parlament seçkilərində XDI-XSI bloku qələbə çaldı. Angela Merkel yenidən kansler oldu. Sosial-demokratlar cəmi 23% səs aldılar.

Almaniya və Avropa İttifaqı XXI əsrin ilk illərində. Şərqi və Qərbi Almaniyanın birləşməsi ilə Avropada inteqrasiya prosesi də daha da güclənməyə başladı. Bu inteqrasiya prosesinə dəstək özü əksini yeni qəbul edilmiş konstitusiyada da tapmışdır. Həmçinin Almaniyanın Maastrixdə imzalanan müqaviləyə qoşulması sonnda daha geniş səlahiyyətlərə və nüfuza malik Avropa İttifaqının yaradılmasına səbəb oldu. Bu müqavilədə Avropada ümumi valyutanın – avronun – tətbiqi də qərarlaşdırıldı və 1 yanvar 2002-ci il tarixindən avro Avropa İttifaqı ərazilərində yayılmağa başladı.

Həmçinin 2004-cü ildən Avropa İttifaqının şərqə doğru artırılması siyasətinə start verildi və qısa müddət ərzində sosialist sistemindən bazar iqtisadiyyatına keçid dövrü yaşayan bir çox şərq Avropa ölkələri Avropa ittifaqına daxil edildi. Həmçinin son 2 ildə həyata keçirilən Avropa İttifaqının Qonşuluq siyasəti nəticəsində Azərbaycanla Avropa İttifaqı arasında ikitərəfli münasibətlər daha da inkişaf etməyə başlamışdır. Azərbaycanın Avropa Şurasına üzv seçilməsi siyasi baxımdan Azərbaycanın Avropanın bir hissəsi olması fikirlərini bir daha təsdiqləmişdir.

Son dövrlər dünya siyasətində baş verən proseslər və bütün dünyanı sarsıdan terror hadisələri nəticəsində Almaniyanın dünya üzrə sülh prosesinin təmin edilməsində rolu daha da artmışdır. Belə ki Almaniyanın NATO qüvvələrinin tərkibində müxtəlif hərbi müdaxilələrdə iştirak artmışdır. Almaniyanın birləşməsindən sonra ilk dəfə olaraq Alman hərbi qüvvələri 11 sentyabr terror hadisələrindən sonra başlayan Əfqanıstan müharibəsində iştirak etmişdirlər. Bununla belə Alman hökumətinin problemləri hərbi müdaxilə ilə həll edilməsinə münasibəti mənfi olduğundan alman hərbi qüvvələri İraq müharibəsində iştirak etməmişdilər. Şröder/Fişer hökuməti İraq müharibəsində iştirakdan imtina etmiş və bu hadisə Gerhard Şröderə “sülhsevən kansler” titulu gətirmişdir. Bununla belə hazırda dünyanın müxtəlif böhran bölgələrində 7000 yaxın alman əsgəri yerləşdirilmişdir və onlar sülh və stabilliyin bərqərar edilməsi üçün çalışırlar. Hərbi müdaxilələrdə iştirak edib etməməsindən asılı olmayaraq Almaniya Federativ Respublikasının dünyada iqtisadi və siyasi nüfuzu artmışdır.

AFR-də XXI əsrin ilk onilliyində İqtisadiyyat. Almaniya Avropanın ən güclü və dünya üzrə isə 4-cü böyük

iqtisadiyyata sahibdir. 2010-cu ilin statistik məlumatlarına əsasən Almaniyada istehsal olunan ÜDM-un həcmi 2,498 milyard Avro olmuşdur. Artıq vurğuladığımız kimi 2008-09-cu illərin maliyyə və iqtisadi böhranı Almaniya iqtisadiyyatına da mənfi təsir göstərmişdir. Belə ki son 10 ildə müşahidə edilən müsbət iqtisadi artım və ÜDM-un artım tempi azalmışdır. Bunu aşağıda verilmiş cədvəldə də müşahidə etmək olar.

İllər	2008	2009	2010	2011	2012*
ÜDM artımı, %	1,1 %	- 5,1 %	3,7 %	3,0 %	0,9 %

Cədvəldəndə görüldüyü kimi iqtisadi böhran 2009-cu ildə özünü daha kəskin göstərmişdir. “Böyük koalisiyanın” apardığı antiböhran tədbirləri nəticəsində (qənaət paketi, avtomobil sənayesinə yardım siyasəti və s.) alman iqtisadiyyatı böhrandan daha da güclənmiş şəkildə çıxdı və yüksəliş dövrünə keçdi. Xüsusən Avronun məzənnəsinin dünya səviyyəsində aşağı düşməsi ixrac üzrə dünyada ikinci yerdə olan Alman iqtisadiyyatı üçün daha da üstünlük yaratdı. Bunun nəticəsidir ki, son 2 il də işsizlik səviyyəsi Almaniyaya birləşdikdən sonra ən aşağı səviyyədə olmuşdur.

Almaniya ixraca istiqamətlənmiş və yüksək innovasiyaya sahib iqtisadiyyatı olan inkişaf etmiş ölkələrdən biridir. Ölkə iqtisadiyyatında mal və xidmətlərin ixracı xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Belə ki ölkə üzrə hər 5 iş yerindən biri birbaşa ixracdan asılıdır. Ölkədə təbii resursların olmamasından, xüsusən də enerjidaşıyıcıların olmaması idxalda enerji resursları və təbii xammalın xüsusi çəkisi yüksəkdir. Xarici iqtisadi əlaqələrin ölkə iqtisadiyyatında əhəmiyyətini xarici ticarət kvotası indikatoru

göstərir. Bu indikator xarici iqtisadi əlaqələrin ÜDM-da xüsusi çəkisini göstərir. Dünya üzrə bu göstərici 2008-ci ildə 53,2 % və Almaniyada isə 72,3 % olmuşdur. Buda xarici iqtisadi əlaqələrin Alman iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyətini bir daha göstərir. 2011-ci ilin göstəricilərinə əsasən Almaniyada ixracın dəyəri 1060 milyard Avro həcmində olmuşdur. 1980-ci ildən başlayaraq 2010-cu ilə qədər ixracın həcmi hər il orta hesabla 5,9-6,2 % artmışdır. Bunun sayəsində 2009-cu ilə qədər Almaniya üst-üstə 6 dəfə ixrac üzrə “dünya çempionu” olmuş və dünyada ən çox məhsul istehsal edən ölkə olmuşdur. Yalnız 2009-cu ildə Honkonqun da Çinə aid edilməsi ilə Çin bu göstərici üzrə Almaniyanı keçmiş və hazırda Almaniya dünya üzrə ixracın həcminə görə ikinci yerdə yerləşir.

Almaniya XXI əsrdə də dünyanın aparıcı dövlətlərindən biri kimi öz mövqeyini saxlayır. Tarazlayıcı xarici siyasət yeridərək dünyanın güc mərkəzlərindən biri olan Avropa İttifaqında mühüm rol oynayır. Hazırda Almaniya çalışır ki, BMT Təhlükəsizlik Şurasının üzvü olsun və orada işlədilən dillərə alman dili də əlavə edilsin. O, buna dünyanın inkişaf etmiş qabaqcıl dövləti kimi haqqı olduğunu iddia edir. Almaniya Federativ Respublikasının daxili və xarici siyasətində Qərb yönümünə yenə də üstünlük verilir.

Almaniya hazırda Avropanın iqtisadi və siyasi matoru rolunu oynayır.

**İTALİYANIN
ƏN YENİ TARİXİ
(1918-2010-cu illər)**

İtaliya iki dünya müharibəsi arasındakı dövrdə

İtaliya üçün Birinci dünya müharibəsinin nəticələri. İtaliya Birinci dünya müharibəsinin başlanmasına qədər Üçlər ittifaqının tərkibində idi. 1881-ci ildə Tunisi öz himayə-sinə keçirdiyinə görə Fransadan hədsiz dərəcədə inciyən İtaliya 1882-ci ildə Üçlər İttifaqına daxil olmuşdu. Lakin tezliklə başa düşdü ki, Avstriya-Macarıstanla onun ittifaqı qeyri-mümkündür. Çünki Dunay hövzəsində və Balkanlarda onların mövqeyi toqquşurdu. Ona görə də Birinci dünya müharibəsi başlanarkən İtaliya Üçlər ittifaqının tərəfində müharibəyə girmədi və gözləmə mövqeyi tutdu. Hər iki tərəf İtaliyanı müharibəyə cəlb etmək üçün ona çoxlu vədlər verirdilər. Müharibə dövrünün sazişlərinə görə, ona Kiçik Asiya və Balkan yarımadasının şimal-qərbində geniş ərazilər vəd edilmişdi. Lakin Antantanın verdiyi vədlər (Misir mülklərindən pay, Albaniya üzərində protektoratlıq, Cənubi Tirol, İstriya yarımadası,) İtaliya üçün daha əlverişli olduğuna görə 1915-ci ilin may ayında o, Avstriya-Macarıstan-tana müharibə elan etməklə Antantanın tərəfində müharibə-yə başladı. 1916-cı ilin avqustunda isə İtaliya Almaniyaya müharibə elan etdi. Alman qoşunları 1917-ci ilin oktyabrında olmuş Koperetto döyüşündə italyanları məğlub etdi. İtalyanları ancaq ingilis-fransız qoşunlarının köməyə gəlməsi xilas etdi. İtaliya daha döyüş əməliyyatlarında iştirak etmədi.

Antantanın üzvü olduğuna görə İtaliya Birinci dünya müharibəsindən qalib dövlət kimi çıxdı.

İtaliya müharibədən, doğrudur, qalib dövlət kimi çıxdı. Lakin İtaliya burjuaziyasının iqtisadi cəhətdən digər qalib dövlətlərin burjuaziyasından zəifliyi bu dövlətə

məğlublar içərisində qalib, qalib dövlətlər içərisində məğlub mövqeyi vermişdi. Ona görə o, dünya xəritəsinin Paris sülh konfransında bölünməsinə iştirak etsə də, «yoxsul qohum» vəziyyətində idi. Antanta dövlətlərinin ona vəd etdiklərinin yerinə yetirilməsi İngiltərənin və Fransa'nın müdafiə etdiyi Yunanıstan və Avstriya-Macaristan imperiyasının parçalanması nəticəsində əmələ gələn Serb-Xorvat-Sloven krallığının mənafeyilə toqquşurdu. Həmin dövlətlərlə əlaqələri möhkəmlətməkdə marağı olan İngiltərə və Fransa hökumətlər ABŞ-ın yardımını ilə İtaliyanın iqtisadi və hərbi cəhətdən zəifləməsindən istifadə edərək 1915-1917-ci illərdə verilmiş vədləri yerinə yetirmədilər. Onlar 1915-ci il gizli müqaviləsinə əsasən vəd etdikləri Şimali Dolmasiyanı ona vermədilər. İtaliyanın Fium haqqında xahişini də yerinə yetirmədilər. Müttəfiqlərlə İtaliyanın münasibətləri kəskinləşdi. 1919-cu ilin aprelində İtaliya nümayəndələri konfransı tərk edərək getdilər. Lakin konfransı tərk etmək İtaliyanın vəziyyətini daha da pisləşirdi. 1919-cu ilin mayında Klemanso, Lloyd Corc və Vilson vaxtilə İtaliyaya vəd edilmiş ərazini Yunanıstana verdilər. İtaliya nümayəndələri bu vəziyyəti gördükdə təkrar konfransa qayıtmağa və qoyulmuş şərtlərə razı olmağa məcbur oldular.

İtaliya üçün Birinci dünya müharibəsinin nəticəsi maddi və insan itkisi baxımından da xoşagələn deyildi. Belə ki, İtaliya müharibədə 700 min adam itirdi. 450 min nəfər şikəst oldu, 1 milyona qədər adam isə yaralandı. İtaliya öz milli sərvətinin 1/3 hissəsini itirdi. Müharibə dövründə İtaliyanın maddi və hərbi xərcləri 65 mlrd qızıl lirə bərabər oldu. Birbaşa hərbi xərclər isə 12 milyard lir idi.

İtaliya üçün Birinci dünya müharibəsinin nəticələrindən biri də onun xarici, ilk növbədə, ABŞ və ingilis kapitalından asılılığının güclənməsi idi. Müharibədən sonrakı

dövrədə İtaliya ABŞ-a 1,5 mlrd, İngiltərəyə isə 2,5 mlrd. dollar borclu qaldı.

Müharibə İtaliyada istehsalın və kapiatlın təmərküzləşməsi və mərkəzləşməsini gücləndirdi. Dövlət inhisarçı kapitalizmi inkişaf etməyə başladı. Müharibə dövründə İtaliyada bir sıra iri inhisar birlikləri yarandı. Bunlardan ən mühümləri metallurgiya və maşınqayırma sahələrində «Ansaldo» və «İlva», avtomobil istehsalında «Fiat», hərbi sənayedə «Breda» inhisar birliyi idi.

İtaliya müharibə nəticəsində aqrar ölkədən aqrar-sənaye ölkəyə çevrildi və müharibədən sonrakı dövrdə də belə qaldı.

Müharibə qurtardıqdan sonra sifarişlərin azalması və ordunun tərxisi nəticəsində ölkədə işsizlik artdı. İtaliyanın cənubunda latifundiyalar qalmaqda idi. İqtisadi cəhətdən güclü inkişaf etmiş şimalda feodal qalıqlarının hökm sürdüyü cənub arasında olan fərqlər kəskin idi və İtaliyada təsadüfi deyildir ki, cənubu şimalın «müstəmləkəsi» hesab edirdilər.

Rusiyadakı Oktyabr çevrilişindən sonra İtaliyada fəhlə hərəkatı geniş vüsət aldı. İtaliya hökuməti də öz müttəfiqləri kimi Qara dənizə donanma göndərdi və xarici hərbi müdaxilədə iştirak etmək istədi. Lakin İtaliya fəhlə sinfinin kəskin mövqeyi bu müdaxilədə axıra qədər iştirak etməyə imkan vermədi.

Birinci dünya müharibəsi qurtardıqdan sonra İtaliya hökuməti 1918-ci ildə zəhmətkeşlərin təzyiqi altında bir sıra islahatlar keçirməyə məcbur oldu. Fəhlələr üçün səkkiz saatlıq iş günü rəsmiləşdirildi. Seçki qanunu qəbul edildi. Həmçinin seçki sistemində proporsional seçki qaydası tətbiq olundu. Ərzaq məhsullarının satışında qiymət maksimumu qoyuldu.

İtaliya fəhlə hərəkatında sosialist partiyasının böyük nüfuzu var idi. Müharibənin sonunda onun üzvlərinin sayı 216 min nəfərə yaxın idi. İtaliya sosialist partiyası müharibə dövründə üç qanada parçalanmışdı. Onun sağ qanadına İtaliya parlamentinin dəfələri üzvü olmuş Filipp Turati, həmçinin Treves, Modilyanı başçılıq edirdi. O, belə güman edirdi ki, İtaliyada inqilab yolu ilə deyil, evolyusiyaya (təkamül yolu) ilə sosializm qurula bilər. O, Rusiyada Fevral burjuva-demokratik inqilabını alqışlasa da, Oktyabr çevrilişini tanımaq istəmirdi. O, Rusiyanın təcrübəsinin əleyhinə idi və göstərirdi ki, bu təcrübə qabaqcıl Avropa üçün yararsızdır.

Onlar seçkilərin demokratikləşdirilməsi, 8 saatlıq iş günü, minimum əmək haqqı və s. uğrunda mübarizə aparırdılar.

İtaliya sosialist partiyasında ikinci qanad Djaçinto Serratinin başçılıq etdiyi «mərkəzçilər» idi. Onun tərəfdarları daha çox idi. Bu qanad sağlarla sollar arasında barışdırıcı mövqe tuturdu.

Üçüncülər «sollar» adlanırdı ki, bu qanadda həm Neapoldan, həm də Turindən olan sosialist nümayəndələr birləşmişdilər. Neapoldan olan sosialistlərin başında Amadeo Bordiqa, Turindən olan sosialistlərin başında isə A.Qramşi və P.Tolyatti dururdu.

1919-cu ilin yanvarında italyan burjuaziyası Sosialist partiyasına qarşı dura biləcək bir partiya yaratmaq qərarına gəldi və bu partiya keşiş Sturso tərəfindən yaradılmış Xalq partiyası oldu. 1919-cu ilin noyabrında keçirilən seçkilərdə Liberal və Sosialist partiyası ilə bərabər bu partiya da parlamentə keyli deputat keçirə bildi.

1919-cu ilin iyununda Orlandonun istefasından sonra, 1920-ci ilin iyunun 6-dək baş nazir Françesko Nitti olşdu. O, siyasi amnistiya verdi. 8 saatlıq iş günü tətbiq etdi, kəndlilərin tutduqları torpaqları geri qaytarmadı. Daxili problemlərə xüsusi diqqət yetirdi.

Seçki islahatı keçirdi. 1919-cu ilin avqustun 15-də verilən seçki islahatı qanunun əsasən seçicilərin sayı artdı və proporsional sistem yaradıldı. Bu, onunla bağlı idi ki, Nitti müharibədən sonra böhrandan çıxmağın həlledici və yeganə yolunu bunda görürdü və radikal siyasət yeridirdi.

Daxildə işə tətillər hərəkatı davam edirdi. 1919-cu ilin avqustun 7-də başlayan tətillər 2 ay davam etdi. Sonunda hökumət güzəştə getməli oldu. Həmçinin istifadə olunmayan dövlət torpaqlarının tutulması hərəkatı başlandı. Dövlət yenə də güzəştə getməli oldu. Kənd təsərrüfatı naziri Vuzokki dekret verdi. Oktyabr ayında işə kral Viktor Emmanuel dövlətin xeyrinə öz torpaqlarının böyük hissəsindən imtina etdi.

1920-1922-ci illərdə İtaliya hökumətinə əvvəl C.Ciolitti, sonra İvanos Bakomi və Luici Fakta başılıq edirdi.

1919-cu ilin əvvəllərində İtaliyada zəhmətkeşlərin inqilabi mübarizəsi böyük yüksəliş əldə etmişdi. Mübarizə forması kimi kütləvi tətillər hərəkatı seçilmişdi. Fevral və mart aylarında Genuyada «Ansaldo» müəssisəsinin metalçıların və bir neçə qonşu rayonlarda baş verən tətillər mübarizənin gücləndiyini bir daha sübut edirdi. Bundan sonra «tətillər dalğası» baş verdi. Ona görə də 1919-1920-ci illər İtaliya tarixin «qırmızı ikillik» kimi daxil oldu.

Bu dövrdə oktyabr çevrilişinin təsiri altında İtaliyada fabrik-zavod komitələri və sovetlər yaradıldı və onlar yeni mübarizə formaları olan fabrik-zavodların ələ keçirilməsi üsullarından istifadə etdilər. İtaliyada inqilabi təşkilatlar yaradıldı. Kütlələr üzərində heç bir zorakılıq yox idi. İtali-

yada liberallar hökumətinə başçılıq edən Ciolliti kütlələrə qarşı silah işlədilməsinin əleyhinə idi.

1919-cu ilin iyununda şəhərlərdə qiymətlərin artmasına qarşı güclü hərəkət başladı.

Fəhlə hərəkətinin parçalanması inqilaba gətirib çıxarmadı. 1921-ci ilin yanvarında İtaliyanın Livorno şəhərində Sosialist partiyasının xüsusi qurultayı oldu. Qurultayda irəli sürülən əsas məsələ Kommunist partiyasının yaradılması idi. «Sollar» Kominternin 21 şərtini qəbul etdilər və İtaliya kommunist partiyası yaradıldı. Onun ilk sədri Bordiqo oldu.

Müharibə ölkədə ağır iqtisadi vəziyyət yaratmışdı. Ölkədə zəhmətkeşlərin güclü inqilabi çıxışları yetişirdi. Bununla yanaşı, hələ müharibə dövründə sənayenin bir çox sahələri, məsələn, kimya, hərbi, ağır sənaye sahələri inkişaf etmişdi. Maşınqayırmada «Ansaldo», «İlva», avtomobilqayırma «FIAT», hərbi sahədə «Breda» inhisarları qüvvətlənmişdi. Kapitalın mərkəzləşməsi, sənayeçilər üçün daxili bazarın genişlənməsi İtaliyanı aqrar ölkədən aqrar-sənaye ölkəsinə çevirmişdi. «İri inhisarlar» ölkədə təsərrüfat sahəsində hakim mövqə tuturdular. Belə ki, ağır sənaye sahəsində sahibkarlar öz kapitallarını bir neçə dəfə artırmışdılar. Getdikcə bank kapitalının sənayeyə daxil olması güclənirdi. Nəticədə bank kapitalı ilə sənaye kapitalının birləşməsi nəticəsində iri inhisarlar yaranmışdı və onlar xalq təsərrüfatının mühüm sahələrinə nəzarət edirdilər. Bütün bunlar zəhmətkeşlərin vəziyyətini ağırlaşdırırdı. Həmçinin müharibənin yaratdığı iqtisadi dağıntılar xalq kütlələrinin mübarizəsini alovlandırırtdı. Digər tərəfdən İtaliyanın cənubunda kəndlilərin çoxu torpaqsız və ya aztorpaqlı idi. Kənddə latifundiyalar hökm sürürdü. 40 min mülkədarın 10 mln.

hektar torpağı var idi. Bu da öz növbəsində inqilabi mübarizəni gücləndirirdi.

Müharibədən sonra partiyalar da fəallaşmışdılar. İtaliya sosialist partiyası 1918-ci ilin dekabrında keçirilən iclasında sosialist respublikası uğrunda mübarizəni əsas vəzifə kimi qəbul etdi. Lakin, İSP-nin də daxilində hələ müharibə dövründə parçalanma baş verdi. Bu həm də İtaliyanın iri hərbi kontingentinin Gürcüstana göndərilməsilə əlaqədar idi. Belə ki, Paris sülh konfransında Qafqazın mandatlığı İtaliyaya verilmişdi. Bu haqda Nitti yazırdı: «İtaliyanın Gürcüstana hərbi ekspedisiyası tək-cə razılıqla deyil, həm də Antantanın arzusu ilə hazırlanmışdır... Məni təəssüfləndirən odur ki, maliyyəçilərin də böyük hissəsi bu ekspedisiyanın tərəfdarı olmuşdur».

Parlament seçkilərinin yaxınlaşdığı bir dövrdə İSP 1919-cu ilin oktyabrında Boloniyada, 1919-cu ilin aprelinə Romada ümumi tətillər başladı. 5 saat müddətində paytaxtda həyat demək olar ki, dondu. Həmçinin, Milanda da tətillər bir neçə nəfərin ölümü ilə nəticələndi. Tətillər dalğası, mitinqlər və nümayişlər 1919-cu il mayın 1-də bütün İtaliyanı bürüdü. Ölkədə siyasi partiyaların planında kənd təsərrüfatı rayonlarında mübarizəni gücləndirmək əsas məsələ idi. Artıq kənddə kəndlilərlə iri torpaq sahibləri arasında ziddiyyətlər dərinləşirdi. Kəndlilər zəhmətkeşlərin torpaq Federasiyasında birləşirdilər. Müharibədən sonra sosialist partiyası torpaqların sosialistləşdirilməsi şüarı ilə çıxış edirdi. «Xalq partiyası» isə kiçik torpaq sahibliyinin möhkəmləndirilməsi və qorunması uğrunda mübarizə aparırdı.

Hökumət fəhlələrə bir sıra güzəştlərə getsə də, ölkədə zəhmətkeşlərin hərəkəti yüksək nöqtəyə çatdı. 1919-cu il iyulun 6-da Ümumi Əmək Federasiyası, sosialist partiyası və dəmiryolçuların müstəqil ittifaqının toplantısında İSP-

nın 1919-cu ilin 20-21 iyula təyin etdiyi beynəlxalq tətilə hazırlıq görülməyə başlandı. Tətildə iştirak etməyə fəhlələrlə yanaşı kəndlilərin də dəvət edilməsi fikri bildirildi. Tətilin əsas məqsədlərindən biri də Rusiyaya qarşı əks-inqilabın silahlanmasının qarşısını almaq idi. Ciolitti hökumətin başçısı oldu. Ciolitti öz proqramı ilə sosialistləri bir növ hakimiyyətdə əməkdaşlığa «dəvət» edirdi. Lakin, sosialistlər hər hansı burjua qruplaşması ilə əməkdaşlıqdan imtina edirdi.

1920-ci ilin sentyabrında sahibkarlar əmək haqlarının artırılması tələbindən imtina etdilər. Fəhlə hərəkatı yenidən gücləndi. Artıq mübarizənin yeni forması-sənaye müəssisələrinin zəbt edilməsi tətbiq edilirdi. Bir çox zavodlar fəhlələr tərəfindən zəbt olunmuşdu. Sentyabrın 4-də İSP və Ümumi Əmək Konfederasiyasının müşavirəsində islahatçılar belə bir qətnamə qəbul etməyə nail oldular ki, fəhlələrin müəssisələri tutması siyasi hərəkət deyil, təmiz həmkarlar ittifaqı fəaliyyətidir. Sentyabrın 10-da Ümumi Əmək Konfederasiyasının milli sovetinin yaradılması qərara alındı. Həmin sovetin iclasında sol maksimalist, İSP-in katibi Ecidio Cener sübut etməyə çalışırdı ki, iqtisadi qarşিদurma siyasət böhranında təzahür edir. Partiyanın işi, bu hərəkatı bütün ölkəyə yaymaqdır. Faktiki olaraq o hakimiyyət uğrunda mübarizəni qoruyur. Ümumi Əmək Konfederasiyası adından D'Araqan bildirirdi ki, fəhlələr müəssisələrə nəzarət etmək tələbini məhdudlaşdırmalı, fəhlə sinfi istehsalın idarə edilməsinə hazırlanmalıdır. Qətnamə qəbul edildi və bununla hərəkatın siyasi xarakteri məhdudlaşdırıldı. Bu hadisədən sonra İtaliyada inqilabi hərəkat zəiflədi. İSP isə qabiliyyətsizliyini bir daha nümayiş etdirdi. Keçirdiyi Qurultayda qəbul edilən proqramın əsasını müasir kapitalist cəmiyyətinin təhlili, siyasi hakimiyyət və proletar diktaturası qurmaq üçün orqanların yaradılması təşkil edirdi. Məqsəd

maksimsalistlərin xəttini dəf etmək idi. Qurultayda həmçinin parlament seçkilərində iştirak etmək qərara alındı. 1919-cu ilin noyabrında yeni qanun əsasında parlament seçkiləri keçirildi. Liberallar 181 yer, sosialistlər 136 yer tutdular. «Xalq partiyası» isə seçicilərin 20,5% səsini alaraq 99 yer tutdular. Faşistlər heç bir yer ala bilmədilər. Nitti ikinci hökumətini təşkil etdi.

1919-cu ilin yayında Antoni Qramşi və Polmiro Tolyatti «Ordino Nyuvo» (Yeni qayda) qrupunu təşkil etdilər. Bu qrupun fəaliyyəti fəhlə sinfinin mübarizəsini təşkilatlandırmağa yönəlmişdi. Onlar fəhlə sinfinin hakimiyyət orqanı kimi fabrik-zavod sovetlərinin yaradılmasına başladılar. 1919-cu ilin sonunadək artıq, demək olar ki, bütün iri müəssisələrdə belə sovetlər yaradıldı, 1920-ci ilin martında sənayeçilər özlərinin «Sənayeçilər Konfederasiyasını» təşkil etdilər və fabrik-zavod sovetlərinə qarşı hücumla başladılar. Lakin, buna cavab olaraq Turin zəhmətkeşləri tətillər etdilər. Bu tətillər sosialist partiyasının rəhbərliyi dəstəkləmədi. Qeyd etmək lazımdır ki, islahatçılar fabrik-zavod sovetlərinin yaradılmasının əleyhinə idilər. Tətillər fabrik-zavod sovetlərinin bir neçə hüququnun qəbul olunması ilə bitdi.

1920-ci ilin iyununda Nitti hökuməti istefaya getməli oldu. Sağ və sol burjuaziyanın nümayəndələrindən hökumət təşkil edildi.

1919-1920-ci illərdə inqilabi hərəkətin rəhbərləri onu ümumi demokratik hərəkətlə əlaqələndirə bilmədilər. Ona görə də inqilabi hərəkət getdikcə zəifləməyə başladı. İtaliya kommunist partiyasının cəmi 50000 üzvü var idi. Lakin, İtaliyada KP-nın yarandığı vaxt artıq ölkədə sinfi və siyasi qüvvələrin münasibətlərində ümumi dönüş yaranmışdı. Artıq faşizm təhlükəsi yaranmış və getdikcə artmaqda idi. Beləliklə, 1919-1920-ci illərdə yüksək nöqtəyə çatmış inqi-

labi mübarizə etməyə başladı. Nitti hakimiyyətə gəldikdən sonra Qafqaz mandatından imtina etdi. Ağıllı və real siyasətçi olan Nitti başa düşürdü ki, İtaliya riskli xarici siyasəti üçün gücsüzdür. 1919-cu ilin sentyabrında D'Annunzionun rəhbərliyi ilə Fiumlimamnın tutulması da İtaliya liberal hökumətinin beynəlxalq mövqeyinin aşağı düşməsi ilə bağlı idi.

İtaliyada faşizm. Fəhlə sinfinin mübarizəsinin qarşısını almaqda burjuaziya güclü dəstək lazım idi. Bu dəstək faşistlər oldular. Onlar Müəssisələr məclisi çağırılması, respublika elan edilməsi, ümumi seçki hüququ, vətən-daşların azadlıqlarına zəmanət, torpaqların kəndlilərə verilməsi, vergilərin nizama salınması, 8 saatlıq iş günü və s. tələblərlə çıxış edirdilər. Əslində faşist hərəkatı özünü dərhal «qara qüvvə» kimi göstərdi. Bir ay keçməmiş, aprelin 15-də sosialist qəzeti «Avantinin» redaksiyasına hücum etdilər. Faşistlər sosialistləri antimillətçi və hətta «Moskvanın agenturası» elan etdilər. Faşistlər əvvəllər D'Annunzio ilə sıx əlaqədə idilər. Belə ki, «Fiuma yürüşü» gələcək Roma yürüşünə proloq oldu. Bütün bu hərəkatlar əvvəl xüsusi çərçivəyə sığmır və mübarizənin təsadüfi epizodları kimi görünürdü. Mussolini əvvəl iri burjuaziya tərəfindən dəstəkləndi. Perron qardaşları, Polana Olivetti və başqa milyonçular ona maliyyə yardımı göstərirdilər. Əvvəllər bu məhdud idi. Mussoliniyə burjuaziya çox da etibar etmirdi. 1919-cu il parlament seçkilərində faşistlər parlamentdə heç bir deputat yeri tuta bilmədilər.

Benito Mussolini dəmirçi ailəsində doğulmuş, italyan dili müəllimi təhsili almış, tezliklə sosialist hərəkatında çıxış etmiş, lakin o, axıradək sosialist olmamışdır. O gənc yaşlarında Makiavella Nitsşeniğin ideyalarına meyl etmişdir. Mussolini «Avanti» qəzetinin redaktoru olmuşdur. Mussolini müharibə ərəfəsində «fəal bitərəflik» uğrunda

çıxış edirdi. O, Fransa bankından pul alaraq «Popolo İtaliy» qəzetini nəşr etdirdi. Mussolini çar Rusiyasından 1 mln.rubl pul almaq hesabına Rusiyanı müdafiə edəcəyini vəd etsə də rus hökumətinin Mussoliniyə etibar etməməsi buna mane olur. 1914-cü ilin noyabrında İSP-dan kənar edilir. 1914-1915-ci İtaliyanın Antanta tərəfindən müharibədə çıxış etməsi tərəfdarı olur. Müharibədən sonra özünün faşist dəstələrini yaratmağa başlayır. Mussolininin başlıca ideyası Roma imperiyasını bərpa etmək idi.

“Faşizm” sözü italyan dilində «faşio» sözündən götürülmüşdür ki, mənası «birlik, topa, vahidlik» deməkdir. Faşio İtaliyada gizli ittifaqların, birliklərin simvolu olmuşdur. Məsələn, XIX əsrin 90-cı illərində kəndlilərin inqilabi təşkilatı Siciliya faşiosu adlandırılırdı. Birinci dünya müharibəsindən sonra Mussolini İtaliyada özünün silahlı dəstələrini yaratmağa başladı. Onlar da faşio üzvləri isə faşistlər adlanırdı. «İtaliyada faşist hərəkatının rəsmi tarixi 1919-cu ilin 23 martı hesab olunur. Həmin gün Milanın San-Seno meydanında faşistlərin dəvəti ilə yerli sənayeçi və ticarətçilərin klubları topladı. Mussolininin rəhbərliyi ilə «Faşiso de kombattimento», yəni «Faşist mübarizə dəstələrinin ittifaqı» yaradıldı. Beş ay sonra faşist hərəkatının proqramı elan edildi. O, bəzən San-Senolkro proqramı da adlandırılır. Proqram üç əsas ideyanı birləşdirirdi. Sınıfların əməkdaşlığı, güclü dövlət hakimiyyəti, nasionalizm (millət hamıdan alidir!). Onların əsas müdafiəçiləri sənətkarlar və tacirlər idi. Kənddə isə faşistlər daha çox orta təbəqəni öz tərəfinə çəkir və «torpaq onu becərənindir» şüarı ilə çıxış edirdilər. Faşist təşkilatları batraklarla kapitalist və kəndli sahibkarlar arasındakı mübarizənin kəskin olduğu Şimal rayonlarında artırdı. 1921-ci ildə faşistlərin kənddə az-çox fəaliyyət göstərməsi bu mərhələnin «aqrar faşizm» adlandırılması ilə nəticələndi. Lapuxov yazırdı ki, «Faşizm şəhərin

hüdudlarından kənara yayıla bilməz. Bu dövrdə ordudan tərxis olunmuş minlərlə keçmiş cəbhəçilər, həmçinin anarxist əhval-ruhiyyəli kənd və şəhər işçiləri faşist ittifaqına yazılırdı. Nəticədə, «Faşist hərəkatında yenə də proletar elementləri azlıqda qaldılar».

Faşistlər 1921-ci ilin əvvəllərində «Faşist sindikatları» adlı həmkarlar ittifaqlarını yaratdılar. 1920-ci ilin payızında maliyyə burjuaziyası və iri burjuaziya zəhmətkeşlərin inqilabi təşkilatlarını dağıtmaq üçün faşistlərdən istifadə edirdi və buna görə də, faşist hərəkatı böyük siyasi güc mövqeyində dayanırdı. Faşist hücumları antiproletar və əksinqilabi xarakteri ilə yanaşı demokratik quruluş yaradılmasına qarşı da yönəlmişdi. Faşistlərin fəaliyyətini həmçinin burjua partiyalarına, liberal və respublikaçı təşkilatlara, xalq partiyasının yerli təşkilatlarına da qarşı yönəlmişdi. Faşistlərin terrorçu hərəkatları liberal burjuaziyanın hakim dairələrinə təhlükəni əks etdirə bilməmişdi. Hakim sinif faşistlərə kömək etməklə inqilaba hərəkata qarşı mübarizədə onu bir növ silah hesab edirdilər.

1920-ci il sentyabr hadisələrindən sonra burjuaziyanın böyük hissəsi liberal dövlətə və parlamentə inamını itirdi. Burjuaziya qəzeti «Korrere dela sera» yazırdı: «İnqilab baş tutmadı, ona görə yox ki, biz ona mane ola bildik. Ona görə ki, Ümumi Əmək Konfederasiyası onu arzulamırdı».

İtaliya burjuaziyasının xeyrinə qüvvələr artdı. Bu həm də 1920-ci ilin ikinci yarısında başlayan iqtisadi böhranla bağlı idi. Nə inqilabi hərəkat, nə də liberal dövlət ölkədə sakitlik yarada bilmirdi. 1920-ci ildə sentyabr hərəkatı iflasa uğradıqdan sonra Mussolini əksinqilabi proqram kursu götürdü. Faşizm öz şüarında inqilabi qüvvələrə və liberal dövlətə qarşı çıxış edirdi. Orta təbəqə burjuaziyanın əlində fəhlələrə qarşı mübarizədə əsas alətə çevrilmişdi. Kənddə isə hələ müharibə dövründə varlanmış kəndlilər siyasi təşkilat-

larda iştirak etməyə can atırdılar. Artıq 1920-ci ilin sonu - 1921-ci ilin əvvəllərində onlar iri torpaq sahibləri ilə birləşdilər və öz torpaqlarını qorumaq üçün «özünümüdafiə dəstələri yaratdılar.

1920-ci ilin payızında faşist hərəkatı sürətlə yetişirdi. İlin sonunda artıq onun 2200 bölməsi və 320000 üzvü var idi. Faşist hərəkatında xırda burjuaziya elementləri güclənirdi. Bunlar Ciolitti hökumətindən narazı sahibkarlar idilər.

1921-ci ilin noyabrında keçirilən qurultaydan dərhal sonra faşistlər siyasi, hərbi və iqtisadi istiqamətdə fəaliyyətə başladılar. Onlar ağıllı hərəkat edərək parlamentdə qüvvələrin birləşməsinə mane oldular. Parlamentdə faşistlər liberallarla xalq partiyası arasındakı mübarizədən istifadə edirdilər. 1922-ci ilin yanvarında faşistlər Vatikanla yaxınlaşmağa başladılar. Bu zaman yeni papa Piy yaxınlaşma üçün şərtlər hazırladı. «Yeni papa Milan arxiyepiskopu kimi faşistlərin hörmət və sevgisini qazanmışdı. Faşistlər hərbi təşkilatların mərkəzləşdirilməsinə nail oldular. Müstəqil silahlı dəstələr faşist milisində cəmləşdirildi. 1922-ci ilin yanvarına Boloniyada faşist həmkarlar təşkilatının qurul-tayı keçirildi. Burda həmkarlar təşkilatının fəaliyyətinin əsasında yenə də millət ideyası dayanırdı. 1922-ci ilin əvvəllərində faşistlər öz təsirlərini gənclər, xüsusən də tələbə gənclər arasında genişləndirirdilər. Hətta, Mussolini öz partiyasını «Gənclər partiyası» adlandırır. 1922-ci ilin əvvəllərində iqtisadi böhran yüksək nöqtəyə çatdı. Ölkədə 670000 adam işsiz idi. İri inhisarlar iflas edirdi. Ölkənin iri bankı «Banka italyana diska» iflas etdi. 1921-ci ilin iyulunda hakimiyyətə gələn hökumət 1922-ci il fevralın 2-də istefa verməli oldu. Fevralın 25-dək hökumət böhranı davam etdi. Hökumət böhranı zamanı faşizm demokratik ünsürlərə qarşı birbaşa hücum keçdi. Nəhayət, fevralın 25-də Faktın rəhbərliyi ilə koalision hökumət təşkil olundu. Bu dövüdə «Əmək ittifaqı»

adı ilə həmkarların mübarizəsinin koordinasiya mərkəzi yaradıldı. Onun başında islahatçılar dayanırdı. 1922-ci ilin yanvarında Florensiya, Boloniya, Piza, Mortar, Livorno və b. yerlərdə faşist terroruna qarşı nümayişlər oldu. San Frerino, Porta del - Prato, Kavur meydanlarında baş verən toqquşmalarda faşistlər yaxşı silahlandıqlarına və polisdən istifadə etdiklərinə görə qalib gəldilər. İSP-nin rəhbərləri bu zaman faşizmlə silahlı mübarizənin keyfiy-yətinə inanmırdılar. İslahatçılar öz proqramında proletar diktaturası uğrunda silahlı mübarizədən imtina etməyi təklif edir və bunu terrorçu burjua diktaturasının qurulması təhlükəsi hesab edirdilər. İKP isə faşizmə qarşı mübarizədə digər partiyalarla əməkdaşlıq etmirdi. 1921-ci ilin mayında keçirilən parlament seçkilərində də İSP və İKP ayrılıqda çıxış etdilər. Seçkilərdə İSP 123 yer, İKP 15 yer, Xalq partiyası 108 yer, «Faşist partiyası 35 yer qazandı. Ciolitti yazırdı: «Mən baxıram ki, bu müsbət haldır, belə ki, faşizm indi ölkədə real gücdür». Faşizmə qarşı yerlərdə «Proletariatı müdafiə komitələri» və «Xalq könüllüləri» dəstələri yaradılırdı. Zəhmətkeşlərin antifaşist mübarizəsi güclənirdi. 1921-ci ilin avqustun 3-də İSP və Ümumi Əmək Konfederasiyası saziş bağlayaraq dostluq münasibətində olacaqlarına və faşizmə qarşı birgə mübarizə aparacaqlarına söz verdilər. Faşistlər isə terroru davam etdirirdilər. Artıq 1921-ci ilin noyabrında faşist hərəkəti ciddi siyasi qüvvə idi. Hərəkətin rəhbərləri faşizmin ideoloji prinsiplərinin konkretləşdirilməsinin vacibliyini qeyd edirdilər. Faşizmin daxilində əsas mübahisə monarxiya, yaxud respublika məsələsi idi. Onlar faşist ittifaqının III qurultayında faşizmi siyasi partiya kimi qanuniləşdirdilər. İSP və İKP yenə də əvvəlki mövqelərində idilər. Bu vəziyyət vahid antifaşist cəbhəsinin yaradılmasına imkan vermirdi. 1922-ci ilin iyununda faşist terroru yeni

hökumət böhranından xəbər verirdi. İSP-da isə islahatçılar maksima-listlər arasında fikir ayrılığı mövcud idi. İslahatçılar burjuaziyanın demokratik təbəqələri ilə razılaşağı, ikincilər isə faşizmlə mübarizə aparmağı üstün hesab edirdilər. 1922-ci ilin avqustun 1-ə Əmək ittifaqının rəhbər komitəsi gizli iclasında Ümumilli tətil elan edilməsi haqqında qərar qəbul etdi. Faktə ikinci kabinetini təşkil etdikdən sonra Əmək İttifaqı tətilin dayandırılmasını bildirdi. Hökumət böhranı başlayanda Xalq partiyası özünün parlamentdəki qrupu ilə sosialist və liberallar arasında saziş uğrunda çıxış edirdi. Avqust tətilindən sonra fəhlə hərəkatı ciddi böhrana düşdü. Oktyabrın əvvəllərində keçirilən İSP-nın XVIII qurultayında partiyanın katibi Fioritto islahatçıların tərribatçılığı haqqında danışdı. İslahatçılar ayrılaq Unitar sosialist partiyasını (USP) yaratdılar. Ölkədə artıq ikihakimiyyətlikdən danışılırdı.

Faşistlərin hakimiyyət başına gəlməsi. Faşistlər hakimiyyəti ələ almağa hazırlaşdı. Mussolini bu işi noyabrın 10-dək həyata keçiriləcəyini bildirirdi. 1922-ci il oktyabrın 24-də Neapolun San-Karlo teatrında faşistlərin qurultayı açıldı. Mussolinin fikirləri hökumətin ünvanına birbaşa ultimatum kimi yönəlmişdi. Nəhayət, faşistlər «Vezuvi» mehmanxanasında toplaşaraq yekun qərar qəbul etdilər. 1922-ci il oktyabrın 28-nə hücum təyin edildi. Buna qədər faşist kolonnaları möhkəmləndirildi. Oktyabrın 28-də Romaya hücum başlandı. Baş nazir Fakt səhər tezdən krala istefa verdiyini bildirdi. Kral fövaqəladə vəziyyət haqqında dekreti imzalamaqdan imtina etdi. Fakt isə faşistlərin iştirakı ilə yaradılacaq kabinetin başında duracağına ümidini itirmirdi. Lakin, kral yeni kabinetin təşkilini sağ liberalların lideri Salandra tapşırırdı. Mussolini hadisələr zamanı Milanda İsveçrə sərhəddində idi. Hadisələrin baş tutmayacağı təqdirdə xaricə getməyi planlaşdırmışdı.

Mussolini hökumətin təşkili məsələsində heç bir kompromisə razı deyildi. O, təkbaşına hökumət yaratmaq tələbini bildirirdi. Oktyabrın 29-dan kralın adyudantı Çittadini teleqramla Mussoliniyə bildirdi ki, kral ona baş nazir vəzifəsini təklif edir. Oktyabrın 30-da saat 10:42-də Mussolini perondan Roma vağzalına gəldi. Bu vaxt şəhərdə bütün yerlər faşist kolonnaları tərəfindən tutulmuşdu. Beləliklə, sosialistlərin qeyri-fəallığı, Vatikanın bitərəfliyi, parlament üzvlərinin laqeydliyi, kral II Viktor Emmanuelin gücsüzlüyü nəticəsində Mussolininin rəhbərliyi ilə «Faşist partiyası» hakimiyyətə gəldi.

İtaliyada faşist rejimi öz inkişafında üç dövrə bölünür: 1) keçid dövrü (1922-1926). Bu dövrdə mərhələlərlə faşistləşdirmə prosesi gedir, həmçinin parlament dövlətinin bir neçə burjuaziya və müxalifət institutları saxlanılır; 2) qeyri-məhdud faşist diktaturasının qurulması dövrü (1926-1929); 3) Korporativ faşist dövlətinin yaradılması dövrü (1929-1943).

Mussolinin faşist rejimi 20 ildən artıq davam etmişdir. Bu İtaliya tarixində «qara iyirmi il» adlanır. Faşistlər hakimiyyətə gələrkən heç bir müqavimətə rast gəlməsələr də, onlar ehtiyatla hərəkət edirdilər. Romanın küçə və meydanlarında onların silahlı dəstələri dayanırdı. Mussolini özü də faşist döyüşçüsü paltarını geyinirdi: qara köynək, mavi –yaşıl şalvar və dəri qunc. Faşistlərin bəzən «qara köynəklilər»də adlandırıldılar. Faşistlərin gerbi faşist dövlətinin gerbi oldu. O, ortasında çubuq dəstəsi olan dairə idi. Faşistlərin bu simvolları Qədim Roma ilə əlaqədar idi. Çünki, Mussolini Qədim Roma imperiyasının bərpasına çalışırdı.

Müxtəlif siyasi xadimlər faşist çevrilişinə müxtəlif qiymət verirdilər. Liberallar onu kabinet dəyişilməsi hesab edirdilər. Nitti 1923-cü ildə yazırdı ki, faşist eksperimenti baş tutdu, fəhlə sinfinin müxalifəti ləğv olunacaq, hamı

normal vəziyyətə və konstitusiya qaydalarına dönəcək. Faşizm isə öz dövlət çevrilişini inqilab kimi təqdim etməyə çalışırdı. Yeni hökumətin təşkil edildiyi elan olundu. Mussolini ilk dövrdə ehtiyatlı hərəkət edirdi. O, digər partiyaları da hökumətdə iştiraka dəvət etdi. Hökumətin 13 nazirindən cəmi üçü faşist idi. Qalanları liberallar, demokratlar, xalq partiyasındakı ordu və donanmanın yüksək rütbəli şəxslərindən idi. Diqqəti cəlb edən cəhət yeni seçilmiş 3 faşist nazirin iri maliyyə və sənaye burjuaziyasının yüksək dairələr ilə əlaqədə olması idi. Bu da onların iri burjuaziya tərəfindən müdafiə olunmasını artırırdı. Lakin, faşistlər parlamentdə güclü deyildilər. 1922-ci ilin noyabrın 16-da faşist çevrilişindən sonra parlamentin ilk iclası açıldı. Mussolini tribunaya qalxdı. Onun çıxışı hədələmək şəklində idi. Mussolini bildirdi: «Mən qələbədən istifadə edərək bu binanı dağıda bilərdim. Hətta parlamenti dağıdıb təmiz faşist hökuməti də yarada bilərdim. Mən koalisiyon hökuməti parlamentin etimadını qazanmaq üçün deyil, İtaliyanın ağır vəziyyətinə kömək üçün yaratmışam Bundan sonra parlamentin hökumətə etimadı məsələsi səsə qoyuldu. 306 deputat lehinə, 102 deputat əleyhinə səs verdi. Beləliklə, yeni hökumət parlamentdə qanuniləşdirildi. Faşistlər qanunverici hakimiyyətə malik deyildilər. Ona görə də sərbəst deyildilər. Faşistlər bildirdilər ki, hökumət parlamentin yedəyində gedə bilməz. Parlament hökumətə etimad göstərdikdən bir neçə gün sonra Mussolini nazirlik aparatı və maliyyə sisteminin təşkilində bütün səlahiyyətləri ələ keçirdi. Beləliklə, İtaliya tarixində xüsusi seçilən yeni bir mərhələ başladı. Bu mərhələni faşistlərin hakimiyyətə tam sahib olmasının keçid dövrü kimi səciyyələndirmək olar. Faşist diktaturası ilk dövrdə köhnə konstitusiya və dövlət qanunları əsasında fəaliyyət göstərirdi. Kral və parlamente toxunmadılar. Diktaturanın mexanizmləri faktiki olaraq

faşist partiyasının təzyiqi ilə müəyyənləşirdi. Faşistlər hakimiyyətə gələndən dərhal sonra yerli hakimiyyət orqanları faşist təşkilatının rəhbərləri tərəfindən nəzarət altına alındı. Köhnə dövlət və hökumət rəhbərliyində dəyişiklik etməyə başladılar. Birinci dövrdə faşistlər hakimiyyəti faşist partiyasının diktaturası kimi icra edirdilər. Bu diktaturanı təmin etmək üçün iki yeni institut yaradıldı: Böyük faşist soveti (BFS) və könüllü milli təhlükəsizlik milisi (KMTM). BFS Mussoloini tərəfindən 1922-ci ilin dekabrında faşist nazirləri və faşist liderlərindən təşkil olunmuşdu. BFS faktiki olaraq bütün dekretləri və qanun layihələrini parlamentin müzakirəsindən əvvəl nəzərdən keçirirdi. O, öz nümayəndələri vasitəsilə hökumətdə iştirak etməklə yanaşı, bir növ hökumətə nəzarət edirdi. 1923-cü il yanvarın 14-də Kralın dekreti ilə faşist milisinin hüquqi cəhətdən formalaşdırılması məsələsinə baxıldı. Tezliklə, faşist milisi KMTM kimi formalaşdı. Onun əsasnaməsində göstərilir ki, KMTM faşist özbaşınalığına son qoymalı və öz hüquqlarını yüksək qanun səviyyəsində təmin etməlidir. Lakin, faşist dəstələri öz fəaliyyətlərindən qalmırdılar, yerlərdə terrorlar həyata keçirirdilər. Belə terrorlardan biri 1922-ci ilin dekabr gecəsində 15 nəfər sosialist və kommunistin öldürülməsi oldu. Aydın görünür ki, KMTM-in yaradılması terrorist faşist diktaturasını möhkəmləndirmək yolunda bir addım olmuşdur. O, hökumətin başında olan Mussolininin hakimiyyətini gücləndirməyə xidmət edirdi. Demək olmaz ki, bütün deyilənlər istər liberal, istərsə də demokratik burjuaziyanın siyasi dairələrinin fəaliyyətinin qeyri qənaətbəxş olmasından xəbər vermir. Lakin bu, ayrı-ayrı səlahiyyətli şəxslərin faşizmlə əməkdaşlığı çərçivəsində idi. Yeni hökumət təşkil olunduqdan sonra sənayeçilərin konfederasiyası onu dəstəkləyəcəyini bildirdi. Faşist çevrilişini maliyyə-inhisarçı

dapirlər, İtaliyanın iri kommersiya bankı da dəstəkləyirdi. Liberallara gəldikdə isə faşistlər hakimiyyətə gəldikdən sonra onlar hər hansı özbaşına mövqe tutmağa çalışmamışdır. 1923-cü ilin yanvarında isə partiya rəhbərləri Mussolini ilə görüşündə öz məqsədlərini belə bildirmişlər: faşistlərin işində səmimi əməkdaşlıq etmək və hökumətə açıq dəstək göstərmək. Fevralın sonunda isə Bonomi qrupu yeni hökumətlə əməkdaşlıq etməyi təklif etdi. Bu dövrdə yeni hökumətin Vatikanla da fəal əməkdaşlıq etməsini qeyd etmək lazımdır. Bunun bariz təzahürü kilsələrin təmiri üçün yeni hökumətin 3 milyon lir ayırması və eləcə də məktəb islahatı idi. Qeyd edək ki, faşistlər 1923-cü ilin aprelinədək Xalq partiyası ilə, 1924-cü ilin sonunadək isə liberallarla koalision hökumətidə olmuşlar. Bu özü bir daha Vatikanla yeni hökumətin fəal əməkdaşlığını sübut edir.

Faşistlər hakimiyyətə gələnə qədər iqtisadiyyatın sabitləşməsi yolunda bir sıra mərhələlər keçilmişdi. Yeni hökumətin qurulması ölkə iqtisadiyyatına kapital qoyuluşunu stimullaşdırdı və sənaye istehsalını artırdı. Belə ki, əvvəlki illərə nisbətən sənaye istehsalı 60% artdı. Bir çox tarixçilər bunu faşistlərin möcüzəli siyasəti kimi qeyd edirlər. İnhisarçı kapitalın maraqlarına uyğun sahibkarlıq fəaliyyətindəki bütün məhdudiyətlər ləğv edildi. Həmçinin iri kapital üzərindən çoxlu vergilər götürüldü və ya azaldıldı. Hökumət, 48 saatlıq iş həftəsini təxirə saldı. Mussolininin aqrar siyasəti iri torpaq sahiblərinin, feodalların maraqlarına cavab verirdi. İstehsalın kapitalist forması kənd təsərrüfatında da genişləndirilirdi. 1923-cü ildə Mussolini hökuməti 1919-cu ildə verilmiş batrakların və yoxsul kəndlilərin boş və ya pis yararlı mülkədar torpaqlarından qanuni istifadə etmələri haqqında dekreti ləğv etdi. Mülkədarlar torpağın icarə haqqını artırmaq hüququ aldılar. Eyni zamanda kəndlilərin vergiləri də artırıldı «Faşizmin aqrar

siyasətinin nəticəsində zəhmətkeş kəndlilərin vəziyyəti ağırlaşdı. Ümumiyyətlə, faşistlər ölkədə kapitalizmin müvəqqəti sabitləşməsinə nail ola bildilər. Bu yolda daxili amillərlə yanaşı xarici amil də böyük rol oynadı. Belə ki, ABŞ-da Morqanın bankir evi İtaliyaya 100 milyon dollar dəyərində istiqraz verdi. Xarici istiqrazın köməyi ilə lirin sabitliyi əldə olundu. Ümumiyyətlə, amerikan imperialistləri İtaliyanın səhmdar cəmiyyətlərinə 200 milyon dollar qoymuşdular. M.Sandomirskiy yazır ki, «faşistlərin kapitalizmin sabitləşməsi üçün gördükləri tədbirlər dövlətə tabe olanlara və ona qulluq göstərənlərə xeyir gətirirdi».

Faşistlərin ilk iki ildə xarici siyasətdə təcavüzkarlıq meyilləri güclənmişdi. Bu siyasət, Aralıq dənizində, Yaxın Şərqdə və Afrikada İtaliya tərəfindən hakim mövqeləri zəbt etməyə cəhd edən italyan inhisarlarının mənafeyinə uyğun gəlirdi. Mussolinin məqsədi Roma imperiyasını bərpa etmək idi. 1923-cü ilin sentyabrında İtaliya, Adriatik dənizinin giriş yollarını nəzarət altına alan Yunanistanın Korfu adasını tutmağa cəhd etmişdi. Lakin, bu Aralıq dənizinin şərqudə Böyük Britaniyanın strateji mövqeləri üçün təhlükəli idi. Mussolini istər-istəməz İngiltərənin tələbini yerinə yetirərək bu adam tərk etməli oldu. 1923-cü ilin sentyabrında Mussolini Rur fırlıdağı nəticəsində Fransanın Balkanlarda zəifləməsindən istifadə edərək Yuqoslaviya ilə münafişə mənbəyi olan Fiuma qoşun yeritdi. 1924-cü ilin yanvarında Romada bağlanan müqaviləyə əsasən Fium İtaliyaya qaldı. 1924-cü ildə İtaliyanın Bolqarıstan və Yunanistanla əlaqələri möhkəmlənməyə başladı. Bu Balkan ölkələrinin Yuqoslaviya ilə fikir ayrılıqları var idi və İtaliya diplomatiyasından Yuqoslaviya vasitəsilə ilə balkanlara nüfuz edən Fransanın təsirinin qarşısını almaqda istifadə etməyə çalışırdılar. İtaliya ilk Avropa dövlətləri sırasında SSRİ-ni rəsmən tanıdı və 1924-cü ilin fevralında ticarət sazişi

bağlandı. 1924-cü ildən faşist İtaliyasının İngiltərə və ABŞ ilə münasibətləri yaxşılaşdı. Bu ölkələrin sağ dairələri faşizmə Avropadakı inqilabi hərəkətlə mübarizə aparmaq üçün mühüm bu dayaq kimi baxırdılar. Onlar hətta İtaliya imperializminin qəsbkarlığını da rəğbətlə qarşılayırdılar.

Faşistlər hakimiyyətə gəldikdən dərhal sonra yığıncaqlar və ittifaqlar azadlığını daha artıq məhdudlaşdırmağa başladılar. Faşistlər həmkarlar ittifaqlarının hüquqlarını məhdudlaşdırdılar və onu öz nəzarətləri altına aldılar. Onlar KP, həmkarlar ittifaqı və əmək palatasına məxsus yerləri zəbt edirdilər. Fəhlələrin tətillər etmək hüququ praktiki olaraq ləğv edilmişdi. Bəs görək belə bir vəziyyətdə faşizmə qarşı zəhmətkeşlər və siyasi partiyalar hansı işləri görürdülər? Hələ 1922-ci ilin noyabrında Komenternin IV konqresində İKP və İSP-nin gücləndirilməsi haqqında qərar qəbul olundu. Qeyd edilirdi ki, İKP-nin və İSP-nin birləşmiş qurultayı 1923-cü il martın birinci yarısındanadək keçirilməlidir. Lakin, söhbət hələ üç fəhlə partiyasından ikisinin birləşməsindən gedirdi. İnqilabi cərəyanlarla islahatçılar arasında fikir ayrılığı davam edirdi. Qeyd edək ki, birləşmə məsələsində də fikir müxtəlifliyi var idi. Bu özünü İSP-nin 1923-cü il aprelin ortalarında keçirilən qurultayında (XIX) göstərdi. İKP ilə birləşmənin əleyhdarları İSP-da Serratinin rəhbərliyi ilə öz fraksiyalarını yaratdılar və özlərini III İnternasionalın tərəfdarları və ya internasionalçılar adlandırdılar. Onlar Kominternin 21 şərtinin də qəbul edilməsinin əleyhinə idilər. İKP isə partiya sıralarında «təmizliyi» saxlamağa cəhd göstərirdi. İslahatçıların USP-ı (Unitar Sosialist Partiyası) burjuaziyanın antifaşist demokratik qrupları ilə razılaşmağa meyl edirdi. Beləliklə, qeyd olunan dövrdə antifaşist mübarizə yox dərəcəsində idi. Belə bir dövrdə faşizm öz mövqeyini gücləndirmək üçün tədbirlər görürdü.

1923-cü ilin aprelində Mussolini Xalq partiyasını hökumətdən çıxarmağa nail oldu. 1923-cü ilin iyulunda faşistlər parlamentə seçkilərin qanun layihəsini hazırladılar. Qanun layihəsinin müəllifi Açıerbo idi. Açıerbonun seçki qanununa əsasən seçkilərdə 50% səs toplayan partiya deputat yerlərinin 2/3-ni qazanacaqdır. Qanun layihəsi 1923-cü ilin noyabrında müzakirə olundu. Açıerbonun qanun layihəsinə 235 səs lehinə, 139 səs əleyhinə və 77 səs bitrəf oldu. Sonra qanun kral tərəfindən imzalandı. Açıerbo qanunu parlamentdə fəhlə müxalifətini ləğv etmək üçün burjuaziyaya imkan yaradırdı. 1924-cü ilin yanvarından parlament seçkilərinə hazırlıq başlandı. Liberallar və demokratlar seçkilərdə ayrılıqda çıxış edəcəkdilər: Amedeonun rəhbərliyi ilə liberalların bir qrupu və Xalq partiyası əvvəl seçkiləri baykot etmək istəsə də, sonra bundan əl çəkdiilər. Xalq partiyası antifaşist platformada çıxış etsə də, onun mövqeyi ehtiyatlı idi və digər antifaşist partiyalarla yerli hərəkatlarda iştirak etməyə imkan vermirdi. 1924-cü il yanvarın sonunda İKP hər üç partiyanın, yəni, İKP, İSP və USP-nin birləşməsi təklifi ilə çıxış etdi. Bu üç partiya arasında danışıqlar 4 gün davam etdi. İslahatçılar «bütün proletariat qüvvələrinin bloku», «bütün demokratik və antifaşist qüvvələrin bloku» ideyalarının əleyhinə idi. Həmçinin, seçkilərin antidemokratik keçəcəyini əsas götürərək islahatçılar seçkiləri baykot etmək taktikası yeridirdilər. Onların fərqli olaraq İKP seçkilərdə iştirak edəcəyini bildirdi. Maksimalist-sosialistlər isə kommunistlər və ya reformistlərlə seçkilərdə bir blokda çıxış etməkdən imtina edirdilər. Beləliklə, siyasi partiyalar parlament seçkilərində bir blokda iştirak etməkdən imtina etdirir. Bu isə faşist partiyası üçün sərfəli idi. Seçkilərin qeyd demokratikliyi ilə yanaşı, qeyd olunan bu amil də faşistlərin gələcək seçkilərdə qələbəsini təmin etdi.

“**Matteotti**” işi. 1924 -cü il aprelin 6-da parlament seçkiləri oldu. Faşist partiyası seçkilərdə 4,5 milyon, qalan partiyalar 3,5 milyon səs toplaya bildilər. Faşistlər parlamentdə 374 yer qazandılar. Xalq partiyası 39, USP 24, İSP 22, İKP 19 deputat yeri qazandı. «Xüsusən cənub ərazilərində seçkilər qorxu altında və terrorla keçirilmişdi. Nəticədə faşistlər elə səslərin çox hissəsini də cənubda toplamışdılar. Faşist rəhbərləri özlərinin «parlaq qələbələrinə» yüksək şəkildə ifadə edirdilər. Məsələn, Açıq deyirdi: «Bizim qələbəmiz həqiqətən möcüzədir». Mussolini isə qeyd edirdi ki, «Heç kim millətin bizim işimizlə razılaşdığına şübhə edə bilməz». Ümumiyyətlə, faşist çevrilişindən sonra bu ilk parlament seçkisi idi. Hüquqi nöqtəyi-nəzərinə bu faşistlərin hakimiyyətə gəlməsi üçün üçüncü təminat idi. Birinci təminat Mussolininin rəhbərliyi altında hökumətin təşkilinə kralın razı olması, ikinci təminat parlamentin yeni hökumətə etimad göstərməsi idisə, üçüncü təminat parlament seçkilərində faşistlərin səs çoxluğu qazanması idi. Lakin, bu dəfə formal hüquqi gediş öz nəticələrini göstərdi. Belə ki, faşistlərin bu zahiri qələbəsi üzündə yeni rejimə qarşı olan ziddiyyətləri gizlədirdi. Bu isə özünü tezliklə yaranan siyasi gərginliklə əks etdirdi. Bu gərginlik isə deputat, sosialist islahatçıların rəhbəri Cakamo Matteottinin faşistlərin fəaliyyətini kəsin tənqid edən çıxışından sonra onun birdən-birə yoxa çıxması ilə əlaqədar yaranmış oldu. Bu tarixdə «Matteotti böhranı» adlanır.

«Matteotti böhranı» siyasi vəziyyəti gərginləşdirdi. Yeni seçilmiş parlamentin ilk iclasında Matteotti çıxış edərək faşistlərin yaramazcasına seçkiləri saxtalaşdırdıqlarını bildirdi və seçkilərin nəticələrinin ləğv edilməsini tələb etdi. Faşist partiyasından olan deputatlar onun çıxışına mane ola bilmədilər. Əlbəttə, Mussolini bununla heç cür razı ola bilməzdi. Matteottu özü də bu çıxışın təhlükəsini başa

düşürdü və parlamentin binasından çıxarkən öz dostlarına belə demişdir: İndi mənim üçün örtülü əməliyyat hazırlamaq olar. Beləliklə, faşistlərin xüsusi bir qrupu Dumininin rəhbərliyi ilə Matteottini vəhşicəsinə öldürərək meyitini şəhərin kənarında gizlətdilər. Matteottinin iyunun 10-da yola çıxması ilə əlaqədar faşistlərdən şübhələndilər. Bu hadisədən az sonra çox az adam tapılırdı ki, bu hadisədə faşistlərin iştirak etdiyini bilməsin. Bütün antifaşist partiyaları iyunun 14-də Montoriternoda topladılar. Burada onlar Matteottinin ölümünə aydınlıq gətirilməsini tələb etdilər. Onlar qərara aldılar ki, parlamentin işinə cavabdeh qrup yaradılsın. Parlamentdə müxalifət deputatları «Aventin bloku» yaradılar. «Aventin bloku» dərhal antifaşist qüvvələrin siyasi mərkəzi oldu. Lakin, bu blokun bir sıra üzvləri güzəşt yolu tutdu. Deputatların bir neçəsinin parlamenti tərk etməsi Mussolinini məcbur etdi ki, parlamentin iclasını dayandırsın. Artıq ölümün faşistlər tərəfindən törədildiyi açıqca söylənilirdi. Küçə və meydanlarda mitinqlər toplaşır «tətillər» keçirilirdi. Ümumiyyətlə, Matteottinin yoxa çıxması xəbərindən sonra Mussolini rejimi böhran keçirirdi. Belə bir dövrdə liberallar xalqı sakitliyi qorumağa çağırırdı. İKP isə İSP və USP-na vahid cəbhədə birləşməyi təklif edirdi. Lakin, onun bu təklifi dəstəklənmədi. İSP Ümumi Əmək Konfederasiyası ilə birlikdə passiv mübarizə formasından istifadə edirdi. 1924-cü il iyunun 27-də parlamentin binasında partiyaların assambleyası keçirildi. Bu «Aventin assambleyası» adlandı. Elə buradaca bəyannamə qəbul edildi ki, bütün müxalifət partiyaları qanun bərpə olunana qədər parlamentin işində iştirak etməyəcək. Onlar ümid edirdilər ki, kral işə qarışacaq; onların fikrincə o, Mussolinini hakimiyyətdən kənar etmək vəzifəsini öz üzərinə götürməli idi. Lakin, onlar səhv edirdilər və kütləvi hərəkatın təşkilatlandırılması işi ilə məşğul olurdular. Bu da

Mussoliniyə manevr etməyə imkan verirdi. 1924-cü ilin sonunda İKP-nın parlamentdən getmiş bütün partiyaların toplaşmaq və bu yığıncağı «antiparlament» adlandırmaq təklifi «Aventin ittifaqı» tərəfindən rədd edildi. Bu hal isə Mussoliniyə yardım göstərmək demək idi. Matteottinin öldürülməsindən sonra hətta liberallar da faşizmdən uzaqlaşmağa başlayırdı. Onlardan ən əvvəl Colitti müxalifət mövqeyinə keçdi, halbuki Orlando və Salandra yalnız 1924-cü ilin sonunda Mussolininin əleyhinə çıxdılar. Lakin «Aventin ittifaqı» partiyaların əksinə olaraq liberallar parlamentdən getmədilər, onlar parlamentdə burjua müxalifəti sifəti ilə qaldılar. Beləliklə, deyilənlərdən aydın oldu ki, antifaşist cəbhəsində birlik yox idi və bu da Mussoliniyə onlarla hesablaşmağa imkan verirdi. Mussolini bundan məharətlə istifadə edə bildi.

Açıq faşist dikturasına keçid. 1924-cü ilin sonunda «Aventin ittifaqı»nın siyasi cəhətdən zəif olduğu aydın görünürdü və Mussolini də bunu nəzərindən qaçırmadı. 1925-ci ilin yanvarın 3-də müxalifəti qəzəblə hədələyən çıxış etdi. O, bildirdi ki, «baş vermiş hadisələrin siyasi, mənəvi və tarixi məsuliyyətini öz üzərinə götürür». Ardınca qeyd etdi ki, «Mübarizəni güclə həll edəcək». Bu çıxış faşizmin geniş hücumu keçməsi üçün bir işarə oldu. Bu, faşizmin ikinci dalğası da adlanır. 1923-cü ilin aprelində liberallarla yaradılmış koalisiyası hökumətə 1924-cü ilin sonunda son qoyuldu. Artıq təmiz faşist hökuməti yaradıldı. Belə bir dövrdə başlayan fəhlə hərəkatı iqtisadi ziddiyyətlər üzündən başlasa da, getdikcə siyasi xarakter alırdı. 1925-ci ilin martında Pyemontda, Lombardiyada, Liqurində tətillər baş verdi. İyulda isə «FİAT» inhisarının fəhlələri əmək haqqının artırılmasına nail oldular. Bu, fəhlələrin sonuncu böyük və açıq çıxışları oldu. Faşistlər indi faşist həmkarları ittifaqlarının nüfuzunu bərpa etməyi qərara aldılar. 1925-ci il oktyabrın

2-də faşist həmkarlar ittifaqı ilə sənayeçilərin konfederasiyası arasında Palatstvo Vidoni müqaviləsi imzalandı. Sənayeçilərin konfederasiyası faşist həmkarlar ittifaqını fəhlə kütləsinin yeganə orqanı kimi tanıdı. Həmçinin, müqavilədə daxili fabrik-zavod komissiyaları qadağan edilirdi. 1925-ci il noyabrın 5-də USP qadağan edilsə də, İKP fəal idi. 1926-cı ilin yanvarında keçirilən III qurultayında isə partiyanın strategiyası və taktikası müəyyən edildi. Bu dövrdə artıq faşizm yeni mənhələdə – totalitar diktatura mərhələsində çıxış edirdi.

Faşizm ciddi siyasət yeridirdi. Nəhayət faşistlər demokratik azadlıqların qalıqlarının ləğv edilməsini qərara aldılar. 1925-ci il dekabrın 24-də hökumət başçısının hüquqları haqqında qanun qəbul edildi. Bu qanunla parlamentin hökumət başçısının fəaliyyətinə nəzarət etməsinə son qoyuldu. Elə həmin gün dövlət aparatının millətçi fikirli elementlərdən təmizləmək haqqında qanun verildi: 1926-cı il yanvarın 31-də siyasi mühacirlərin İtaliya vətəndaşlığından məhrum edilməsi haqqında dekret verildi. Həmin gün digər 2 qanun qəbul olundu. Onlardan biri «Ümumi sakitlik üçün təhlükəli qəzetlərin» qadağan edilməsi idi. İkinci qanunda isə hökumətə parlamenti gözləmədən bəyanat nəşr etdirmək və yaymaq səlahiyyəti verilirdi. Bütün bu kompleks qanunları faşistlər «dövlətin müdafiəsi uğrunda tədbirlər» adlandırırdılar. Kralın verdiyi dekretlər formal olaraq böyük hüquqi gücə malik idi. Əslində isə kral hökumətin başçısı və BFS ilə razılaşırdı. 1926-cı il aprelin 3-də «Kollektiv əmək münasibətlərinin təşkili qaydaları haqqında» qanun verildi. Bu sənayeçilərlə faşist həmkarlar ittifaqı arasında sonuncu razılaşma oldu. Qanun sahibkarlara lokautu, fəhlələrə isə tətili qadağan edirdi. Bütün əmək ziddiyyətləri məhkəmədə həll olunmalı idi. Bu qanun sənayeçilərin konfederasiyası ilə faşist həmkarlar ittifaqı arasında

əməkdaşlıq haqqında razılaşmanın davam idi. 1926-cı il oktyabrın 31-də Mussoliniyə sui-qəsd təşkil olundu. Mussoliniyə bundan başqa daha üç sui-qəsd olmuşdur. Yeni sui-qəsd kütləvi repressiyalar, təqiblər və faşist terroru üçün bəhanə oldu. Noyabrın 6-da Mussolini xarici işlər naziri Federtsonu istefaya göndərərək, özü həmin vəzifəni icra etməyə başladı. 1926-cı ilin noyabrında faşist hökuməti burjua-demokratik azadlıqlarının qalıqlarını tamamilə ləğv edən və ölkədə qeyri-məhdud faşist diktaturası rejimi yarıdan fəvqəladə qanunlar qəbul etdi. Faşist təşkilatlarından başqa bütün təşkilatlar qadağan edildi. Parlamentdə bütün avertinçilərin deputat mandatlarından məhrum edilməsi haqqında qanun verildi. «Dövlətin milli təhlükəsizliyini» təmin etmək üçün «xüsusi tribunal» yaradıldı. Antifaşistlərin müraciəti də qadağan olundu. Dövləti müdafiə etmək üçün faşist müdafiə dəstəsi –«Ovra» yaradıldı. Fəvqəladə qanunlar əvvəlcə 5 il müddətinə müəyyən edilmişdi. Sonralar onun vaxtını uzatdılar. Hətta, faşist rejiminin sonunadək bu qanunlar qüvvədə qaldı.

Fəvqəladə qanunların qəbul edilməsi ilə «qeyri-məhdud» faşist diktaturası İtaliyada rəsmiləşdi və bununla da 4 il davam edən faşist dövlətinin birinci dövrü artıq sona çatmış oldu. «Fəvqəladə qanunların» verilməsindən sonra ölkədə mübarizənin yeni dövrü başladı. Bu qanunların icrası faşizm əleyhdarlarının kütləvi surətdə həbs olunması ilə başladı. İlk məhbus isə Antoni Qramşi oldu. «Xüsusi tribunal» ona 20 il 4 ay həbs cəzası kəsdi. Antifaşistlərin çoxu mühacirət etdi. Onlar xüsusilə Fransaya gedərək burada İSP yaratdılar. İKP Parisdə yerləşdi. Ümumi Əmək Konfederasiyasının mübarizə yolu haqqında mübahisələr gedirdi. O, İtaliyada buraxıldıqdan sonra onun əvvəlki rəhbərlərindən Buotstsi və Beksi onu Fransa da qurdular. 1927-ci ilin yanvarında Fransada onun mövcudluğu haqqında qəzetlər

yazırdı. Ümumi Əmək Konfederasiyası bütün italyanları və mühacirləri faşizmlə əməkdaşlıqdan imtina etməyə çağırırdı.

İtaliya kapitalizmin nisbi sabitləşməsi. Kapitalizmin nisbi sabitləşməsi dövründə iqtisadi inkişaf yaxşılaşdı, sənaye məhsullarının artımı başlandı. 1928-ci ildə sənaye məhsullarının artımı 1920-ci illə müqayisədə 60% artdı. Mussolini təbliğat kampaniyasına başlayaraq dünya ictimaiyyətini inandırmağa çalışırdı ki, guya bu yüksəliş faşistlərin "müdrək" siyasətinin nəticəsidir. Faşistlərin hakimiyyəti dövründə iqtisadi inkişaf özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə fərqlənirdi. İtaliyada sənayenin inkişaf sürəti onu sənaye-aqrar ölkəyə çevirdi, lakin sənaye sahələri qeyri-bərabər səviyyədə inkişaf edirdi. Mussolini iqtisadi inkişafa güvənərək Roma imperiyasını dirçəltmək fikrinə düşdü. Onun planında Afrikada geniş ərazilər zəbt etmək, Fransadan Nitsa və Savoyyanı qoparmaq, Balkan yarımadasını öz təsir dairəsinə çevirmək, Aralıq dənizini isə romalıların dediyi kimi, "bizim dəniz", yəni "İtaliyanın daxili dənizi etmək» kimi əsassız iddialar var idi. Mussolini bu planı həyata keçirmək üçün hərbi sənayenin inkişafına xüsusi üstünlük verirdi. Ona görə də faşistlərin hakimiyyəti dövründə İtaliya iqtisadiyyatını bəzən fil xəstəliyinə də bənzədirlər.

Sabitləşmə illərində fəhlələrin istismarı artdı, 8 saatlıq iş günü faktiki təxirə salındı. Bir çox ərzaq məhsulları xaricdən gətirilirdi.

İtaliya sənayesi 1926-cı ilədək inkişafını davam etdirirdi. Artıq 1926-cı ildən inflyasiya güclənməyə başladı. Dövlətin həyata keçirməyə çalışdığı mühüm tədbirlərdən biri İtaliya valyutasını sabitləşdirmək idi. Lakin daxili qiymətlər yeni valyuta kursuna uyğunlaşmırdı. 1927-ci ildə 1926-cı illə müqayisədə istehsalın indeksi 83-dən 80-ə, kənd təsərrüfatı istehsalında 97-dən 88-ə endi. İşsizlərin sayı isə 81000-dən

414000-ə çatdı. Böhran sənayeçilərin əmək haqlarını azaltmaq tələbi nəticəsində daha gücləndi. Lakin, fəhlələrin əmək haqqını azaltmaq üçün yaşayış minimumunu da nəzərə almaq lazım idi. Bu sahədə bütün tədbirlər yüksək səviyyəli komitə tərəfindən həyata keçirilməli idi. Belə bir komitə faşistlərin fikrincə korporasiya olardı. Lakin, onun yaradılmasına Milli korporasiya sovetində baxılmalı idi. Faşistlər belə komitələri həmkarlararası komitə adlandırdılar. Bu komitələr faşizmin korporativ ideyasının gələcək inkişafında və mövcud olmasında müəyyənləşdirici rol oynadı.

Leteran sazişi. İtaliyada faşist diktaturasının möhkəmləndirilməsi planında əsas yerlərdən birini də Vatikanla faşizmin münasibətlərini rəsmiləşdirmək tuturdu. Kilsə İtaliyada həmişə güclü olmuşdur. Ona görə də kilsə ilə yaxınlaşmağa liberallar hakimiyyətdə olduğu dövrdə də cəhd edilirdi. Ümumiyyətlə, faşizmlə kilsənin yaxınlaşması haqqında danışıqlar 1926-cı ilin avqustundan başlamışdı. Bu iş ancaq 1929-cu ildə baş tutdu. Kilsə ilə dövlətin yaxınlaşması məsələsi sosializmə qarşı mübarizə və maliyyə inhisarçı kapitalizmin inkişafı ilə müəyyən olunurdu. Faşizm bu prosesi sürətləndirməyə çalışırdı. Vatikanda Mussolini ilə danışıqlara başlamağı qərara aldı.

Əvvəllər liberallar dövlətin dini xarakterini saxlamaq üçün heç bir zəmanət vermirdilər. Mussolini isə bu zəmanəti verirdi. 2,5 il müddətində bütün çətin və mürəkkəb məsələlər həll olundu və razılığa gəldilər. 1929-cu ilin fevralında Mussolini ilə papanın şəxsi nümayəndəsi, kardinal Qasqarri tərəfindən imzalandı. Bu, «Lateran sazişi» adlandı. «Lateran sazişi» hər şeydən əvvəl Vatikanın faşist rejimini qəbul etdiyini göstərdi. Saziş 3 mühüm sənəddən ibarət idi: «Siyasi traktat», «Maliyyə konvensiyası» və «Konkordat». Müqaviləyə əsasən İtaliya Vatikanı suveren dövlət kimi

tanıyırdı. Beləliklə, Vatikanın uzun illər mövcudluğu İtaliya tərəfindən rəsmən tanındı. Faşist dövləti Vatikanı 750 milyon lir nəgd, 1 milyard lir məbləğində isə qiymətli kağızlar verəcək idi. Başlıca məsələ isə «Konkordatda» həll olunurdu. Belə ki, kilsə məktəblərdə dini ideyaları təbliğ etmək, ailə kəbin qanunvericiliyi və s. hüquqlar alırdı. «Mussolini 1929-cu il mayın 13-də parlamentdə, çıxışında qeyd etdi ki, bu müqavilə «Roma məsələsini» həll edir və İtaliyanın Romada hüquqlarını möhkəmləndirir. Faşistlər katolizmin ümumdünya tarixi missiyasından xarici siyasət meydana İtaliya dövlətini gücləndirmək üçün istifadə etmək, İtaliya imperializminin yaşaması üçün onun strateji rolunu nəzərdə tuturdular. Q.Filatov yazır ki, «Vatikanın bağladığı pakt İtaliya faşizminin xarici siyasət sahibində böyük müvəffəqiyyəti idi. Ümumiyyətlə, Mussolinin VI Piy ilə sazişi İtaliyanın ən mühafizəkar iki qüvvəsinin faşizmin və katolik kilsəsinin ittifaqını rəsmiləşdirdi və həm də qüvvətləndirdi.

“Əmək xartiyası” elan edilməsi. 1927-ci il martın 15-də Ümumi Əmək Konfederasiyasının icraiyyə komitəsində Fransada olan mühacirlər arasında işləyən konfederal büro da yaradıldı. 1927-ci ilin martında həmçinin ÜƏK, İSP və respublikaçılar partiyasının birgə «Antifaşist konsentrasiyası» bloku yaradıldı. Onun mübarizəsinin formulu Aventindən götürülmüşdü. Ona görə onu Aventin №2 adlandırırdılar. Belə bir dövrdə Mussolini öz prinsiplərini həyata keçirirdi. 1927-ci il aprelin 27-də BFS «Əmək xartiyası» elan etdi. BFS faşizm ierarxiyasında ali orqan olsa da, qanunverici hakimiyyəti icra etmirdi. Ona görə də «Əmək xartiyası» qanun şəklində olmadı. Xartiyada dövlətin istehsal müdaxiləsinin genişləndirilməsi nəzərdə tutulurdu. Ayrı-ayrı maddələrdə bunun forma və yolları da göstərilirdi. Bu xüsusi sahibkarların işində qeyri-

qənaətbəxşlik olduqda və ya dövlətin siyasi maraqlarına uyğun ola bilmədikdə tətbiq edilə bilməzdi. Onun formaları isə nəzarət, rəğbətləndirmə və s. ola bilərdi. «Yeni faşist dövlətinin» əsasında korporasiyaların dayanmalı olduğunu faşistlər söyləyirdilər. Bu, istehsal sahəsində sahibkar və fəhlələrin bir təşkilatda birləşdirilməsini nəzərdə tuturdu. Lakin ideya hələ ki, kağız üzərində qaldı. Çünki, bu iş ziddiyyətlərlə qarşılaşırdı. Həm sahibkarların, həm də fəhlələrin buna real maraqları yox idi. Xüsusi ilə sahibkarlar buna etiraz edirdilər. «Əmək xartiyasının» xüsusi maddələrində əmək haqqının artırılması, ildə bir dəfə haqqı ödənilməklə məzuniyyət, günahı olmadan işdən azad edilənlərə kompensasiya verilməsi və s. göstərilirdi. Bu isə sahibkarların maraqlarına uyğun gəlmirdi və buna görə də sahibkarlar korporasiyaların yaradılmasına müqavimət göstərirdi.

1924-1929-cu illərdə İtaliyanın xarici siyasəti. Bu dövrdə İtaliyanın xarici siyasətində Fransa ilə yaranmış ziddiyyətlər davam edirdi. Bu ziddiyyətlər hələ faşistlər hakimiyyətə gələnə qədər yaranmışdı. Bu ziddiyyətlər Balkanlarda ağalığ etmək, Aralıq dənizi, Tunis və digər Afrika koloniyaları məsələsində yaranmışdı. Fransa Balkanlarda Yuqoslaviyadan istifadə edirdi. Bu siyasət Bolqarıstan və Yunanıstanı təmin etmədiyinə görə 1924-1926-cı illərdə İtaliya ilə bu dövlətlər arasındakı əlaqələr artdı. İtaliya həmçinin Tunisdə öz maraqlarını təmin etməyə çalışır və öz koloniyalarının sərhədlərini Liviyayadək genişləndirməyə çalışırdı. Diqqəti cəlb edən o, idi ki, İtaliya mühacirləri əsasən Fransaya toplaşmışdı. Fransa da özünün siyasi oyununda onlardan İtaliyaya qarşı istifadə etməyə çalışırdı. İngiltərə ilə İtaliyanın münasibətləri hələ 1924-cü ildən xeyli yaxşılaşmışdı. 1925-ci ildə isə onlar İtaliyanın Efiyopiyada mövqelərini xeyli genişləndirməyi nəzərdə tutan

nüfuz dairələrini yenidən bölüşdürmək haqqında saziş bağladılar. Lakin, İtaliyanın Balkanlarda hakimiyyətini genişləndirməsi İngiltərəni narahat edirdi. Nəticədə 1927-1928-ci illərdə İtaliya-İngiltərə münsibətlərində bir qədər soyuqluq yarandı. İtaliya faşizminin təcavüzkar məqsədi indi aydın görünürdü. «Artıq faşist diktaturası» qurulduğu dövrdə İtaliya faşizmi təcavüzkar məqsədlərini gizlətmirdi. Bunu Mussolinin fikirlərində də görmək olar. Belə ki, «Mussolini 1927-ci il mayın 20-də parlamentdə çıxışında belə bir fikir söylədi ki: «Bizim birinci vəzifəmiz silahlı qüvvələrimizi artırmaqdır». Ümumiyyətlə, Mussolinin rəhbərliyi ilə faşist İtaliya hökuməti xarici siyasətdə işğalçılıq siyasəti yeridirdilər. Hələ 1926-cı ildən İtaliya iqtisadiyyatında böhran əlamətləri görünürdü.

İtaliya 1929-1933-cü illər dünya iqtisadi böhranı dövründə. 1929-cu ildə Nyü-York birjasında qiymətlərin düşməsi Avropa ölkələrinin, o sıradan da İtaliyanın iqtisadi vəziyyətinə öz təsirini göstərdi. Xarici ticarət bazarında İtaliyanın ixracatı 1929-cu ildən 1932-ci ilədək 14 milyardan 6 milyard lirə endi. Toxuculuq sənayesində itehsalı -ə qədər endi. Dünya iqtisadi böhranı nəticəsində milli gəlir 1930-1931-ci illərdə 124 milyard lirdən 116 milyard lirə endi. Tezliklə böhran ümumi şəkil aldı. 1932-ci ildə ümumi kapitalı 1 milyon lirdən artıq olan 2939 sənaye kompaniyasından 1216-sı ziyanla işləyirdi. 1929-cu ildən 1933-cü ilədək işsizlərin sayı 3 dəfə artaraq 1 milyonu ötmüşdür. Böhran zəhmətkeşlər üçün daha ağır idi. Çünki, faşist rejimi sənayeçiləri müdafiə edərək istehsalın artırılmasında və böhrandan çıxmaq üçün başlıca yol kimi əmək haqqının azaldılmasını görürdülər. Əmək haqqı 1928-ci ildən 1934-cü ilədək 1/3 qədər aşağı düşmüşdü. Böhran iri banklara və trestlərə də güclü təsir etmişdi. Lakin, faşist dövləti onların köməyinə gəldi. Bunun üçün dövlət 10 milyard lir xərclədi.

Dövlətin ölkə təsərrüfatına müdaxiləsi getdikcə genişlənirdi. Dövlətin kənd təsərrüfatına müdaxiləsi sənayeyə nisbətən daha məhdud xarakter daşıyırdı. Dövlət kredit və sənaye müəssisələrinin yüz minlərlə səhm və istiqrazlarını satın alaraq yüzlərlə iri və ən iri kapitalist müəssisələrinin sahibinə çevrildi. Bütün kredit sistemi yeni xarakter aldı. İqtisadi böhran maliyyə və sənaye kapitalının təmərküzləşməsini sürətləndirdi. Bu prosesdə dövlət fəal rol oynayırdı. Hər şeydən əvvəl dövlət maliyyə kapitalının təmərküzləşməsini stimullaşdırırdı. İqtisadi böhran faşist dövləti ilə sənayeçilər və maliyyə qrupları arasındakı qarşılıqlı maraqların çulğalaşmasını və həmrəyliyin möhkəmlənməsini təmin etdi.

Korporativ dövlət siyasəti. Faşistlərin korporativ dövlət siyasətinin əsası 1926-cı ildən qoyulmuşdu. Qeyd etdiyimiz kimi bu məsələ həmin vaxt kağız üzərində qaldı. 1929-cu ildə faşistlər bu siyasəti reallaşdırmağa başladılar. 1928-ci ildə faşist qəzeti yazırdı ki, korporativ dövlət faşist dövləti sözünün sinonimidir. Özünün iqtisadi və sosial sahədə başlıca məsələlərinin həllini faşizm «korporativ dövlət» qurmaqda görürdü. Hətta 1930-cu ildə Mussolini bildirdi ki, Faşist dövləti ancaq korporativ dövlət ola bilər, əks-təqdirdə faşist deyildi. Bu fikir bir daha göstərir ki, faşistləri «korporativ dövlət» qurmağı siyasətlərinin əsas vəzifəsi sayırdı. Korporativ sistemin yaradılması, yəni 1929-1939-cu illəri əhatə etməli idi. Korporativ sistemin prinsipləri BFS tərəfindən qəbul olunmuş «Əmək xartiyası»nda da göstərilirdi. Əsas prinsip sahibkarlarla fəhlələri bir təşkilatda birləşdirmək idi. Əslində isə əsas məqsəd zəhmətkeşləri faşistlər tərəfindən nəzarət edilən təşkilatlara daxil etmək və beləliklə, antifaşist təhlükəsinin qarşısını almaq idi. 1929-cu il martın 24-də deputatlar palatasına korporativ sistemlə seçkilər keçirildi. Buna əsasən faşistlər sonralar deyirdilər ki, həmin dövrdə siyasi sivilizasiyanın «yeni tipi» formalaşdı.

Korporasiya nazirləri daha çox iqtisadi funksiya daşımali idi. 1929-cu ilin sentyabrında korporativizmin inkişaf planı müzakirə edilən zaman korporasiya nazirlərinin iqtisadi funksiyalarının artırılması məsələsinə diqqət yetirildi. 1930-cu ilin martında hökumətin dekreti ilə Milli Korporasiya Soveti yaradıldı.

Milli Korporasiya Sovetinin (MKS) aşağıda göstərilən orqanları vardı: 1) bölmə və yarım bölmələr; 2) daimi xüsusi komissiya; 3) ümumi məclis; 4) mərkəzi korporativ komitə. Milli korporasiya Soveti faşist dövlətinin mühüm orqanlarından birinə çevrildi. Həmçinin o, faşist dövlətinin unitarlaşması konsepsiyasının başlıca elementi idi. İlk olaraq aşağıda adları çəkilən 7 korporasiya təşkil olundu: sənaye, kənd təsərrüfatı, ticarət, bank, azad peşə, incəsənət, dəniz və yerüstü nəqliyyat korporasiyaları. MKS-də nazirlər, onların müavinləri, faşist partiyasının nümayəndələri, həmkarlar ittifaqı və iqtisadi ekspertlər iştirak edirdi. Ümumiyyətlə, onun 120 üzvü var idi. Sovetin bütün üzvləri İstehsalat Konfederasiyasının təqdimatı ilə hökumətin dekreti əsasında təyin olunurdu. Bu isə onu bürokratik bir orqana çevirmişdi. Faşist korporativizminin əsas elementi iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi idi. Yeni yaradılmış Sovet istehsalın müxtəlif bölmələri arasında iqtisadi əlaqələrin korporasiya etməli idi. Bu məqsədlə 1930-1934-cü illər ərzində onun genişləndirilməsi üçün bir sıra qanunlar verildi. 1934-cü ildə artıq korporasiyaların sayı 22-yə çatmışdı. Onlarda kənd təsərrüfatı istehsalını, emal sənayesi və tacirlərin nümayəndələrini birləşdirirdi. 1) taxılçılıq; 2) bağçılıq, gülçülük, meyvəçilik; 3) üzümçülük və şərəbçilik; 4) bitki bağları; çuğundur, şəkər çuğunduru; 5) maldarlıq və balıqçılıq; 6) meşətikinti sənayesi. 7) metallurgiya və mexanika; 8) tikiş sənayesi; 9) kömür sənayesi; 10) tikinti sənayesi; 11) qaz, su və elektrik; 12) kimya sənayesi; 13) dağ işi; 14) şüşə-keramika

sənayesi. Sonuncu altısı «xüsusi korporasiyalar» adlanırdı; 15) sığorta və kredit işi; 16) dəniz və hava nəqliyyatı; 17) daxili nəqliyyat) 18) mənzil; 19) turizm; 20) azad sənət və incəsənət korporasiyaları. Bütün korporasiyaların sədri Mussolini idi. 1934-cü ilədək İtaliyanın bütün fəal hissəsi korporativ sistemdə əhatə olunmuşdu. Lakin bu iş 1939-cu ilə qədər davam etdi. Korporativ sistemin qurulması 1939-cu ildə ölkənin ali qanunverici orqanının təşkili ilə başa çatdı.

Mussolini hesab edirdi ki, korporativ sistemin qurulması italyanların faşizm ətrafında mənəvi cəhətdən birləşməsini gücləndirir və möhkəmləndirir. Ümumiyyətlə, «korporativ rejiminin yaradılması geniş demoqoqiya ilə müşayət olunurdu. Korporativ sistemin prinsipləri xüsusi marağı milli marağa tabe etməyi tələb edirdi. Əslində isə o, zəhmətkeşlərin maraqlarını xüsusi kapitalın maraqlarına tabe edilməsini gücləndirirdi. Faşizmin təbliğatı korporativ quruluş özünün təkcə «sosial inqilabi kimi deyil, həm də iqtisadi həyatda rəhbərliyin «yeni tipi kimi göstərməyə çalışırdı. Lakin, İtaliya iqtisadçısı C.Qualerni yazırdı ki, «hökumətin iqtisadi siyasətində korporativ orqanların funksiyaları sifira yaxın idi. Korporasiyaların iclasları isə nadir hallarda çağırılırdı. Bu sözləri Qualerni 1934-cü ilədək olan dövr üçün demişdi. Korporativ orqanlar bölgələrdə fəhlə qanunvericiliyini və sosial təminatı tənzimləyən bir neçə tədbir həyata keçirməyə başlamışdı. Belə ki, 1933-cü ildə 8 saatlıq iş günü bərpa edildi. Halbuki, bu tədbir artıq digər Avropa ölkələrində İtaliyadan əvvəl həyata keçirilmişdi. Mussolini ciddi intizam tərəfdarı idi. Mussolini bildirirdi ki, möhkəm rejim yaradılmasa, «İtaliya imperiyaya deyil, müstəmləkəyə çevriləcəkdir».

1934-cü ildən İtaliya iqtisadi böhrandan çıxmağa başladı. İşgüzar fəallıq artdı, korporativ sistem funksiya-

larını icra edir, dövlətin maliyyəsi öz qaydasına düşürdü. Mussolini isə 1934-cü ilin mayında etdiyi çıxışında saxta rəqəmləri əsas gətirir və əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin bir qədər yüksəlməsinə onun təminat verdiyini bildirirdi. Lakin, mühacirətdə olan tarixçi Q.Salvelini göstərirdi ki, təkcə böyük şəhərlərdə qida məhsullarının qiymətlərinin enməsi haqqındakı məlumatlar yarısı dövlətə məxsus olan mağazaların qiymətləri əsasında hesablanmışdır. Xüsusi ticarətdə isə qiymətlər rəsmi qiymətlərdən çox yüksək idi. İqtisadi böhran geridə qalsa da, iqtisadi vəziyyət hələ də yaxşı deyildi. 1933-1934-cü maliyyə ilində büdcə kəsiri 4 milyard lir olmuşdur. Bütün deyilənlər iqtisadiyyatın hələ aşağı səviyyədə olduğunu göstərirdi.

1934-cü ildə korporativ seçki sistemi ilə seçilmiş faşist parlamentinin çağırılmasından 5 il keçirdi. Yeni seçki üçün deputatlığa namizədlərin siyahısı BFS-də təsdiq edilmişdi. Seçkilər 1934-cü ilin martında keçirildi. Seçicilər seçki bülletenində yazılmış «siz BFS-nin təyin etdiyi deputatların siyahısını bəyənirsinizmi? sualına «hə» cavabını verirdilər. Yeni deputatlar palatasının sədri Kostantso Çiano seçildi. Onun oğlu Mussolininin qızı ilə evlənmişdi. Beləliklə, deputatlar palatası da Mussolinin siyasətinə xidmət edirdi. Mussolini isə baş nazir vəzifəsi ilə yanaşı hərbi nazirliyi, hərbi dəniz qoşunları və hərbi hava qüvvələrini də öz əlində cəmləşdirdi. 1932-də faşist partiyasının yeni nizamnaməsi qəbul olundu. Burada bir sıra məsələlər yeni şəkildə göstərilmişdi. Bu da sənayeçilərə imkan verirdi ki, onlar faşist məmurları ilə razılaşsın və öz maraqlarına uyğun hərəkət etsinlər. Faşist hökuməti iqtisadi böhran illərində hələ əvvəllər başlanmış bir çox kampaniyalar, o cümlədən «Çörək uğrunda mübarizə» və «İnteqral meliorasiya» kampaniyalarını davam etdirirdi. Birinci kampaniya ümumi səfərbərlik xarakterini almışdı. Bu işə faşist partiyasının

məmurları həmkarlar ittifaqları və kənd ruhaniləri cəlb olunmuşdu. Bu kompaniya nəticəsində 30-cu illərin əvvəllərində orta illik taxıl istehsalı 75 milyon tona, hər hektarın məhsuldarlığı 15 sentnerə çatdı. Bu isə İtaliya hökumətinə imkan verirdi ki, çörəyin xaricdən idxalını təxirə salsın. 1933-cü ildə hətta taxıl istehsalı 82 milyon tona çatdı və bu il «çörək uğrunda mübarizədə qələbə ili» elan edildi. Lakin, «çörək uğrunda mübarizə» nəticəsində kəndlilərin vergiləri azaldılmadı və icarə şərtləri dəyişilmədi. «İntegral meliorasiya» tədbirində kənd təsərrüfatı üçün əkin sahələrinin genişləndirilməsi nəzərdə tutuldu. Ümumiyyətlə, faşizm Roma imperiyasını bərpa və davam etdirmək siyasəti yeridirdi. Ona görə də şosse yollarının çəkilməsinə və monumental şəhər tikintisinə də diqqət artırılmışdı. Faşizmin keçirdiyi «kompaniyalar» içərisində «Yüksək doğum uğrunda mübarizə» xüsusi yer tuturdu. Ölkədə əhalinin sayının artırılması dövlət siyasətinin əsas prinsiplərindən idi. Korporativ sistem dövlət inhisarçı kapitalizminin xüsusi forması olub, müstəmləkə müharibəsi yolu tutmuşdu. Bunun üçün isə faşist rejiminə indii və gələcək üçün müstəmləkələr lazım idi. Dövlət bu işi stimullaşdırırdı. Faşizmin demoqrafiya siyasətini gücləndirməsinə baxmayaraq müvəffəqiyyət əldə olunmurdu.

Milli Faşist Partiyasının Nizamnaməsində göstərilirdi ki, o, vətəndaş partiyasıdır və faşist dövlətinin xidmətindədir. Partiyanın rəhbəri Mussolini isə 1932-ci ildə alman yazıçısı E.Lüdviqlə söhbətində özü ilə Yuli Sezar arasında olan oxşar əlamətləri göstərirdi. Bununla da özünü Roma imperiyasının davamçısı kimi göstərməyə çalışırdı. Həmin ildə Mussolini filosof C.Centilin köməyi ilə İtaliya faşizminin ideoloji baxışlarını əks etdirən Faşist doktrinasını hazırladı və onu İtaliya ensiklopediyasında verdi. Bu sənəd faşistlərin ideoloji hazırlığı üçün rəsmi sənədə çevrildi. Onun

başlıca ideyası cəmiyyətin həyatında faşist dövlətinin üstünlüklərini göstərmək idi. «Faşist doktrinası» dövlətin əsas konsepsiyası idi. Ölkədə faşizmin mövqeyini gücləndirmək üçün faşist dövləti hər il yeni tədbirlər keçirir və faşist partiyasının üzvlərinin sayını artırmağa çalışırdı. Artıq 1934-cü ildə Faşist partiyasının üzvlərinin sayı 1,5 milyona çatmışdı. Bu da faşist partiyasının üzvlərinin 4 il ərzində 2 dəfə artdığını göstərirdi. Faşist partiyası gənclərin faşistləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirirdi. 1934-cü ildə Mussolini növbəti sensasiyalı çıxış etdi. O, «İtaliya və bütün dünya» şüarını elan edərək, öz çıxışında göstərirdi ki, liberal-kapitalist iqtisadiyyatı dövrü qurtarmışdır və dünya dilemma qarşısında qalmışdır. Kommünizm və ya korporativizm. Mussolini təntənəli şəkildə qeyd edirdi. «XX əsr faşistlərə məxsus olacaqdır».

Antifaşist təşkilatlar və faşist partiyası Bu dövrdə antifaşist hərəkatı da canlanmaqda idi. 1934-cü ildə yeni seçilmiş deputatlar palatasının açılışında Mussolini çıxış edərək bildirdi ki, biz antifaşizmlə qurtarmışıq. Belə ki, 30-cu illərin əvvəllərində həyat üzərində ciddi nəzarət yaratmış və sabitliyə nail olmuş faşist rejimi belə hesab edirdi ki, onun qələbəsi sona çatmışdır. Xüsusi faşist tribunalının yaradıldığı 1927-ci ildən 1935-ci ilədək 2947 antifaşist həbs olunmuşdur. Ancaq bu işin bir tərəfi idi. İtaliya tarixçisi F.Benturi yazır ki, faşizm mədəniyyətin, iqtisadiyyatın və cəmiyyət həyatının bütün sahələrini özünün nəzarəti altına keçirdiyi bir dövrdə müqavimət hərəkatına və milli azadlıq müharibəsinə aparıb çıxaran proseslər gedirdi. Lakin antifaşist hərəkatında da əvvəlki kimi fikir ayrılığı davam edirdi. Bu dövrdə İKP-nin daxilində taktiki və strateji məsələlərdə fikir ayrılığı hökm sürürdü. Məsələn, İKP-nin rəhbərlərindən biri olan A.Taska fəal və təşkilati mübarizənin davam etdirilməsinin əleyhinə idi və sosial-

demokratlarla ittifaqın tərəfdarı idi. MK isə onu sağ opportunistçi kimi partiyadan xaric etdi. İKP 30-cu illərdə bir sıra nümayişlər təşkil etdi və Lateran sazişinin əleyhinə olduğunu bildirdi. Tezliklə polis kommunistlərin kütləvi həbslərinə başladı və onların işlərinə xüsusi tribunalda baxıldı. 1931-ci ilin aprelində İKP-nın Almaniyada keçirilən qurultayı isə faşizm dövründə onun sonuncu qurultayı oldu. Qurultayda əsas diqqət isə faşist həmkarlar ittifaqı və digər kütləvi təşkilatlar içərisində iş aparılmasına yönəldilmişdi. Sosialistlərə gəldikdə isə onların müxtəlif qrupları mühacirətdə fəaliyyət göstərirdi. Sosialistlərin birləşmiş qurultayı isə 1930-cu ilin iyulunda «Çustitsiya e liberta» - «Ədalət və azadlıq» adlı yeni antifaşist təşkilatı yarandı ki, onun mövqeyi çox güclü idi. Bu qrup Parisdə yaranmış və onun rəhbərləri gənc antifaşist ziyali zalında toplaşmışdı. «Ümumiyyətlə» antifaşist mübarizəsinin məşhur təşkilatçılarından bir çoxu, məsələn K.Raqi, E.Lusel, A.Tarkyani və başqaları bu qrupa məxsus olmuşdur. Onlar tez vaxtda faşizmə qarşı mübarizədə birləşməyi təklif edirdilər. Yeni qrupun proqramında əsas yeri İtaliyada Respublika quruluşunun yaradılması məsələsi tuturdu. Onlar antifaşist təbliğatını əsas məsələ hesab edirdilər.

Bu dövrdə digər bir qrup da fəaliyyət göstərirdi. Onlar özələrini “Milli ittifaq” adlandıran liberal-mühafizəkarlar idi. Onların rəhbəri Vinçiquerra və De Bozis idi. Bu qrup faşizmin ləğvi uğrunda mübarizə aparırdı. Lakin, tezliklə onlar faşizmin hücumu nəticəsində xüsusi tribunalın məhkəməsində oturdular.

1934-cü ilin iyulunda İKP vahid cəbhə yaratmaq haqqında təkliflə İSP-na müraciət etdi. Partiyalar arasında bir sıra fikir müxtəlifliyinin olmasına baxmayaraq, faşizmə və müharibəyə qarşı mübarizə məsələsində eyni baxışlı olmaları bu iki partiya arasında pakt imzalamağa imkan

verdi. 1934-cü il avqustun 17-də İKP və İSP vahid fəaliyyət haqqında pakt imzaladı. Partiyadaxili məsələlərin həllində hər iki partiya müstəqilliyini saxlayırdı. Beləliklə, bu iki partiyanın pakt imzalaması vahid antifaşist cəbhəsi yaradılmasında həlledici addım oldu və bu da, sonralar hadisələrin gedişinə öz təsirini göstərdi.

Faşist partiyası da bu dövrdə öz sıralarını sürətlə artırmaqda idi. Bu haqda isə bir qədər sonra 1936-cı ilin iyununda faşist partiyasının rəhbərlərindən A.Staroqe qeyd edirdi ki, faşizmin artan tarixi məsuliyyəti tələb edir ki, faşist rejiminə ciddi əməl olunsun. Onun əsas metodlarından biri italyanları maksimum sayda faşist partiyasına yazmaqla milləti intizama öyrətmək idi. Bu həm də faşistlərə dayaq yaradırdı. Nəticədə, faşist partiyasının üzvlərinin sayı 1937-ci ilin martında artıq 2 milyonu ötdü. Faşist rejiminə italyanların kütləvi surətdə daxil edilməsi üçün müxtəlif tədbirlər həyata keçirilirdi. Məsələn, Nazirlər Sovetinin xüsusi qərarına uyğun olaraq bütün italyanlar hərbi, siyasi və idman hazırlığı keçməli idilər. Faşistlər «Mussolini erasına yeni insanlar» hazırlamaq üçün böyüyən nəsilə xüsusi diqqət yetirirdilər. Artıq 1937-ci ildə mövcud olan bütün uşaq və gənclər təşkilatları İtaliya lictor gənclər təşkilatında birləşdirildi. Bu hərbi tipli təşkilat idi. İtalyan uşaqları 6 yaşından buraya götürülür və burada böyüyürdülər və tərbiyə alırdılar. Mədəniyyət sahəsində faşizmin siyasətinin vacib elementi İtaliya cəmiyyətində mənəvi hegemonluq uğrunda mübarizə idi. Bu məqsədlə 1937-ci ildə Xalq mədəniyyəti nazirliyi yaradıldı. Bu ideoloji orqana əvvəl D.Alferi, sonra A.Pavelini rəhbər təyin olundu. Nazirlik mədəniyyət sahələri üzərində senzura yaradırdı. Mussolinin paralel apardığı proseslərdən biri də hakimiyyətin bir qrup adamın əlində cəmləşdirilməsi prosesi idi.

Avtargiya uğrunda mübarizə. İqtisadi həyatda isə qeyri-məhdud faşistləşdirmə prosesi «Avtargiya uğrunda mübarizə» işinin inkişaf etdirilməsi ilə həyata keçirilirdi. 1937-ci ilin yayında Mussolini elan etdi ki, kooperasiyalar Avtargiya uğrunda mübarizədə mühüm vasitədir. Avtargiya siyasətinə giriş «böyük müharibəyə» hazırlıq demək idi. Avtargiya siyasətinə giriş böyük müharibəyə hazırlıqla əlaqədar idi və faşistlər də bunu gizlətmirdilər. Geniş miqyasda avtargiya 1937-ci ildən mövcud olmağa başladı. Mussolinin rəhbirliyi altında avtargiya üzrə ali komissarlıq yaradılmışdı ki, o qərar və təqdimatları dövlət orqanlarına təqdim edirdi. İstehsal üzərində dövlət nəzarətinin genişləndirilməsi yeni yaradılmış yarımdövlət səhmdar birlikləri formasında həyata keçirilirdi. Ümumiyyətlə, avtargiya siyasəti İtaliya iqtisadiyyatına birtərəfli xarakter verir, onu hərbi istehsala uyğunlaşdırırdı. Q.Filatov yazır ki, Faşizmin iqtisadi siyasətinin başlıca məqsədi müharibəyə hazırlıq idi. Avtargiya siyasəti İtaliya sənayesinin inkişaf tempini azaldırdı. Avtargiya illərində sənaye istehsalının strukturu dəyişdi. Maşınqayırma və metallurgiya sənayesinin payı artdı, digər sahələrin payı isə azaldı. Avtargiya kampaniyasının rəhbəri bütün xərcləri zəhmətkeşlərin çiyinə qoymağa çalışırdı.

İkinci Dünya müharibəsi ərəfəsində İtaliyanın xarici siyasəti. Beləliklə, faşistlər milli həyatın və iqtisadiyyatın faşistləşdirilməsinə nail oldular. Bununla Mussolini İtaliyanı bütövlüklə müharibəyə səfərbər etməyə çalışırdı.

Dünya iqtisadi böhranı İtaliya ilə başqa kapitalist ölkələri arasındakı imperialist ziddiyyətləri olduqca kəskinləşdirmişdi. Satış bazarlarını, nüfuz dairələrini və müstəmləkə ərazilərini zəbt etməyə cəhd edən inhisarçı italyan kapitalı faşist hökumətini qızgın silahlanma yoluna sürükləyirdi. İri burjuaziya faşizmin köməyi ilə özünün

imperialist məqsədlərini həyata keçirməyə çalışırdı. Belə bir dövrdə Mussolini deyirdi ki, Avropa böhran keçirir, ona görə də kim ki, daha çox çalışacaq o, daha çox əldə edəcək. Bununla aydın olur ki, İtaliya faşizmi xarici siyasət sahəsində ekspansiya siyasətinə can atırdı. 30-cu illərin əvvəllərində Mussolini qeyd edirdi: «İtaliya öz iddialarını həyata keçirmək üçün hazırdır. Faşizmin iradəsi dəmir iradədir. Mən əminəm ki, İtaliya xalqı heç vaxt əsirlikdə qalmış dənizi əsirlikdə qoymayacaq və buna hazırdır. Bu fikri Mussolini Florensiyada çıxışında söyləmiş və bununla Qərb dövlətlərini bir növ qorxutmağa çalışırdı. Digər bir çıxışında isə bildirirdi: «İtaliya hərbi düşərgəyə çevrilmişdir. Orada milyonlarla insan həlledici döyüşə hazırdır. Heç kim heç bir qüvvə ilə onu saxlaya bilməz. Burada maraqlı cəhət odur ki, heç bir dövlət indiyə qədər sülh dövründə belə dəqiq məlumatlar deməmişdir. Mussolini bu sözləri ilə dünyaya meydan oxuyurdu. 1929-cu ildə İtaliyanın xarici işlər naziri Mussolininin köhnə silahdaşlarından olan D.Qrandi təyin olundu. 1930-cu il London konfransında İtaliya diplomatiyasının vəzifəsi Fransa ilə dəniz qüvvələrində tarazlığa nail olmaq idi. 1931-ci ilin martında İngiltərənin vasitəsilə razılıq əldə olunsay da, saziş imzalanması baş tutmadı. İtaliya bildirdi ki, o, hər il hərbi gəmilərini artıracaqdır.

1933-cü ilin yanvarında Almaniyada faşistlərin rəhbəri Adolf Hitlerin kansler təyin edilməsi xəbərini İtaliya faşistləri birmənalı qarşıladı. İtaliya faşistləri bunu bir tərəfdən «faşist ideyalarının» təntənəli sübutu kimi qarşılayır, digər tərəfdən isə işğalçılıq siyasətində rəqabətin güclənməsi kimi qiymətləndirirdilər. Faşistlər alman nasistləri ilə birləşərək Versal sisteminə yenidən baxılmasını tələb edirdilər. Faşistlərlə nasistlərin münasibətlərinin müəyyən-ləşməsində antikommunizm məsələsi də həlledici rol oyna-

yırdı. 1933-cü ildə Mussolini İngiltərə, Fransa, Almaniya və İtaliya arasında pakt bağlanması təşəbbüsü ilə çıxış etdi. İttifaqın məqsədlərindən biri də zona dövlətlərini Sovet İttifaqına qarşı yönəltmək idi. Lakin pakt ancaq Almaniya və İtaliya tərəfindən ratifikasiya olundu və ona görə də qüvvəyə minmədi.

Bu dövrdə İtaliyanın xarici siyasətində ABŞ-la yaxınlaşma cəhdi görünürdü. ABŞ-a İtaliya nümayəndələrinin diplomatik səfərlərinin məqsədi ABŞ-la öz ölkələrinin yaxınlaşmasına nail olmaq idi. 1934-cü ilin noyabrında Mussolini üç güc nazirliyini öz əlində cəmləşdirdi və silahlanma dövrü başlandı. Hərbi hazırlıq işində islahatlar başlandı. İslahat proqramında piyada qüvvələrin gücləndirilməsi, artilleriyanın artırılması və s. məsələlər əks olunmuşdu. Faşist milisi silahlı qüvvələrin bir növü kimi saxlanılırdı. 1934-cü ilin sentyabrında Nazirlər Soveti millətin «hərbi hazırlığı haqqında» qanun qəbul etdi. Bu qanun ölkənin hərbişdirilməsi haqqında verilən mühüm qanun idi. İtaliya –Almaniya münasibətlərinə gəldikdə isə ikili münasibət hələ Hitlerin hakimiyyətinin ilk ilindən davam edirdi. Belə ki, bir tərəfdən partiya və dövlət xətti ilə nümayəndəliklər əsasında qarşılıqlı etibar olsa da, İtaliya açıqca Hitlerin irqçilik nəzəriyyəsini pisləyirdi. Digər tərəfdən də Hitler Avstriyanı birləşdirməyə hazırlaşdı. Mussolini isə Avstriyanı həmişə İtaliyanın siyasi maraqlarının əsas zonası hesab edirdi. 1934-cü ilin iyulunda nasional-sosialist qiyamı nəticəsində Vyanada Avstriya kansleri Dolfusun öldürülməsindən sonra Almaniya Avstriyanın özünə birləşdirməyə cəhd edərkən Mussolini öz qoşunlarını Avstriya sərhəddinə topladı. Almaniya müvəqqəti olaraq təcavüzkar planından əl çəkdi. Bütün bunlara baxmayaraq Mussolini Hitler ilə münasibətləri qorumağa çalışdı. Digər tərəfdən isə, Almaniya ilə münasibətlərin kəskinləşməsi İtaliyanın Fransa ilə yaxınlaş-

masına şərait yaradırdı. Danışqlar nəticəsində 1935-ci ilin yanvarında Laval və Mussolini birgə saziş imzaladı. Fransa bu müqavilədə İtaliyanın Efiopiya olan imperialist iddialarını dəstəklədiyini bildirdi. Bununla Fransa Almaniyaya qarşı İtaliya ilə möhkəm ittifaq yaratmaq istəyirdi. Siyasi danışqlar baş qəragahlar arasında gizli sazişlər imzalanması ilə müşayət olunurdu. Burada Hitlerin hərəkətlərinə qarşı tədbirlər nəzərdə tutulurdu. Bir qədər keçdikdən sonra Avstriya da faşistlərə məğlub oldu.

Bu iki dövlət arasında yaxınlaşma 1935-ci ilin aprelinə Strasburqda keçirilən konfransda möhkəmləndirildi. Strasburq sazişi Almaniya əleyhinə üç dövlətin blokunun yaradılmasını nəzərdə tuturdu. Tezliklə aydın oldu ki, Mussolini bu sazişə özünün əsl məqsədinin sadə maskası kimi baxır. Mussolini Qərbi dövlətləri ilə Almaniya arasında ziddiyyətlərin kəskinləşməsindən istifadə edərək, özünün çoxdan bəri göz dikdiyi Şərqi Afrikada, ilk növbədə Efiopiada müstəmləkə qəsbkarlığı planlarını həyata keçirməyə hazırlaşdı. Artıq 1935-ci ilin yazında Mussolini qərara aldı ki, Efiopiya problemi haqqında «radikal qərar» qəbul etmək vaxtı gəlmişdir. Qeyd edək ki, İtaliyanın iri inhisarçı dairələri Afrikaya İtaliya sənayesinin bazası kimi baxırdılar. Hələ 1934-cü ilin dekabrında İtaliyanın hakim dairələri Somali-Efiopiya sərhəddində toqquşmalar törətdilər. 1935-ci ilin yanvarında müharibəyə hazırlığa rəhbərlik etmiş De' Bono İtaliya silahlı qüvvələrinin rəhbəri təyin edildi. Fevral ayından Efiopiya və Somaliyə italyan qoşunları göndərməyi başlandı. Efiopiyanın şimal və şərq sərhədlərində 300000 qoşun toplandı. Rus tarixçisi Filatov qeyd edir ki, Efiopiyaya təcavüz İtaliya faşizmi üçün ilk və az-çox müvəffəqiyyətli yürüş olmuşdur. Beləliklə, 1935-ci il oktyabrında İtaliya qoşunları Efiopiyaya qarşı hərbi əməliyyatlara başladı. Efiopiyanın pis silahlanmış ordusuna

qarşı müasir tanklardan, təyyarələrdən və s. istifadə olunurdu. Hücüm iki istiqamətdə: De Bononun komandanlığı ilə şimaldan, R.Qroitsianın rəhbərliyi ilə Somalidən başladı.

1936-cı ilin fevralında İtaliya qoşunları yeni hücumla başladı. Hələ buna qədər, 1935-ci ilin oktyabrın 11-də keçirilən Millətlər Cəmiyyətinin iclasında İtaliya təcavüzkar dövlət elan edildi. Noyabrın 18-də isə İtaliyaya qarşı iqtisadi qadağalar haqqında qərar qəbul edildi. Lakin bu qərar saxta idi. Çünki, İtaliya Almaniya, ABŞ və İngiltərə ilə ticarəti davam etdirirdi. Bu, həyəcanlanmış ictimaiyyəti sakitləşdirmək məqsədi güdürdü. İtaliyanın Efiopiyada apardığı müharibəni katolik kilsəsi də dəstəkləyirdi. 1936-cı ilin martında Efiopiyada həlledici döyüşdən sonra İtaliya motorlaşdırılmış kolonu Əddis-Əbəbəyə hərəkət etməyə başladı. Bodolyonun qoşunları Efiopiyanın paytaxtına mayın 5-də girdi. Bir qədər sonra isə Efiopiya qoşunlarının müqaviməti bütünlüklə dayandırıldı. Mussolini paytaxtda (İtaliyada) Efiopiyanın İtaliyaya məxsus olduğunu elan etdi. Bir gün sonra kral Mussolinini Savoyyanın böyük hərbi ordeni ilə mükafatlandırdı. Efiopiyanın işğalından sonra ducenin leksikonundan imperiya yaradılması işində «təhlükə» frazası yox oldu. 1936-cı il mayın 9-da BFS-nin iclası keçirildi. BFS İtaliyanın imperiyaya çevrilməsi haqqında dekret verdi və İtaliya kralının tituluna Efiopiyanın imperatoru titulunu əlavə etdi. Efiopiyanın işğalı İngiltərə və Fransanın nəzarət etdiyi Aralıq dənizindən Hind okeanına gedən dəniz yolları üzərində və Şərqi Afrikada İtaliyanın mövqelərini gücləndirdi. Həm də İtaliya, İngiltərə və Fransa arasında yaxınlaşma hiss edilməyə başladı.

Bu dövrdə İtaliyanın xarici siyasətində İspaniya da xüsusi yer tuturdu. 1936-cı il iyunun 18-də İspaniyada mür-təce generalların respublika hökumətinə qarşı qiyamından faşistlər istifadə etdilər. İtaliya limanlarından silah, sursat

yüklənmiş və hərbi təlimatçılar olan gəmilər İspaniyaya göndərilirdi. 1936-cı ilin noyabrın 18-də İtaliya hökumətinin Frankonu İspaniya milli hökumətinin başçısı kimi qəbul etməsi İtaliya faşizminin mövqeyini aydın göstərirdi. İspaniya məsələsində Vatikanın siyasi kursu da faşistlərin xeyrinə idi. 1936-cı ilin payızında frankoçuların Madridə hücumu uğursuz oldu. Nəticədə Mussolini general Roattanın rəhbərliyi ilə 40000 nəfərlik heyət göndərdi. İspaniyada vətəndaş müharibəsinə müdaxilə nəticəsində İtaliya birinci həftə ərzində Balear adalarını tutdu. Bu məsələyə Almanyanın münasibətinə gəldikdə 1936-cı ilin sentyabrında Almanyanın Romadakı səfiri Hitlerin adından bildirdi ki, Almaniya bu regionda heç bir maraq güdmür. Bununla da İtaliya –Almaniya yaxınlaşması başlandı. İngiltərə və Fransa isə qarışmamaq siyasəti yeritməklə təcavüzkarlara güzəştə getdilər. 1937-ci ilin martında İspaniya respublikaçılarının Qvadalaxar yaxınlığında İtaliya ekspedisiya korpusunu məğlub etməsi faşist dairələri içərisində çaxnaşma saldı. Hətta Mussolini öz qoşunlarını İspaniyadan çıxarmaq istədi. Lakin, Qərb dövlətlərinin siyasəti İtaliya müdaxiləçilərini cürətləndirdi. Nəticədə, 1937-ci ilin yayının sonunda təşkil edilmiş faşist hissələri yenidən fəal əməliyyata başladılar. İspaniyaya müdaxilə 1939-cu ilin yazınadək davam etdi. 1939-cu ilin əvvəllərində Vatikanın təsiri ilə bütün ölkələrin katolik təşkilatları İspaniya faşistlərini dəstəklədiklərini bildirdilər.

İspaniya respublikasına qarşı intensiv kampaniya başladı. Bu fakt bir daha sübut etdi ki, Vatikan faşizmin təcavüzkar siyasətini müdafiə edir.

Xarici siyasətdəki işğalçılıq meylləri İtaliya və Almanyanı yaxınlaşdırdı. Hələ 1936-cı ilin oktyabrında İtaliyanın xarici işlər naziri Çianonun Berlinə səfəri zamanı siyasi əməkdaşlıq haqqında saziş imzalanmışdı. Həmin vaxt

gizli protokol da imzalandı. Burada Avropanın statusunun yenidən müəyyənləşdirilməsi, antibolşevik mübarizəsi, Almanıyanın Efiopiyada İtaliyanın mövqelərini qəbul etməsi, iki dövlətin Avropada razılaşıdırılmış siyasət yeritmək məsələləri əks olunmuşdur. Bu iki dövlətin əməkdaşlığı «OX», onun iştirakçıları «ox dövlətləri» adlanırdı. Bu fikir Mussolinin 1936-cı il noyabrın 1-dəki çıxışında da öz əksini tapmışdı. Beləliklə, «Berlin-Roma oxu» yarandı. 1937-ci ilin sentyabrında Berlində Mussolini ilə Hitlerin görüşündə iki diktator ümumi düşməne qarşı və ümumi məqsəd uğrunda yaxınlaşmağın tarixi vacibliyini qeyd etdi. 1937-ci ilin noyabrın 6-da İtaliya rəsmi olaraq bir il əvvəl Almanıya ilə Yaponiya arasında bağlanmış Antikomintern paktına qoşuldu. Eyni zamanda Mussolini İtaliyanın Millətlər Cəmiyyətindən çıxdığını elan etdi.

İtaliyanın Almanıya ilə ittifaq yaratmaq kursunun ilk nəticəsi Almanıyanın Avstriyanı zəbt etməsi oldu. Hələ bundan əvvəl 1937-ci ilin payızında Ribbentrop Romada olmuş və bu məsələyə Mussolinin münasibətini öyrənmişdir. Mussolini ümid etdiyini bildirmişdir ki, Hitler qabaqcadan xəbərdarlıq etmədən həlledici addım atmaz. 1938-ci il martın 11-də alman qoşunları Avstriya sərhədlərini keçdiyi zaman qabaqcadan xəbərdarlıq göndərildi. Avstriyanın Almanıyaya birləşdirilməsi Vyana-Budapeşt-Belqrad üçbucağını dağıtdı və İtaliya-Macarıstan ikitərəfli münasibətlərini sarsıtdı. Çünki, bu vaxta qədər İtaliya Avropanın bu hissəsində qeyd olunan üçbucağa əsaslanaraq siyasət yeritdirdi. Mussolini İtaliyanın Almanıyadan zəif olduğunu başa düşdü və ona görə də Almanıya ilə ittifaq ona lazım idi. 1938-ci ilin payızında Mussolinini Hitlerin Çexoslovakiyaya olan ərazi iddialarını dəstəklədi. 1938-ci il sentyabrın 29-30-da keçirilən Münxen konfransında İngiltərə və Fransa hökumətləri də Çexoslovakiyanın işğalına razı oldular.

Mussolinini hamıdan artıq konfransın antisovet istiqaməti məmnun edirdi. 1938-ci ilin sonunda Mussolini çıxışında qeyd etmişdi ki: Münxen sövdələşməsi göstərdi ki, İtaliya ilk dəfə olaraq dünyanın mühüm məsələlərinin həllində mühüm və həlledici rol oynayır. «Münxendə baş verənlər bolşevizmin Avropada sonunu göstərir. Bu sözü qapalı iclasda Mussolini demişdi: Mussolini belə hesab edirdi ki, Hitlerin təcavüzünün Şərqlə doğru istiqamətlənməsi İtaliyaya Aralıq dənizində iddialarını həyata keçirməyə imkan verəcək.

İtaliyanın təcavüzkar xarici siyasəti ölkənin militaristləşdirilməsinin davam etməsi ilə müşayət olunurdu. 1938-ci ilin yayından İtaliyada hitlerçi nasional –sosializmin irqçilik nəzəriyyəsi rəsmi olaraq qəbul edildi. 1938-ci ilin iyul ayında manifest imzalandı. Burada göstərilirdi ki, italyanlar ari irqinə mənsubdur, buraya yəhudilər və başqa xalqlar daxil deyil. Daxili işlər nazirliyi yanında “Əhalinin milliyyəti və irqçilik məsələləri”nə dair ali məclis yaradıldı. 1938-ci ilin sentyabrından antisemit qanunlar verilməyə başlandı. Yəhudilərə məktəbdə dərs öyrətmək qadağan olundu. Akademiyə, institut, müxtəlif elmi və mədəni təşkilatlarda işləyən yəhudilər öz rütbə və vəzifələrindən məhrum edildilər. Onlara dövlət və yarım dövlət məclislərində iştirak etmək qadağan olundu, hərbi xidmətə buraxılmadılar və hüquqları məhdudlaşdırıldı. İtalyanlıların yəhudilərlə və digər qeyri-ariylərlə nıgahı qadağan idi. Hüquqi quruculuq sahəsində faşist dövləti 1939-cu ildə parlament islahatını sona çatdırdı. Hələ 1933-cü ildə Mussolini qeyd etmişdi ki, deputatlar palatası anaxronizm şəklindədir. Deputatlar palatasının işini indi faşist partiyasının milli soveti və milli korporasiya Şurası icra edirdi. Yeni Şura senatla birlikdə ali qanunverici orqan idi. Ali qanunverici orqanın üzvləri kralın dekreti və duçenin qərarı ilə vəzifələrinə görə təyin olunurdu. Vəzifələrini itirdikdə parlamentdəki yerlərini də

itirirdilər. Yeni qanunverici məclisin təntənəli açılışından az sonra İtaliya Albaniyaya hücum etdi. Albaniya İtaliya ilə ticarət iqtisadi və siyasi razılaşmalar seriyası ilə bağlı idi. Bu dəfə faşist hökuməti öz fəaliyyətinə bəraət qazandıрмаğı da unutmamışdı. Papa XII Piy İtaliya imperializminin təcavüzkar siyasətini dəstəkləməklə Albaniyanın işğalını bəyənyirdi.

İtaliya ilə 1939-cu ilin mayında bağlanan müqavilədən cəmi bir gün sonra Hitler alman ordusunun hərbi rəhbərlərinin iclasında bildirdi ki, «Polşaya» hücumu ehtiyat görmək» vacibdir. Pakt bağlandıqdan sonra Mussolini bildirdi ki, Albaniya, Liviya, Efiopiya ilə hərbi əlaqələri «yoluna qoymaq» lazımdır. O, həmçinin faşist rejiminin gücləndirilməsi və ordunun hazırlığının vacibliyini də qeyd edirdi. Silah və taktiki keyfiyyət baxımından İtaliya ordusu 1939-cu ildə Efiopiya müharibəsindəki səviyyəsində idi. Orduda yenilik aparılmırdı. İtaliya yetərinə xammal və sənaye bazasına malik deyildi ki, silahlanmanı modernləşdirsin. Lakin, hərbi xərclər getdikcə artırdı. Rəsmi məlumatlara görə, müharibəyə hazırlığa 3 mlrd. lir xərclənmişdi. 1939-cu il avqustun 1-nə olan məlumatlara görə İtaliya ordusu 67 diviziyadan ibarət idi. Üçpolklu diviziyaların iki polklularla əvəz edilməsi, diviziyaların sayının 73-ə çatdırılması proses zabit çatışmazlığı yaratdı. Piyadaların əsas silahları 1891-ci il tüfəngləri idi. Artilleriya isə birinci dünya müharibəsindən qalan silahlar idi. Onlar tank mübarizəsində zəif olan 45 mlk toplar idi. Tanklar müharibə dövründən qalma idi. Motorlaşdırılmış diviziyalar qənaətbəxş deyildi. Təyyarələr müxtəlif növdə idi. Nisbətən hərbi dəniz donanması döyüş qabiliyyətinə malik idi. Ölkədə müharibəyə hazırlığın baş qərargahını Bodolyo müəyyənləşdirirdi. Onun İtaliya hərbi məşinisi haqqında 1937-ci ildə söylədiyi fikirlər real vəziyyətlə uyğunlaşmırdı. Bunu Mussolini də aydın hiss edirdi. Müharibəyə hazırlıq İtaliyanın iqtisadi vəziyyətini də ciddi surətdə

pisləşdirirdi. 1936-40-cı illərdə müharibəyə hazırlığa çəkilən fəvqəladə xərclər hesabına büdcə kəsiri 66,6 mlrd. lir idi. Bütün dövlət xərclərinin yarısından çoxu müharibəyə hazırlığa sərf olunurdu. Bütün xalq təsərrüfatı hərbi rəlsə keçirilmişdi.

Albaniyanın işğalının layihəsi İtaliyanın xarici siyasət rəhbərləri tərəfindən çoxdan hazırlanırdı. Albaniya kralı heç bir tədbir görə bilmədi və 1939-cü il aprelin 8-də Tirana tutuldu. Çianonun fikrincə, Albaniyanın işğalı İtaliya stansiyasının inkişafının yeganə yoludur. Bu işğaldan Vatikan sevinirdi ki, katolik missionerləri üçün bu ölkəyə yol açılacaqdır.

Hələ 1939-cü il fevralın 4-də Mussolini BFS-nin iclasında bildirdi ki, İtaliyanın xarici siyasətinin perspektivləri müəyyənləşdirilməlidir. O, qeyd etdi ki, İtaliyanın coğrafi vəziyyəti onu Aralıq dənizinin əsiri etmişdir. Onun yolu bağlıdır. Bundan sonra İtaliya Sudandan, Kubadan keçməklə Hind okeanına və ya Şimali Afrikadan Atlantik okeanına çıxmalıdır. Hər iki hipoteza Fransa, İngiltərə ilə toqquşurdu. Həmçinin Mussolini obyektiv vəziyyəti də qiymətləndirərək İtaliyanın bu cür böyük işğalçılıq planlarına hazır olmadığını başa düşürdü. Ona görə də Mussolini 1939-cü ilin mayında Almaniyada səfərdə olan Çianoya telefonla bildirdi ki, Almaniya ilə hərbi ittifaq bağlasın. 1939-cü il mayın 22-də Almaniya ilə İtaliya arasında «Polad pakt» imzalandı. Paktda əsas yeri 3-cü maddə tuturdu. Əgər tərəflərdən biri digər bir dövlətlə hərbi əməliyyata başlasa, müttəfiq onu quruda, dənizdə və havada bütün silahlı qüvvələri ilə müdafiə etməli idi. Danışıqlar zamanı Çiano Hitlerdən yaxın üç ildə İtaliyanın müharibəyə qoşulmasını tələb etməyəcəyi vədini aldı. Lakin, qeyd etmək lazımdır ki, ümumzона müharibəsi başladığı təqdirdə İtaliyanın müttəfiq kimi uzun müddət bitərəf qala bilməyəcəyi

aydın idi. İkinci Dünya müharibəsi ərəfəsində İtaliyada sənaye sürətlə inkişaf edirdi.

Sənaye sahələrinin inkişaf etdirilməsi nəticəsində metallurgiyada istehsal 1934-1939-cu illər ərzində 35%, maşınqayırma sahəsində 92% artmışdı. Müharibə ərəfəsində İtaliyanın idxalında Böyük Britaniya, ABŞ və Fransanın payı azalmış, Almaniya və kiçik ölkələrin payı artmışdı. Ölkənin idxaldan asılılığını azaltmaq məqsədilə həyata keçirilən Avtargiya siyasəti də nəticə vermirdi. Lakin, müharibəyə hazırlıq illəri İtaliya inhisarçıları üçün «qızıl əsr» adlanır. Müharibə ərəfəsində faşist dövləti ilə iri inhisarçı kapitalın əlaqələri sıxlaşırdı. Bu da korporasiya və avtariya siyasətinin 6 mühüm nəticəsi ilə bağlı idi. 1934-cü ildən 39-cu ilədək əsas inhisarların mənfəəti orta hesabla 80% artmışdı. Təsərrüfatın hərbiləşdirilməsinin bütün ağırlığı zəhmətkeşlərin üzərinə düşürdü. 1934-1939-cu illər ərzində zəhmətkeşlərin əmək haqqı 67% artırılsa da, İnfilyasiya da artmış, yaşayış pisləşmişdi. Əhalinin çox geniş təbəqələrini əhatə edən hələ faşist diktaturası əleyhinə açıq çıxışlara çevrilməyən narazılıq sürətlə artırdı. «Ümumiyyətlə, İtaliya militaristlərinin cəhd etdiyi böyük müharibəyə İtaliya pis hazırlaşdı.

1939-cu ilin payızında xarici siyasi xəbərlər İtaliya faşistlərinin istədiyi kimi inışaf etmirdi. Mussolini Hitlerin planları haqqında heç nə müəyyənləşdirə bilmirdi. Həyat tezliklə göstərdi ki, Mussolini işin real gedişini anlamaqdan çox uzaqdır. 1939-cu il avqustun 11-də Zalteburqda Ribbentrop ilə görüşən Çiano da ilk andan başa düşdü ki, Mussolininin təklifləri Almaniya rəhbərlərinin arzusuna uyğun deyil. Almaniya Polşaya qarşı müharibəyə ciddi surətdə hazırlaşdı. Almaniyanın fəaliyyət proqramı haqqında Ribbentrop bildirdi ki, bu Fürerin sirridir. Qərbdəki dövlətləri Polşanı müdafiə etmədilər və Almaniyanın qələbəsi tez və

həllədicisi oldu. Bu andan İtaliya xarici işlər nazirliyində anti-alman əhval-ruhiyyəsi sürətlə artmağa başladı. Mussolini isə əvvəlcə Hitlerə diqqət etmədi. Onu Xorvatiya və Dalmasiyada öz payını almaq maraqlandırır. Həmçinin Almanıyanın Polşaya hücumundan istifadə edərək Yuqoslaviyaya təcavüz etməyə çalışırdı. Lakin, bir qədər sonra Mussolini özünə gəldi. 1939-cu il avqustun 25-də Mussolini Hitlerlə «çiyin-çiyinə getmək» qərarına gəldi. Həmin gün Mussolini Hitlerə göndərdiyi məktubunda bildirirdi ki, İtaliya müharibəyə öz hazırlığını görür. Lakin, İtaliyanın müharibədə çıxış etməsi üçün yetərincə hazırlığı, hərbi materialı və xammalı yoxdur. 1939-cu il avqustun 27-də Hitler İtaliyanın bitərəfliyi yerinə yetirmək qərarı haqqında xəbər aldı. Mussolini Hitlerə söz verirdi ki, bir qədər sonra müharibədə çıxış edəcək. Hitler belə hesab edirdi ki, İtalyanlar 1914-cü il oyununu təkrar edir. Lakin, o da aydın idi ki, Mussolini «bitərəflik» addımının ziddinə hərəkət edəcək. Bitərəflik məsələsini Mussolininin Hitler ilə onun düşmənləri arasında vasitəçi rol oynamasına inamsız cəhd kimi də qiymətləndirilirdi. Mussolini həmçinin Hitlerin təcavüzünü Sovet İttifaqına qarşı istiqamətləndirməyə ümid edirdi. 1940-cı il yanvarında Mussolini Hitlerə göndərdiyi məktubunda bildirirdi ki, antibolşevik mübarizəsini dayandırmaq olmaz. Hitler isə cavabında qeyd edirdi ki, bütün məsələlərin silah gücünə həllini tapmaq və sonunda qələbəyə inanmaq lazımdır. “Qərribə müharibə”nin davam etməsi Mussolinini narahat edirdi. Çünki, Almanıyanın qalib gələcəyi təqdirdə müharibədə iştirak etməyən İtaliya çıxılmaz vəziyyətdə qalırdı. 1940-cı il martın 18-də Brennerda Mussolini ilə Hitler görüşdü. Hitler Qərb cəbhəsində hücumu başlamağın vacibliyini bildirdi. Mussolini isə bildirdi ki, İtaliya müharibədə Almanıyanın tərəfində çıxış etməyə hazırdır. Lakin Mussolini bu haqda

dəqiq vaxt təyin etmədi. 1940-cı il aprelin 6-da Mussolini baş qərargahın rəisinə hərbi əməliyyatların planı barədə memarandum göndərirdi. Planda nəzərdə tutulurdu ki, Fransa sərhədlərində müdafiə əməliyyatları aparılsın, Yuqoslaviyaya qarşı qüvvə toplansın, Egey dənizi və Liviyada müdafiə tədbirləri görülsün, Şimali Afrikada qismənə qarşı hücum əməliyyatları aparılsın. 1940-cı ilin may ayının 29-da Mussolini qərargah rəislərinin iclasında bildirirdi ki, 1940-cı il iyunun 5-dən etibarən Fransaya hücum etmək haqqında əmri gözləsinlər. 1940-cı il iyunun 10-da belə bir əmr verilməklə İtaliya İkinci Dünya müharibəsinə girmiş oldu.

İtaliya ikinci dünya müharibəsi illərində

1939-cu ilin avqust ayında İtaliya hökuməti Almaniya ilə birlikdə hərəkət etmək fikrinə düşsə də, sentyabrın 1-də İkinci Dünya müharibəsi başladıqda Nazirlər Şurası adından İtaliyanın bitərəfliyi haqqında rəsmi bəyanat verildi. Beləliklə İtaliya gözləmə mövqeyi tutdu. 1940-cı il martın 18-də Mussolini Brennerdə Hitlerlə görüşdü. Görüşdə Mussolininin irəli sürdüyü "paralel mübaribə" aparmaq planına əsasən İtaliya Fransa sərhədlərində müdafiə mövqeyi seçməli, Yuqoslaviyaya qarşı qüvvə toplamalı, Egey dənizi rayonu və Liviyada hərbi əməliyyatlar aparmalı idi. İyunun 10-da Almaniya orduları Parisə yaxınlaşdıqda Mussolini İtaliyanın Fransanın cənubundan hərbi əməliyyatlara girdiyini bildirdi. İyunun 18-də Hitlerlə Mussolini Münhendə görüşərək Fransa ilə barışıq şərtlərini müzakirə etdilər. Bu təkliflər içərisində Fransanın işğal edilməsi və fransız donanmasının bölüşdürülməsi təklifi də var idi. İyunun 20-də italyan orduları Fransa ərazisinə girdi. Hitler İtaliyanın Fransa ilə müstəqil danışıqlara girməsini tövsiyə

etdi. İyunun 24-də Romada Fransa ilə İtaliya arasındakı sazişə görə Fransanın cənubunda kiçik bir ərazi İtaliyaya verildi. Sentyabr ayında italyan orduları Afrikanın şərqində ingilislərə qarşı hərbi əməliyyatlara başlasa da, müdafiə mövqeyinə keçməyə məcbur oldu. İtalyan Somalisindən ingilis Somalisinə, Keniya və Sudana, Liviyadan Misirə hücum etmək cəhdləri uğursuzluqla nəticələndi.

1940-cı il sentyabrın 27-də Berlində Almanıyanın xarici işlər naziri Ribbentrop, İtaliyanın xarici işlər naziri Çiano və Yaponiya səfiri birlikdə üçtərəfli saziş imzaladılar və bu saziş "Berlin-Roma-Tokio üçbucağı" kimi formalaşdı.

Həmin ilin oktyabr ayında İtaliyanın Yunanıstana da hücumu nəticəsiz oldu.

1940-cı ilin sonunda Afrikadakı italyan orduları məğlubliyyəyə uğradı. İtaliya hərbi hissələri Misirdən çıxarıldı. Bundan sonra ölkədə antifaşist əhval-ruhiyyə daha da gücləndi. İtaliyanın "paralel müharibə" aparmaq planlarından olan narazılıq artdı. 1941-ci ilin yazında Şərqi Afrika italyanlardan azad edildi. Buna baxmayaraq, İtaliya ordusunun bəzi hissələri hələ də Afrikanın şimalında hərbi əməliyyatları davam etdirirdi. 1942-ci il noyabrın 8-də ingilis-amerikan hərbi hissələri Əlcəzairə və Mərakeşə çıxarıldıqdan sonra italyan-alman orduları çətin vəziyyətə düşərək 1943-cü ilin may ayında təslim oldular. Bu vəziyyət Mussolini rejiminin böhranına səbəb oldu. Hərbi əməliyyatlar aparmaq üçün neft, silah, su ərzaq və digər kənd təsərrüfatı məhsulları çatışmırdı. Mussolininin hakimiyyətdən uzaqlaşdırılması reallığa çevrildi. 1943-cü il iyulun 25-də kral Viktor Emmanuil Mussolinini hakimiyyətdən uzaqlaşdıraraq marşal Badalyonu hökumətin yeni başçısı təyin etdi. Silahlı qüvvələrin ali baş komandanlığını

kral öz əlinə aldı. Hökumətin iyulun 27-də keçirilən birinci iclasında Böyük Faşist Şurası, xüsusi tribunal, korporasiya palatasının ləğvi haqqında qərar qəbul edildi. Belə ağır vəziyyətdə yeni hökumətin müharibənin davam etdirilməsi barədə bəyanatları ölkədə kəskin narazılığa səbəb oldu.

1943-cü il sentyabrın 3-də amerikan-ingilis orduları Cənubi İtaliya ərazilərinə çıxarıldı. Elə həmin gün Badalyo hökuməti ilə Antihitler koalisiyanın rəhbərləri arasında Siciliya adasında bağlanan sazişə əsasən İtaliya ordusu hərbi əməliyyatları dayandırdı. Almaniya ordu hissələri tərəfindən Roma üçün təhlükə yarandığından Badalyo hökuməti və kral ölkənin cənubunda müttəfiq ordularının nəzarətində olan əraziyə köçdü. İki həftə müddətində alman orduları bütün Şimali və Mərkəzi İtaliyanı işğal edərək Romaya daxil oldu. Beləliklə, ölkə ərazisi iki yerə parçalandı. Sentyabrın 23-də Hitlerin iştirakı ilə Mərkəzi və Şimali İtaliyada Mussolini başda olmaqla İtaliya Sosial Respublikasının yaradılması elan edildi. 1943-cü ilin noyabr ayında Veron şəhərində faşist partiyasının yeni proqramı qəbul edildi. Proqramda Xalq Müəssislər Məclisinin yaradılması, seçki sisteminin demokratikləşdirilməsi və s. vəd edildi. Lakin Veron qurultayı italyan faşistlərinin sonuncu qurultayı olduğundan bu proqram yerinə yetirilmədi.

1943-cü il sentyabrın 9-da Romada yaradılan bütün antifaşist qüvvələri birləşdirən Milli Azadlıq Mərkəzi Komitəsi italyan xalqını antifaşist müharibəyə çağırırdı. İtaliyada müqavimət hərəkatının qərargahı - Milanda yerləşirdi. 1943-cü ilin payızında Şimali İtaliyada başlanan partizan müharibəsi bütün ölkəni bürüdü. Bu hərəkatda azərbaycanlılar da fəal iştirak etdi. Ölkənin cənubunda ingilis-amerikan komandanlığının yardım göstərdiyi Badalyo hökuməti və kral ilə Eyzenhauer arasında İtaliyanın

təslim olması haqqında aktı 1943-cü ilin sentyabrın 29-da Malta adasında imzaladı. 1943-cü il oktyabrın 13-də Bodolyo hökuməti Almaniyaya müharibə elan etdi. Antihitlerçi koalisiyaya daxil olan ölkələr bundan sonra İtaliyanı faşizmə qarşı döyüşən dövlət kimi tanıdı.

İtaliya məsələsi 1943-cü ilin oktyabr ayında Moskvada ABŞ, böyük Britaniya və SSRİ xarici işlər nazirlərinin konfransında müzakirə edildi. Konfransda qəbul edilən "İtaliya haqqında bəyyənəmə"də italyan xalqına demokratik prinsiplər əsasında həyatını qurmaq hüququ verildi. İtaliya məsələsinə dair tərkibinə SSRİ, Böyük Britaniya, ABŞ, Fransa müqavimət hərəkəti, Yuqoslaviya və Yunanıstan nümayəndələrinin daxil olduqları Məsləhət Şurası yaradıldı. 1943-cü il noyabrın 30-da Məsləhət Şurasının ilk iclasında italyan hökumətinin tərkibini genişləndirmək barədə qərar qəbul edildi. Cənubi İtaliya ərazisi İtaliya hökumətinin nəzarətinə verildi.

Mussolini hələ nəzarətində olan ərazilərdə ona xəyanət etmiş silahdaşlarını həbs etdirdi. 1944-cü il yanvarın 8-də Veronda onların üzərində məhkəmə prosesi quruldu. Keçmiş xarici işlər naziri Çiano, marşal Emilio de Bono, Karlo Pareçi və b. məhkəmənin hökmü ilə güllələndi.

1944-cü il aprelin 21-də Palermoda Badalyonun yeni koalisiyalı hökuməti yaradıldı. Mayın 12-də müttəfiq orduları İtaliya cəbhəsində hücumla başladı. İyunun 4-də ingilis-amerikan orduları Romaya daxil oldu. Roma azad edildikdən sonra Mussolininin başçılıq etdiyi Sosial Respublikanın böhranı daha da dərinləşdi. Mussolini paytaxtı İsveçrə ilə sərhəddəki kiçik kurort şəhərini olan Saloya köçürdü. Bu respublika şəhərciyin adı ilə "Salo Respublikası" adlandırıldı.

1944-cü il dekabrın 29-da Bodolyo hökuməti faşizmin kökünün kəsilməsi, 1945-ci il yanvarın 20-də isə irqi qanunların ləğv edilməsi haqqında dekretlər verdi. Ölkədə fəaliyyət göstərən Partizan hərəkəti ilə ingilis-amerikan ordularının hərbi əməliyyatları əlaqələndirildi. 1945-ci il aprelin 25-də ölkəni milli üsyan bürüdü. Alman əsgəri şinelini geymiş Mussolini aprelin 27-də İsveçrə sərhədi yaxınlığında həbs olundu. Onun ələ keçirilməsində azərbaycanlı partizanlar da iştirak etdi. 40 mindən çox adam əsir alındı. 1945-ci il aprelin 28-də Mussolini və yanındakı 16 nəfər güllələndi. Salo Respublikası süqut etdi. 1945-ci il mayın 2-də İtaliyadakı alman orduları təslim oldu. İtaliyanın faşizmdən azad edilməsi ölkənin gələcək siyasi inkişafını müəyyənləşdirmək zəruriliyini irəli sürürdü.

İTALIYA İKİNCİ DÜNYA MÜHARİBƏSİNDƏN SONRAKI DÖVRDƏ (1945-2010-cu illər)

İkinci Dünya müharibəsinin İtaliya üçün nəticələri. 1945 – ci ilin 25 aprel milli üsyanı İtaliyanın azad edilməsini həll etdi, ölkədə inqilabi yüksəlişə böyük ümid yaratdı. Sözün həqiqi mənasında İkinci dünya müharibəsinin nəticələri İtaliyada köklü dəyişikliklərə səbəb oldu. Milli təsərrüfatın müxtəlif sahələrinə rəhbərlik edən faşist korporasiyaları məhv edildi. Səhmdar kompaniyaların sayı müharibədən sonra xeyli azaldı. Müharibə İtaliyada böyük itkilərə səbəb oldu. 450 min nəfər müharibədə həlak oldu. 3 milyon adam evsiz qalmışdı. Bütün müsəssisələrin 1/3-i, dəmiryollarının, 1/4 – i, körpülərin 1/3 sıradan çıxmışdır. İtaliya öz milli donanmasının 9/10 – dan məhrum olmuşdur. Xammal və yanacaq qatılmadığına görə zavod və fabriklər dayanmışdı. Müharibənin son ilində sənaye istehsalının ümumi həcmi müharibədən əvvəlki səviyyəyə nisbətən iki dəfə aşağı enmişdir. 1945 – ci ilin sonuna yaxın İtaliyada iki milyonluq işsizlər ordusu var idi. Kənd təsərrüfatı daha ağır vəziyyətdə idi. Məhsul yığım müharibədən əvvəlkinə nisbətən 1/3 qədər azalmışdı. Adama gündə 200 qr çörək verilir. Ölkəyə ABŞ – dan ərzaq məhsulları gətirilirdi. Müharibədən sonra müttəfiqlərin hərbi inzibati idarəsi İtaliya iqtisadiyyatına nəzarət etməyə çalışır və ABŞ kapitalının ölkəyə müdaxiləsi güclənirdi.

Müharibədən sonra da avtomobil sənayesində “Fiat”, kimya sənayesində “Montekatini”, “Pirelli” kimi inhisarlar aparıcı rol oynayırdılar. Müharibədən sonra İtaliya torpaq mülkiyyətinin yüksək səviyyədə mərkəzləşdiyi bir ölkə olaraq qalırdı. Kəndlilərin 80% - ə qədəri aztorpaqlı və torpaqsız idi.

İtaliyanın özünəməxsus problemlərindən biri Cənub məsləsi idi. Cənubi İtaliya Şimali İtaliyanın müstəmləkəsi səviyyəsində idi. Burada sənaye son dərəcə zəif inkişaf etmişdir. Burada feodalizmin qalıqları son dərəcə güclü idi. Cənubda həyat səviyyəsi də Şimalla müqayisədə çox aşağı idi. Yüzlərlə qəsəbədə məktəb və tibb məntəqəsi yox dərəcəsində idi. Uşaqların 20% - i məktəbə getmirdi. Bəzən Cənubi Şimalın müstəmləkəsi də hesab edirdilər. Bütün bunlar müharibədən sonra Cənubdan əhalinin xarici ölkələrə axının sürətlənməsinə səbəb oldu.

Ölkədə müharibədən qabaq mövcud olan siyasi partiyaların da fəaliyyətdə bir dəyişiklik yarandı. Liberallar partiyası artıq ölkədə öz hegemonluğunu bərpa edə bilmədi. Müharibənin gedişində, yəni 1943 – cü ildən Vatikan kitabxanasının müdiri de Qasperini tərəfindən təşkil edilmiş Xristian demokratlar Partiyası (XDP) hakim partiya rolunu oynamağa başladı. Bu partiya kilsə aparatının. Dini ideologiyanın köməyi ilə əhalinin geniş təbəqələrini öz ətrafına yığmağı bacardı. XDP – nin artıq 1946 – cı ildə 600 min üzvü var idi.

Faşizm dövründə də fəaliyyətini dayandırmayan Hərəkatı partiyasının isə bu dövrdə üzvlərinin sayı xeyli artmışdır. Hələ 1943-1945- ci illərdə o, sosial islahatlar proqramı ilə çıxış etməyə başladı ki, bu da onun sosial bazasının daha da genişlənməsi üçün imkan yaratdı. Liberallar partiyası İtaliyanın ənənəvi partiyası olub qeyri-inhisarçı orta burjuaziyanın mənafeyini müdafiə edirdi və onun əsas ideya platforması azad kapitalizmə rəqabət şüarı idi. O dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin qəti əleyhinə çıxırdı. Onun sol qanadı 1960-cı ildə sosial - demokratlarla birləşdi.

Respublika partiyası 1832-ci ildə təşkil edildi ki, İtaliyanın ən qədim partiyalarından biri idi. O, İtaliyanın birləşdirilməsində mühüm rol oynamış və rəsmən Cuzeppe Madzininin ideyalarını müdafiə etmişdir. Bu partiyanın tərkibini xırda burjuaziya təşkil edirdi. Bu partiya dövlətin iqtisadiyyata fəal müdaxiləsi tərəfdarı olmaqla yanaşı, antikommunist mövqedə dayanırdı.

Sosial - demokrat partiyası 1947-ci ildə İtaliya sosialist partiyasının parçalanması nəticəsində yaranmışdı. Onun mövqeyi Sosialist İnternasionalının başqa partiyaların mövqeyi ilə üst - üstə düşürdü. Bu partiyanın lideri Cuzeppe Saraqat beynəlxalq sosial - demokratiyada nisbətən sol mövqedə dayanırdı. O belə hesab edirdi ki, konkret siyasi mübarizədə prinsipçə kommunistlərlə əməkdaşlıq etmək mümkündür. Bunun nəticəsində o, 1960-cı ildə respublikanın prezidenti seçildi.

İtaliya üçün xarakterik olan hallardan biri o idi ki, müharibədən sonra İtaliya Kommunist Partiyası ən geniş sosial bazaya malik olan partiya idi.

1934-cü ildən başlayaraq 1956-cı ilə qədər kommunistlərlə sosialistlər vahid antifaşist cəbhədə birləşsələr də, 1956-cı ildə sosialistlər bu cəbhədən çıxmaqla bu cəbhə öz fəaliyyətini dayandırmış oldu. Lakin buna baxmayaraq kommunistlərin yenə də ayrı - ayrı problemlər üzrə katolik hərəkatı, parlamentdə xırda burjua dairələrinin mənafeyini müdafiə edən sosial - demokratlar və respublikaçılar əməkdaşlığı davam edirdi. Bu əməkdaşlıq isə antikommunist hərəkatını zəiflədirdi.

Faşizmin hakimiyyət başında olduğu bir dövrdə fəhlələrin sayında dəyişikliklər baş verdi. Sənayeləşmə nəticəsində onun çəkisi artdı. Hələ 1941-ci ildə əhalinin siyahıya alınmasına görə, fəhlə sinfi İtaliya əhalisinin 33%-ni

təşkil edirdi. Onun avanqard dəstəsi olan İtaliya Kommunist partiyası isə kütlələrlə sıx əlaqə nəticəsində artıq müharibənin sonunda ən çox saylı partiyası olmuşdu. O öz sıralarında təkcə fəhlələri deyil, həm də kəndliləri və ziyahları da birləşdirirdi. 1945-ci ilin sonunda onun üzvlərinin sayı 1.7 milyona çatmışdı. 1945 – ci ildə İtaliya sosialist partiyası da 700 min adamı birləşdirirdi.

1947-ci ildə faşist tipli İtaliya sosial hərəkat partiyası da yaradıldı.

İtaliya müharibədən sonrakı ilk illərdə (1945-1953-cü illər). Bütün siyasi partiyaların iştirakı ilə 1945 – ci il iyunun 15-də koalisiyalı hökumət təşkil edildi ki, bu hökumətdə baş nazir vəzifəsinə Hərəkat partiyasından olan Ferruçço Parri tutdu. 1945 – ci il iyunun 21- də Parri öz kabinetini təşkil etdi. Baş nazirin müavini Sosialist partiyasının lideri P.Nenni, Xarici işlər naziri A.De Qasperini, hüquq naziri Tolyatti, ticarət naziri Dj.Qronki, maliyyə naziri M.Skoççimarro, kənd təsərrüfatı naziri F.Qullo oldu.

Parri hökumətinin ən çox qarşılaşdığı çətinliklərdən biri dövlət aparatının faşist ünsürlərindən təmizləmək oldu. Parri öz hökumətinin siyasi bazası möhkəmləndirməyə çalışırdı. XDP-nin mövqeyinin getdikcə möhkəmlənməsi Parri hökumətini istefaya getməyə məcbur etdi. Kommunistlər və sosialistlər də de Qasperini müdafiə edirdilər. 1945-ci ilin dekabrın 10-da De Qasperini özünün birinci kabinetini təşkil etdi. Bu kabinetdə liberallardan başqa, bütün partiyaların nümayəndələri təşkil edilmişdi. De Qasperini tezliklə antikommunist və amerikapərəst mövqə tutmağa başladı.

İngilis-amerikan qoşunlarının 1947-ci ilin sonuna qədər Şimali İtaliyada qalmasından istifadə edərək de Qasperini müqavimət hərəkatı dövründə yaranmış siyasi

institutları ləğv etmək yolunu götürdü. Bununla bərabər kommunist nazirlərin təkidi ilə ölkədə zəhmətkeşlərin mənafeyinə xidmət eədn bir sıra tədbirlər görüldü. Ölkədə qarşıda duran əsas vəziflərdən biri İtaliyanın dövlət quruluşu məsləsi idi. Bunun üçün müsəssislər məclisinin çağırılması nəzərdə tutulurdu. Müəssilər Məclisinin əsas vəzifəsi respublika quruluşunun konstitusiyasını hazırlamaqdan ibarət idi ki, bu konstitusiya ölkənin gələcək inkişafı və demokratik azadlıqlar üçün təminat verməli idi. Kommunist partiyası aqrar və sənaye sahəsində əsaslı islahatlar keçirilməsini tələb edirdi.

1946-cı ilin aprelinde keçirilən bələdiyyə seçkiləri siyasi partiyalar arasında qüvvələr nisbətini müəyyən etdi. Kommunist, sosialist, hərəket partiyası bütün səsələrin 50%-nin çoxunu topladı. XDP isə səsələrin 40%-ni almaqla kütləvi sosial bazaya malik olduğunu göstərdi. Sağ partiyalar cəməsi 10% səs aldılar. XDP iri inhisarçı burjuaziyanın siyasi və iqtisadi mövqeyini qoruyub saxlayan aparıcı qüvvə oldu.

1946 cı ilin mart ayının 20-də Müəssislər Məclisinə seçkilər haqqında qanun qəbul edildi. İtaliya tarixində ilk dəfə olaraq qadınlar da kişilərlə bərabər seçkilərdə iştirak edə bilərdilər. Monarxistlərlə respublikaçılar arasında müabrizə kəskin xarakter aldı. 1946-cı il iyunun 2-də keçirilən referendumda əhlinin 12.7 milyonu respublikaya, 10.7 milyonu isə monarxiyaya səs verdi. Ölkənin cənub əhalisinin əkəsriyyəti monarxiyaya səs vermişdi. Bunun səbəbi isə cənubun kəndli kütlələrinin şüur səviyyəsinin aşağı olması ilə əlaqədar idi. Ölkənin Şimal və Mərkəz əhalisi isə respublikaya səs verdi. Respublikanın qurulması İtaliya müqavimət hərəkatının ən böyük uğurlarından biri hesab edilə bilərdi. Beləliklə, ölkədə respublika quruluşu bərqərar oldu. Demokratik qüvvələrin təzyiqi altında II

Umberto İtaliyanı 1946-cı il iyunun 13-də tərک etməyə məcbur oldu.

Müharibədən sonrakı dövrdə AB-ın İtaliyanın daxili işlərinə müdaxiləsi gücləndi. 1947-ci ilin yanvarında ABŞ-ın dövlət katibi Marşall bildirdi ki, ABŞ ancaq o şərtlə Avropa ölkələrinə yardım edə bilər ki, bu ölkələrdə burjua quruluşu bərqərar olsun. ABŞ həmçinin İtaliyaya da bildirdi ki, İtaliya hökuməti öz tərkibindən kommunist və sosialist nazirləri kənarlaşdıracağı təqdirdə ABŞ ona yardım edəcəkdir. ABŞ İtaliyaya bu iş görülcəyi təqdirdə 100 milyon dollarlıq istiqarız verməyi vəd edirdi. De Qasperı kommunist və sosial ist nazirləri hökumətin tərkibindən istefa verməyə məcbur etdi. 1947-ci ilin fevral ayının 10- da Parisdə İtaliya ilə sülh müqaviləsi bağlandı. İtaliya öz müsətməkələrindən məhrum oldu. Kicik bir ərazini (9 min kv km) Fransa və Yuqosla-viyaya güzəştə getdi. O, SSRİ, Yuqoslaviya, Albaniya və Efiopiyaya təzminat verməyi öhdəsinə götürdü. Müqavilə faşist təşkilatlarının yaradılmasını qadağan etdi, hərbi qüvvələrin sayının 300 min nəfərdən artıq olmamaq şərti ilə məhdudlaşdırdı. Müqavilədə həmçinin ingilis – amerikan qoşunlarının ölkədən çıxarılması nəzərdə tuturdu. Müəssislər Məclisinin qərarı ilə ölkədə konstitusiyaya layihəsi hazırlanması işinə başlandı. Müəssislər Məclisində İSP və İKP möhkəm mövqeyə malik idilər və XDP-nin sol qanadı ilə birlikdə demokratik konstitusiyaya işləyib hazırladılar. O, söz, mətbuat, yığıncaq azadlığını, əmək hüququnu, aqrar islahatın vacibliyini və müəssislərin idarə olunmasında fəhlələrin iştirakını elan etdi, siyasi və dini səbəblərə görə ayrı-seçkiliyi qadağan etdi. Katolisizm prinsiplərinə uyğun olaraq boşanma qadağan olunsada, konstitusiyaya qadınların hüquq bərabərliyini elan etdi. Faşist təşkilatlarının

mövcudluğu və fəlaiyyəti yolveril-məz sayılırdı. Kral ailəsinə mühacirətdən İtaliyaya qayıtma-ğa icazə verilmədi. Andlı məhkəmə tətbiq olundu və məhkəmə hakimiyyəti tamamilə müstəqil elan edildi.

Konstitusiyaya görə qanunverici hakimiyyət ümumi səsvermə yolu ilə beş il müddətinə seçilən parlamento məxsusdur. Parlament iki palatadan – aşağı palata olan deputatlar paltasından və yuxarı palata olan senatdan ibarətdir. Deputatlar palatasına 18 yaşdan, senata isə 25 yaşdan seçirlər. Deputatlar palatasında nisbətən çox yer alan partiya rəhbərlərindən biri hökuməti təşkil edir. Adətən hökumət bir neçə partiyanın nümayəndələrindən ibarət olur Prezident hər iki palatanın birgə iclasında 7 il müddətinə seçilir. Onun səlahiyyətləri məhduddur, icraedici hakimiyyət əməli olaraq Nazirlər Şurasına məxsusdur. Proporsional seçki sisteminin həyata keçirilməsi ən mühüm demokratik nailiyyətlərdən biri idi, bunun sayəsində parlamentdə ə yerlər hər bir partiyanın real nüfuzuna uyğun olaraq bölüşdürülür. İtaliyada çoxpartiyalı sistem təşəkkül tapmışdır. Doqquz ümummili və çoxlu məhəlli partiyalar mövcuddur. Konstitusiya 1948 ci il yanvarın 1 – dən qüvvəyə mindi, apreldə isə parlament seçkiləri oldu. 8 milyondan çox səs toplamış İSP, İKP və digər sol partiyalar və təşkilatlar Xalq Demorratik Cəbhəsində birləşdilər. ABŞ – ın verdiyi kredit və borc hesabına İtaliya hökuməti iqtisadi çətinlikləri aradan qaldırmağa nail oldu, XDP böyük müvəffəqiyyət qazanaraq 12.7 milyon səs aldı. İtaliya respublikasının qurulması başa çatdı. De Qasperini xristian – demokrat, liberal və respublikaçılardan ibarət hökumət təşkil etdi. De Qasperinin təşkil etdiyin bu Hökumətin tərkibinə həmçinin sosial – demokratlar da daxil oldu. Mərkəz adlanan koalisiya xristian – demokratların əsas dayağı

oldu. Öz hakimiyyətini möhkəmləndirdikdən sonra xristian – demokratlar klerikal polis rejimi yaratmaq kursunu götürdülər. 1949 – cu ilin fevralında De Qasperı Papadan audensiya aldı. Papa XII Piy De Qasperinin siyasi xəttini bəyəndi və XDP nin İtaliyada rəhbər rolunu tanıdı.

Katolik təşkilatlarının ölkədə müxtəlif növdə fəaliyyəti qeyri – ad i dərəcədə gücləndi. Bu təşkilatların üzvlərinin sayı 1953-cü ildə 2.5 milyon nəfərə çatmışdı. İtaliya zəhmətkeşlərinin Xristian assosiyası da kütləvi xarakter aldı. O, həmkarlar təşkilatının parçalanmasında xüsusi rol oynadı. Kilsə fəal surətdə xalq maarifinə müdaxilə edir, ölkədə katolik məktəblərinin sayını artırır və İtaliya mədəniyyəti üzərində nəzərəti həyata keçirməyə çalışırdı.

De Qasperinin siyasəti xristian demokratların mərkəz qanadının xəttini ifadə edirdi. 1940-cı ilin sonunda ölkədə tətillər geniş vüsət aldı. 1948-ci ilin iyulunda baş verən ümumi tətildə 7 milyon adam iştirak edirdi və ölkədə bu xətdən narazılıq artırdı. 1949 – 1952-ci illərin mübarizəsi nəticəsində zəhmətkeşlər müxtəlif kateqoriyalar üzrə əmək haqlarının 5%-dən 15% -ə qədər artırılmasına nail oldular.

1948-ci ilin iyunun 28-də ABŞ-la İtaliya arasında ABŞ-ın İtaliyaya iqtisadi kömək (“Marşal planı” üzrə) göstərməsi barədə saziş imzalandı. Fəhlə partiaylarının qəti müxalifətdə olmalarına baxmayaraq İtaliya parlamenti xristian – demokratların üstünlüyü şəraitində bu sazişi ratifikasiya etdi. “Marşal planı” na görə ABŞ-dan İtaliyaya müxtəlif çeşidli məhsullar, xammal və ərzaq məhsulları, sənaye avadanlığı göndərilməyə başladı. Ümumiyyətlə 1948 – 1949 – cu illərdə İtaliya ABŞ-dan 1.5 milyard dollar dəyərində yardım aldı. Bu yardım nəticəsində İtaliyada strateji obyektlər, yollar, körpülər, aerdromlar tikildi, cənubdun bərpası üçün mühüm tədbirlər həyata keçirildi. “Marşal

planı”nın köməyi ilə İtaliyada sənayenin yenidən qurulması başa çatdı. Sənayenin əsa sahələrində istehsal 1950-1951-ci illərdə müharibəədn əvvəlki səviyyəyə çadı. Bununla da İtaliya sənaye yüksəlişi zonasına daxil oldu.

“Marşal planı”nın mühüm xüsusiyyətlərindən biri ABŞ kapitalının İtaliya iqtisadiyyatına müdaxiləsi idi. “Marşal planı”nın İtaliya üçün mühüm nəticələrindən biri də ondna ibarət oldu ki, İtaliyanın ABŞ – dan hərbi – siyasi asılılığı gücləndi.

Bütün bunlarla bərabər sənayenin yenidən qurulması illərində iqtisadiyyat sahəsində gərgin vəziyyət yaranmış oldu. Xırda və orta müəssisələrin əksəriyyəti iflasa uğradı. İşsizlik xroniki xarakter daşımağa başladı. Ölkədən hər il 150 min nəfərin xaricə mühacirət etməsinə baxmayaraq ölkədə 2 milyon nəfərdən çox işsiz var idi.

1950-1953-cü illərdə milli sənayenin müdafiəsi uğrunda hərəkət geniş vüsət aldı. 1953-cü ildə Florensiyadakı “Pione” zavodunun metallurq – fəhlələri böyük qələbə qazandılar.

Fəhlə deputatlar parlamentə elektroenergetika və kimya səanyesi inhisarlarının milliləşdirilməsi haqqında qanun layihəsi təqdim etdilər. Lakin o, XDP üzvlərinin parlamentdəki əksəriyyəit tərəfindən rədd edildi və qüvvəyə minmədi.

1949-cu ildə ölkədə böyük əks – sədaya səbəb olan hadisələrdən bir də İtaliyanının Şimali Atlantika paktına – NATO-ya daxil olması məsləsi idi. 8 milyon İtaliya vətəndaşının imzası ilə parlamentə etiraz sənədi göndərildi ki, İtaliya NATO – ya daxil edilməsin.

1949-cu ilin iyulunda parlament Şimali Atlantika blokunun ratifikasiya edilməsi məsləsini müzakirə etdi. İtaliya hökuməti 1950-ci ildə ölkədə ABŞ hərbi bazalarının

yerlədirilməsinə razılıq verdi. 1950-ci ilin yanvarında İtaliya ilə ABŞ arasında “müdafiə məqsədi ilə qarşılıqlı yardım haqqında” müqavilə izmaldı. İtaliyanın silahlandırılması planı həyat a keçirilməyə başladı. Buna etiraz əlaməti olaraq 1949-cu ildə İtaliyada sülh tərəfdarlarının geniş demokratik hərəkatı başladı. De Qasperinin xarici siyasət kursu xristian – demokratlar tərəfindən də tənqid edilməyə başladı.

XDP-nin rəhbər dairələri özlərinin seçkiqabağı vəd etdikləri sosial proqramlarının həyata keçirilməsinə tələsdilər. 1948-ci il seçkiqabağı platformalarında XDP aqrar islahatlar keçirməyi, işsizlik problemini və Cənub məsələsini həll etməyi vəd etmişdilər. XDP –nin sol qanadının təkidi ilə XDP-nin II qurultayında (1949-cu ilin yayı) belə bir qərar qəbul edildi ki, sosial – iqtisadi islahatların həyata keçirilməsinə başlamaq lazımdır. Lakin bu ancaq 1949-1950-ci illərdə ölkədə sinfi mübarizənin kəskinləşməsi nəticəsində həyata keçirilməyə başladı.

Ölkədə əmək planı ətrafında nisbətən kəskin mübarizə getməyə başladı. Bu plan Ümumittifaq Əmək Konfederasiyasının (1949-cu ilin oktyabrında olmuş) II milli qurultayında irəli sürüldü və 1950-ci il ərzində isə dəqiq işlənilib hazırlandı. Əmək planı ölkə iqtisadiyyatının bərpası və inkişafının proqramını da irəli sürdü. Əmək planının ən mühüm tərkib hissəsi sənaye və aqrar sahədə dərin demokratik islahatların həyata keçirilməsi idi. Əmək planında əsas vəzifə kimi feodal qalıqlarının və inhisarların iqtisadi nəzarətinin ləğv etmək olduğu göstərilirdi.

Əmək planında anti-inhisar tədbirləri görmək, həmçinin sənayenin bir sıra sahələrinin milliləşdirilməsi, dövlətin iqtisadiyyata fəal müdaxiləsi məsələsi də nəzərdə tutulurdu. Əmək planı ilə əlqədar olaraq 1949-1953-cü illərdə işsizlər hərəkatı genişləndi, həmçinin Cənubun iqtisadiyyatının dir-

çəlməsi uğrunda xalq kütlələrinin hərəkəti, milli sənayenin müdafiəsi uğrunda mübarizə də gücləndi. Bu kütləvi hərəkətlərdən ən maraqlısı kəndlilərin Sicilyada, İtaliyanın cənubunda boş mülkədar torpaqları tutmaları idi. Hökumət onlara qarşı polis gücündən istifadə etməyə məcbur oldu. 1949-cu ilin dekabrında Romada latifundiyalara qarşı ümumkəndli qurultayı çağırıldı. Qurultay torpaq islahatı layihəsini bəyəndi.

Kütlələrin təzyiqi və sol partiyaların təkidi ilə XDP aqrar islahatlar məsləsinə parlamentə çıxartdı. Uzun müzakirələrdən sonra parlamentdə Mərkəz, Cənub İtaliya və Siciliyanı əhatə edən üç hissədən ibarət torpaq islahatı keçirilməsi barədə qanun qəbul edildi.

Aqrar islahat nəticəsində İtaliyada kəndlilərin əlinə 1.5 milyon hektara qədər torpaq keçdi. Bu isə o demək idi ki, Cənubda və Sicilyada mülkədar malikənləri – latfundiyaların xeyli hissəsi mövcud olmaqda davam edir. Aqrar islahatın yarımçıq keçirilməsini nəinki kommunistlər və sosialistlər, hətta XDP – nin sol qanadının ən görkəmli liderlərindən olan C.Qronki və Fonfani də tənqid etdilər.

1949-1950-ci illərdə şəhər və kəndi bürümüş işsizliyə və yoxsulluğa qarşı İtaliya zəhmətkeşlərinin mübarizəsi kütləvi xarakter aldı. İtaliya fəhlələri mübarizə formalarının seçilməsində böyük ixtiraçılıq qabiliyyəti göstərdilər: “Əməkdaşlıq etməmək”, yəni sahibkarları fəhlələrin tələblərini yerinə yetirməyə məcbur edənlərin işi; “şahmat tətilləri” – müxtəlif sexlərin fəhlələri tərəfindən işin növbə ilə dayandırılması; “tətilin tərsi” – işsizlər briqadalarda birləşirdilər, öz təşəbbüsləri ilə müəyyən yerdə zəruri ictimai işlər və s. görürdü. Məsələn, yolları təmir edir, körpülər tiki, bataqlıqları qurudurdular və s. Şəhər, əyalət, vilayət, bəzən bütün ölkə miqyasında belə tətillər baş verirdi. Bundan

sonra onlar yerli əhalinin fəal köməyi ilə hökumət orqanlarından gördükləri işlər üçün əmək haqqı almağa nail olurdular.

Müharibədən sonrakı İtalyanın inkişaf xüsusiyyətlərindən biri də ölkənin güclü, öz birliyini uzun müddət qoruyub saxlayan fəhlə hərəkətinin olması idi. Fəhlə təşkilatları İtalyanın “soyuq müharibədəki” iştirakına, kommunistlərin və həmkarlar ittifaqları liderlərinin təqib edilməsinə və xüsusən ölkənin NATO – ya daxil edilməsinə qarşı çıxış edirdilər. O, İtalyanın antihitler koalisiyasının üzvü olan dövlətin əleyhinə çevrilmiş hər hansı bir blokda iştirakını qadağan edən sülh müqaviləsinin şərtlərinə və Atlantik okeanın şimal hissəsində yerləşən dövlətləri birləşdirən məhəlli təşkilat kimi Şimali Atlantika İttifaqının özünün nizamnaməsinə zidd idi. İtalyanın NATO – ya daxil olmasına qarşı bütün ölkədə etiraz mitinqləri keçirildi.

XDP parlamentdə çoxluğa nail olmağa çalışaraq sağ partiyaların müdafiəsi ilə proporsional nümayəndəliyin majoritarla (fransızca majorite – çoxluq deməkdir) əvəz olunması haqqında qanunu parlamentdən keçirə bildi. Əgər seçkilərdə partiyaların bloku birlikdə 50% - dən hətta bir səs çox yığarsa, o çoxluq mükafatını-parlamentdə yerlərin 2/3-ni alır. “lese truffa” (fırlıdaq qanun) adlanan bu qanun kütləvi etiraz dalğalarına səbəb oldu və tətbiq olunmadı. 1953-cü il seçkilərində XDP – nin başçılıq etdiyi partiyalar bloku səslərin yarsını yığa bilmədi. Sonralar isə solların təzyiqi altında bu qanun ləğv edildi.

1948-1953-cü illərdə De Qaspero hökuməti demokratik azadlıqların məhdudlaşdırılması xəttini yeritməyə başladı. Bu sahədə başlıca istiqamət zəhmətkeşlərin tətillər, yığıncaq, nümayiş hüququna zərbə vurmağa yönəldilmişdi. 1950-ci il mart ayının 17-də ictimai asayişin mühafizəsi haqqında

dekret verildi ki, bu dekretə görə prefektlərə hüquq verildi ki, bir ay müddətində hər hansı nümayiş və yığıncağı qadağan etsinlər. Bu antidemokratik qanundan istifadə edərək polis nəinki mitinq və nümayişləri qadağan edirdi, hətta onlar silah gücünə dağıdılırdı. 1951-1953-cü illərdə xristian – demokratlar ölkədə açıq diktatura rejimi qurmaq üçün bir sıra müstəsna qanunlar qəbul etdi. Məsələn, mətbuat haqqında qanuna görə çap edilən hər bir material əvvəlcədən senzurdan keçməli idi. Digər bir qanuna görə siyasi xarakterli tətilər qadağan edilirdi.

De Qasperinin apardığı siyasət nəticədə ölkədə xristian – demokratların nüfuzunu xeyli dərəcədə zəiflətdi. 1951-1952-ci illərdəki bələdiyyə seçkilərində 1948-ci illə müqayisədə xristian – demokratlar 4 milyon səs itirdilər.

1953-cü ilin 7 iyun seçkilərində XDP 1.8 milyon səs itirdi. 7 iyun seçkiləri sola doğru dönüşü nümayiş etdirdi.

Siyasi münasibətlərə gəldikdə bu dövrdə xristian – demokratlar hakimiyyəti əldə saxlamaq üçün gah liberallar, gah sosial – demokratlar, gah da respublika partiyası ilə ittifaqa girirdi.

Olivetti inhisarı. Fəhlələrə xüsusi qayğının tərəfdarı idi. Fəhlələrə əmək şəraiti və onların uşaqlarına sosial — tibbi xidmətə bu formada xüsusi fikir verilirdi. Lakin sonra Olivettinin ardıcılaları bu ənənəni davam etdirmədilər. 1964- 1965-ci illərdə bu firmanın maliyyə vəziyyəti çox ağır idi.

XX əsrin 50-60-cı illərində İtaliyanın iqtisadi inkişafı. İtaliya tarixində 1953-dən 1970-ci ilə qədər olan dövr ölkənin inkişafında xüsusilə mühüm yer tuturdu. Bu mühümlük ilk növbədə bu dövrdə İtaliyanın iqtisadi inkişafı ilə bağlıdır. Bu dövrdə İtaliya iqtisadiyyatında irəliyə doğru bir sıçrayış baş vermiş, İtaliya aqrar – sənaye ölkəsindən sənaye

ye aqrar ölkəsinə çevrilmişdi. Artıq 1968-ci ildə ölkədə fəhlə sinfinin sayı 19.5 milyon nəfərə çatmışdı. Bu dövrdə İtaliyanın iqtisadiyyatında xidmət bölməsinin rolu əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır ki, bu bölmə də özündə nəqliyyat, rabitə, ticarət, mehmanxana, kredit və sığorta işi, həmçinin dövlət inzibati orqanlarını birləşdirdi. İtaliya iqtisadiyyatının inkişafı bu dövrdə kortəbii gedirdi, o bazarın təsiri altında idi.

Kapitalın və istehsalın mərkəzləşməsi İtaliyada çox sürətlə gedirdi. Mərkəzləşmə nəinki xüsusi firmaları, hətta dövlət briləşmələrini də əhatə edirdi.

İqtisadiyyatın belə inkişafı əhalinin sürətlə kənddən şəhərə axınına səbəb oldu. Dünənki kəndli bu günki fəhlə və ya muzdlu qulluqçuya çevrildi. Bu işə şəhərlə kəndin bir – birinə yaxınlaşması üçün şərait yaratdı.

1958-ci ildə sənaye sahiblərinin Konfederasiyaı yaradıldı. İtaliyada iqtisadiyyatın planlaşdırılması üçün cəhdlər 1966-1967-ci ildə göstərilməyə başladı.

İtaliya iqtisadiyyatının dağınıq, kortəbii inkişafı keçmişdən qalmış problemlərin həll edilməsinə maneçilik göstərirdi. Şəhərlə kənd arasındakı iqtisadi, sosial və mədəni səviyyəədkı fərqlər nəinki azalmadı, hətta daha da artdı. Şəhərlə kənd arasındakı ziddiyyətlər ancaq şəhərin kəndi özünə tabe etməsinə səbəb olurdu.

Cənubla Şimal arasındakı ziddiyyətlər qalır və güclənirdi, bu da bütövlükdə ölkənin iqtisadi və siyasi inkişafına maneçilik törədirdi. Lakin bununla belə, Cənub Şimalın sənayesi üçün işçi qüvvəsi mənbəyi idi. Bu İtaliya sənayesinin beynəlxalq bazarda rəqabət qabiliyyətini artırırdı.

İtaliyada sənayenin inkişaf tempinə görə üçüncü yerdə neft və qaz çıxarılması və emal sənayesi gedirdi. Bu

sənayenin inkişafı İtaliyanın ikinci dünya müharibəsindən sonrakı tarixinə aiddir. Əvvəllər belə hesab edirdilər ki, Apenin yarımadası belə faydalı qazıntılardan məhrum ölkədir. Lakin İkinci dünya müharibəsindən az keçməmiş Sicilyada zəngin neft yataqlarının olduğu aşkar edildi. Lakin bu o qədər də keyfiyyətli neft deyildi. ABŞ neft inhisarlarının təzyiqi nəticəsində Sicilyanın muxtariyyət hüququna malik olan parlamenti bu adada olan neft və qazın çıxarılması üçün bütün lisenziyanı xarici kapitalla verməyə razılıq verdi. Ancaq xarici kompaniyalar İtaliyada neft sənayesinin inkişafına o qədər də əhəmiyyət vermədilər. Çünki onlar gördülər ki, Sicilyada neft sənayesinin inkişafı üçün çəkilən xərclər Yaxın və Orta Şərqdən neft gətirilməsindən daha baha başa gəlir. Dünya neft bazarında məşhur olan İngilis - amerikan kompaniyası - «Yeddi bacı» İtaliyada ancaq İtaliyanın və Avropanın, ilk növbədə isə strateji ehtiyacları ödəmək üçün bir neçə neftlə əlaqədar müəssisələrin tikilməsi ilə kifayətləndilər. Bu tip iri müəssisələrdən biri Neapol rayonunda - ABŞ və NATO-nun Aralıq dənizində donanmasının yerləşdiyi yerdə tikilmişdi.

İtaliya neft sənayesi sahəsində dünya firmaları ilə əməkdaşlığın mənfi nəticələrini özü üçün müəyyən etdiyi vaxt Şimali İtaliyada gözlənilmədən birdən – birə böyük təbii qaz yataqları aşkara çıxdı. Bu işə “Eni” adlı birlik rəhbərlik etməyə başladı. Onun isə başında Enriko Mattei dururdu. O, XDP -nin üzvlərindən biri və çox istedadlı təşkilatçı idi. Onun rəhbərliyi altında “Eni” tez bir zamanda İtaliyanın ən iri inhisarlarından birinə çevrildi. Qaz emalı üzrə ölkədə iri müəssisələr yaradılmağa başladı. Ölkənin bütün bucaqlarına qaz verilməsini təmin edən obyektlər quruldu. Həm də bu müəssisələr ən yüksək

dünya standartlarına cavab verən texniki səviyyədə təşkil edildi.

Bu inhisar birliyi dövlət səviyyəsində təşkil edildiyi üçün çoxları belə güman edirdilər ki, o xüsusi inhisar qruplarına qarşı mübarizə üçün təşkil edilmişdir. Lakin tezliklə “ENİ” ilə “Montekatini” arasında saziş bağlandı ki, bu da yuxarda deyilənləri alt – üst etdi.

Daxili bazarda “ENİ” tezliklə başqa inhisarlarla əlaqə yarada bildiyi halda, xarici bazarda özünə əlaqə yaratmağı o qədər də bacarmadı. O, yalnız İranla saziş bağladı. Bu sazişdə İranda neft və qaz çıxarılmasına kömək təklif edilirdi. Lakin bu konsessiyada yerli hökumətə gəlirin ancaq 30 % -i düşməli idi. Beləliklə həmişə dəbdə olan 50 : 50 formuluna “ENİ” firması yenilik gətirmişdi. Belə bir kurs “ENİ” firması qarşısında yeni bazarlar açmış oldu.

Nəhayət, daha sürətlə inkişaf edən sənaye sahələrindən biri də avtomobil sənayesi idi. İtaliyada bu o qədər də böyük olmayan dövlət müəssisəsi olan “Alora Romeo”nu, o qədər də böyük olmayan xüsusi firma olan “Laiça”nı və iri inhisar birliyi olan “FİAT” (Turindəki İtaliya avtomobil zavodu) əhatə edirdi. Ancaq, FİAT-ın payı İtaliyanın bütün avtomobil sənayesinin gəlirinin 80% - ni təşkil edirdi.

FIAT-ın məhsullarının təqribən 1/3 xaricə göndərilirdi. FiAT inzibati idarəsi XX əsrin 50-ci illərində yeni avtozavodların tikintisinə böyük vəsait ayırdı və Turində “Mirafiori” adlanan zavod tikildi ki, o, ancaq Qərbi Avropada Qərbi Almaniyanın «Folksvagen» firmasından geri qalırdı. Bu müəssisənin buraxdığı FIAT-600, FIAT-850 və FIAT-124 avtomaşınları məşhur idi və bunlar İtaliya Avropa və hətta ABŞ ailələri tərəfindən həvəslə alınır. FİAT çoxsahəli inhisar qruplaşması idi. O, avtomobildən başqa qayıq dizələri, traktorlar, qırıcı təyyarə, müxtəlif

növədə sənaye avadanlığı, hətta tibbi ləvazimat da istehsal edirdi.

Bundan başqa FIAT - a güclü maliyyə kredit birliyi olan FIAT – İFİ də daxil idi. Hansı ki, burada sənayenin bütün sahələrini əhatə edən firmalar öz səhmləri ilə iştirak edirdi. Bu iri inhisara minlərlə xırda və lap xırda müəssisələr tabe idi.

İtaliyada sənayenin bu dövrdə inkişaf etmiş sahələrindən biri də metallurgiya idi. 1953-cü ilə qədər İtaliyada metallurgiya çox zəif inkişaf etmişdir. İldə cəmi 3 milyon ton gücündə metal istehsal edirdi.

İtaliyanın özünün şəxsən dəmir filizi yataqları yoxdur. Onun polad sənayesi əsasən qırıntılardan hesabına işləyirdi. O, xaricdən çuğun və qırıntılar gətirilməsinə kəskin ehtiyac hiss edirdi.

1951-ci ildə Avropa kömür və polad birliyi təşkil edilərkən onun üzvləri belə hesab etdilər ki, İtaliya bu sazişə razı olmayacaqdır. İtaliya bu sazişə ancaq o şərtlə razı ola bilər ki, onun metallurgiya sənayesinin inkişafı üçün şərait yaradılmış olsun. İtaliya belə bir imkan əldə etmiş oldu. Beləliklə, Avropa Polad və Kömür birliyinə daxil olan ölkələrdən İtaliyaya metallurgiya sənayesi məhsulları gətirilməyə başlandı. Həm də bu məhsullarının qiyməti İtaliya dövləti tərəfindən müəyyən edilirdi. Bu dövrdə İtaliyada güclü müasir tipli zavodlar tikildi və polad istehsalı 1963-cü ildə 10 milyon tondan 1968-ci ildə 16 milyon tona çatdırıldı. Metallurgiya sənayesində İtaliyada Marşal planına əsasən tikilmiş xüsusi inhisar birliyi olan «Falk» yaradıldı. Yerdə qalan bütün metallurgiya müəssisələri, demək olar ki, dövlətin əlində idi. Dövlət metallurgiya zavodları “İRİ” adlanan dövlət birliyi tərəfindən idarə edildi. 1953-cü ildən sonra İRİ bütün

sənaye sahələrinə o cümlədən metallurgiyaya maliyyə təsiri göstərməyə başladı. Bunun üçün İRİ çərçivəsi daxilində metallurgiyanı maliyyələşdirən kredit institutu olan «Finsider» dən istifadə edilirdi. İtaliyada dövlət istehsal mulkiyyətinin payı yüksək idi.

1953-1970-ci illərdə dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi və onu tənzimlənməsi davam etmişdir. Məsələn əgər 1957-ci ildə dövlət birliyi olan «Finsider»ə çuqun emalının 82%-i və polad istehsalının 51%-i məxsus idisə, 1968-ci ildə bu rəqəmlər müvafiq olaraq 94% və 58 %-ə qalxdı. Prokat istehsalının ~ 60 %-i dövlətə məxsus idi.

1968-ci ildə gəmiqayırmanın 80%-i, maşınqayırmanın 40 %-i, silah istehsalının 20%-i dövlətə məxsus idi. Neft və qaz çıxarılmasında dövlətin payı 97% yaxın idi.

1963-cü il yanvarın 1-dən elektrik enerjisinin istehsalata verilməsi nəticəsində bütün müəssisələr, demək olar ki, dövlət mülkiyyətinə çevrilirdi. Ölkədəki bütün telefon şəbəkələri radiostansiya, televiziya, dəniz-sərnişin donanmasının 65%-i, bütün aviakompaniya dövlətə məxsus idi.

Bütünlükdə götürsək, İtaliyada bütün istehsal aparatının 30 - 35 %-i bilavasitə dövlətə məxsus idi. Bir sıra dövlət müəssisələrində xüsusi kapital, o cümlədən xarici kapital da iştirak edirdi.

Avropa Polad və Kömür Birliyi yaradıldıqdan sonra İtaliyanın daş kömür sənayesinin inkişafı ləngidi. Daş kömür çıxarılması xeyli ixtisar edildi. Bu sahənin tam ləğv edilməsi real təhlükəyə çevrildi. Lakin İtaliyadakı demokratik qüvvələr və muxtar dövlət olan Sardiniya İtaliya hökumətini məcbur etdi ki, Sulçis daş kömür hövzəsində bir sıra güclü istilik-elektrik stansiyasının layihəsini tərtib etsin. Həmçinin bu layihədə gələcəkdə iri alüminium

zavodlarının tikilməsi, Sardiniyada olan kömür ehtiyatlarından istifadə nəzərdə tutulmalı idi.

İtaliyada bu dövrdə geridə qalmış sənaye sahələrinə yeyinti, toxuculuq və yüngül sənayenin digər sahələri aid edilə bilərdi. Bu İtaliya üçün köhnə sahələr idi və ölkədə bu sahəyə aid xırda və daha xırda müəssisələr var idi. 1953-cü ildən, xüsusilə 1957-ci ildən AİB-ə İtaliya daxil olduqdan sonra bu sahələrə xüsusi diqqət yetirilməyə başladı və bu sahələrin də birləşdirilməsi prosesi sürətləndi.

Ərzaq məhsulları bazarında dövlət inhisar birlikləri olan «Motta» və «Aleman-yol»un rolu bu dövrdə xeyli gücləndi. Toxuculuq istehsalında isə dövlətin iştirakı ilə yaranan «Larenossi» inhisarının rolu artmağa başladı. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu sahələrdə mərkəzləşmə başqa sahələrlə müqayisədə çox yavaş gedirdi.

Bundan başqa toxuma və ayaqqabı sənayesində də inkişaf qeyri – bərabər idi. Artıq bu İtaliya üçün bir ənənə halını almışdı. Onun məhsulları dünya bazarında özünə rəvac tapa bilmirdi. Bu sahə üzrə ölkə on minlərlə sənətkar, xırda və kустar müəssisələr fəaliyyət göstərirdi. Ayaqqabı istehsal edən sənətkarların çoxu kooperativlərdə birləşmişdilər.

Lakin yenə də qeyd etmək lazımdır ki, bu sahədə istehsal edilən məhsulların əksəriyyəti sənətkarların əməyinin nəticəsi idi. Belə sənətkarların əksəriyyəti isə işin müəyyən hissəsini öz evlərində görürdülər. Burjuaziyanın dünya-görüşündə böyük dəyişikliklər yarandı ki, bunun da əsas səbəbi İtaliyanın iqtisadi gücünün artması ilə əlaqədar idi. Müxtəlif maliyyə – sənaye qruplarının yeni inhisar birliklərində birləşməyə meyli gücləndi. 1967-ci ildən sonra ölkədə iqtisadiyyatın inkişafı yeni çətinliklərlə qarşılaşmağa

başladı. İtaliyada kənd təsərrüfatının inkişafı o qədər də sürətli deyildi.

Sənayenin sürətli inkişafı ilə müqayisədə kənd təsərrüfatının artımı çox cüzi idi, ümumi məhsul istehsalı bu dövrdə cəmi 1/3 qədər arta bilmişdir. Buna görə də İtaliyanın milli gəlirində kənd təsərrüfatının payı çox az idi. İtaliya kənd təsərrüfatının geri qalması səbəblərindən biri torpaqdan istifadənin pərakəndə halda olması idi. Şimalda kənd təsərrüfatının kapitalistcəsinə inkişafı təmin edilsə də, cənubda mülkədar malikanələri qalmağa davam edirdi. Bununla belə, bu dövrdə İtaliyada kənd təsərrüfatının inkişafının mühüm xüsusiyyətlərindən biri İtaliya kəndində kənd təsərrüfatı istehsalının intensivləşdirilməsi idi.

Bu dövrdə əhalinin sürətlə kənddən şəhərə və xarici ölkələrə axını səciyəvi hal almışdır. Təkcə bir faktı demək kifayətdir ki, 1953-ci ildən 1966-cı ilə qədər kənddən işçi qüvvəsinin 50 % -i getmişdi ki, bunların içərisində gənclər üstünlük təşkil edirdi. Bu dövrdə kənd təsərrüfatının traktor və digər kənd təsərrüfat maşınları ilə təchizi işi xeyli gücləndi. Bunu aşağıdakı faktlar bir daha subut edir. Belə ki, əgər 1960-cı ildə İtaliyada 57 min traktor, 1962 -ci ildə 305 min traktor vardsa, 1968-ci ildə isə onların sayı 1950-ci ilə müqayisədə 10 dəfə çox idi. Buna müvafiq olaraq digər maşınların da sayı artmışdı. Bütün bunlarla bərabər kənd təsərrüfatının texniki təchizatı cəhətdən İtaliya bu dövrdə Qərbi Avropa ölkələrindən çox geridə qalırdı.

Kənd təsərrüfatında istehsalın intensivləşdirilməsi, təbii olaraq istehsalın və kapitalin mərkəzləşməsinə səbəb olur, həmçinin təsərrüfatların ümumi sayının azalmasına, xırda təsərrüfatların sıradan çıxmasına gətirib çıxarırdı. Kənd təsərrüfat texnikasından istifadə etməyə

maddi imkan olmayan, rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsal etməyən kəndli kəndi tərk etməyə və şəhərə üz tutmağa məcbur olurdu. Bu isə kənddə xüsusi mülkiyyətçi kəndlilərin yaranmasına səbəb olurdu. Belə kənd sahibkarları kənddə xristian - demokratlar partiyasının sosial bazasına çevrilirdi. 50-ci illərdə keçirilən aqrar islahatları nəticəsində orta kəndli təsərrüfatlarının sayı xeyli artdı.

İtaliyanın 1957-ci ildə «Ümumi Avropa Bazarı»na daxil olması və gömrük sədlərinin götürülməsi, ölkənin kənd təsərrüfatının aşağı səviyyəsini bir daha nümayiş etdirdi. İtaliya kəndlisinin illik gəliri «Umumi bazara» daxil olan digər ölkələrin kəndlisi ilə müqayisədə çox aşağı səviyyədə idi. Bunu aşağıdakı faktlar bir daha subut edir: Belə ki, İtaliya kəndlisinin bir illik gəliri 300 dollar olduğu halda, Lüksemburqda - 2330, Fransada - 2160, Belçikada - 1616, AFR-də 1300, Niderlandda - 1040 dollar təşkil edirdi.

1961-ci ildə İtaliya parlamentində «Yaşıl plan» qəbul edildi ki, bunun da mahiyyəti kənd təsərrüfatının inkişafı üçün beş il ərzində 550 milyard lir həcmində vəsait ayrılmasının nəzərdə tutulması idi. Lakin bu kəndli kütlələrinin əsas hissəsinin vəziyyətini o qədər də dəyişdirmədi. Çünki hakim dairələrin siyasəti əsasən iri təsərrüfatların müdafiəsinə xidmət edirdi. Tezliklə aydın oldu ki, «Yaşıl plan» ancaq iri torpaq sahibləri üçün daha əlverişlidir. İri təsərrüfatlara bir sıra imtiyazlar verildi və onlar dövlətdən lazımı qədər kredit ala bilirdilər.

«Ümumi bazar»da kənd təsərrüfat məsələləri üzrə komitənin rəhbəri olan Mansxolt elan etmişdir ki, İtaliyanın kənd təsərrüfatı ancaq o şərtlə rəqabət qabiliyyətinə sahib ola bilər ki, kənddən 4 milyona yaxın kəndli çıxıb getsin.

1950-1960-cı illərdə kəndi hər ay 180 min kəndli tərk etmişdi.

Təcrübə göstərirdi ki, kənd təsərrüfatının kapitalistcəsinə qurulması İtaliyada bir çox problemlərin həllinə kömək edir. Məsələn, İtaliyada taxıl istehsalının belə təsərrüfatların əlində olması İtaliyanın özünü öz taxılı ilə təmin etməsinə imkan yaratdı.

Kənd təsərrüfatının digər sahələrində vəziyyət bir qədər mürəkkəb idi. İtaliya üçün xarakterik idi ki, Avropanın bütün kapitalist ölkələrinin tərəvəz və meyvəyə olan tələbatını ödəsin. Ona görə də onu “Avropanın bostanı” adlandırırdılar.

İtaliya heç vaxt özünün tələbatını heyvandarlıq məhsulları ilə ödəyə bilməmişdir. İtaliyaya bu dövrdə ət və ət məhsulları, heyvan yağları, xüsusilə kərə yağı xaricdən gətirilirdi.

XX əsrin 50-ci illərinin sonunda belə bir təbliğat gücləndi ki, taxıl və bağ-bostan istehsalı sahələri ixtisar edilsin və əsas diqqət heyvandarlığa verilsin. Lakin aşağı texniki səviyyə onu rentabəlsiz edirdi. Məlum oldu ki, ancaq quşçuluq sahəsində rentabəlli iri fabriklər açmaq mümkündür. 1963-cü ildə İtaliyada ən ucuz başa gələn ət növü quş əti hesab edilirdi. Lakin mal əti yenə bir problem olaraq qalırdı.

Bütövlükdə götürdükdə İtaliya kənd təsərrüfatında əmək məhsuldarlığına görə digər kapitalist ölkələrindən xeyli geridə qalırdı. 1964-1965-ci illərdə o, ABŞ-ın səviyyəsinin cəmi 21 % -ni təşkil edir, AFR və Fransadan isə, demək olar ki, iki dəfə aşağı səviyyədə idi.

Göstərilən dövrdə İtaliyada xidmət sahələrinin inkişaf səviyyəsini nəzərdən qaçırmaq olmaz. Belə ki, bu dövrdə ilk növbədə turizmin inkişafına diqqət verilmişdir. Bu dövrdə

İtaliyaya turist axınının sürətlə artdığı müşahidə olunmuşdur.

Əgər 1968-ci ildə İtaliyaya gələn turistlərin sayı 27 milyon nəfər idisə, 1970-ci ildə bu rəqəm 32 milyon nəfərə çatmışdı. Turizm İtaliyaya çoxlu gəlir gətir, həmçinin İtaliyanın beynəlxalq valyuta bazarında vəziyyətini möhkəmləndirirdi.

Xidmət sahəsində də kapitalın mərkəzləşməsi prosesi sürətlə getməyə başladı. Bütün benzindoldurma məntəqələri iri italyan və xarici neft inhisarlarına mənsub idi. Avtoməşinlərə texniki xidməti külli miqdarda həm xırda emalatxanalar, həm də iri müəssisələr göstərirdi. Hansı ki, bu müəssisələr italyan və xarici iri avtomobil firmalarına məxsus idi. Mehmanxanaların çoxu xırda və ən xırda sahibkarlara məxsus idi. Lakin XX əsrin 60-cı illərində bu sahədə də iri inhisarlar meydana çıxdı. Bunlardan biri «Jolli» idi ki, ölkənin müxtəlif şəhərlərində 50-yə qədər mehmanxanası var idi. Digər belə bir firma isə əla xidməti ilə fərqlənən «Xilton» firması idi.

Ticarət sahəsində də bu dövrdə inhisarçı kapitalın müdaxiləsi başlanmış oldu. Ərzaq mallarının satışında «supermarket» adlanan özünü xidmət sistemi mühüm rol oynayır ki, burada da rəhbər rol ABŞ kapitalı oynayırdı. Bütün ölkə üzrə bunların sayı 200-ə qədər idi. 1966-cı ildən belə mağazalar hətta xırda şəhərlərdə də açılmağa başladı ki, «superetti» adlanırdı. Sənaye mallarının ticarətində xüsusi inhisar olan «Rinaşente - UPİM» (1967-ci ildə onların sərəncamında 118 mağaza var idi) əsas rol oynayırdı.«Edison» firması ilə əlaqəsi olan «Standa» birliyi də bu işlə məşğul olurdu. Universal mağazalar mübahisələri məsələlərin həllində aparıcı rol oynayırdılar.

Qeyd etmək lazımdır ki, İtaliyanın iqtisadi inkişafında xarici ticarət mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. İtaliya iri xammal mənbələrindən məhrum bir ölkə olduğu üçün onun iqtisadi fəaliyyətinin əsas forması xarici ticarətlə bağlıdır.

İxrac öz həcminə görə İtaliyanın milli gəlirinin 1/6 hissəsini təşkil edirdi. Xarici ticarətin həcmi 1953-cü ildən sonra əhəmiyyətli dərəcədə artmağa başladı. İtaliya üçün xarakterik hallardan biri odur ki, işgüzar fəaliyyət zəiflədikdə ixrac da zəifləyirdi ki, bu da İtaliyanın iqtisadi inkişafını daha çox ləngidirdi. İtaliyanın idxalında ən çox diqqət verilən sahə xammal materialları müasir formada olan sənaye avadanlığı, ilk növbədə isə heyvandarlıq məhsulları idi. İxracda isə xammal və yanxammal məhsulları demək olar ki, yox dərəcəsində idi. Lakin əvəzində sənayenin bütün sahələri üzrə hazır məhsullar, hazırlanmış kənd təsərrüfat malları və sənaye avadanlığı daha çoxluq təşkil edirdi. Başqa sözlə desək, 1953-1958-ci illərdə İtaliyanın iqtisadiyyatında xarici ticarət sahəsində dərin keyfiyyət dəyişikliyi baş verdiyi müşahidə olunurdu.

Bu dövrdə xarici ticarətin coğrafi istiqamətləri də əsaslı dəyişikliklərə məruz qalmışdır. İlk növbədə «Müştərək bazar»a daxil olan ölkələrlə ticarət əlaqələri xeyli genişləndi.

Əgər ilk dövrdə İtaliya ən çox ABŞ-la ticarət əlaqələri saxlayırdısa, sonrakı illərdə AFR və Fransa ön sıraya keçdi. İtaliya bu dövrdə sosialist ölkələri ilə ticarət əlaqələrini xeyli inkişaf etdirdi. Lakin müstəmləkə və asılı ölkələrlə ticarət əlaqələr isə xeyli zəiflədi.

Bu dövrdə İtaliyaya xarici ticarətdən, turizmdən, həmçinin xaricdə işləyən italyanlardan gələn gəlirlər İtaliyada xeyli qızıl və valyuta ehtiyatlarının yığılmasına səbəb oldu. Lirin mövqeyi beynəlxalq bazarda xeyli möhkəmləndi.

İtaliyanın milli gəliri ildə 4 % artmağa başladı və 1953-cü illə müqayisədə bu artım 1969-cu ildə 2.5 dəfə oldu. Bu göstəriciyə görə İtaliya bütün Qərbi Avropa ölkələrini geridə qoydu, ancaq Yaponiyadan geridə qaldı. Milli gəlirin artım sürətinə baxmayaraq, əhalinin hər nəfərinə düşən gəlirə görə İtaliya inkişaf etmiş Qərbi Avropa ölkələrindən və ABŞ-dan xeyli geridə qalırdı. Faktlara müraciət etsək görürük ki, 1968-ci ildə hər adambaşına düşən milli gəlirə görə İtaliya Fransadan 2, AFR və Belçikada 1.5, İsveçdən 2.5, ABŞ-dan isə 3 dəfə geridə qalırdı. Bəhs edilən dövrdə İtaliyanın iqtisadiyyatı xroniki inflasiya ilə müşahidə olunurdu. Ərzaq məhsullarının və geyim əşyalarının qiyməti hər il 3-4 % artırdı. Həmçinin mənzillərin kirayə haqqı da durmadan artırdı.

Doğrudur, bu illərdə ölkədə nominal əmək haqqı 1953-cü illə müqayisədə 1968-ci ildə 2.6 dəfə artmışdı. Lakin eyni zamanda bu dövrdə müxtəlif qiymətlər də 1.6 dəfə artmışdı. Bununla belə, bu dövrdə inadlı mübarizə nəticəsində fəhlə sinfi və zəhmətkeşlərin digər təbəqələri böyük nailiyyətlər qazanmış, belə ki, onların real əmək haqqı 1.5 dəfə artmışdı. Fəhlə sinfinin real əmək haqqının artması ilk növbədə İtaliya sənayesinin inkişafı və ixtisaslı kadrlara tələbatın artması ilə bilavasitə əlaqədar idi. Bu dövrdə sahibkarların da gəliri xeyli artmışdı.

Bütün bu illər ərzində İtaliya Qərbi Avropa ölkələri içərisində işsizlərin sayına görə birinci yerdə dururdu. Bu dövrdə işsizlərin sayı 2 milyona çatdı. XX əsrin 60-cı illərində işsizlərin sayı bir qədər azalsa da, yenə də 1 milyondan aşağı enmədi. İşsizlikdən əlavə, hər il 300 min adam bu dövrdə İtaliyanı tərk edirdi və xaricə iş axtarmağa gedirdi. Onlar ilk növbədə Qərbi Avropa ölkələri-nə - İsveçrə, Qərbi Almaniya, Belçika, Fransaya gedirdilər. Xaricdə onlar ən

aşağı işlərdə işləyirdilər, çünki əksəriyyətinin heç bir ixtisası yox idi. Bu cəhətdən İtaliya Avropanın inkişaf etmiş ölkələri üçün işçi qüvvəsi mənbəyi rolunu oynayırdı.

Əhalinin yüksək siyasi fəallığı nəticəsində İtaliyada əhalidən alınan vergilər o qədər də yüksək deyildi.

İtaliya hərbi xərcləri sahəsində bütün Qərbi Avropanın kapitalist ölkələri ilə müqayisədə ən aşağı səviyyədə dururdu. Dövlət büdcəsindən 1967 -ci ildə hərbi xərclər üçün İtaliyada cəmi 2.9% ayrılmışdır. Halbuki bu rəqəm Fransada 5.7%, AFR-də 4.3%, ABŞ-9.8% Portuqaliyada 6,7 % idi.

İtaliyada qoşun və donanmanın şəxsi tərkibi də digər ölkələrlə müqayisədə çox aşağı səviyyədə idi.

İtaliyanın daimi problemlərindən biri İtaliyanın cənubunun şimal rayonlarından iqtisadi cəhətdən geri qalması idi. Mühəribədən sonra hökumət demokratik qüvvələrin təzyiqi altında Şimalla Cənub arasındakı fərqi azaltmaq üçün bir sıra addımlar atdı. Bu məsələ ilə əlaqədar xüsusi dövlət müəssisəsi - Cənub kassası yaradıldı. Onun ixtiyarına çoxlu pul ehtiyatı verildi. Buraya xüsusi vergi və kredit güzəştləri nəzərdə tutulurdu və bu qanunla müəyyənləşdirildi. Bura-da yollar və rabitə xətlərinin çəkilməsi, bu rayonların elektrik enerjisi və qazla, su ilə təminatı nəzərdə tutulurdu. Burada iri sənaye müəssisələrinin tikilməsi üçün həm kapital, həm xammal bazarı, həm də ixtisaslı işçi qüvvəsi tələb edilirdi. Lakin Cənubun özündə bunların heç biri yox idi. Hökumət belə olduqda cənubu zonalara bölməyi və zonalar üzrə iqtisadiyyatı inkişaf etdirməyi planlaşdırırdı.

Demokratik qüvvələrin təzyiqi ilə hökumət iri inhisar birlikləri olan İRİ və ENİ-nin üzərinə qoydu ki, özlərinin Cənuba kapital qoyuluşlarını artırınsınlar. Dövlət cənubda yerləşən Djelada iri bir neftqayırma müəssisəsi tikdi,

Parantoda isə metallurgiya və boru - prokat kombinatları inşa edildi. Həmçinin Neapol rayonunda yerləşən Baridə də bir sıra müəssisələr yaradıldı. Latina və Sardinia da kapital qoyuluşu xeyli gücləndirildi. Cənubda inkişaf getsə də, lakin bu Şimala müqaisədə çox zəif idi. Həm də Şimal da yerində saymırdı. O daha sürətlə inkişaf edirdi. Ona görə İtaliyanın bu iki hissəsi arasında fərq nəinki aradan qalxmadı, hətta daha əhəmiyyətli dərəcədə artdı.

İtaliyada “iqtisadi möcüzənin” səbəbləri. İtaliya iqtisadiyyatının müharibədən sonrakı inkişafı həqiqətdə «mücüzə» deyil, müəyyən səbəblərlə əlaqədar idi. Aydın məsələdir ki, hər hansı bir kapitalist məhsulunun istehsalı üçün ilk növbədə mal və xidmətin olması zəruridir. Əhalinin bir qisminin hələ müharibədən əvvəl və müharibə dövründə topladığı sərbəst kapital iqtisadi problemlərin həll edilməsinə yönəldildi. Bu dövrdə İtaliyada kifayət qədər əmək ehtiyatları var idi ki, onlardan işçi qüvvəsi kimi istifadə edildi.

İkinci mühüm amillərdən biri İtaliyanın Marşall planı üzrə ABŞ-dan aldığı yardım idi. Bu yardım etiraf etmək lazımdır ki, İtaliyada sənayenin inkişafı üçün təkan rolunu oynadı. Həm də bu yardım kapitalist istehsal münasibətlərinin geniş miqyasda bərpasına kömək etdi. Artıq 1953-cü ildə istehsalın gələcək inkişafı üçün geniş imkanlar yaranmış oldu.

Həmçinin faşizmin 20 illik hakimiyyəti dövründə yeridilən avtorqizim siyasəti və dövlət - inhisarçı kapitalizmin inkişafı da müharibədən sonrakı yüksəliş üçün zəmin yaratdı. Bu faktı nəzərə almamaq ədalətsizlik olardı. Bütün bunlar İtaliyada elm və texnikanın daha da inkişafına və onun sənayeyə tətbiqinə, həmçinin sənayenin bir sıra yeni sahələrinin yaranmasına imkan yaratdı. Əsas kapitalın

kütləvi sürətdə yeniləşməsi prosesi 1950 -1956-cı illə müqayisədə 1966-1967-ci illərdə sənaye məhsulları indeksində rekord göstəricilərə gətirib çıxartdı. 1966-1967-ci illərdə İtaliya müəssisələrində avadanlığın təzələnməsinin yeni dövrü başlandı. Bu isə İtaliya iqtisadiyyatının yüksək sürətlə inkişafının ən mühüm vasitələrindən biri idi.

İstehsala yeni texnikanın tətbiqi İtaliyada əmək məhsuldarlığının sürətlə yüksəlməsinə gətirib çıxartdı. Əmək məhsuldarlığı 1948-ci illə müqayisədə 1960-cı ildə iki dəfə artdı. İtaliyada kənddən şəhərə mütəmadi olaraq işçi qüvvəsinin axışması sahibkarlara imkan verirdi ki, Qərbi Avropanın digər ölkələrindən fərqli olaraq burada əmək haqqı aşağı səviyyədə olsun. Nəhayət qeyd etmək lazımdır ki, İtaliyada iqtisadiyyatın inkişafını sürətləndirən amillərdən biri müharibədən sonrakı illərdə İtaliyada qaz və neft yataqlarının kəşfi idi ki, bu yeni enerji mənbələri demək idi. Doğrudur bunlar İtaliyanın enerjiyə olan bütün tələbatını ödəmirdi, ona görə də ölkədə dörd sənaye əhəmiyyətli atom elektrik stansiyaları da bu dövrdə tikilmişdi. Digər mühüm amillərdən biri də xarici turizmin inkişafı, yeni xidmət sahələrinin yaranması, İtaliyaya xarici kapitalın axını idi. Ölkəyə hər il kapital qoyuluşunun 16%-i xarici kapitala məxsus idi.

İtaliyanın iqtisadi inkişafına sadəcə kapitalist artımı kimi baxmaq olmazdı. Məhz bu inkişaf şərait yaratdı ki, İtaliyadakı demokratik qüvvələrin səyi real-lığa çevrilsin və bu ölkədə demokratik dəyişikliklər həyata keçirilsin.

XX əsrin 50-60-cı illərində İtaliyada siyasi mübarizə. Sol mərkəz hökuməti və onun fəaliyyəti. İtaliya zəhmətkeşləri inhisarlara qarşı mübarizəni genişləndirmiş, respublika konstitusiyasının demokratik hüquqlarını qoruyub saxlamağa nail olmuşlar. Bu mübarizə müxtəlif dövrlərdə müx-

təlif formada olmuşdur. Bu mübarizənin mühüm formalarından biri də iqtisadi demokratiya uğrunda mübarizə idi. Bu dövrdə həmçinin demokratik qüvvələr yeni, sülhsevər xarici siyasət aparılması uğrunda mübarizə aparmışlar.

1953-cü ildən sonra İtaliyada inhisarçı burjuva dairələri arasında mübarizə kəskinləşmişdir. Buna müvafiq olaraq onların əsas siyasəti partiyası XDP ilə onlara qarşı mübarizə aparan İKP arasında mübarizə güclənmişdir.

İtaliya burjuaziyasının yeni siyasəti 1962-ci ildə özünü sol mərkəzdə, yəni XDP ilə sosialistlərin, sosial – demokratların və respublikaçıların ittifaqında tapdı. Sol mərkəzin siyasəti, hər şeydən əvvəl, zəhmətkeşləri burjuaziya tabe etməyin yeni formalarını tapmaqdan ibarət idi. İtaliyanın hakim dairələri içərisində uzun müddət davam edən mübarizədən sonra bu siyasət bütün burjuaziya tərəfindən qəbul edildi. İtaliya burjuaziyası öz siyasətini dəyişdirməyə məcbur oldu. Lakin bununla belə, o, Almaniya və Fransada olduğu kimi ölkədə siyasi sabitliyi tam təmin edə bilmədi. İtaliya burjuaziyasının ölkəni mühafizəkar istiqamətə yönəltmək cəhdləri İtaliyanın demokratik qüvvələri tərəfindən alt - üst edildi.

XX əsrin 50-ci illərin sonunda hökumətə rəhbərlik edən xristian-demokratlar gah sollar, gah da mərkəzlər (sosialistlər, sosial - demokratlar, respublikaçılar, liberallar), gah da sağlarla (monarxistlər və konstitusiyaya zidd olaraq yaranmış neofaşist İtaliya Sosial Hərəkət Partiyası (İSHP) bloka girərək parlamentdə çoxluğu qoruyub saxlaya bildilər. 1960-cı ildə XDP-də sağ cərəyan üstün gəldi. Monarxistlərin və İSHP-nin iştirakı ilə hökumət təşkil edildi. O, neofaşistlərə öz qurultayını Genuyada keçirməyə icazə verdi. Bu, bütün ölkədə etiraz hərəcanlarına səbəb oldu. Küçələrdə silahlı toqquşmalar baş verdi. Qurultay

keçirmək mümkün olmadı. Tambroni hökuməti istefaya getməyə məcbur oldu.

1962-ci ilin yanvarında Neapolda xristian – demokratların növbəti qurultayın-da qərara alındı ki, ölkədə siyasətin istiqaməti burjuaziyanın əhvali - ruhiyyəsinə uyğun olaraq dəyişdirilsin. Onlar mərkəzlə əməkdaşlıqdan imtina etməyi, respublikaçılar, sosial - demokratlar və sosialistlərlə əməkdaşlığa keçməyin vacibliyini xüsusi qeyd etdilər. XDP - nin liderlərindən olan Aldo Moro və Fanfani bu fikri fəal müdafiə etdilər. Qurultayda bu siyasət «Sol mərkəz» adını aldı. Respublikaçılar və sosial - demokratlar dərhal bu təklifi qəbul etdilər.

Sosialistlər isə bu hökumətə etimad göstərəcəklərinə və parlamentdə onu müdafiə edəcəklərinə söz verdilər. Birinci “Sol mərkəz” hökuməti Fanfaninin başçılığı altında 1963-cü ilin fevral ayının 22-də yaradıldı. Bu hökumətin qarşısında duran vəzifələrdən biri iqtisadiyyatın dövlət planlaşdırılmasına keçilməsi idi. Bu məqsədlə professor Saraçenonun başçılığı altında xüsusi komissiya yaradıldı. “Sol mərkəzçilər” siyasəti burjuaziyanın öz siyasi hökmranlığını möhkəmlətməyin daha incə forması idi. Həmçinin “Sol mərkəz” hökumətinin siyasəti fəhlə və demokratik hərəkatın zəifləməsi üçün şərait yaratmış oldu. Son məqsəd isə ondan ibarət idi ki, kommunist partiyasını kütlələrdən təcrid etsinlər.

Fanfani hökuməti bir il müddətində elektroenergetika sənayesini milliləşdirəcəyini, kənd təsərrüfatında icarə sistemini ləğv edəcəyini, bütün vətəndaşların minimum təqaüdlərini artıracağını, zəhmətkeşlərin bir sıra təbəqələrinin, xüsusilə aşağı maaş alan təbəqələrin əmək haqlarını yüksəldəcəyini, muxtar vilayətlər təşkil edəcəyini elan etdi.

1963-cü ilin iyununda Fanfani hökuməti istefaya getdi. Çünki elan etdiyi proqramın həlli ciddi çətinliklərlə qarşılaşdı. Həm də bu hökumətin taktikası inhisarçı burjuaziya gözlədiyi nəticəni verməyi bacarmadı.

Bu hökumətin dövründə də ölkədə tətillərin ardı-arası kəsilmədi. 1962-1963-cü illərin tətilləri ölkədə fəaliyyəti göstərən üç həmkarlar ittifaqı mərkəzinin birgə çıxış etməsi üçün şərait yaratdı.

XDP öz siyasi inhisarını təmin etmək üçün liberal, respublika və sosial - demokrat partiyası ilə əməkdaşlığa xüsusi diqqət yetirirdi.

“Sol mərkəz” komissiyası 1970-ci ilin aprelində formal olaraq yenidən bərpa olundu və Rumorun başçılıq etdiyi hökumət dörd partiyanın nümayəndələrindən ibarət idi.

İtaliyanın XX əsrin 50-60-cı illərində xarici siyasəti. İtaliya 1949-cu ildə NATO-nun üzvü oldu və ABŞ-ın başçılığı altında başlanan soyuq müharibədə iştirak etdi. 1950-ci ildə ölkə ərazisində ABŞ hərbi bazaları təşkil olunmağa başladı. 1950-ci ilin yanvarında İtaliya və ABŞ «birgə müdafiə və qarşılıqlı kömək» haqqında saziş imzaladılar.

İtaliya ABŞ - ın Koreyadakı müharibəsini dəstəklədi. Xristian - demokratların hökuməti Qərbi Avropa ölkələrinin silahlandırılması planında fəal iştirak edirdi. 1954 -cü ildə İtaliya Qərbi Avropa İttifaqının fəal üzvü oldu. 1959-cu ildə İtaliya hökuməti ABŞ-a icazə verdi ki, orta mənzilli raketlərini ölkə ərazisində yerləşdirsin. İtaliya Yaxın Şərqdə də fəallığını artırdı. Bu ölkələrin neft mənbələri-nə öz təsirini gücləndirməyə çalışdı. Bu məqsədlə də İtaliya hökuməti ABŞ və onun müttəfiqlərinə Aralıq dənizi və Yaxın Şərqə dair tətbiq etdiyi sanksiyaları müdafiə etdi. Bununla bərabər, AİB-in üzvü olduğu üçün bu birliyin üzvü olan

digər ölkələrlə birlikdə ABŞ inhisarçı kapitalı ilə aparılan rəqabət mübarizəsində də iştirak edirdi.

XX əsrin 50-ci illərinin sonunda İtaliyanın xarici siyasət kursunda bir sıra dəyişikliklər müşahidə olunmağa başladı. O nəinki xarici siyasətdə öz müstəqilliyini, həmçinin SSRİ və sosialist ölkələri ilə əməkdaşlığını da xeyli artırdı. 1960-cı ildə İtaliyanın prezidenti Dj.Qronki SSRİ-yə səfər etdiyi zaman iki ölkə arasında elmi və mədəni mübadilə haqqında saziş bağlandı. XX əsrin 60-cı illərində iki ölkə arasında ticarət əməkdaşlığı haqqında yeni saziş bağlandı. İtaliya firması olan “FIAT” Tolyatti şəhərində 1966-cı ildə Voljisk avtomobil zavodunun tikintisində iştirak etdi. Həmçinin bu dövrdə SSRİ -nin İtaliyaya qaz göndərməsi barədə razılıq alındı.

Bir sözlə, “sol mərkəz” hökuməti dövründə İtaliya ölkənin beynəlxalq aləmdə suverenliyi maraqlarına uyğun gələn siyasət yeritməyə başladı. İtaliyanın «Soyuq müharibə»dən dövlətlərin dinc yanaşı yaşaması prinsipini müdafiəyə keçməsi həm də ölkə zəhmətkeşlərinin təzyiqinin nəticəsi idi. 1962 -ci ildə zəhmətkeşlər Kuba xalqı ilə həmrəy olduqlarını nümayiş etdirdilər. Onlar həmçinin İsrailin ərəb dövlətlərinə qarşı təcavüzkarlığını pislədilər. Onlar həmçinin sürətlə silahlanmağa qarşı çıxır, AFR-in nüvə silahına yaxın buraxılmamasını tələb edirdilər.

Cənubda yaranmış mafiya caynaqlarını nəinki Şimala, həm də xarici ölkələrə uzadır, o, xüsusilə ABŞ qansterləri ilə sıx əlaqə saxlayırdı. Psevdoinqiyabi məsləhətçi qruplaşmalar da sağ təmayüllü qüvvələrin xeyrinə fəaliyyət göstərirdi. Yuxarı dairələrdə mənəviyyat pozğunluğu güclənirdi. Bunu korrupsiyaların və hakimiyyətdən sui-istifadə hallarının biabırçılıqla ifşası sübut edirdi.

Bu dövrdə sosialist və sosial - demokrat partiyalarında müəyyən dəyişikliklər baş verdi. Belə ki, ölkənin siyasi həyatında öz mövqeyini gücləndirmək məqsədi ilə İSP və İSDP 1966-cı ildə Vahid Sosialist Partiyasında birləşdilər. Onların arasındakı fikir müxtəlifliyi 1969-cu ildə onların yenidən ayrılmasına səbəb oldu.

60-cı illərdə kommunistlərin və sol qüvvələrin mübarizəsi nəticəsində vilayət muxtariyyəti hüququ uğrunda mübarizə genişləndi. 1968-ci ilin fevralında zəhmətkeşlərin təzyiqi altında parlament vilayət və yerli idarə orqanlarının təşkil haqqında qanun qəbul etdi ki, həmin qanuna əsasən vilayətlər siyasi, sosial - iqtisadi və qanunverici - inzibati sahədə mühüm hüquqlar əldə etdilər. 1970-ci ilin 7-8 iyulunda vilayət djuntalarına keçirilən seçkilərdə sol qüvvələr böyük qələbə qazandılar. Onlar 8 milyon əhalisi olan Toskana, Umbriya, Emiliya - Romanyada vilayətinin idarəsində rəhbərliyi ələ aldılar.

XX əsrin 60-cı illərində əhəmiyyətli dərəcədə gənclər, xüsusilə tələbə hərəkatı fəallaşdı. Tələbələr tətil təşkil edir, universitetləri «zəbt edir», hakimiyyət orqanlarına kollektiv ərizə göndərirdilər. Onlar faşist elementlərinə qarşı da mübarizə aparırdılar. Tələbə hərəkatı antiinhisar və antikapitalist xarakter daşıyırdı.

1968-ci ilin 19-20 mayında İtaliyada II dünya müharibəsindən sonra beşinci parlament seçkiləri keçirildi. Bu seçkilərdə də XDP özünün seçki mövqeyini qoruyub saxlaya bildi. Bu seçkilər həmçinin göstərdi ki, İSP ölkədə ən nüfuzlu partiyalardan biridir və onun nəinki fəhlələr içərisində, hətta kəndlilər içərisində də böyük nüfuzu vardır.

Həmçinin kommunistlərin ölkədə gənclər içərisində də böyük nüfuzu olduğu aşkara çıxdı. Cənubda da İKP-nin nüfuzunun artdığını bu seçkilər bir daha nümayiş etdirdi.

Bir sözlə, 1968-ci il seçkiləri göstərdi ki, İtaliyada əhəmiyyətli dərəcədə yeni siyasi şərait yaranmaqdadır. Seçicilərin 1/3-dən çoxu sollara səs verdi. Bütövlükdə seçicilərin 10 milyonu sosialistlərin və kommunistlərin siyasətini dəstəklədiklərini bildirdilər. 1966-1968-ci illərdə siyasi mübarizə mühüm yerlərdən birini əhalinin bütün təbəqələri üçün tibbi xidmət və sosial təminat sistemi təşkil etmək məsələsi tuturdu.

1963-cü ilin 28 aprelində keçirilən parlament seçkiləri nəticəsində məlum oldu ki, İtaliya ictimaiyyətində sola doğru meyl çox güclüdür. 1963-cü ilin iyununda Fanfanı hökumətin baş naziri vəzifəsindən uzaqlaşdırdıqdan sonra bu vəzifəyə Aldo Moro təyin edildi. O, XDP-nin siyasi məsələlər üzrə katibi idi. O, İSP-nin rəhbəri Nenni ilə gələcək proqramın əsas prinsiplərini razılaşdırdı.

1963-cü ilin oktyabrında Romada keçirilən İSP-nin XXXV qurultayında qərara alındı ki, sosialistlər hökumətin tərkibində iştirak etsinlər. Lakin belə bir şərt də nəzərdə tutulurdu ki, hökumətin fəaliyyətində demokratik islahatların keçirilməsi zəruridir.

1964-cü il hökumət böhranından sonra hökumətə yenə Aldo Moro rəhbərlik etməyə başladı. Demokratik qüvvələrin təzyiqi altında, habelə beynəlxalq vəziyyətin imperiazm üçün əlverişsiz dəyişməsi nəticəsində «sol mərkəz» hökumətləri inhisarçı fəaliyyətini müəyyən qədər məhdudlaşdırmağa və sosial-iqtisadi islahatlar keçirməyə məcbur oldular.

60-cı illərdə elektroenergetika sənayesi milliləşdirildi. İnhisarlar müqavimət göstərsələr də “sol mərkəz” 5 il üçün nəzərdə tutulmuş milli iqtisadi proqram qəbul etdi. Dövlət turizminin təşviqinə başladı, avtostradalar inşa etdirdi, qiymətləri tənzimlədi. Lakin bütün bu tədbirlər gözlənilən

nəticəni vermədi. 5 illik milli iqtisadi proqram reallaşdırılmadı, ona görə ki, qeyri - demokratik yolla (kütlələrin nəzarəti olmadan) və kapitalizm quruluşunun müdafiəsi xeyrinə həyata keçirilirdi. Çünki ayrı-ayrı inhisarların mənfəətpərəstliyinin məhdudlaşdırılması burjuazianın bütövlükdə hakimiyyətini möhkəmləndirirdi. Cüzi islahatlar – 40 saatlıq iş həftəsinin tətbiqi, müəssisələrdə həmkarlar ittifaqlarının hüquqlarının genişləndirilməsi, torpaq icarədarlarının mənafeələrinin müdafiə olunması, mənzil tikilməsində ehtikarlığın məhdudlaşdırılması haqqında qanunlar verilməsi və s. köklü problemləri həll edə bilmədi. Kütləvi işsizlik, Cənubun xroniki geriliyi, inhisarların iqtisadiyyatda və siyasətdə nüfuz üstünlüyü qalmaqda idi.

İnhisarların və hərbcilərin xeyli hissəsi var qüvvə ilə islahatlara müqavimət göstərir, mütərəqqi tədbirləri pozmağa çalışır, kütlələrə hədə - qorxu gəlirdi. Sağ təmayüllü partiyalar qəsdən hökumət böhranları törədir, «sol sentrist» koalisiyanı sağ sentrist koalisiya ilə əvəz etməyə çalışırdılar.

60-cı illərin sonundan etibarən İtaliyada neofaşistlərin də terrorçuluq fəaliyyəti güclənməyə başladı. Onlar partlayışlar törədir, basqınlar edir, demokratik xadimləri, ədliyyə orqanlarının işçilərini oğurlayır və öldürürdülər. Terror hadisələri anarxiyaya səbəb olmalı, respublika quruluşunu sarsıtmalı və meşşanlarda güclü hakimiyyətin «vacibliyinə inam» yaratmalı idi. Terrorçuların fəaliyyəti nəinki cəzalandırılmır hətta hakim dairələrin bir hissəsi onların hərəkətlərini bəyənidirdi. Mafianın - feodal mənşəli terrorçu təşkilatların bu işə qoşulması nəticəsində terror daha da gücləndi.

1953-1970-ci illərdə İtaliyanın siyasi həyatında siyasi mübarizənin müxtəlif formalarda getməsinə görə şərti olaraq bir neçə dövrə bölmək olar. Bunlardan biri 1953-cü ildən 1960-cı ilin iyuluna qədər davam edən dövrüdür ki, bu

dövrdə mərkəz siyasəti yeridilir. 1960-cı ilin iyulundan ikinci dövr başlayır və il yarım davam edir ki, bu dövrə Tambroninin irticaçı hökuməti fəaliyyət göstərmişdir. 1962-ci ilin yanvarından 1968-ci ilin ortalarına qədər üçüncü dövr başlayır ki, bu dövr “sol mərkəz” mərhələsi adlanır.

İtaliyanın XX əsrin 70-ci illərində daxili və xarici siyasəti. İtaliya iqtisadi inkişaf sürətinə görə 70-ci illərdə qabaqcıl kapitalist ölkələrindən geri qalmağa başladı. Xüsusilə, 1973-1974-cü illərdə olan dünya energetika böhranı İtaliyaya mənfi təsir göstərdi. 1973-cü ildə ölkədə sənaye məhsulu istehsalı 10% aşağı düşdü. İşsizlərin sayı 2,5 milyonluğa çatdı. İtaliyanın xarici borcları 1973-cü ildəki 7 milyard dollardan 1975-ci ildə 17 milyard dollara çatdı. Hər il kənddən şəhərə 200 min adam gəlirdi ki, bu da şəhərlərdə mənzil və iş problemini çətinləşdirirdi. Hökumət dövlət xərclərini artırmaq yolu ilə ölkənin təsərrüfatını canlandırmaq istədi. Dolayı vergilər artdı. Əmək haqları ixtisar edildi. Lakin tətillər artması bu siyasətin uğursuzluğunu nümayiş etdirdi. 1970-1972-ci illərdə İtaliya hökumətinə İtaliya siyasətinin aparıcı liderlərindən olan Andreotte başçılıq edirdi. 1972-1976-cı illərdə isə İtaliyada hökumətin başçısı yenidən Fonfani oldu. 1976-cı ildə olan parlament seçkilərində kommunistlər ilk dəfə öz tarixlərində ən çox - 34,4% səs topladılar. Lakin təşkil edilən hökumətin tərkibinə onlar daxil edilmədilər. Bu ölkədə böyük narazılığa səbəb oldu. 1978-ci ilin fevralında hökumət təşkil edən Aldo Moro həmin ilin mart ayında birgə fəaliyyət göstərmək haqqında kommunistlərlə saziş bağladı. Səhəri gün Aldo Moro oğurlandı və mayın 9-da isə onun meyidi tapıldı. Meyid Xristian-demokratlar və kommunistlərin yerləşdikləri binaların arasında qoyulan avtomobildə idi. Aldo Moro kommunistlərin ən ifrat qanadına mənsub olan «qırmızı briqa-

da» adlanan təşkilatın üzvləri tərəfindən qətlə yetirilmişdi. Bundan sonra Xristian-demokratlarla kommunistlər arasındakı saziş pozuldu. 1979-cu ilin iyununda keçirilən parlament seçkilərdən sonra İtaliya hökumətinə Korsiqa başçılıq edirdi. Hökumət 1979-cu ildən antinflasiya tədbirləri keçirməyə başladı. Hökumət «qiymətli pullar» siyasətinə keçdi. Kredit və idxal məhdudlaşdı. Qiymətlərə məhdudiyət qoyuldu. Əmək haqlarının artırılması donduruldu, sosial ehtiyaclara sərf edilən vəsait azaldıldı. Bu işə sosial vəziyyəti gərginləşdirdi. 1978-1985-ci illərdə İtaliyanın prezidenti partizan hərəkətinin görkəmli xadimlərindən olan Aleksandro Pertini oldu. O, dekorativ xarakter daşıyan prezident vəzifəsinə çox böyük şöhrət gətirdi. Onun mühüm xidmətlərindən biri baş nazir vəzifəsində xristian-demokratların inhisarına son qoyması oldu.

1974-cü ildə katolisizm prinsipinə zidd olsa da, boşanmaq azadlığının verilməsi haqqında referendum keçirildi. Keçirilən referenduma əsasən ölkə əhalisinin yarıdan çoxu boşanma azadlığının tərəfdarı olduğunu bildirdi və bu qanunla rəsmiləşdirildi. 1974-cü ildə parlament seçkiləri kampaniyası zamanı partiyaların dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi haqqında qanun qəbul edildi. Bu məsələ üçün 60 milyard lir ayrıldı. Qadınlarla kişilər əmək bazarında bərabər mövqə tutdular. 1975-ci ildə dövlət tezeviliyazsı ilə əlaqədar keçirilən islahatlar nəticəsində dövlət televiziyasında xristian-demokratların inhisarına son qoyuldu. Televiziyada zəhmətkeşlərin iştirakı qanuniləşdirildi. 1977-ci ildə parlament ixtisas təhsili gənclərin işlə təmin edilməsi, dövlətin öz səlahiyyətlərinin müəyyən hissəsini yerli hakimiyyət orqanlarına verməsi, silahlı qüvvələrin demokratikləşdirilməsi, hərbi qulluqçulara siyasi həyatda iştiraka icazə verilməsi

haqqında qanunlar qəbul etdi. Mənzil haqqı qanunvericiliklə nizama salındı.

70-ci illərdə islahatların keçirilməsindən məqsəd italyanların ölkəni tərk etməsinin qarşısını almaq, əhalinin kütləvi surətdə kənddən şəhərə axını nəticəsində kəskinləşən mənzil problemini həll etmək idi. Bu dövrdə İtaliyanın «Olivetti» inhisarı tərəfindən fəhlələr üçün çoxlu mənzillər və fəhlələrin uşaqları üçün çoxlu uşaq evləri tikildi.

Bu dövrdə İtaliya tarazlaşdırılmış xarici siyasət yeridirdi. 1975-ci ildə İtaliya «Yeddilər qrupu»nun üzvü oldu. O həm qərb, həm də SSRİ və sosialist ölkələri ilə əməkdaşlıq edirdi. 1975-ci ildə İtaliya Helsinki müşavirəsinin iştirakçısı oldu. İtaliya SSRİ-də Tolyatti adına avtomobil zavodunun, SSRİ-dən Avropaya uzanan «Dostluq» qaz kəmərinin tikintisində iştirak etdi.

1978-ci ilin sentyabrında İtaliya ilə ABŞ arasında 20 il müddətinə hərbi sahədə əməkdaşlıq haqqında müqavilə bağlandı. 1979-cu ilin dekabrında İtaliya NATO-nun sessiyasında ABŞ raketlərinin Avropada yerləşdirilməsinə razılıq verdi.

İtaliya XX əsrin 80-ci illərində. 80-ci illərin əvvəllərində İtaliya sənaye məhsulu istehsalı 9% aşağı düşdü. İşsizlərin sayı 2,5 milyon oldu. İtaliyada vəziyyətin ağırlaşmasına 1980-ci ildə İtaliyanın cənubunda güclü zəlzələnin olması da təsir etdi. Zəlzələ nəticəsində çoxlu dağıntı və insan itkisi oldu. İtaliya iqtisadiyyatında canlanma bir də 1984-cü ildə nəzərə çarpmağa başladı.

80-ci illərdə İtaliyaya daxili siyasi vəziyyətin qeyri-sabitliyi xarakterik idi. Hökumətin başçısı Forlani iqtisadi vəziyyəti düzəldə, terrorun, alverçiliyin, korrupsiyanın qarşısını ala bilmədi. İtaliyada irimiqyaslı siyasi münaqişələr başlandı. Gizli yalançı mason təşkilatı olan «Təbliğət - 2»nin

irticaçılığı ifşa olundu. Bu hərəkətdə XDP və digər hakim partiyaların görkəmli xadimlərinin, yüksək hərbi rütbəli zabitlərin iştirak etdiyi aydın oldu. Hökumət istefa verməyə məcbur oldu. 1981-ci ilin iyun ayında təşkil edilmiş yeni hökumətə respublikaçı S.Spadolini rəhbərlik etdi. Özlərinin 35 illik hakimiyyətdən sonra ilk dəfə Xristian-demokratlar baş nazir kürsüsünü digər partiyağa güzəştə getdilər. Bu ölkədə XDP-nin nüfuzunun zəiflədiyini göstərdi. Lakin bu hökumət də hakimiyyətdə çox qala bilmədi. Ölkədə siyasi vəziyyət gərginləşdi. Sosialist partiyası hökuməti məcbur etdi ki, ölkədə təcili parlament seçkiləri keçirsin. 1982-ci ildə dövlət büdcəsindən 600 milyard lir ayrıldı ki, iri kompaniyalara güzəştli kredit verilsin. Ərzaq məhsullarının, mənzil, nəqliyyat, elektrik enerjisi, telefon, o cümlədən, benzin, qaz, tibbi xidmətin qiyməti artırıldı. Bu işə ölkədə sosial şəraitin kəskinləşməsinə gətirib çıxartdı. 1982-ci ilin aprelində Romada A.Moponun öldürülməsi ilə əlaqədar məhkəmə prosesi oldu. 1983-cü ildə ölkənin 62 əyalətində axtarış nəticəsində 400 cinayətkar ünsür tutuldu. Onların mühakiməsi göstərdi ki, XDP Siciliya mafiyası və Neapol «ağcaqanadları» ilə əlaqədardır. 1983-cü ilin yanvarında keçirilən tətillərdə 8 milyon, mayında keçirilən tətillərdə isə 14,5 milyon adam iştirak etdi. Tətillər nəticəsində həmkarlar ittifaqları əmək haqqının mütəhərrik şkalasının saxlanılmasına, kollektiv müqavilələr hüququna nail oldular.

1982-ci ilin mayında bir neçə məsələ, o cümlədən, qadınların əleyhinə yönəldilmiş analıq hüququnu müəyyən etmək məsələsi ilə əlaqədar ölkədə referendum keçirildi.

1983-1987-ci illərdə mafiyaya qarşı, katolik kilsəsinin imtiyazlarının məhdudlaşdırılması uğrunda mübarizə gücləndi. Palermoda 500 nəfərə yaxın adam məhkəmə kürsüsündə əyləşdi.

1983-cü ilin iyun ayının 26-27-də keçirilən növbədən-kənar parlament seçkilərində XDP cəmi 38,3% səs aldılar. Kommunistlər əvvəlki səslərini saxlaya bildilər. Sosialistlərin vəziyyəti xeyli yaxşılaşdı. Sosialist Kraksi hökumət təşkil etdi. Sosialistlər kommunistlərlə ittifaqı rədd edib koalisiyalı hökumət təşkil etdilər.

1984-cü il Avropa parlamentinin seçkilərində XDP daha çox səs aldı.

Kraksi hökuməti üç il hakimiyyətdə qaldı. Vəziyyət sabit deyildi. Hökumətin XDP-dən asılılığı hər an hiss edilirdi. 1986-cı ilin əvvəllərində hökumət qanun layihələrini müzakirə edərkən azlıqda qaldığına görə həmin ilin yayında istefaya getdi.

1986-cı ilin iyulunda belə bir razılıq alındı ki, Kraksi o şərtlə hökumətə başçılıq edə bilər ki, istənilən anda xristian-demokratlara öz yerini güzəştə getsin.

Kapitalist ölkələrinin çoxunda kommunist partiyalarının nüfuzlu siyasi qüvvəyə çevrilə bilməməsinin səbəblərini ilk dəfə açıq şəkildə İKP-nin baş katibi Palmiro Tolyatti (1893-1964) göstərmişdi. Onun ideyasını yeni baş katib Enriko Berlinquer (1922-1984) inkişaf etdirdi. Onun baxışları «avrokommunizm» adı aldı və bir çox kommunist partiyalarının liderləri tərəfindən müdafiə olundu. Onlar sosializmin zorakı mübarizə üsullarına əsaslanan, həqiqi demokratiyadan uzaq olan, insan hüquqlarına və bəşəri dəyərlərə etinasızlıq göstərən, partiyanın rolunu mütləqləşdirən, bütün dövlət strukturlarını onunla əvəz edən «Sovet modeli»nə tənqidi yanaşmadan onu kor-koranə təqlid etməyi kommunist hərəkatının zəifləməsinin başlıca səbəbləri hesab edirdilər. «Avrokommunistlər» SSRİ-nin Mərkəzi və Cənub-Şərqi Avropa ölkələrinin daxili işlərinə qarışmasını, xüsusən 1968-ci ildə Varşava Müqaviləsi ölkələri qoşunlarının Çe-

xoslavakiyaya yeridilməsini mühakimə etdilər. Onlar göstərirdilər ki, Sovet İttifaqı özünün inqilabiləşdirici rolunu itirib. «Avrokommunistlər» bütün kommunist partiyalarını xalqa geniş hüquqlar vəd edən və ancaq dinc mübarizə vasitələrini qəbul edən demokratik sosializmi özlərinin məqsədi saymağa çağırırdılar.

1983-cü ilin martında İKP-nin XVI qurultayı oldu. 1985-ci ildə Berlinquer öldü, İKP-nin baş katibi A.Nata seçildi. 1986-cı ildə İKP-nin 1,6 milyon üzvü var idi.

İtaliya bu dövrdə ilk növbədə AİB çərçivəsində iqtisadi, elmi-texniki, mədəni əməkdaşlığı davam etdirirdi. 80-ci illərdə İtaliya razılıq verdi ki, orta mənzilli ABŞ raketləri onun ərazisində yerləşdirilsin. İtaliya firmalarına 1986-cı ildə icazə verildi ki, ABŞ-ın «Strateji müdafiə təşəbbüsü» proqramında iştirak etsinlər. İtaliya Moskva olimpiadasını boykot etmək kampaniyasına qoşuldu. ABŞ-ın Polşaya tətbiq etdiyi sanksiyaya İtaliya da razılıq verdi. Bu dövrdə «Antonovun işi» ilə əlaqədar olaraq İtaliya-Bolqarıstan münasibətləri pisləşdi. Antonov Romadakı aviasiya kompaniyasında işləyirdi. Heç bir sübut olmadan onu Roma papasına qarşı sui-qəsd hazırlamaqda təqsirləndirib həbs etdilər. O, bolqar vətəndaşı idi. 1985-ci ildə Romada keçirilən məhkəmə prosesində o, bəraət aldı və Bolqarıstana getdi.

İtaliya XX əsrin 90-cı illərində və XXI əsrin əvvəllərində. XX əsrin 90-cı illərində də İtaliya müasir sənaye ölkəsi olaraq qalırdı. Bununla belə, Cənubda gerilik davam etməkdə idi. 1992-ci ildə «Təmiz əllər» adını almış iri miqyaslı məhkəmə proseslərinə 20 min adam cəlb edilmişdi. Həkimyyətin yuxarı eşalonlarında və iri siyasi partiyaların rəhbərliyində kütləvi korrupsiya faktları aşkarlandı. İri siyasi partiyaların nüfuzu xeyli aşağı düşdü. 1991-ci ildə İta-

liya Kommunist partiyası Sol qüvvələrin demokratik partiyası adı altında yenidən təşkil edildi. 1994-cü ilin martında keçirilən parlament seçkilərində əsas siyasi partiyalar məğlub oldu. Bu seçkilərdə məşhur milyonçu Berluskoninin başçılıq etdiyi «İrəli, İtaliya» partiyası, federalist Bossinin başçılıq etdiyi «Şimal liqası», neofaşistlərin və millətçilərin «Milli alyans» təşkilatı «Azadlıq aktı» blokunu təşkil edərək səslerin əksəriyyətini yığdı. Bu üç partiyanın qruplaşması nəticəsində Berlusconi İtaliyanın baş naziri oldu. 1994-cü ilin mayında isə onu Rolano Pdano əvəz etdi. O, xristian demokratlar partiyasının liderlərindən idi. 1994, 1996-cı illər parlament seçkiləri ərəfəsində «Zeytun ağacı», «Azadlıq qütübü» və «Şimal övladları» bloku yaradıldı.

M.D.Alemanın “sol mərkəz” hökuməti (1998-2001-ci illər). XX əsrin 90-cı illərində İtaliyada əsas siyasi qüvvələrin sağ qanadı “Azadlıq evi” koalisiyası, digərləri isə “Oliva koalisiyası” (“Sol mərkəz koalisiyası”) təşkil etdilər və onların arasında seçkilərdə hakimiyyət uğrunda mübarizə başladı.

1996-cı il parlament seçkilərində “sol mərkəz” koalisiyası qələbə çaldı və blokun lideri Romani Prodinin başçılığı altında yeni hökumət təşkil edildi. O, 2,5 il hakimiyyətdə qaldı və 1998-ci ilin oktyabrında hökumət böhranı ilə əlaqədar istefa verdi. Yenə də hökumət “sol mərkəz” blokundan təşkil edildi. İlk dəfə Qərbi Avropada keçmiş kommunist M.D’Alema hökumətin başçısı oldu.

2000-ci ilin aprelin 18-də keçirilən inzibati idarələrə seçkilərdə 8 vilayətdə sağlar qələbə çaldılar. Qüvvələr nisbətinin sağların xeyrinə dəyişməsi ilə əlaqədar bu hökumət də istefa verdi.

Sağlar prezidentdən dərhal parlamenti buraxmağı tələb etdilər. Lakin 1999-cu ilin mayında prezident seçilmiş

K.Çampi yeni seçkilərə qədər parlamenti buraxmayacağını bildirdi. Djuliano Amotanin başçılığı altında yeni hökumət təşkil edildi. O da, “sol mərkəz” blokundan idi. “Sol mərkəz” hökumətləri dövründə ölkədə 1 milyon iş yeri açıldı. Özəlləşdirmə davam etdirildi. Silahlı qüvvələrdə islahat keçirildi, hərbi mükəlləfiyyət təxirə salındı, müqavilə ilə xidmət tətbiq edilməyə başladı. İtaliya Avropa vahid valyuta sisteminə daxil oldu.

İtaliya hökuməti Rusiya iqtisadiyyatının keçid dövründə olduğunu dərk edərək ona kredit ayırmağa razılıq verdi.

İtaliya 1999-cu ildə Serbiyanın bombalanmasında iştirak etməsə də, öz bazalarını NATO-nun aviasiyası üçün açdı.

S.Berluskoni hökuməti (2001-2006-cı illər). 2001-ci ilin mayında parlament seçkiləri keçirildi. Sağ mərkəz - “Azadlıq evi” bloku qələbə çaldı. “Azadlıq evi” bloku S.Berluskoninin “İrəli, İtaliya”, Canfranko Fini başçılıq etdiyi “Milli alyans” və Umberto Bossinin başçılıq etdiyi “Şimal liqası” partiyasından təşkil edilmişdi.

İtaliya xalqı hakimiyyətdə işgüzar adam istəyirdi. Belə bir adam onların nəzərində İ.Berluskoni idi. O, ölkənin ən varlı adamı kimi məşhur idi. Onun 14 mlrd. lir kapitalı əsasən mədəniyyət və istirahət sahəsinə qoyulmuşdu. O, iri şəxsi telekanalın-“Mednaset”in sahibi idi. Reklamlardan 60% gəlir əldə edirdi. O özünün kapitalı ilə cəmiyyətdə və hakimiyyətdə tanınırdı.

Seçkilərdən sonra Berluskonu hökumət təşkil etdi. 2002-ci ilin dekabrında kral ailəsinə vətənə qayıtmağa icazə verildi. Bu dövrdə İtaliyanın iqtisadi vəziyyəti o qədər də xoşa gələn deyildi. FIAT, Parmalat, Alitaliya kimi iri firmalarda işçilər kütləvi surətdə işdən azad edilməyə başladılar. Berluskoni hökumətinin keçirdiyi təhsil islahatı

müəllimlər və şagirdlər tərəfindən ciddi tənqid edilməyə başladı. Vilayətlərə böyük muxtariyyət verən inzibati islahatlar keçirildi. İrsi vergilər təxirə salındı. Bu islahat ən çox şimal üçün əlverişli olduğuna görə nəinki müxalifət, hətta bir sıra görkəmli siyasətçilər (L.Skalfaro, F.Kossiqa, Dj. Andreotti) tərəfindən də ciddi tənqiddə məruz qaldı. Hətta Vatikan da statusa görə İtaliyanın daxili işlərinə qarışmağa səlahiyyəti çatmasa da, özünün bu islahatı bəyənmədiyini bildirdi. 1989-1996-cı illərdə ölkədə keçirilən məhkəmə proseslərini nəzərə alaraq belə “xoşagəlməz” hallardan yaxa qurtarmaq üçün hökumət 2003-cü ildə parlamentin belə bir qanun qəbul etməsinə nail oldu ki, dövlətin beş yüksək vəzifəli şəxsi (prezident, iki spiker, konstitusiya məhkəməsinin sədri və nazirlər kabinetinin başçısı) məhkəmə toxunulmazlığı hüququna malikdir.

2005-ci ilin noyabrında konstitusiya islahatı haqqında qanun verildi. O, köklü surətdə İtaliyanın dövlət quruluşunu dəyişdirdi. İslahatın layihəsi sağ mərkəz partiyalar tərəfindən dəstəkləndi. Mərkəzin səlahiyyətlərinin bir qismi tədricən yerli hakimiyyət orqanlarına verildi. Əməli olaraq İtaliya federativ dövlətə çevrildi. Vilayətlər ictimai asayiş, səhiyyə, təhsil və ətraf mühitin qorunması üçün müstəsna dərəcədə kompensasiya aldılar. Qanuna əsasən 1948-ci il konstitusiyasının 60-cı maddəsinə əlavə edildi. Qanun Almaniyadakı kimi senatı vilayətlərin nümayəndəli orqanına çevrildi. Deputat və senatorların sayı azaldıldı. Baş nazirin səlahiyyətləri gücləndirildi. O, nazirləri sərbəst təyin edə və vəzifəsindən kənarlaşdırma, prezidentə parlamenti buraxmağı təklif edə bilərdi. Prezident seçilmək üçün əvvəl 50 ən aşağı yaş həddi hesab edilirdisə, indi 40 yaş ən aşağı yaş həddi götürülürdü.

Seçki islahatı haqqında da qanun qəbul edildi. Qərara alındı ki, mojaritar sistem proporsional sistemlə əvəz edilsin. Seçkilərdə 4%-lik həddi keçən partiyalar parlamentdə yer ala bilərdilər.

2005-ci ilin aprelində keçirilən qubernatorların regional seçkisində müxalifət seçki keçirilən 13 vilayətdən 11-də qalib gəldi. Beləliklə də, nəticədə 20 vilayətdən 16-sı müxalifətin əlində olmuş oldu. Bu hadisədən sonra bir sıra nazirlər istefa verdilər. Hökumət böhranı başlandı. 2005-ci ilin mayın 11-də S.Berluskoni istefa verdi. Növbəti seçkilərə bir il qaldığından S.Berluskoninini başçılığı altında yeni hökumət təşkil edildi.

Parlament seçkiləri ərəfəsində hakim koalisiyanın reytingi xeyli aşağı idi. 2005-ci ilin noyabrın 25-də ümummillə tətil oldu. Onun səbəbi ölkənin 2006-cı il büdcəsindən narazılıq idi. Seçkilərqabağı Berluskoni hökuməti mənzillərin pulsuz özəlləşdirilməsi haqqında təklif irəli sürdü. Lakin tezliklə söhbətin əhalinin evlərindən deyil, dövlətin tikdiyi ucuz və yararsız tikintilərdən getdiyi aydın oldu.

Xarici siyasətdə S.Berluskoni hökuməti üçün ən çətin problem İraq böhranı idi. İtaliya İraqda müharibəni dəstəklədi və İraqa 3000 əsgər və zabit göndərdi. Onlardan 27-si həlak oldu.

Berluskoni Türkiyə, Rusiya, Ukrayna, Balkan ölkələri, İsrail də daxil olmaqla Böyük Avropa yaratmaq layihəsini irəli sürdü. İtaliya 2002-ci ilin yanvarın 1-dən bütün maliyyə əməliyyatlarında “avro” zonasına daxil oldu. İtaliya Aİ-nin genişlənməsini dəstəklədi.

Berluskoni Rusiyaya və onun liderinə rəğbət bəsləyirdi. O, Rusiyanın Ümumdünya Ticarət təşkilatına daxil olmasının tərəfdarı idi. İtaliya BMT-nin TŞ-nin daimi üzvlə-

rinin sayının Almaniya, Yaponiya və digər ölkələr hesabına artmasına qarşı çıxış edirdi.

Bu dövrdə Azərbaycan Respublikası ilə də əməkdaşlıq davam edirdi. 2003-cü ilin dekabrında İtaliyada Azərbaycan Respublikasının səfirliyi fəaliyyətə başladı. 2005-ci ildə Azərbaycan Respublikasının prezidenti İ.Əliyev İtaliyaya rəsmi səfər etmiş, iki ölkə arasında əməkdaşlıq haqqında sənədlər imzalanmışdır.

R.Prodi hökuməti (2006-2008-ci illər). 2006-cı ilin aprelinə keçirilən parlament seçkilərində “sol mərkəz” İttifaqı qələbə çaldı. 2006-cı ilin mayında keçirilən prezident seçkilərində qələbə çalan Corco Napolitano Romano Prodiyə hökumət təşkil etməyi həvalə etdi. Prodinin özünün partiyasının olmaması onun mövqeyini zəiflədirdi. Hökumətin tərkibinə keçmiş kommunistlər, sol xristian-demokratlar və “yaşlılar” daxil oldular. Ölkənin daxili və xarici siyasət məsələlərində onların arasında yekdillik mümkün olmadı.

2007-ci ilin əvvəllərində hökumətdə böhranı başlandı. Fevralın 21-də xarici siyasət haqqında hökumət qətnaməsi qəbul edilmədi. Bu qətnamədə İtaliyanın hərbi hissələrinin Əfqanıstanda iştirakı, İtaliyada ABŞ-ın hərbi bazalarının yaradılmasına icazə vermək və s. məsələlərdən danışılırdı. O, parlamentin hökumətə etimad göstərməsini təmin etmək üçün ilk növbədə “sol mərkəz” qüvvələrinin sırasını möhkəmləndirdi. Nəticədə özünə sərbəst hərəkət etməyi təmin etmiş oldu. O, ölkədə iqtisadiyyatı və maliyyə sistemini dirçəltməyi bacardı. Seçkilər haqqında qanunun islahatını keçirmək məsələsində razılığa nail oldu.

2008-ci ilin yanvarında İtaliya yenidən siyasi böhran həddinə çatdı. Ədliyyə naziri Klemente Mastella (“Avropa uğrunda demokratların ittifaqı” partiyasının lideri) istefaya getdi. O, yeddi cinayət işi törətməkdə günahlandırıldı. Onun

partiyasından parlamentdə üç senator var idi. Nazirin istefasından sonra parlamentdə qüvvələr nisbəti dəyişdi, parlament bu dəfə Prodi hökumətinə etimad göstərmədiyi üçün o, istefaya getməli oldu. Prezident parlamenti buraxdı və 2008-ci ilin aprelində növbədənəkar parlament seçkiləri elan etdi. R.Prodi hökuməti seçkilərə qədər fəaliyyət göstərməli oldu. 2009-cu ilin may ayının 18-də seçki qanunvericiliyi haqqında referendum keçirildi.

Prodi hökuməti dövründə də İtaliya öz xarici siyasətinə sadıq qaldı. NATO və Aİ ilə əməkdaşlığı davam etdirdi. Kosovonun müstəqilliyini tanıdı. Aİ-nin islahatı haqqında Lissabon müqaviləsini imzaladı.

S.Berluskoni hökuməti. 2008-ci ilin aprel 13-14-də keçirilən parlament seçkilərində seçkilər ərəfəsində yenidən təşkil edilmiş S.Berluskoninin başçılıq etdiyi “Xalq azaddır” sağ mərkəz koalisiyası qələbə çaldı.

Müharibədən sonrakı İtaliya tarixində ilk dəfə sol partiyalar 4%-li səddi keçə bilmədilər və parlamentdə təmsil olunmadılar.

2008-ci ilin mayında S.Burluskoni 1949-cu ildən sonra 62-ci hökuməti təşkil etdi. Ölkənin maraqları çərçivəsində sol qüvvələrlə əməkdaşlıq etməyə hazır olduğunu bildirdi. O, ölkənin ilk növbədə modernləşdirilməsi məsələsini qarşıya qoydu. Hökumət fəaliyyətinə zibil böhranının həll etmək və iflasa uğramaqda olan “Aİ-İtaliya” aviakonserninin köməklə başladı.

2008-ci ilin oktyabrında dövlət tədris müəssisələsinin məhdud maliyyələşdirilməsi, müəllimlərin ixtisarı haqqında qanun qəbul etdi. Əlavə enerji mənbələri axtarışı sürətləndirildi. Nüvə enerjisinə diqqət artırıldı. Halbuki 1987-ci il referendumundan sonra ölkə bundan imtina etmişdi. İngiltərədən bu sahədə əməkdaşlıq etmək üçün razılıq alındı.

2008-ci ilin ssentyabrında deputatlar palatası məhkəmə sisteminin islahatı haqqında qanun layihəsini bəyəndi. Layihədə ədliyyə nazirinin hüquqlarının genişləndirilməsi, hakim və prokuror ixtisasının bölünməsindən söhbət gəldi. Müxalifət həmin qanun layihəsinə qarşı çıxdı. Onun fikrincə, bu məhkəmə sistemini icra hakimiyyətindən asılı edir, onu müstəqillikdən məhrum edirdi.

İtaliya Azərbaycan Respublikası ilə səmərəli əməkdaşlığı davam etdirir. 2008-ci ilin noyabrında Azərbaycan Respublikasının prezidenti İ.Əliyev İtaliyaya rəsmi səfər etmiş və əməkdaşlığa dair bir sıra mühüm sənədlər imzalanmışdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATIN SİYAHISI

Musa Qasımlı. Avropa və Amerika ölkələrinin müasir tarixi. I hissə B., 2003.

Musa Qasımlı. Avropa və Amerika ölkələrinin müasir tarixi. II hissə Bakı, 2008.

Səmayə Mustafayeva. Avropa və Amerika ölkələrinin ən yeni tarixi. I hissə. (dərslük). Bakı, 2010

Səmayə Mustafayeva. Avropa və Amerika ölkələrinin ən yeni tarixi (1945-2007-ci illər). II hissə. (dərslük). B., 2011

Ən yeni tarix. Ali məktəblər üçün dərslük. Bakı, 1962

История зарубежных стран после второй мировой войны. Учебное пособие, М., 1964.

Новейшая история зарубежных стран. Европа и Америка, 1939-1975 гг., под ред. С.М.Стеткевича, М., 1978.

История новейшего времени стран Европы и Америки 1945-1990, М., 1993.

История государства и права зарубежных стран, часть 2, под ред. О.А.Жидкова, М., 1998.

Rifat Uçarol. Siyasi tarix. 1789-1994. İstanbul, 1995. Türk dilində.

Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран, М., 1984.

Новейшая история стран Европы и Америки XX век. 1945-2000. М., 2004.

История новейшего времени стран Европы и Америки 1945-2000 гг. (под ред. Е.Ф.Языкова). М., 2002.

История мировой экономики (под. Ред. Г.Г.Поляка, А.Н.Марковой). М., 1999.

Мировая экономика и международные отношения. М., 2000-2006

- Новейшая история стран Европы и Америки XX век. В трех частях. (под ред. А.М.Родригеса). М., 2001.
- Понамарев М.В., Смирнова С.Ю. Новая и новейшая история стран Европы и Америки. Практическое пособие. В 3 ч., М., 2000.
- Süleymanov N.M. İqtisadi tarix. Bakı, 1997.
- Страны мира. Справочник. М., 2006.
- Винокуров И. Германский вопрос и безопасность Европы. М., 1954.
- Восленский М.С. Внешняя политика и партии ФРГ. М., 1960.
- Внешняя политика и международные отношения Германской Демократической Республики. М., 1974.
- Германская история в новое и новейшее время, т. 2, М., 1970.
- Галкин А.А. Германский фашизм. М., 1989.
- Германская история в новое и новейшее время. Т.1. М., 1970.
- Дзелепи Э. Конрад Аденауэр: легенда и действительность. М., 1960.
- История Германской Демократической Республики (1949-1979). М., 1979.
- Павлов Н.В. Внешняя политика ФРГ. Концепции и реалии 80-х годов. М., 1989.
- Истягин Л.Г. Общественно – политическая борьба в ФРГ по вопросам мира и безопасности 1949-1987. М., 1988.
- Кремер И.С. ФРГ: этапы «восточной политики». М., 1986.
- Мазер В.Гельмут Коль. М., 1993.
- Филатов А.М. Германский вопрос: от раскола к объединению.
- Етов В.Д. Классовые бои на Рейне. Рабочее движение в Западной Германии. 1945-1973, - М., 1973.

- Кремер И.С. ФРГ: внутривластная борьба и внешняя ориентация. М., 1977.
- Милукова В.И. Дипломатия реванша (Внешняя политика ФРГ в Европе). – М., 1966.
- Наумов П.А. Боссе-сила и бессилие. – М., 1965.
- Орлов Ю.Я. Печать ФРГ – М., 1970.
- Попова Т.Н. Парламентская демократия или диктатура? – М., 1968.
- Прицколейт К. Кому принадлежит Западная Германия: Хроника собственности и власти. М., 1960.
- Сальковская О.В. Социальная политика буржуазии и пролетариат. – М., 1969.
- Сидоров Н.А. Центральные государственные органы Федеративной Республики Германии. М., 1961.
- Трутин Н.А. Милитаризация ФРГ и политика социально-демократической партии – М., 1962.
- Федеративная Республика Германии. – М., 1973.
- Фомин Б.С. Главная угроза миру в Европе – М., 1963.
- Жмельнацкая Е.Л. Монополистический капитализм Западной Германии. – М., 1959.
- Ходов Л.Г. Экономика Федеративной Республики Германии: Общая характеристика хозяйственного развития после второй мировой войны. М., 1963.
- Васильев С.И. Рабочие партии и выборы в Италии 1953-1976, М., 1978.
- Комолова Н.П. Новейшая история Италии. М., 1970.
- Лисовский Ю.П. Италия от фашизма к демократии. М., 1990.
- Любин В.П. Итальянская партийно-политическая система в 90-х гг. М., 1997.
- Филатов Г.С. «Фашизм, неофашизм...» М., 1984.
- Замысловой З.А. «Новейшая история» М.1958.

- Лопухов Б.Р. «История Италия», М.1971.
- Лопухов Б.Р. «Фашизм и рабочие движение в Италии» М.1968.
- Нитти «Европа без мира»
- Конделоро Д. «Католическое движение в Италии» М. 1955.
- Шейнман М.М. «Ватикан между двумя мировой войне» М. 1948.
- Апатри П. «Происхождение фашизма» М. 1961.
- Замысловой З.А. «Новейшая история» М. 1958,
- Сандомирский «Фашизм» М. 1923, ч.2.
- «История Италии» М. 1971.
- Жарновский Я. «Фашизм и антидемократические режимы» М. 1981.
- Слабодский С. «Итальянсий фашизм и его крах» М.1946.
- Вишнев С. «Военная экономика фашистской Италии» М. 1946.
- Шейнман М.М. «Ватикан во второй мировой войне» М. 1951.
- Вишнев С. «Военная экономика фашистской Италии» М. 1946.
- Филатов Г.С. «Крах италянского фашизма» М. 1973.
- Овсяни П. «Конец режима Муссолини» М. 1965.
- Филатов Г.С. «Восточный поход Муссолини» М. 1968.
- Шейнман М.М. «Ватикан во второй мировой войне» М. 1951.
- Ковальский Н.А. «Италянский народ против фашизма» М. 1957.

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
Almaniyada noyabr inqilabı.....	5
Kompyen barışığı.....	12
Siyasi partiyaların yenidən təşkili.....	17
Əksinqilabın fəallaşması. 1918-ci il 6 dekabr qiyamı.....	19
Sovetlərin Ümumalman qurultayı.....	20
Berлиндə 1919-cu ilin yanvar döyüşləri.....	22
Müəssisələr məclisinə seçkilər. Şeydemannın koalisiyalı hökumətinin yaradılması.....	24
Bavariya Sovet respublikası.....	24
Paris sülh konfransı və Almaniya.....	27
Veymar konstitusiyası.....	42
Ebert —Qaaze hökumətinin siyasəti.....	44
Almaniya 1919—1923-cü illərdə. Kapp qiyamı.....	47
1922-ci ildə Almaniyanın iqtisadi və siyasi vəziyyəti.....	50
Fransa-Belçika qoşunları tərəfindən Rurun işğalı. Kuno hökumətinin siyasəti.....	53
1923-cü ilin inqilabi böhranı.....	55
Kapitalizmin müvəqqəti sabitləşməsi illəri. Almaniya vəziyyət.....	58
Daues planı.....	61
Geniş kütlələrin fəallığının artması.....	64
Sosial-demokratlar hökuməti. Yeni inqilabi yüksəlişin başlanması.....	66
Almaniya dünya iqtisadi böhran dövründə. Yunq planı.....	68
Faşistlər tərəfindən hakimiyyəti ələ keçirmək üçün hazırlıq görülməsi.....	70
Faşistlərin hakimiyyət başına gəlməsi.....	75
Ölkədə faşist diktaturasının qurulması.....	80
Reyxstaqın faşistlər tərəfindən yandırılması və terrorun güclənməsi.....	81

Leypsiqdə məhkəmə prosesi	84
Almaniya iqtisadiyyatının müharibəyə hazırlanması.....	86
Dünya ağılığı uğrunda müharibənin ideoloji cəhətdən hazırlanması	94
Alman faşizminin xarici siyasəti.....	98
Almaniya İkinci Dünya müharibəsi illərində.....	106
Almaniya İkinci dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə 1945 2010-cu ilər	
Almaniya İkinci dünya müharibəsində sonrakı illərdə	108
Almaniyanın parçalanması AFR və ADR-in təşkili.....	112
AFR K.Adenauerin kanslerliyi dövründə AFR-nın iqtisadi inkişafı. “İqtisadi möcüzə”nin səbəbləri.....	122
K.Adenauer hökuməti dövründə AFR-də daxili vəziyyət ...	129
AFR-də siyasi partiyaların fəaliyyəti.....	130
Ölkənin yenidən silahlandırılması.....	139
K.Adenauer hökumətinin xarici siyasəti	141
Almaniya L.Erxardın kanslerliyi dövründə.....	144
AFR K.Kizingerin kanslerliyi dövründə.....	145
XX əsrin 50-ci illəri və 60-cı illərin əvvəllərində	
AFR-in sosial-siyasi həyatı.....	146
XX əsrin 50-60-cı illərində AFR-in xarici siyasəti.....	148
AFR sosial-demokratların hakimiyyəti dövründə (1969-1982-ci illər). AFR V.Brandtın kanslerliyi dövründə.	150
AFR H.Şmidtin kanslerliyi dövründə.....	152
VBrandt və H.Şmidtin kanslerliyi dövründə AFR-in xarici siyasəti.....	154
AFR H.Kolun kanslerliyi dövründə (1982-1998-ci illər)....	156
ADR XX əsrin 50-80-ci illərində.....	159
Almaniyanın birləşdirilməsi.....	162
AFR Herhard Şröderin kanslerliyi dövründə Şröderin kanslerliyi dövründə AFR-də daxili vəziyyət.	165
H.Şröder hökumətinin xarici siyasəti.....	168

AFR A.Merkelin kanslerliyi dövründə. A.Merkel	
hökumətinin daxili siyasəti	170
Markel kabinetinin xarici siyasəti	171
Almaniya və Avropa İttifaqı XXI əsrin ilk illərində.....	173
AFR-də XXI əsrin ilk onilliyində İqtisadiyyat.....	174
İtaliya iki dünya müharibəsi arasındakı dövrdə. İtaliya üçün	
Birinci dünya müharibəsinin nəticələri.....	178
İtaliyada faşizm	186
Faşistlərin hakimiyyət başına gəlməsi.....	192
“Matteotti” işi	200
Açıq faşist diktaturasına keçid	202
Leteran sazişi.....	206
“Əmək xartiyası” elan edilməsi.....	207
1924-1929-cu illərdə İtaliyanın xarici siyasəti.....	208
İtaliya 1929-1933-cü illər dünya iqtisadi	
böhranı dövründə.....	209
Korporativ dövlət siyasəti.....	210
Antifaşist təşkilatlar və faşist partiyası.....	215
Avtargiya uğrunda mübarizə	218
İkinci Dünya müharibəsi ərəfəsində İtaliyanın	
xarici siyasəti.....	218
İtaliya ikinci dünya müharibəsi illərində.....	230
İtaliya ikinci dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə.	
İkinci Dünya müharibəsinin İtaliya üçün nəticələri	234
İtaliya müharibədən sonrakı ilk illərdə	
(1945-1953-cü illər).....	237
XX əsrin 50-60-cı illərində İtaliyanın iqtisadi inkişafı.....	247
İtaliyada “iqtisadi möcüzənin” səbəbləri	259
XX əsrin 50-60-cı illərində İtaliyada siyasi mübarizə.	
Sol mərkəz hökuməti və onun fəaliyyəti.....	261
İtaliyanın XX əsrin 50 - 60 -cı illərində xarici siyasəti.....	263
İtaliyanın XX əsrin 70-ci illərində daxili və	

xarici siyasəti.....	268
İtaliya XX əsrin 80-ci illərində	271
İtaliya XX əsrin 90-cı illərində və XXI əsrin əvvəllərində ..	271
M.D.Alemanın “sol mərkəz” hökuməti (1998-2001-ci illər).....	279
S.Berluskoni hökuməti (2001-2006-cı illər).....	275
R.Prodi hökuməti (2006-2008-ci illər)	278
S.Berluskoni hökuməti	279
İstifadə edilmiş ədəbiyyatın siyahısı.....	281